

SYRJINTÄ SUOMESSA 2006

Outi Lepola & Susan Villa (toim.)

SYRJINTÄ SUOMESSA 2006

Toimittajat: Outi Lepola ja Susan Villa

Ulkoasu: Petteri Lehtinen

Paino: Hakapaino, Helsinki

Painovuosi: 2007

ISBN 978-952-99667-2-1

Kustantaja: Ihmisoikeusliitto ry

Syrjintä Suomessa 2006 -kirjan tuottamiseen on saatu tukea työministeriöltä, opetusministeriöltä ja Euroopan yhdenvertaisten mahdollisuuksien teemavuosi 2007 -hankkeen varoista.

Sisällys

Outi Lepola

1. Johdanto 9

Jukka Lehtonen

2. Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä 18

2.1. Johdanto 18

2.2. Lapsuus ja nuoruus 23

2.2.1. Sukupuolittunut lapsuus 23

2.2.2. Nuorten tilanne ja tarpeet 27

2.3. Parisuhteet ja perheet 31

2.3.1. Moninaiset läheissuhteet 31

2.3.2. Lapsiperheet 34

2.4. Työelämä ja vapaa-aika 38

2.4.1. Työelämän syrjivät käytännöt 38

2.4.2. Vapaa-ajan valinnat ja syrjintä palveluissa 43

2.5. Sosiaali- ja terveyspalvelut 45

2.5.1. Tasavertainen asiakkuus 45

2.5.2. Hyvinvointi ja ikääntyneet 52

2.6. Yhteisö ja vastuu 55

Juha-Pekka Konttinen

3. Vammaisten syrjintä 66

3.1. Johdanto 66

3.1.1. Vammaisuudesta ja sen määrittelystä 66

3.1.2. Asenteista 68

3.1.3. Syrjinnän kieltävä Suomen lainsäädäntö vammaisuuden näkökulmasta 70

3.1.4. Vammaispolitiikan suunta 73

3.2. Vammaisten ihmisoikeudet 76

3.2.1. Vammaisten ihmisoikeussääntelyn kehitys 76

3.2.2. YK:n vammaisten ihmisoikeussopimus 78

3.2.3. Vammaisten Ihmisoikeuskeskus 81

3.3. Vammaisten syrjintä käytännössä 82

3.3.1. Koulutus ja työ 82

3.3.2. Esteettömyys ja saavutettavuus 86

3.3.3. Asuminen 88

3.3.4. Osallistuminen, vapaa-aika ja urheilu 89

3.3.5. Riittävät palvelut 91

3.4. Syrjintään puuttuminen	93
3.4.1. Syrjintärikostapauksia	93
3.4.2. Syrjintään puuttuminen käytännössä	95
3.4.3. Syrjintäraportointi	96
3.4.4. Valvontaelinten asema ja perustaminen	98
3.5. Suurenmuslasin alla	100
3.5.1. Henkilökohtainen avustaja -järjestelmän kehittäminen	100
3.5.2. Laitosten purkaminen	102
3.5.3. Hengityshalvauspotilaiden asema	104

Outi Lepola, Mikko Joronen & Milla Aaltonen

4. Syrjintä etnisyyden, uskonnon, kielen tai kansalaisuuden perusteella	109
4.1. Johdanto	109
4.2. Etnisen syrjinnän valvonta, torjunta ja neuvonta	112
4.2.1. Valvontaa kansallisella tasolla	112
4.2.2. Valvontaa kansainvälisellä tasolla	116
4.2.3. Syrjinnän torjuntaa ja aloitteita	118
4.2.4. Neuvontaa ja seuranta	124
4.3. Rasistinen rikollisuus	127
4.3.1. Poliisin tietoon tulleet rasistiset rikokset	127
4.3.2. Rasistinen motiivi ja rasismikoodin käyttö rikosilmoituksessa	130
4.3.3. Rasististen rikosepäilyjen eteneminen oikeusjärjestelmässä	134
4.4. Syrjintä koulutuksessa ja työelämässä	137
4.4.1. Etninen syrjintä koulutuksessa	137
4.4.2. Vähemmistölasten asema koulutuksessa	138
4.4.3. Maahanmuuttajataustaiset oppilaat ja opettajat	140
4.4.4. Etninen syrjintä työelämässä	143
4.4.5. Työsyrjinnän valvonta	146
4.5. Syrjintä kielen perusteella	150
4.5.1. Kansallinen seuranta	151
4.5.2. Kansainvälinen valvonta ja suositukset	155
4.6. Syrjintä uskonnon tai vakaumuksen perusteella	156
4.6.1. Muslimien asema Suomessa	157
4.6.2. Uskonnon opetus	159
4.6.3. Uskonto ja sananvapaus	162
4.7. Syrjintä kansalaisuuden perusteella	163
4.7.1. Ulkomaalaisen oikeusasema ja syrjintä	163
4.7.2. Maahanmuuttopolitiikka ja kotouttamistoiminta	167
4.7.3. Turvapaikanhakijat ja pakolaiset	169
4.7.4. Syrjintäkokemukset ja asenteet	172

Jyrki Jyrkämä & Pirjo Nikander

5. Ikäsyryjäntä, ageismi 181

5.1. Johdanto 181

5.2. Ikäsyryjäntä käsitteenä 182

5.3. Iän ulottuvuudet 184

5.4. Ikäsyryjäntä, lainsäädäntö ja ihmisoikeudet 186

5.4.1. Ikäsyryjäntä ja lainsäädäntö 186

5.4.2. Ikäsyryjäntä, tasa-arvo ja ihmisoikeudet 188

5.5. Ikäsyryjäntä suomalaisessa yhteiskunnassa 191

5.5.1. Työelämä ja koulutus 193

5.5.2. Hoito- ja palvelujärjestelmä 198

5.5.3. Osallisuus ja sukupolvien väliset suhteet 202

5.5.4. Arki, ympäristö ja vuorovaikutustilanteet 204

5.5.5. Ikäsyryjäntä ja kulttuuri 206

5.6. Ikäsyryjännästä ikäetiikkaan ja -politiikkaan 209

Outi Lepola

6. Päätelmiä 219

6.1. Moniperusteinen syryjäntä, moninaiset elämäntilanteet 219

6.2. Tavoitteena tasa-arvoinen syryjäntäsuoja 222

6.3. Syryjännän torjunta edellyttää syryjännän seurantaa 225

Liitteet 231

Tiivistelmät 254

1. Johdanto

Syrjintä on ihmisten välisiin eroihin perustuvaa ei-hyväksyttävää erotelua. Tällaisen syrjinnän määritelmän esitti professori Martin Scheinin vuosikymmen sitten julkaistussa kirjassa *Vähemmistöt ja niiden syrjintä*, jossa käsiteltiin laajasti erilaisten vähemmistöryhmien tilannetta Suomessa.¹ Nyt, kymmenen vuotta myöhemmin on aika koota jälleen yksien kansien väliin katsaus monenlaisten ihmisten ja ryhmien kohtaamasta syrjinnästä.²

Syrjintä Suomessa 2006-kirjassa käsitellään seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvää syrjintää, vammaisten syrjintää, etnisyyteen, kansalaisuuteen, kieleen ja uskontoon liittyvää syrjintää sekä ikäsyrjintää. Pyrimme antamaan ajankohtaisen kuvan syrjinnästä Suomessa ja painotamme erityisesti vuoden 2006 tapahtumia.³

Erotuksena aikaisempaan emme näe syrjintää nimenomaan ja vain vähemmistöjä koskevana ilmiönä. Kuka tahansa voi kokea syrjintää, ja syrjinnän ehkäiseminen on hyväksi koko yhteiskunnan toimivuudelle. Syrjinnän vastustaminen on yhdenvertaisuuden puolustamista, pyrkimistä siihen, että ihmis- ja perusoikeudet sekä tasa-arvoinen ja oikeudenmukainen kohtelu toteutuvat jokaisen ihmisen kohdalla.

Toisaalta olemme tietoisia siitä, että yhteiskunnan valtarakenteiden ja historiallisten seikkojen vuoksi jotkut ihmiset kohtaavat syrjintää todennäköisemmin kuin jotkut toiset. Ennakkoluuloisuus tai tietämättömyys kohdistuu helpommin sellaisiin ihmisiin, jotka eivät sulaudu enemmistöihin tai keskivertoihin eri tilanteissa. Homoseksuaalisuus voidaan nähdä olennaisesti toisenlaisena ja vähempiarvoisena kuin heteroseksuaalisuus, sen sijaan että molemmat nähtäisiin seksu-

aalisen moninaisuuden kirjon ilmentyminä. Vammaisuuden voidaan ajatella ilman muuta rajoittavan elämää tavoilla, joilla se ei rajoita tai joilla sen ei välttämättä tarvitsisi rajoittaa sitä. Kansalaisuudeltaan tai etniseltä taustaltaan muiden kuin valtaväestöön kuuluvien oikeus osallistua ja vaikuttaa yhteiskunnassa voidaan kyseenalaistaa. Mahdollisuuksia harjoittaa ”vieraksi” katsottuja uskontoja tai puhua ”vieraita” kieliä voidaan rajoittaa. Ikä puolestaan saattaa toimia eriarvoistavien käytäntöjen perustana niin työelämässä, palvelujen saannissa kuin mielikuvienkin tasolla.

Syrjintä on kielletty lukuisissa kansainvälisissä sopimuksissa ja kansallisissa laeissa.⁴ Suomen perustuslaissa säädetään, että ”ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella”.⁵

Syrjintä on kielletty myös rikoslaissa. Siinä syrjinnäksi määritellään se, että ”elinkeinotoiminnassa, ammatin harjoittamisessa, yleisönpalvelussa, virkatoiminnassa tai muussa julkisessa tehtävässä taikka julkista tilaisuutta tai yleistä kokousta järjestettäessä ilman hyväksyttävää syytä 1) ei palvele jotakuta yleisesti noudatettavilla ehdoilla, 2) kieltäytyy päästämästä jotakuta tilaisuuteen tai kokoukseen tai poistaa hänet sieltä taikka 3) asettaa jonkun ilmeisen eriarvoiseen tai muita olennaisesti huonompaan asemaan rodun, kansallisen tai etnisen alkuperän, ihonvärin, kielen, sukupuolen, iän, perhesuhteiden, sukupuolisen suuntautumisen tai terveydentilan taikka uskonnon, yhteiskunnallisen mielipiteen, poliittisen tai ammatillisen toiminnan tai muuhun näihin rinnastettavan seikan perusteella” (11:9 §). Syrjintärikoksesta voidaan tuomita sakkoja tai vankeutta. Lisäksi rikoslaissa kielletään erikseen työsyryntä (47:3 §), joka on kielletty myös työsopimuslaissa (2:2 §).⁶

Tämän kirjan rajaukseen on painokkaimmin vaikuttanut yhdenvertaisuuslaki, joka tuli voimaan vuoden 2004 alussa. Yhdenvertaisuuslaissa kielletään syrjintä iän, etnisen tai kansallisen alkuperän, kansalaisuuden, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden, sukupuolisen suuntautumisen tai muun hen-

kilöön liittyvän syyn perusteella.⁷ Syrjintä Suomessa 2006 -kirjassa olemme pyrkineet käsittelemään edellä mainittuja syrjintäperusteita mahdollisimman laajasti, vaikkakaan emme ole yltäneet täysin katta-vaan esitykseen – terveydentila, mielipide ja pääosin myös vakaumus jäävät tarkastelumme ulkopuolelle. Myös sukupuolinäkökulma on kirjassa esillä, erityisesti sukupuolivähemmistöjen syrjintää käsiteltäessä, mutta myös muiden syrjintäperusteiden läpileikkaavana tekijänä.

Yhdenvertaisuuslaissa syrjinnäksi määritellään paitsi välitön syrjintä, myös välillinen syrjintä, häirintä sekä ohje tai käsky syrjiä. Välittömällä syrjinnällä tarkoitetaan sitä, että jotakuta kohdellaan epäsuotuisammin kuin jotakuta muuta kohdellaan, on kohdeltu tai kohdeltaisiin vertailukelpoisessa tilanteessa. Välillisellä syrjinnällä puolestaan tarkoitetaan sitä, että näennäisesti puolueeton säännös, peruste tai käytäntö saattaa jonkun erityisen epäedulliseen asemaan muihin vertailun kohteena oleviin nähden. Häirinnäksi laissa kutsutaan henkilön tai ihmisryhmän arvon ja koskemattomuuden tarkoituksellista ja tosiasiallista loukkaamista siten, että luodaan uhkaava, vihamielinen, halventava, nöyryyttävä tai hyökkäävä ilmapiiri.⁸

Olemme tässä kirjassa kiinnittäneet paljon huomiota juuri välilliseen syrjintään, sekä rakenteelliseen ja institutionaaliseen syrjintään. Emme siis ole rajoittaneet tarkasteluamme vain sellaisiin syrjintätapauxiin, joissa syrjinnän kohteeksi joutunut voisi nostaa menestyksellisen oikeusjutun, vaan käsittelemme syrjintää laajempänä ilmiönä: ilmapiirinä, käytäntöinä ja olosuhteina, joita voidaan pitää syrjivinä. Syrjintää on myös toiminta, jonka vaikutuksesta ihmiset ilman hyväksyttävää perustetta joutuvat eri asemaan.⁹ Ei ainoastaan tahallinen vaan myös tahaton syrjintä on huomionarvoista. Päätöksenteon tai toiminnan seurauksia koskeva tietämättömyys tai välinpitämättömyys voi johtaa syrjivään lopputulokseen.¹⁰ Esimerkiksi portaita ei yleensä ole rakennettu taloihin siinä tarkoituksessa, että estettäisiin liikuntavammaisten pääsy taloon. Portailta on kuitenkin sellainen vaikutus, ja ne merkitsevät liikuntavammaisten itsenäisen toiminnan ja osallistumisen voimakasta rajoittamista, ellei samanaikaisesti rakenneta esteetömiä kulkuväyliä.

Timo Makkonen on todennut, että syrjinnän muodot ovat nykyi- kana usein hienovaraisia ja peitettyjä, eikä niitä ole helppo osoittaa toteen. Oikeusjutuissa syrjinnän todistamisen tekee jonkin verran hel- pommaksi jaetun todistustaakan periaate.¹¹ Jaetulla todistustaakalla tarkoitetaan sitä, että jos syrjinnän kohteeksi joutunut pystyy esittä- mään selvityksen, jonka perusteella voidaan olettaa, että syrjintäkiel- toa on rikottu, väitetyt rikkojan on osoitettava, että niin ei ole ta- pahtunut.

Yhdenvertaisuuslakiin on kirjattu jaetun todistustaakan periaate (17 §), mikä tekee syrjintäkanteiden ajamisen yhdenvertaisuuslain pe- rusteella helpommaksi kuin rikoslain perusteella, jolloin syytetyn ei tarvitse osoittaa olevansa syytön. Yhdenvertaisuuslain tarkoituksena onkin tehostaa syrjinnän kohteeksi joutuneen oikeussuojaa (1 §). Siinä ei kuitenkaan ole säädetty yhtä kattavaa ja tehokasta suojaa kaik- kien laissa mainittujen syrjintäperusteiden osalta. Lain soveltamisala on huomattavasti muita perusteita laajempi etnisen alkuperän perus- teella tapahtuvan syrjinnän osalta (2 §). Lisäksi etniseen alkuperään perustuvaa syrjintää valvoo kaksi erityistä tahoja, vähemmistövaltuu- tettu ja syrjintälautakunta (11 §). Vähemmistövaltuutetun tehtävänä on antaa syrjinnän kohteeksi joutuneelle ohjeita ja neuvoja, syrjintälau- takunta taas käsittelee syrjintätapauksia ja voi määrätä sanktion syrjin- tään syyllistyneelle (12 - 13 §). Muiden syrjintäperusteiden osalta ei ole olemassa erityistä viranomaista, jonka tehtävänä olisi valvoa ja neuvoa sekä käsitellä syrjintätapauksia. Ainoastaan työelämän osalta lain nou- dattamista valvotaan kaikki syrjintäperusteet huomioon ottaen, mikä on määrätty työsuojeluviranomaisten tehtäväksi (11 §).¹²

Yhdenvertaisuuslain epätasapainoisuuteen vaikuttaa se, että sen säättämisen taustana on kaksi eri Euroopan unionin direktiiviä, direk- tiivi rodusta tai etnisestä alkuperästä riippumattoman yhdenvertaisen kohtelun periaatteen täytäntöönpanosta eli niin kutsuttu rotusyrjin- tädirektiivi ja direktiivi yhdenvertaista kohtelua työssä ja ammatissa koskevista yleisistä puitteista eli työelämädirektiivi.¹³ Jälkimmäisen direktiivin tarkoituksena on uskonnon tai vakaumuksen, vammaisuu- den, iän tai sukupuolisen suuntautumisen perusteella tapahtuvan syr-

jinnän torjuminen, mutta sen soveltamisala rajoittuu nimensä mukaisesti työn tai itsenäisen ammatin harjoittamiseen, ammatilliseen koulutukseen, työoloihin ja -ehtoihin sekä jäsenyyteen työntekijä ja -antajajärjestöissä.¹⁴ Rotusyrjintädirektiivin soveltamisalaan kuuluvat edellisten lisäksi sosiaaliturva ja terveydenhuolto, sosiaalietuudet, koulutus ja palvelut sekä tavaroiden ja palveluiden saatavuus, mukaan lukien asuminen. Sitä kuitenkin sovelletaan vain rotuun tai etniseen alkuperään perustuvaan syrjintään.¹⁵ Eri syrjintäperusteiden eriarvoista asemaa lainsäädännössä, valvonnassa ja oikeuskäytännöissä käsitellään laajemmin luvussa 6, missä myös esitetään parannusehdotuksia tilanteeseen.

Syrjinnän käsitettä muistuttaa läheisesti käsite syrjäytyminen, ja niillä on liittymäkohtia toisiinsa myös ilmiöinä. Ne ovat kuitenkin kaksi eri asiaa, eikä käsitteiden välinen yhteys ole suoraviivainen. Syrjäytymisellä tarkoitetaan joutumista marginaaliseen asemaan yhteiskunnassa, huono-osaisuutta eri elämän aloilla. Syrjäytymisen riskitekijöinä pidetään yleisesti työttömyyttä, taloudellisia ongelmia, huonoksi koettua terveyttä ja ystävien puutetta.¹⁶ On ilmeistä, että syrjintä voi johtaa syrjäytymiseen ja että se voi ainakin olla yksi syrjäytymisen osatekijä. Esimerkiksi työhönotossa ilmenevän syrjinnän seurauksena joihinkin ryhmiin kuuluvat ihmiset jäävät työttömiksi muita todennäköisemmin, ja sekä työttömyys sinänsä että syrjintäkokemus ovat omiaan altistamaan heidät syrjäytymiselle. Rakenteellinen syrjintä ja syrjäytyminen eivät ilmiöinä ole kovinkaan kaukana toisistaan. Tässä kirjassa tavoitteenamme ei ole käsitellä syrjäytymistä sinänsä tai koko laajuudessaan, mutta sivuamme sitä väistämättä joiltain osin, kun tarkastelemme syrjintää yhteiskunnassa.

Kirjan seuraavan luvun (2) aiheena on seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden liittyvä syrjintä. Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudella viitataan siihen, että ihminen voi haluta muodostaa rakkaussuhteen samaa tai eri sukupuolta olevan henkilön, kumman tahansa tai ei kummankaan kanssa. Sukupuolen moninaisuudella puolestaan tarkoitetaan sitä, että ihminen voi kokea olevansa nainen tai mies, sekä nainen että mies tai ei kumpikaan. Sukupuolivä-

hemmistöjä ovat intersukupuoliset, transsukupuoliset, transvestiitit ja transgender-ihmiset.¹⁷ Seksuaalivähemmistöihin taas kuuluvat biseksuaalit ja homoseksuaalit, joista naisia yleensä kutsutaan lesboiksi ja miehiä homoiksi. Näiden ryhmien asemassa on viime vuosina tapahtunut paljon muutoksia, jotka ovat edistäneet heidän oikeuksiaan ja tasa-arvoaan. Kuitenkin edelleen muun muassa työelämässä, vapaa-ajanvietossa sekä sosiaali- ja terveyspalveluissa esiintyy heitä syrjiviä käytäntöjä. Lasten ja nuorten kehitykseen vaikuttavat sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä syrjivät mallit. Parisuhteita ja perhe-elämää rajoittavat syrjivät, heteronormatiiviset rakenteet. Luvun on kirjoittanut tutkija, VTT Jukka Lehtonen.

Luvussa 3 käsitellään vammaisten syrjintää. Vammaisia ei voida pitää yhtenäisenä ryhmänä, vaan eri vammat saattavat rajoittaa eri tavalla yksilöiden mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnan toimintaan. Vammaisuuden tai vaikeavammaisuuden käsitteet eivät ole yksiselitteisiä, sillä kysymyksessä on aina yksittäistapauksessa tehtävä yksilöllinen arviointi eikä yleispätevien määrittelyjen tekeminen, esimerkiksi tiettyyn vammaryhmään kuulumisen perusteella, ole käytännössä mahdollista. Vammaisuuden ja vaikeavammaisuuden määrittelyä tai rajanvetoa ei voida perustaa yksistään diagnoosiin, ikään, lääkärin arvioon tai yhteiskunnalliseen asemaan, vaan sen pitäisi painottua lähinnä toiminnallisten rajoitusten selvittämiseen, kuvaamiseen ja vamman pysyvyyden arviointiin sekä myös vammaisen henkilökohtaisten mielipiteiden huomioimiseen. Vammaisuuden perusteella tapahtuvasta syrjinnästä on kirjoitettu Suomessa vähän, mutta vammaisten syrjintä on varsin arkipäiväinen ilmiö. Vaikka vammaisjärjestöt arvioivat yleisen ilmapiirin muuttuneen myönteisemmäksi vammaisia ja vammaisuutta kohtaan, yhteiskunnallisella tasolla nähdään edelleen paljon asenteellista ja rakenteellista esteellisyyttä. Syrjintää ja eriarvoiseen asemaan asettamista esiintyy runsaasti niin työelämässä, koulutuksessa, yksityisyyteen ja koskemattomuuteen liittyvissä asioissa, elinympäristön rakenteissa ja palveluissa. Varsinkin välillinen tai rakenteellinen syrjintä on tavanomaista. Luvun kirjoittaja on Kynnys ry:n projektipäällikkö, lakimies Juha-Pekka Konttinen.

Luvussa 4 käsitellään etnisyyteen, kansalaisuuteen, kieleen ja uskontoon liittyvää syrjintää. Kuten edellä todettiin, etnisen syrjinnän valvontaan ja torjuntaan on olemassa muita syrjintäperusteita enemmän keinoja ja toimijoita. Näiden toimijoiden välityksellä on myös mahdollista kerätä tietoa syrjintätapauksista niin määrällisesti kuin sisällöllisestikin. Luvussa esitellään näitä toimijoita sekä tietoa etnisestä syrjinnästä vuoden 2006 osalta. Erityisenä etniseen syrjintään liittyvänä kategoriana käsitellään rasistista rikollisuutta. Lisäksi pohditaan kansalaisuuteen, uskontoon ja kieleen liittyviä syrjiviä ilmiöitä. Nämä voivat olla samanaikaisesti tulkittavasti etniseksi syrjinnäksi, vaikkakaan eivät aina liity siihen. Luvussa käsitellään niin Suomessa asuvien ulkomaalaisten kuin myös perinteisten vähemmistöjen kohtaamaa syrjintää. Lukuun ovat kirjoittaneet projektipäällikkö, VTT Outi Lepola, tutkija, VTM Mikko Joronen ja projektikoordinaattori, TM Milla Aaltonen.

Luvun 5 aiheena on ikäsyrjintä, joka voi kohdistua niin lapsiin, nuoriin, keski-ikäisiin kuin vanhoihinkin. Ikäsyrjinnän eri muodot läpäisevät elämänaikat ja tilanteet usein vaikeasti tunnistettavin tavoin. Tutkimusta ikäsyrjinnästä on Suomessa toistaiseksi tehty vähän. Viime vuosina väestön ikääntyminen on kuitenkin nostanut ikäsyrjinnän aiempaa aktiivisemman julkisen keskustelun kohteeksi. Keskustelussa ikäsyrjintä on useimmiten liitetty ikääntyviin ihmisiin ja erityisesti työelämän käytäntöihin. Syrjintää työelämässä kokevat kuitenkin usein myös nuoret. Julkista keskustelua ovat niin ikään herättäneet vanhus-tenhuoltoon liittyvät epäkohdat, joihin usein liittyy niin välitöntä kuin välillistäkin syrjintää. Työelämän sekä hoivapalvelujen lisäksi luvussa pohditaan osallisuuteen ja vaikuttamiseen, arjen ympäristöön ja vuorovaikutukseen sekä kulttuuriin liittyvää ikäsyrjintää. Luvun kirjoittajat ovat professori Jyrki Jyrkämä Jyväskylän yliopistosta ja dosentti Pirjo Nikander Tampereen yliopistosta.

Luvussa 6 pohditaan moniperusteista syrjintää, millä yleensä tarkoitetaan sitä, että jotakuta syrjitään useamman kuin yhden tekijän vuoksi. Haluamme nostaa esiin muitakin näkökulma moniperusteisuuteen, niin käsitteen kuin käytännön tasolla, ja esimerkkejä ihmis-

ten moninaisista tilanteista tuodaan esiin myös aiemmissa luvuissa. Lisäksi luvussa 6 kommentoidaan syrjinnän seurannan tämänhetkistä tilaa ja tehdään ehdotuksia seurannan sekä valvonnan järjestämiseksi tulevaisuudessa.

Kirjan liiteosaan on listattu ajankohtaista tietoa syrjintään liittyvästä kirjallisuudesta, projekteista, lainsäädännöstä sekä kansallisista ja kansainvälisistä valvontaelimistä.

Kirja ilmestyy Euroopan yhdenvertaisten mahdollisuuksien teemavuonna 2007. Sen tuottamiseen on saatu rahoitusta teemavuosihaankeen varoista sekä työministeriöltä ja opetusministeriöltä. Kirjahanke on toteutettu Ihmisoikeusliiton aloitteesta ja sen johdolla, yhteistyökumppaneina ovat olleet Seta ry ja Kynnys ry. Kirjan ovat toimittaneet Susan Villa ja Outi Lepola. Kiitämme rahoittajatahoja sekä kaikkia niitä lukuisia henkilöitä, jotka ovat luovuttaneet tietoja kirjaa varten ja kommentoineet käsikirjoitusta.

¹ Scheinin, Martin (1996). "Mitä on syrjintä", s. 7 - 8. Teoksessa Dahlgren, Taina, Juhani Kortteinen, K. J. Lång, Merja Pentikäinen ja Martin Scheinin (toim.): *Vähemmistöt ja niiden syrjintä*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.

² Suppeamman katsauksen etnisen alkuperään, uskontoon, ikään, vammaisuuteen ja seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvasta syrjinnästä Suomessa on viimeksi esittänyt Timo Makkonen teoksessa *Syrjinnän vastainen käsikirja* (2003), ss. 28 - 38. Helsinki: IOM, Regional Office for the Baltic and Nordic States.

³ Ihmisoikeusliitto on julkaissut useampana vuonna aiemmin raportin rasismista ja etnisestä syrjinnästä, minkä vuoksi erityisesti kyseisessä luvussa pitäydytään tiukasti vuoden 2006 asioiden käsittelyssä. Muissa luvuissa aikarajaus on hieman väljempi.

⁴ Timo Makkonen (2003) on käsitellyt näitä sopimuksia ja lakeja laajasti teoksessaan *Syrjinnän vastainen käsikirja*, ss. 42 - 132. Helsinki: IOM, Regional Office for the Baltic and Nordic States.

⁵ Laki Suomen hallitusmuodon muuttamisesta 969/1995, 5 §.

⁶ Rikoslaki 39/1889; Työsopimuslaki 55/2001.

⁷ Yhdenvertaisuuslaki 21/2004, 6 §. Yhdenvertaisuuslain ilmaus "sukupuolinen suuntautuminen" on harhaanjohtava, yleensä käytetään ilmaisua "seksuaalinen suuntautuminen". Ilmeisesti yhdenvertaisuuslain tulevissa muutoksissa on tarkoitus käyttää jälkimmäistä käsitettä.

⁸ Yhdenvertaisuuslaki 21/2004, 6 §.

⁹ Scheinin, Martin (1996). "Mitä on syrjintä", s. 7 - 8. Teoksessa Dahlgren, Taina, Juhani Kortteinen, K. J. Lång, Merja Pentikäinen ja Martin Scheinin (toim.): *Vähemmistöt ja niiden syrjintä*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.

¹⁰ Makkonen, Timo (2003). *Syrjinnän vastainen käsikirja*, s. 19. Helsinki: IOM, Regional Office for the Baltic and Nordic States.

¹¹ Makkonen, Timo (2007). *Measuring discrimination. Data Collection and EU Equality Law*, s. 6. Luxemburg: European Communities.

¹² Yhdenvertaisuuslaki 21/2004.

¹³ Direktiivejä on esitelty laajemmin teoksissa Makkonen, Timo (2003). *Syrjinnän vastainen käsikirja*, ss. 74 - 80. Helsinki: IOM, Regional Office for the Baltic and Nordic States; European Commission, Directorate-General for

1. Johdanto

Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (2007). European Handbook of Equality Data, ss. 15 - 17. Luxembourg: European Communities.

¹⁴ Direktiivi 2000/78/EY, 1. ja 3. artikla.

¹⁵ Direktiivi 2000/43/EY, 1. ja 3. artikla.

¹⁶ Perhoniemi, Riku ja Inga Jasinskaja-Lahti (2006). Maahanmuuttajien kotoutuminen pääkaupunkiseudulla, s. 68. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

¹⁷ Transsukupuolisten syrjintä on huomioitu myös tasa-arvolaissa, ja tasa-arvovaltuutettu on ottanut kantaa sen puolesta, että laki suojaa sukupuolivähemmistöjä.

2. Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä

2.1. Johdanto

Ihmisen seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyy kirjo, joka jää kulttuurissa usein huomiotta Suomessa. *Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudella* viitataan siihen, että ihmiset ovat seksuaalisesti suuntautuneita monin tavoin: ihminen voi olla kiinnostunut muodostamaan rakkaustai seksisuhteen miehen, naisen, joko miehen tai naisen kanssa tai ei kummankaan kanssa. *Sukupuolen moninaisuudella* viitataan siihen, että ihminen kokee ja ilmaisee sukupuoltaan monin tavoin: ihminen voi kokea olevansa mies, nainen, sekä mies että nainen, tai hän voi kokea, ettei ole kumpikaan. Ihminen voi ilmaista itseään miehenä, naisena, molempina, toisinaan miehenä ja toisinaan naisena tai ei kumpanakaan. Ruumiillisestikaan ihmiset eivät jakaannu yksiselitteisesti kahtia, kuten silloin kun yksilön fyysiset, sukupuolta määrittelevät tekijät eivät ole yksiselitteisesti miehen tai naisen. Kaikki ihmiset sijoittuvat osaksi sekä seksuaalisuuden että sukupuolen moninaisuutta, joissa tasoja on useita, eikä yksilöllisten kokemusten painoarvoa voi olla korostamatta.

Sukupuolen moninaisuuden tekevät näkyväksi erityisesti naiset, miehet ja muut ihmiset, jotka haastavat kaksijakoista sukupuoliajattelua. Tällaisia ihmisiä ovat intersukupuoliset sekä transihmiset eli transsukupuoliset, transvestiitit ja transgender-ihmiset, jotka kuuluvat *sukupuolivähemmistöihin*. *Seksuaalivähemmistöihin* kuuluvat lesbot, homot ja biseksuaalit. Osa ihmisistä, joilla on rakkaus- ja seksisuhteita omaa sukupuolta olevien ihmisten kanssa, eivät määrittele itseään edellä mainituilla käsitteillä. Suomessa on edelleen merki-

tyksellistä puhua seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä. Käsitteillä voidaan tuoda esiin se, että hetero-oletukselle ja sukupuolinnormatiivisuudelle pohjautuvassa yhteiskunnassa osa ihmisistä on epätasa-arvoisessa asemassa.¹

Heteronormatiivisuudeksi kutsutaan ajattelu- ja asennoitumistapaa, joka kieltäytyy näkemästä seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen kirjoja ja joka arvottaa yhdenlaista sukupuolen ja seksuaalisuuden ilmaisu- tai kokemistavan toista paremmaksi. Siihen sisältyy normatiivinen heteroseksuaalisuus ja sukupuolinnormatiivisuus, joiden mukaan maailmassa ajatellaan olevan vain joko naisia tai miehiä. Miesten pitää olla ”oikealla” tavalla miehekkäitä ja naisten ”oikealla” tavalla naisellisia. Heteronormatiivisen ajattelun mukaan sukupuoliryhmät ovat sisäisesti yhtenäisiä mutta keskenään vastakkaisia ja hierarkkisia niin, että miehet ja mieheys nähdään arvokkaampana kuin naiset ja naiseus. Miesten heteroseksuaalisen miehisyyden ja naisten heteroseksuaalisen naisellisuuden normaaliutta korostetaan ja niiden ymmärretään johtuvan biologiasta. Muunlaisten seksuaalisuuksien tai sukupuolten olemassaolo kielletään tai niitä pidetään heteroseksuaalisuutta ja kaksinaapaiseen sukupuolijärjestykseen perustuvia vaihtoehtoja huonompina.²

Tässä artikkelissa aiheina ovat seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä ja sitä aiheuttavat käytännöt erityisesti seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen näkökulmasta. Heteronormatiivisten käytäntöjen ja rakenteiden takia vähemmistöihin kuuluvat ovat suurimmassa riskissä joutua syrjityiksi. Se, ettei moninaisuutta oteta huomioon tai heteronormatiivisuutta ehkäistä, vaikuttaa kaikkien ihmisten hyvinvointiin heikentävästi. Monet artikkelissa esitetyt toimenpide-ehdotukset edistävätkin kaikkien Suomessa asuvien hyvinvointia ja tasa-arvoa.

Sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöihin liittyvät käsitteet ja arviot heidän lukumäärästään

Sukupuolivähemmistöt:

Intersukupuoliseksi kutsutaan henkilöä, jolla synnynnäisesti fyysisesti sukupuolta määrittelevät ominaisuudet eivät ole yksiselitteisesti naisen tai miehen. Aina intersukupuolisuutta ei huomata vauvana, vaan se saattaa tulla näkyviin vasta murrosiässä tai aikuisena. Intersukupuoliset voivat kokea sukupuolensa monin tavoin. Intersukupuoliseksi määriteltäviä vauvoja syntyy Suomessa vuosittain noin kaksikymmentä.

Transsukupuolinen henkilö kokee voimakasta ristiriitaa sukupuolikokemuksensa suhteessa ruumiillisiin sukupuolipiirteisiin ja häneen kohdistettuihin sukupuoliodotuksiin. *Transsukupuoliset naiset* (transnaiset) syntyvät ruumiiltaan pojiksi, mutta tuntevat olevansa naisia ja haluavat muiden kohtaavan heidät naisina. *Transsukupuoliset miehet* (transmiehet) syntyvät ruumiiltaan tytöiksi, mutta tuntevat olevansa miehiä ja haluavat muiden kohtaavan heidät miehinä. Sukupuoliristiriita on mahdollista ratkaista lääketieteellisellä naisellistavalla tai miehistäväällä sukupuolenkorjaushoidolla. Transsukupuolisia ihmisiä on Suomessa arviolta useita satoja.

Transvestiitit ovat suomalaisessa kulttuurissa tavallisesti miehiä, jotka haluavat tulla toisinaan naiseuttaan ilmi pukeutumalla ja eläytymällä naiseksi. Transvestisuudessa saman henkilön kokonaispersoonaan kuuluu yhtä aikaa sekä mieheyttä että naiseutta. Transvestiittejä on Suomessa arviolta noin 50 000. Suurin osa heistä on miehiä, mutta on olemassa myös naistransvestiittejä.

Transgender-termillä on kuvattu henkilöitä, joilla on kokemus itsestä sekä naisena että miehenä tai jotka kokevat elävänsä sukupuoliryhmien välillä tai ulkopuolella. Transgender saattaa kokea olevansa sukupuoleton, sukupuoleltaan määrittelemätön tai omanlaisensa yhdistelmä miehisenä ja naisellisena pidettyä ruumiillisuutta, tyyliä ja persoonan piirteitä. Heillä ruumiillisia sukupuoliominaisuuksia muuttavien hoitojen tarve on yksilöllistä. Heidän lukumäärästään ei ole selkeitä arvioita.

Seksuaalivähemmistöt:

Seksuaalivähemmistöihin (ei-heteroseksuaaliset) kuuluvat lesbot, homot ja biseksuaalit. Kaikki ihmiset, joilla on rakkaus- ja seksisuhteita omaa sukupuolta olevien ihmisten kanssa, eivät nimeä itseään edellä mainituilla käsitteillä. Seksuaalivähemmistöihin kuuluvia on arviolta 5–15 prosenttia väestöstä.

Kirjoa lisää se, että ihmiselämän aikana ajattelu ja tunteet sekä käyttäytyminen vaihtelevat: lapsena, nuorena, aikuisena ja vanhuksena seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuoli saavat erilaisia merkityksiä ja sisältöjä. Eri maissa ja eri aikoina seksuaalisuuteen ja sukupuoleen on liitetty erilaisia merkityksiä, ja maan eri osissa koetaan niihin liittyviä tekijöitä eri tavoin. Asuinalueittain vaihtelee se, millaista on elää ei-heteroseksuaalina tai transihmisenä ja millaisia mahdollisuuksia omalle elämälle tarjoutuu. Moninaisuutta lisää se, että seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoleen kietoutuvat muut lähtökohdat: sosioekonomiset, uskonnolliset, kulttuuriset ja terveyteen tai mahdollisesti vammaisuuteen liittyvät tekijät ovat rakentamassa ihmisen tapaa nähdä mahdollisuutensa ja itsensä seksuaalisena ja sukupuolisena olentona.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt ovat erillisiä ryhmiä, vaikka historian aikana ne on liitetty varsinkin lääketieteessä yhteen. Molempiin ryhmiin kuuluvia ihmisiä on leimattu sairaisiksi ja psyykkisesti häiriintyneiksi. Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuutta kuvaavat käsitteet (hetero-, homo-, biseksuaalisuus, transvestisuus ym.) on otettu laajempaan käyttöön noin sata vuotta sitten erityisesti lääketieteellisessä keskustelussa. Tällöin erilaiset seksuaaliluokittelut kuvasivat ihmisten seksuaalisen halun kohteita ja sukupuolen kokemisen tapoja perversioiden ja häiriöiden näkökulmasta. Perinne linkitti erilaiset ilmiöt yhteen nimenomaan seksuaalisuuden ja seksikäyttäytymisen näkökulmista. Tässä ajattelussa korostui se, että heteroseksuaalisuus ja oikeaoppinen sukupuolen omaksuminen ja ilmaisu näyttäytyivät ainoina oikeina, terveinä ja psyykkisesti ehyinä malleina. Ajattelutapaa tukivat Suomessa ja muualla uskonnollinen käsitys synneistä sekä rikolliseksi leimaaminen juridiikassa. Kummassakin esiintyi samantapainen näkemys siitä, että vain heteronormatiivisen mallin mukainen käytös oli hyväksyttävää. Tämä perinne vaikuttaa voimakkaasti edelleen suomalaisessa kulttuurissa ja arjen käytännöissä.³

Seksuaalisuuden sijasta merkityksellinen yhdistävä tekijä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen välillä on sukupuoli. Seksuaalisen

suuntautumisen kannalta oleellista on rakkauden ja halun kohteen sukupuoli. Sukupuolivähemmistöjen osalta oleellista on sukupuolen kokemus ja ilmaisu. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen yhteiskunnallista asemaa ajateltaessa keskeisempää onkin kiinnittää huomiota sukupuoleen kuin seksuaalisuuteen. Mitä sukupuolta lapsen vanhemmat voivat olla, kumman sukupuoliryhmän edustajan kanssa saa solmia avioliiton, mitä miehiltä ja naisilta odotetaan työmarkkinoilla, tiedotusvälineissä ja ihmissuhteissa? Monet lesboille, homoille ja biseksuaaleille keskeiset ihmisoikeuskysymykset paikantuvat sukupuoleen liittyviin teemoihin. Transihmisillä ja intersukupuolisilla henkilöillä sukupuoli on selvästi taisteluareena: kuka saa päättää ruumiistani, millaista sukupuolta voin ilmaista, kuinka tulen kohdelluksi siinä sukupuolessa, jonka koen omakseni?

Viime vuosina Suomessa on tapahtunut paljon muutoksia, jotka ovat edistäneet seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oikeuksia ja tasa-arvoa muiden kansalaisten kanssa. Perustuslaki perusteluineen (2000), työsuojelulaki (2001) ja yhdenvertaisuuslaki (2004) korostavat kaikki ihmisten tasavertaisuutta seksuaalisesta suuntautumisesta riippumatta. Ne vahvistavat aiempia rikoslain (1995) ja hallitusmuodon (1995) syrjintäkieltoja ja tasavertaisuuskantoja. Vuonna 2005 uudistettu tasa-arvolaki perusteluineen puolestaan vahvistaa sukupuolivähemmistöjen ja erityisesti transsukupuolisten tasa-arvoisuutta. Näiden lainsäädäntöuudistusten vaikuttimena ovat olleet osittain Euroopan unionin direktiivit ja työsuojeluoikeusistuimen päätökset. Laki transseksuaalisen henkilön sukupuolen vahvistamisesta (2003) selkeytti transsukupuolisten asemaa sekä helpotti nimen ja henkilötunnuksen muuttamista sukupuolenkorjausprosessin yhteydessä. Laki rekisteröidystä parisuhteesta (2002) puolestaan edisti samaa sukupuolta olevien parien asemaa suhteessa eri sukupuolta oleviin pareihin. Vuonna 2006 hyväksytty laki sukusolujen ja alkuiden käytöstä hedelmöityshoidossa jätti mahdollisuuden naispareille ja itsellisille naisille hankkia hedelmöityshoitoja niitä tarjoavilta klinikoilta. Myös muut päätökset ja suositukset, joilla on pyritty edistämään samaa sukupuolta olevien rekisteröityneiden parien ja näiden muodostamien perheiden lasten

asemaa, ovat vaikuttaneet käytäntöjen muuttumiseen entistä oikeudenmukaisemmiksi. Lainsäädännön uudistaminen ja siihen liittyvä melko laaja julkisuus ovat lisänneet seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien oikeuksien huomioimista ja parantaneet heidän asemaansa yhteiskunnassa.⁴

Keskeinen ongelma seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen aseman ja heihin kohdistuvan syrjinnän kartoittamisessa on tiedon puute. Väkivallasta, hoitokäytäntöihin ja asiakaspalvelutilanteisiin liittyvistä ongelmista tai niiden selvittelyistä poliisin toiminnassa ja oikeusistuimissa ei ole koottu rekisterejä tai selvityksiä⁵. Tutkimusta seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen tilanteesta ja syrjinnän kohtaamisesta tai ehkäisystä on tehty hyvin vähän. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemaa työelämässä ja perheiden kohtaamia ongelmia palvelujärjestelmissä on kartoitettu viime vuosina, mutta vähemmistöjen kohtaamaa väkivaltaa tai syrjintää työelämän ulkopuolella ei ole tutkittu⁶.

Syrjintää ja siihen liittyviä rakenteita ja prosesseja kuvataan artikkelissa eri teemojen kautta⁷. Näitä ovat lapsuus ja nuoruus, parisuhteet ja perheet, työelämä ja vapaa-aika, sosiaali- ja terveyspalvelut sekä vastuu oikeudenmukaisuutta edistävistä toimista. Kaikissa luvuissa tarkastellaan syrjintää sekä seksuaali- että sukupuolivähemmistöihin kuuluvien että heidän läheistensä kannalta. Läpileikkaavina näkökulmina ovat elämänkaari ja arjen käytännöt. Artikkelissa analysoidaan heteronormatiivisuutta, joka heijastuu rakenteisiin, käytäntöihin ja prosesseihin, sekä esitetään suosituksia toimenpiteiksi, joilla tilannetta voisi muuttaa moninaisuuden aidosti ja tasavertaisesti kohtaavaksi.

2.2. Lapsuus ja nuoruus

2.2.1. Sukupuolittunut lapsuus

Synnyttyään tai jo raskauden aikana yleensä lääkäri luokittelee lapsen joko tytöksi tai pojaksi sukupuolitettujen fyysisten ominaisuuksien perusteella. Osalla lapsista on kuitenkin ruumis, joka ei selvästi ole ty-

töksi tai pojaksi määriteltävä, vaan ulkoiset sukuelimet ovat ristiriidassa sukurauhasten tai kromosomien perusteella määritetyn sukupuolen kanssa. Tällöin kyse on intersukupuolisuudesta, joka voi olla monentyyppistä⁸. Osalle intersukupuolisista lapsista annetaan lääketieteellisiä hoitoja ja tehdään kirurgisia toimenpiteitä terveydellisistä syistä ja osalle myös muita toimenpiteitä (kosmeettiset leikkaushoidot), joilla heidän ruumistaan muokataan vastaamaan kulttuurin sukupuoli-ajattelua. Tässä yhteydessä keskeisiä ongelmia ovat, kuka saa päättää lapsen ruumiista ja minkälaisia vaikutuksia kosmeettisilla hoidoilla on lapselle. Ihmisoikeusongelmana intersukupuolisille lapsille tehtyjä kosmeettisia kirurgisia toimia voi verrata tyttöjen ympärileikkaukseen, jota yleisesti pidetään suurena ihmisoikeusloukkauksena.

Päätöksiä hoitotoimista tekee lääkäri vanhempien suostumuksella ilman lapsen mahdollisuutta vaikuttaa niihin. Koska tilanne on lapsen vanhemmille usein järkyttävä, saattaa lääkäri välttää yksityiskohtaisen tiedon antamista lapsen tilasta tai vanhemmille voi olla hankalaa kohdata lapsen moninaista sukupuolta ja pohtia eri vaihtoehtoja. Leikkauksia tehdään usein hyvin varhaisessa vaiheessa vauvoille, joten heidän persoonaansa ei ole mahdollista ottaa huomioon. Usein lapsi, jolla on riittävän suuri penistä muistuttava elin, muokataan miehiseksi, mutta muussa tapauksessa lapsesta muokataan naisinen, koska se on kirurgisesti helpompi toteuttaa⁹. Suomessa vanhanmallinen käytäntö hoitotoimien osalta jatkuu, vaikka uudempi ajattelutapa on voimistunut. Sen mukaan lapselle tehdään mahdollisia kirurgisia hoitotoimia sukupuolen muokkaamiseksi vasta myöhemmällä iällä, jolloin lapsen kehityksestä voi päätellä, suuntautuuko hän tytöksi tai pojaksi käytökseltään ja piirteiltään. Kirurgiset hoitotoimet voidaan myös jättää kokonaan tekemättä.

Useille intersukupuolisille lapsille tai nuorille omaan sukupuoleen liittyvä ominaispiirre selviää vasta myöhemmin, joskus vasta aikuisena. Heiltä usein salataan intersukupuolisuus, vaikka se olisi lääkärien tai vanhempien tiedossa. Murrosiässä osalle intersukupuolisista teema tulee ajankohtaiseksi, kun he pohtivat, miksei kuukautiset käynnisty, mikseivät heidän rintansa eivät kasva tai miksi ne kasvavat, miksi pi-

tuuskasvu pysähtyy ja miksi he kokevat ruumiinsa omituiseksi. Osa lapsista, jotka on kasvatettu tytöiksi, huomaa murrosiässä itsellään pojan ominaispiirteitä, tai toisin päin. Monet heistä ovat käyneet toistuvasti lääkärin tarkastuksissa ja erilaisissa hoidoissa ja useilla heistä on kielteisiä kokemuksia näistä hoitotilanteista.¹⁰ Osalle intersukupuolisista on jäänyt hoitotilanteista syviä traumoja, joita voi verrata ruumiillisen koskemattomuuden loukkauksiin ja hyväksikäyttötilanteisiin liittyviin traumatisointeihin.

Ennen kuin radikaaleja sukupuolen vahvistamiseen tähtääviä hoitopäätöksiä tehdään, intersukupuolisten lasten ja nuorten sekä heidän vanhempiansa pitää olla tietoisia päätöksistä ja niiden perusteluista sekä kyetä rauhassa perehtymään intersukupuolisuuteen ja erilaisiin hoitovaihtoehtoihin. Heidän täytyy saada tukea ja tietoa. Suositeltavaa on, että lapsista tehtyjä hoitopäätöksiä edeltää lapsen sukupuoleen liittyvän kehityksen vuosia jatkuva seuranta ja murrosikäisistä nuorista tehdyissä päätöksissä pitää kuunnella ensisijassa nuorta itseään ja kunnioittaa hänen oikeuttaan päättää omasta ruumiistaan.¹¹

Lasten ruumiillisten ominaisuuksien perusteella heitä aletaan kasvattaa tyypillisesti joko poikina tai tyttöinä. He saavat sukupuolesta kertovan henkilötunnuksen ja samalla juridisen sukupuolen sekä sukupuolesta kertovan nimen. Heitä aletaan kohdella tyttöinä tai poikina, mikä heijastuu siihen, miten heidät puetaan, miten heidät kohdataan vuorovaikutuksessa ja millainen käyttäytyminen heille sallitaan ja mitä pidetään ongelmallisena. Lapset oppivat pitämään sukupuolierottelua merkitseväenä, ja monille lapsille tulee tärkeäksi jossain lapsuuden vaiheessa määritellä itsensä selkeästi joko tytöksi tai pojaksi. Monet lapset oppivat näkemään sukupuolierottelun keskeisenä vertaisryhmässä, vaikka heidän vanhempansa eivät välttämättä painostaisikaan heitä omaksumaan tietynlaista sukupuolimallia. Monet transsukupuoliset aikuiset ja osa seksuaalivähemmistöihin kuuluvista aikuisista on kertonut tutkimuksissa, että he ovat kokeneet lapsuudessa tiukat sukupuoliroolitukset ja -ryhmitykset ahdistavina. Monet transsukupuoliset ovat jo varhaislapsuudessa kokeneet ristiriidan heidän oman kokemuksensa ja heihin kohdistetun sukupuoliodotuksen välillä¹².

Lapset, jotka haastavat käytöksellään (esimerkiksi pukeutumisella, leikeillä ja tyyleillä) odotettua sukupuolta, kohtaavat vaihtelevaa suhtautumista aikuisten ja toisten lasten taholta. Nykyään monet vanhemmat antavat lapsensa leikkiä monipuolisia leikkejä sukupuoli- ja aotteluja haastaen. Usein vanhemmat joutuvat pohtimaan lapsen mennessä päiväkotiin tai kouluun, miten lapsi voisi omaksua perinteisemmän sukupuolittyylin, jottei häntä kiusattaisi tai jottei hän jäisi ilman ystäviä. Neuvoloissa, päiväkodeissa, kouluissa ja muissa palveluissa ei ole erityisesti huomioitu sukupuoleltaan erilaisten lasten kohtaamista ja tehty tilaa tälle moninaisuudelle. Vanhempia ei osata tukea lapsen sukupuollikokemuksen ja ilmaisun hyväksymisessä, eikä aihepiiristä ole usein riittävästi tietoa.

Koulukiusaaminen sisältää usein sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyviä käytäntöjä. Nimittelyyn, kiusaamiseen ja häirintään voi sisältyä monenlaisia seksuaalisoituja ja sukupuolittavia tekoja. Lapsia voidaan huoritella ja homotella. Heidän ruumiiseensa liittyviä piirteitä, pukeutumista, ääntä, eleitä, liikkumistyyliä ja puhetapoja voidaan pilkata. Heidän kiusaamisensa voi olla eristämistä, vähättelyä ja syyllistämistä. Vaikka kuka tahansa voi joutua seksuaalisen tai sukupuolisen kiusaamisen ja nimittelyn kohteeksi, suuressa riskissä ovat lapset ja nuoret, jotka sukupuolen ja seksuaalisuuden ilmaisullaan rikkovat kouluyhteisössä sallittuja rajoja. Monilla ei-heteroseksuaalisilla ja transnuorilla on kokemuksia kouluväkivallasta ja nimittelystä¹³. Usein kouluyhteisön aikuisilla ammattilaisilla ei ole valmiuksia, koulutusta tai yhteisiä pelisääntöjä seksuaalisen ja sukupuoleen liittyvän väkivallan kohtaamiseen ja ehkäisyyn. Homottelun, huorittelun ja sukupuoleen perustuvan häirinnän merkitystä saatetaan vähätellä tai jättää huomaamatta. Koulukiusaamista kartoittavat keskeiset tutkimukset ja hankkeet eivät ole riittävästi käsitelleet kiusaamista seksuaalisuuden ja sukupuolen näkökulmista. Vuonna 2005 uudistettu tasa-arvolaki ei sisällä vaatimusta seksuaalisen ja sukupuoleen perustuvan häirinnän kiellon ja ehkäisyn sisältävästä tasa-arvosuunnitelmasta peruskoulussa. Lainsäädännön yhteydessä se päätettiin ulottaa vain opistoaste-

seen, lukioihin ja ammatilliseen koulutukseen. Tätä perusteltiin sillä, ettei lasten maailmaa pidä seksualisoida liian varhain.¹⁴

Intersukupuolisten hoitokäytäntöjen modernisoinnin lisäksi pitää lasten ja vanhempien kanssa toimivia opetus-, sosiaali- ja terveysalan ammattilaisia kouluttaa ja tiedottaa. On perustettava erityinen neuvontapiste, jonka tehtävänä on neuvoa ja konsultoida sukupuoleltaan moninaisten tai erityisten lasten ja nuorten asioissa. Kohdejoukkona olisivat tällöin paitsi lasten ja nuorten kanssa toimivat työntekijät ja opettajat myös heidän vanhempansa sekä lapset ja nuoret itse. Neuvontapisteen tehtävänä olisi koota aihepiirin asiantuntijuus ja laatia eri ryhmille ja tarkoituksiin soveltuvaa aineistoa sekä aktiivisesti kehittää lapsille ja nuorille suunnattuja hoitokäytäntöjä ja psykososiaalisen tuen muotoja. Neuvontapiste voidaan sijoittaa Setan Transtukipisteeseen. Tärkeää on, että varsinkin neuvolatoimintaa kehitettäessä otetaan huomioon myös moninaisuuteen liittyvät teemat ja varmistettaisiin alan työntekijöiden perustietojen hallinta. Koulujen ja päiväkotien henkilökunnan on huolehdittava siitä, ettei ketään lasta, nuorta tai aikuista kiusata tai nimitellä kasvatus- tai kouluyhteisössä. Koulujen ja päiväkotien on laadittava toimintasuunnitelma, jolla myös seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyvään kiusaamiseen puututaan yhteisin säännöin. Tätä tukemaan tarvitaan tasa-arvolain uudistaminen sellaiseksi, että siinä edellytetään seksuaalinen ja sukupuoleen perustuva häirinnän kiellon sisältävää tasa-arvosuunnittelua myös peruskouluissa ja päiväkodeissa¹⁵. Turvallisen ja moninaisuutta arvostavan koulun rakentamisessa vastuu on ensi sijassa koulun johdolla ja työntekijöillä, mutta myös opiskelijat ja heidän vanhempansa on otettava aktiivisesti mukaan koulun ilmapiirin rakentamiseen¹⁶.

2.2.2. Nuorten tilanne ja tarpeet

Monet nuoret pohtivat omaan ruumiiseen, seksuaalisuuteen ja sukupuoleen liittyviä teemoja 10–16-vuotiaina. Intersukupuolisille lapsille oman ruumiin ”puutteellisuuksien” ja jo tehtyjen hoitotoimien käsittely

voi olla ajankohtaista. Transsukupuoliset nuoret voivat kokea muuttuvan ruumiinsa vieraaksi ja voivat suhtautua murrosiän muutoksiin kielteisesti. Transvestiittimiehet ovat aikuishaastatteluissa kertoneet usein, että heidän ensimmäiset naistenvaatekokeilunsa sijoittuvat 10–12 ikävuoden ajalle. Ei-heteroseksuaalisilla nuorilla tunteiden suuntautumisen omaa sukupuolta oleviin voi herättää kummastusta, ja he joutuvat pohtimaan, voivatko kertoa niistä kenellekään. Homo- ja biseksuaalisista miehistä selvä enemmistö (80%) on tunnistanut seksuaalisen suuntautumisen ennen 16 vuotta täytettyään¹⁷. Nuoret naiset tunnistavat ei-heteroseksuaalisuutensa keskimäärin myöhemmin, ja monilla heistä on ennen tätä suhteita miesten kanssa. He, kuten monet muutkin nuoret, pyrkivät olemaan kouluyhteisössä mahdollisimman ”normaaleja”, ja monet pyrkivät peittämään kokemansa erilaisuuden. Syynä tähän ovat kiusaamisen ja vähättelyn pelko, mutta myös se, ettei omaa ruumista, sukupuolta tai seksuaalista suuntautumista hyväksytä. Nuoret ovat tilanteensa kanssa usein yksin, eivätkä monet heistä luota koulun tukipalveluihin tai tiedä, mistä he saisivat lisätietoa ja tukea. Kouluterveydenhuolto ja nuorten psykososiaalinen tukisysteemi on järjestetty kunnittain hyvin vaihtelevasti, eikä niissä ole otettu huomioon moninaisuuden kohtaamisessa tarvittavia perustaitoja.¹⁸

Yksinäisyys, paine olla normaali, hämmennys, kielteinen suhde omaan ruumiiseen, kiusaamisen pelko ja muut monille ei-heteroseksuaalisille, intersukupuolisille ja transnuorille tyypilliset kokemukset voivat heijastua epäsosiaalisena käyttäytymisenä tai itseen kohdistuvana vihana¹⁹. Seurauksena voi olla syrjään vetäytyminen vertaisryhmässä, kontaktivaikkeudet, koulupinnaus ja heikko koulumenestys, mutta myös itsetuhoisuus, syömisongelmat, univaikeudet ja muut psykosomaattiset oireet²⁰. Nuorten sosiaalisia ja psyykkisiä ongelmia on tarkasteltu suomalaisissa tutkimuksissa, mutta vain harvoin on analysoitu seksuaaliseen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden yhteyksiä niihin. Ulkomaisissa tutkimuksissa on todettu, että transnuoret ja varsinkin sukupuolityyleiltään erottuvat ei-heteroseksuaaliset ja transnuoret ovat suuremmassa riskissä tehdä tai yrittää itsemurhaa verrattuna muihin samanikäisiin.²¹

Koulun käytännöt eivät useinkaan tue moninaisuuden huomioimista tai tee tilaa sen näkymiselle ja arkipäiväistymiselle. Opetus ja siinä käytetty materiaali on usein heteronormatiivista²². Sukupuolen moninaisuus ei ole esillä, eivätkä esimerkiksi samaa sukupuolta olevien parisuhteet ja niiden pohjalta perustetut perheet. Sen sijaan lapsille opetetaan osin tiedostamatta, että tulevaisuudessa heiltä odotetaan heteroseksuaalisen ydinperheen perustamista ja sukupuolen mukaista käyttäytymistä. Monille vähemmistönuorille koulun sukupuolitettujen tilojen, kuten vessojen, pukeutumis- ja suihkutilojen, käyttö voi olla ongelmallista. Lapsilla ja nuorilla ei ole useinkaan kouluyhteisössä aikuisia malleja siitä, millaista on kuulua seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön, koska useimmat lesbo-, homo-, bi- ja transopettajat salaavat piirteensä tai parisuhteensa opiskelijoilta²³. Mallit muille kuin miesten heteromaskuliinisuuden ja naisten heterofeminiinisuuden vaihtoehtoilta ovat pääosin poissa. Nuoret hankkivat tietoa vaihtoehtoista muualta, kuten internetistä, joukkotiedotusvälineistä ja pornografiasta, jolloin käsitys niistä voi jäädä ohueksi ja vääristyneeksi.

Ei-heteroseksuaalisilla ja transnuorilla on harvoin mahdollisuuksia tavata toisia samankaltaisia nuoria ja jakaa yhteisiä kokemuksia tai solmia seurustelusuhteita. Suhteiden solmiminen voi olla hankalaa kaikille nuorille, mutta vähemmistönuorilla tilanne on usein haastavampi. Internet voi olla hyödyllinen väline nuorille tiedonhankinnassa ja suhteiden solmimisessa yli paikkakuntarajojen. Toisaalta se voi olla riski, sillä vähemmistönuoret ovat alttiita aikuisten hyväksikäytölle. Setan muutamalla paikkakunnalla toimivan nuorten ryhmän lisäksi ei-heteroseksuaalille ja transnuorille ei ole järjestetty tapaamismahdollisuuksia, mikä lisää nuorten kiinnostusta suhteisiin itseään selvästi vanhempien kanssa. Neuvottelutaidottomat ja seksuaalisuudestaan hämentyneet nuoret voivat ottaa muita helpommin riskejä hiv-tartuntojen ja seksiteitse tarttuvien tautien suhteen ja suostua ihmissuhteisiin, joissa he tulevat huonosti kohdelluiksi²⁴.

Huolimatta siitä, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat nuoret kohtaavat monenlaisia riskejä ja ovat asemaltaan muita

nuoria epäoikeudenmukaisemmassa asemassa, monet heistä pärjäävät koulussa ja ihmissuhteissaan hyvin. Osa keskittyy koulumenestykseen tai harrastuksiin varhaisten seurustelusuhteiden sijaan. Monet nuoret kuitenkin joutuvat pärjäämään sillä ehdolla, että he salaavat tai jättävät sukupuoleen ja seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvät pohdinnat ja ratkaisut myöhemmäksi elämässään. Tähän voi sisältyä syrjäytymistekijöitä.²⁵

Vanhempien ja muiden läheisten suhtautuminen on ratkaisevaa sille, miten nuoret pärjäävät elämässään. Lapsen ja nuoren erilaista sukupuolikokemusta tai ei-heteroseksuaalisuutta tukeva ja hyväksyvä lapsuuden perhe voi tarjota suojan, jonka turvin lapsi selviää sosiaalisista heteropaineista ja sukupuoliodotuksista. Monilla vanhemmilla ja sisaruksilla ei kuitenkaan ole eväitä sukupuolimoninaisten lasten ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kohtaamisessa. Monet vanhemmat joutuvat kriisiin, kun heille selviää lapsen odottamaton sukupuoli tai seksuaalinen suuntautuminen²⁶. Osa heistä on kykenemättömiä hyväksymään lastaan sellaisena kuin tämä on. Seksuaalivähemmistökyselyn alle 30-vuotiaista nuorista miehistä 43 prosenttia salasi seksuaalisen suuntautumisensa äidiltään ja 54 prosenttia isältään²⁷.

Koulujen ja nuorisotoimen heteronormatiivisia malleja on purettava ja on kehitettävä sukupuolisensitiivisiä käytäntöjä, jotka palvelevat paremmin lasten ja nuorten moninaisuuden ottamista huomioon²⁸. Opetusmateriaalia ja -käytäntöjä voi kehittää moninaisuusnäkökulmasta ja lapsille ja nuorille suunnattuja tiloja voi rakentaa niin, ettei heidän tarvitse menettää yksityisyyttään tai sukupuoliryhmittää itseään voidakseen osallistua toimintaan, joka vaatii esimerkiksi vaatteen vaihtoa tai vartalon paljastamista. Lapsille ja nuorille suunnattua ei-heteroseksuaalisuutta ja sukupuolimoninaisuutta käsittelevää kirjallisuutta, elokuvia ja muuta aineistoa on tuotettava. Nuoria on kannustettava sukupuolijakoja haastaviin koulutuksellisiin ja ammatillisiin valintoihin ja opetusikäytäntöihin liittyvät sukupuolijaot pitää häivyttää. Tämä purkaisi samalla työmarkkinoiden sukupuolijakautuneisuutta ja siihen liittyviä naisten ja miesten tuloeroja²⁹. Nuorten kanssa toimivien työntekijöiden perus- ja jatkokoulutukseen on sisällytettävä

moninaisuutta monipuolisesti käsitteleviä opintokokonaisuuksia. On kehitettävä nuorten kanssa toimivien aikuisten mahdollisuuksia valita turvallisesti, haluavatko he kertoa seksuaalisesta suuntautumisestaan ja sukupuoli-identiteetistään. Ei-heteroseksuaalisille ja transnuorille suunnattuja toimintoja ja ryhmätapaamisia pitäisi organisoida tai rahoittaa niiden organisoimista järjestöjen toimesta. On kehitettävä uusia yhteisökasvatuksellisia työskentelymuotoja, joilla voidaan paremmin varmistaa näiden nuorten ja heidän läheistensä tavoittaminen ja sitä kautta hyvinvointia tukeva ympäristö³⁰. Pitää varmistaa, että kunnan rahoittamiin lasten ja nuorten palveluihin myös he ovat tervetulleita.

2.3. Parisuhteet ja perheet

2.3.1. Moninaiset läheissuhteet

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla on monenlaisia perheitä ja parisuhteita. Heidän perheisiinsä kuuluu usein myös muita kuin näihin vähemmistöihin kuuluvia. Jos ajatellaan, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä olisi väestöstä 5–15 prosenttia, ja jos ajatellaan, että jokaisella olisi neljä läheistä ihmistä (äiti, isä, sisar, veli, lapsi tai puoliso, joka ei itse kuulu seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin), kuuluisi näiden vähemmistöjen perheisiin 20–60 prosenttia väestöstä. Vaikka laskutapa suoritettaisiin vähäisimmän arvion pohjalta, voidaan sanoa, että Suomessa joka neljäs elää perheessä, jossa on seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluva perheenjäsen. Perheiden moninaisuutta lisää se, että lesbot, homot, bi- ja transihmiset hahmottavat perheensä monin tavoin: joillekin perhe tarkoittaa lapsuuden perhettä, toisille se rakentuu omien lasten ja näiden vanhempien ympärille, toisille se merkitsee parisuhdetta samaa tai eri sukupuolta olevan kanssa ja joillain se koostuu läheisten ystävien verkostosta. Osa elää mielellään yksin, vaikka useimmat toivovat parisuhdetta, ellei heillä sellaista ole.

Seksuaalivähemmistöihin kuuluvista useimmilla on kyselyjen perusteella parisuhde³¹. Heistä kaksi kolmasosaa on parisuhteessa. Naisparit ovat miespareja tyypillisempiä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä -tutkimuskyselyyn vastanneista miehistä yli puolet oli vakituisessa suhteessa miehen kanssa ja naisista noin 70 prosenttia oli vakituisessa suhteessa naisen kanssa. Ilman vakituista suhdetta oli miehistä noin 40 prosenttia ja naisista noin neljäsosa. Kyselyn vastaajista 5–6 prosenttia eli suhteessa eri sukupuolta olevan kanssa. Iäkkäämmät vastaajat olivat nuorempia vastaajia useammin parisuhteessa.³² Kyselyn vastaajajoukossa korostuivat ne, jotka ovat rekisteröineet parisuhteensa, ja toisaalta harvinaisempia vastaajia olivat ne, joilla on suhde eri sukupuolta olevan kanssa. Vuoden 2005 loppuun mennessä rekisteröidyssä parisuhteessa miehen kanssa oli 796 miestä ja parisuhteessa naisen kanssa oli 860 naista³³. Nais- ja miespareista selvä enemmistö elää rekisteröimättömässä parisuhteessa. Parisuhteessa olevista nuoremmille vastaajille oli tyypillisempää erillään asuminen kumppanin kanssa. Monilla ei-heteroseksuaalisista ihmisistä on parisuhde eri sukupuolta olevan kanssa. Osa heistä on avio- tai avoliitossa ja osa seurustelusuhteessa. Sukupuolivähemmistöihin kuuluvista monet ovat parisuhteessa. Transvestiittimiehille tyypillisintä on eläminen suhteessa naisen kanssa. Transmiehistä useimmat elävät naisen kanssa, ja transnaisille suhteet sekä naisten että miesten kanssa ovat yleisiä. Tuntuukin, että sukupuolivähemmistöihin kuuluvien on helpompi saada kumppani naisista, joilla tuntuu olevan miehiä keskimäärin useammin valmiuksia rikkoa perinteisiä sukupuolinäkemyksiä.³⁴

Samaa sukupuolta olevien suhteet tai suhteet, joissa on seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluva kumppani, jäävät usein näkymättömiksi tai tulevat tilastoissa tulkituiksi perinteisiksi heterosuhteiksi tai ihmiset tulkitaan yksineläviksi. Parisuhteen rekisteröinti on tehnyt mahdolliseksi uuden tavan ottaa huomioon tilastoissa samaa sukupuolta olevien suhteet, mutta vain pieni vähemmistö kaikista samaa sukupuolta olevista pareista on rekisteröinyt suhteensa. Myöskään samaa sukupuolta olevien avoliittoa ei ole tunnustettu³⁵. Parisuhteensa rekisteröimättömiä pidetään naimattomina. Ei-hetero-

seksuaalisia heterosuhteen solmineita on suuri joukko, vaikka heitä ei useinkaan saa vastaamaan erilaisiin seksuaalivähemmistöpainotteisiin tutkimuksiin. Samoin transvestiittien, transsukupuolisten ja transgenderihmisten sekä intersukupuolisten parisuhdetilanteista on vain hyvin vähän tutkimuksia.³⁶

Suomen lainsäädäntö on parisuhteiden tasavertaisuuden näkökulmasta syrjivä. Vain eri sukupuolta olevilla on mahdollisuus solmia avioliitto, joka takaa etuja suomalaisessa yhteiskunnassa³⁷. Vähempiarvoisena avioliiton vastineena toimii parisuhteen rekisteröiminen, joka on ollut mahdollista samaa sukupuolta oleville pareille vuodesta 2002 lähtien. Parisuhteen rekisteröimisen eriarvoista asemaa suhteessa avioliittoon ylläpidetään rekisteröinti-termillä ja sillä, ettei suhteen virallistaminen oikeuta automaattisesti yhteisen nimen valintaan tai sisällä suhteensa virallistavien kumppanien lapsien oikeuksia yhtäläisesti avioliitossa elävien lasten kanssa. Parisuhteen virallistaminen on suoritettava maistraatissa toisin kuin avioliitto, johon voidaan vihkiä myös kirkossa³⁸. Avioliiton asema on suhteessa avioliittoon selvästi heikompi Suomessa, eikä samaa sukupuolta olevien avioliittoa ole tunnustettu. Rekisteröity parisuhde on siis toisen luokan avioliitto, ja avioliitossa olevat samaa sukupuolta olevat parit ovat näkymättömiä viranomaisen silmissä. Avioliitossa oleva transsukupuolinen, joka sukupuolenkorjausprosessin yhteydessä muuttaa juridista sukupuoltaan, ja hänen puolisonsa joutuvat laskemaan statustaan avioliitosta rekisteröityyn parisuhteeseen halutessaan säilyttää parisuhteensa virallisuuden. Rekisteröidyssä suhteessa olevia työntekijöitä on kohdeltu epätasa-arvoisesti esimerkiksi työelämässä verrattuna avioliiton solmineisiin työtovereihin. Vakuutus- ja loma-asioissa on jouduttu ottamaan erikseen kantaa, koska parisuhteen virallistamista koskevan lainsäädännön yhteydessä ei kielletty parisuhdemuotojen asettamista eriarvoiseksi³⁹.

Heteroseksuaalinen avioliitto on asetettu yliarvostettuun asemaan suhteessa muihin parisuhdemuotoihin paitsi lainsäädännössä myös erilaisissa palvelujärjestelmissä. Parisuhteessa olevien seksuaali- ja sukupuoli- vähemmistöihin kuuluvien tai heidän puolisoitensa on vaikeampi saada asianmukaista palvelua esimerkiksi halutessaan tukea tai

tietoa parisuhdeongelmiinsa⁴⁰. Etenkin monet heteroseksuaaliset sukupuolivähemmistöihin kuulumattomat puoliset tarvitsivat apua kriiseissä, joihin he voivat joutua tajutessaan olevansa suhteessa ihmisen kanssa, jonka sukupuoleen tai seksuaaliseen suuntautumiseen liittyviä piirteitä he eivät tienneet tai voi hyväksyä⁴¹. Parisuhteiden dynamiikkaan liittyvät monet pulmat, kuten salaaminen, luottamus, parisuhteen työjaot, sukupuoliin liittyvät odotukset ja muut tekijät, voivat merkityksellistyä eri tavoin suhteissa samaa sukupuolta olevien kesken tai sukupuolivähemmistöön kuuluvan kumppanin kanssa kuin perinteisissä naisen ja miehen suhteissa. Näihin erilaisiin perhe- tai parisuhteiden ratkaisuihin on vähän tarjolla niihin sopivia malleja heteroydinperhekeskeisessä kulttuurissa, eikä perheasiantuntijoiden osaaminen ja koulutus aina riitä erilaisten tilanteiden pätevään kohtaamiseen.

2.3.2. Lapsiperheet

Useilla seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla on lapsia. Seksuaalivähemmistökyselyssä 15 prosentilla oli lapsia, joista osa asui samassa taloudessa vastaajan kanssa (9 prosentilla, omia, yhteisiä, puolison lapsia) ja osa muualla (7 prosentilla vastaajista). Naisvastaajilla oli selvästi useammin lapsia kuin miesvastaajilla. Naisvastaajien lapset asuivat useammin heidän luonaan kuin muualla. Miesvastaajien tilanne oli päinvastainen eli lapset asuivat harvemmin heidän luonaan.⁴² Koska seksuaalivähemmistökyselyihin vastaavat harvemmin sellaiset ei-heteroseksuaaliset ihmiset, jotka elävät vakituisissa heteroseksuaalisissa parisuhteissa, on mahdoton kertoa, kuinka monilla seksuaalivähemmistöihin luokiteltavista on lapsia. Useimmiten lapset on hankittu suhteessa eri sukupuolta olevan kanssa, huolimatta siitä, että viime vuosikymmeninä on tullut yleisemmäksi hankkia lapsia myös ilman vakituista suhdetta eri sukupuolta olevan kanssa⁴³. Erityisesti monet naissuhteessa elävät ja yksinäiset ei-heteroseksuaaliset naiset ovat hankkineet lapsen ilman suhdetta miehen kanssa.

Monenlaisissa sateenkaariperheissä elää lapsia nykyisin enemmän

kuin ennen. Sateenkaariperheet ovat esimerkiksi perheitä, joissa kasvatusvastuun jakaa nais- tai miespari, jotka ovat hankkineet lapsen yhdessä tai kumppanin aiemmassa heterosuhteessa (uusperhe), tai joissa kasvatusvastuu on yksinhuoltajalla tai useammalla kuin kahdella vanhemmalla (ns. apilaperhe). Parisuhteensa rekisteröineistä vain harvoilla miehillä on lapsia (vain kaksi lasta eli miesparin perheessä), mutta virallistetuissa naisparien perheissä eli 84 lasta vuoden 2005 lopun tietojen mukaan. Ei-heteroseksuaalisten vanhempien lapsia on tuhansia, ja heistä useimmat elävät muunlaisissa perheissä. Usein ei-heteroseksuaalisten henkilöiden lapset tulkitaan yksinhuoltajaperheisiin, eronneisiin perheisiin tai heteroavio- tai avoliittoperheisiin kuuluviksi. Tulkintatapa ei lisää sateenkaariperheiden ja niissä kasvavien lasten näkyvyyttä. Nais- tai miesparin kasvattamalla lapsilla voi olla suhde molempiin vanhempiinsa huoltajuuden kautta (1990-luvun lopusta lähtien), mutta parisuhteen rekisteröiminen ei anna esimerkiksi synnyttäneen äidin naispuolisolle mahdollisuutta ottaa lapsensa ottolapseksi.

Sukupuolivähemmistöihin kuuluvista lapsia on usein transvestiittimiehillä, jotka ovat heteroseksuaalisessa parisuhteessa naisten kanssa. Osa transmiehistä on synnyttänyt lapsen, ja transnaisista osa on lapsensa biologinen isä. Noin kolmasosalla työelämäkyselyyn sukupuolivähemmistöihin kuuluvista vastaajista (N=108) oli lapsia. Monet transsukupuoliset ovat eläneet heiltä odotetussa biologian mukaisessa sukupuolessa, ja silloin he ovat voineet hankkia lapsia. Heille ei ole enää sukupuolenkorjausprosessin jälkeen mahdollista lasten biologinen hankinta, mikäli prosessiin liittyy kirurgisia ja hormonaalisia hoitoja⁴⁴. Sukupuolivähemmistöihin kuuluva voi kuitenkin toimia lapsensa kasvattajana ja vanhempana, vaikka ei olisikaan tämän biologinen vanhempi.⁴⁵

Keskeisiä yhteiskunnallisia ongelmia sateenkaariperheille aiheuttaa se, ettei heidän perheitään tunnisteta lainsäädännössä eikä heitä kohdella tasa-arvoisesti palvelujärjestelmissä. Perhelainsäädäntöön sisältyvä hetero-oletus tekee vaikeaksi soveltaa lakeja mielekkäästi heteroydinperheestä eroavien perheiden tilanteissa. Samaa sukupuolta olevan parin on vaikea saada juridinen suhde lapselleen tämän mo-

lempien vanhempien kanssa, mikä asettaa lapsen eriarvoiseen asemaan suhteessa avioliitossa kasvavaan lapseen⁴⁶. Jos lapsella on useita vanhempia, kuten naispari ja miespari tai naispari ja itsellinen mies, on kolmannen tai neljännen vanhemman käytännössä mahdotonta saada huoltajuus lapselleen. Vuoden 2006 lainsäädäntöuudistuksen mukaisesti naisparit ja yksinäiset naiset voivat saada mahdollisuuden keinoalkuisten lisääntymismenetelmien käyttöön klinikoilla⁴⁷. Heidän on mahdollista yrittää hankkia lapsi adoptoimalla yksinäisinä naisina, mutta parina he eivät voi adoptoida. Tämä koskee myös ei-heteroseksuaalisia miehiä: yksinään adoptio on periaatteessa mahdollinen, muttei miesparina. Ongelmia aiheuttaa myös se, että avio- tai avoerotilanteessa naisesta erityisesti isän ei-heteroseksuaalisuutta, transvestisuutta tai transsukupuolisuutta voidaan käyttää lyömäaseena taistelussa oikeuksista lapsiin. Usein tällaiset isät luopuvat vanhemmuudestaan tai joutuvat hoitamaan lapsiaan etäisinä. Samaa sukupuolta olevien vanhempien kasvattama lapsi joutuu turvattomaan tilanteeseen, jos hänen vanhempansa eroavat tai juridinen vanhempi kuolee tai sairastuu. Ilman juridista suhdetta molempiin vanhempiinsa hän voi menettää eron yhteydessä toisen vanhempansa ja toisen vanhemman kuoleman yhteydessä molemmat vanhempansa. Lapsen perhesuhteet jäävät näissä tilanteissa sattumanvaraisten päätösten varaan.

Samaa sukupuolta olevien aikuisten muodostamien lapsiperheiden asema on eriarvoinen suhteessa muihin perheisiin esimerkiksi sosiaalietuuksien osalta niin, että biologisen vanhemman rekisteröidyn puolison tulot vaikuttavat tukiin, vaikkei tällä ole mahdollisuutta juridiseen vanhemmuuteen⁴⁸. Rekisteröimättömien parisuhteiden osalta tilanne on myös epäselvä, sillä samaa sukupuolta olevien avoliittoa ei tunnusteta. Ei-juridisten vanhempien voi olla vaikea saada työyhteisössään vapaata lapsen syntymän jälkeen tai sairaan lapsensa hoitamiseen⁴⁹. Monissa tukiin, etuuksiin ja maksuihin liittyvissä käytännöissä on epäyhtenäisyyttä, sillä usein tulkintapäätökset niistä vaihtelevat viranomaisen ja kuntien mukaan. Sosiaali- ja terveysalan ammattilaiset ja muut lapsiperheiden asioiden kanssa toimivat, kuten opetus- ja nuorisoalan henkilöstö, voivat suhtautua epäilevästi ja asiantunte-

mattomasti lapsiin ja näiden perheisiin, jotka eivät vastaa heteronormatiivisia malleja. Vaikka sateenkaariperheisiin on pääasiallisesti suhtauduttu asiallisesti, perheet tarvitsisivat ammattilaisilta aktiivisempaa tukea, mikä edistäisi niissä elävien lasten hyvinvointia⁵⁰. Yksittäiset räikeät epäasiallisuudet palveluissa ovat johtaneet syrjintäpelkoon ja palveluiden käyttämättä jättämiseen. Huolimatta siitä, että kahden äidin tai kahden isän kasvattamien lasten on todettu pärjäävän hyvin, ei näiden lasten kokemuksia ja kohtelua yhteiskunnan palvelujärjestelmissä ole paljontaan tutkittu Suomessa⁵¹. Tutkimus on vähäistä myös niiden lasten osalta, joilla vain toinen vanhempi on seksuaali- tai sukupuoli-vähemmistöön kuuluva.

Naisparien, miesparien, ei-heteroseksuaalisten ja transihmisten monenlaisten perheiden ja vanhemmuuden muotojen yhteiskunnallinen hyväksyminen ja tasa-arvoisuus ei ole toteutunut. Avio- ja avoliitto- sekä perhelainsäädäntö pitää muuttaa sukupuolineutraaliksi ja samalla laajentaa käytännön ohjeistuksilla ja asetuksilla lähtökohdat sellaisiksi, että ne ottavat paremmin huomioon lapset, jotka elävät monenlaisissa perhetilanteissa⁵². Muutoksia sukupuolisidonnaiseen lainsäädäntöön tarvitaan esimerkiksi perhevapaiden osalta. Uusperheiden ja useamman kuin kahden vanhemman perheiden osalta tarvittaisiin käräjäoikeuksille laajemmat oikeudet vahvistaa tapaamisoikeuksia. Kahden vanhemman mallin ehdottomuutta pitäisi osata kyseenalaistaa lapsen edun nimissä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat ovat yhtä päteviä vanhempina kuin muutkin, ja on mielekäästä kannustaa heitä vanhemmuuteen sen sijaan, että se pyritään kieltämään heiltä⁵³. Samaa sukupuolta olevien välisistä suhteista ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien parisuhteista voi etsiä toimintamalleja, jotka voivat sopia yleisempään perhekysymysten käsittelyyn⁵⁴. Näissä suhteissa on pyritty muita useammin muun muassa tasaveroisempaan rooliajatte- luun ja työnjakoon. Malleja voi hyödyntää myös muissa parisuhteissa ja perheissä.

2.4. Työelämä ja vapaa-aika

2.4.1. Työelämän syrjivät käytännöt

Seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuoli kietoutuvat monin tavoin työelämän toimintoihin ja käytäntöihin. Syrjintää seksuaalisen suuntautumisen takia oli kokenut työyhteisössään häneen itseensä kohdistuvana seitsemän prosenttia vastaajista. Yleisesti sitä oli nähnyt tapahtuvan työpaikallaan 15 prosenttia. Suuntautumisestaan avoimet olivat kohdanneet sitä salaavia useammin. Toisaalta salaavat olivat nähneet syrjintää tapahtuvan useammin työpaikallaan kuin avoimet. Miesvastaajia oli syrjitty hieman naisia useammin. Miesvastaajat kokivat naisia useammin, että tullessaan syrjityiksi työelämässä työhönoton yhteydessä, palkkauksessa, uralla etenemisessä, koulutukseen pääsyssä, tiedon saannissa tai työtovereiden tai esimiesten asenteiden suhteen, heidän seksuaalinen suuntautumisensa oli syrjintään vaikuttava tekijä. Ei-heteroseksuaaliset naiset tuntuvat tulevan syrjityiksi pikemminkin sukupuolensa kuin seksuaalisen suuntautumisen takia.⁵⁵ Sukupuolivähemmistöistä syrjintää on kokenut heille tyypillisestä sukupuoli-identiteetin salaamisesta huolimatta melko moni: kuutta prosenttia vastaajista oli itseään syrjitty, ja kahdeksan prosenttia raportoi nähneensä tällaista syrjintää tapahtuvan. Enemmistö niistä, jotka olivat joskus kokeneet syrjintää työhönotossa, palkkauksessa, uralla etenemisessä, koulutukseen pääsyssä ja työtovereiden ja esimiesten asenteiden osalta, mielsivät syrjinnän liittyvän heidän sukupuoli-identiteettiinsä tai sukupuolen ilmaisuunsa.⁵⁶

Syrjintä seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella on kiellettyä, mutta silti sitä tapahtuu samoin kuin epäasiallista kiusaamista, nimittelyä ja epätoivottujen vitsien kertomista. Seksuaalinen ja sukupuoleen perustuva häirintä on työpaikoilla kiellettyä, mutta sitä ilmenee. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä joutuu kyselyn mukaan suuri osa kuulemaan epäasiallista ja loukkaavaa puhetta työpaikallaan, ja heistä osaan kohdistuu suoranaista seksuaalisuuteen tai sukupuoleen liittyvää halventavaa nimittelyä. Seksuaali- tai suku-

puolivähemmistöihin kohdistuvaa nimittelyä (kuten homottelua, lesbottelua, transsuttelua, miesten neidittelyä) oli kuullut työpaikallaan joskus tai jatkuvasti 27 prosenttia sukupuolivähemmistöistä ja 29 prosenttia seksuaalivähemmistöistä. Loukkaavaksi kokemaansa homotai transuivitsailua oli kuullut sukupuolivähemmistöistä 44 prosenttia ja seksuaalivähemmistöistä 46 prosenttia. Seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteettiinsä salaavat joutuvat kuuntelemaan näitä nimittelyjä tai vitsailuja avoimia työntekijöitä useammin. Toisaalta he välttävät avoimia useammin heihin itseensä kohdistuvasta kielteisesti käytöksestä. Seksuaalivähemmistövästääjistä 12 prosenttia oli joutunut kiusatuksi ja kahdeksan prosenttia nimittelyn kohteeksi seksuaalisen suuntautumisen perusteella. Viidennes oli joutunut seksuaalisen häirinnän kohteeksi (naisia häiritsivät pääasiassa miehet, miehiä sekä naiset että miehet). Sukupuolivähemmistöistä kahdeksan prosenttia ilmoitti tulleen kiusatuksi ja kuusi prosenttia nimittelyiksi sukupuoli-identiteettiinsä tai ilmaisunsa takia. Seitsemää prosenttia oli häiritetty.⁵⁷

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat, jotka ovat joutuneet syrjinnän, nimittelyn, kiusaamisen tai häirinnän kohteeksi, eivät useinkaan osaa tai halua viedä asiaansa eteenpäin ja vaatia oikeuksiaan. Osittain se johtuu siitä, ettei oikeuksista tiedetä tarpeeksi. Monilla se voi johtua siitä, ettei omasta seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuoli-identiteetistä haluta ”nostaa haloota” eikä tulla leimatuksi hankalaksi työntekijäksi. Tasa-arvovaltuutetun toimisto on vuonna 2006 kii-tettävällä tavalla ottanut kantaa sen puolesta, että huolimatta tasa-arvonlain epämääräisyydestä toimisto käsittelee transihmisten työ-elämänsyrjintäasioita osana omaa toimintaansa. Yhdenvertaisuuslaissa tukea antavaksi tahoksi seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvissa työelämän syrjintätilanteissa on määritelty työsuojelupiirit. Niiden antaman tuen tai käsittelyjen syrjintätilanteiden määrästä on vaikea sanoa mitään, sillä asiakastilanteita ei rekisteröidä tai kartoiteta seksuaalisen suuntautumisen näkökulmasta. Yksittäiset työsuojelupiirien työntekijät ovat kertoneet syrjintä- ja nimittelytilanteita esiintyvän, mutta pääosin niitä ei ole käsitelty oikeusistuimessa, vaan jutut on

sovittu työnantajan ja työntekijän kesken ennen oikeudenkäyntiä. Seksuaalivähemmistökyselyyn vastanneista oikeuteen asti olisi valmis vie-
mään seksuaaliseen suuntautumiseen perustuvan syrjintäjutun noin
puolet vastaajista⁵⁸. Suuri osa ei ollut varma ja joka kymmenes kertoi,
ettei veisi asiaa oikeuteen. Suuntautumisestaan avoimet olivat valmiim-
pia puolustamaan oikeuksiaan. He olivat valmiimpia myös ottamaan
yhteyttä eri tahoihin, jotka voivat tukea heitä syrjintätilanteissa. Syr-
jintää kokeneista seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista
vain pieni osa on ottanut yhteyttä työntekijäjärjestöihin tukea saa-
dakseen ja vain alle puolet ottaisi yhteyttä niihin, jos tulevaisuudessa
joutuisi kohtaamana syrjintää⁵⁹. Huolimatta tarpeesta saada apua syr-
jintätilanteissa, eivät seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt usein luota
tai tiedä tukijärjestelmistä. Ammattijärjestöt ja työsuojelupiirit ovat
olleet myös melko nihkeitä tiedottamaan palveluistaan ja hankkimaan
ajantasaista tietoa ja koulutusta seksuaali- ja sukupuolivähemmistötee-
moista.

Ei ole hämmästyttävää, että monet seksuaali- ja sukupuolivähem-
mistöihin kuuluvat salaavat seksuaalisen suuntautumisensa tai suku-
puoli-identiteettinsä työpaikallaan ja jättävät puolustamatta oikeuksi-
aan, koska asenneilmapiiri monella työpaikalla sallii kielteisen suh-
tautumisen⁶⁰. Heillä on suuri mahdollisuus joutua syrjityiksi tai koh-
delluiksi epäasiallisesti, eikä moni halua ottaa sellaista riskiä. Sek-
suaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista vain noin puolet on
kertonut seksuaalisesta suuntautumisestaan tai sukupuoli-identiteetis-
tään työtovereistaan useammalle kuin yhdelle. Näistä ”avoimista” siis
suurin osa salaa asian edelleen joiltain työyhteisönsä jäsenistä. Salaa-
minen tai kertomatta jättäminen on tyypillisin tapa toimia työpaikoilla
suhteessa työtovereihin. Esimiehiltään ja asiakkailtaan tilanteensa sa-
laa vielä useammat.⁶¹ Nuoret salaavat tai jättävät kertomatta elämän-
tilanteestaan vanhempia työntekijöitä useammin, mikä liittyy osin sii-
hen, että nuoret ovat väli- osa- ja määräaikaisissa työsuhteissa vanhoja
useammin, eikä tällöin avoimuutta pidetä yhtä tärkeänä tai sitä pide-
tään suurempana riskinä⁶². Vakituinen työsuhte ja arvostettu asema
työyhteisössä voivat edistää avoimuutta. Seksuaalisesta suuntautumi-

sesta kerrotaan harvemmin työhönottotilanteessa tai mahdollisen koeajan tai harjoittelujakson aikana. Vasta kun uuteen työyhteisöön on tutustuttu, tunnusteltu sen ilmapiiriä ja ystävystytty joihinkin työtovereihin, saatetaan seksuaalinen suuntautuminen tuoda esiin, usein vasta vuosien päästä työsuhteen aloittamisesta.

Heteroseksuaalisille työntekijöille tilanne on toisenlainen, sillä heihin, kuten muihin työntekijöihin, sijoitetaan tavallisesti oletus heteroseksuaalisuudesta. Työntekijöiltä saatetaan kysellä perheestä tai sen perustamisesta työhönottotilanteessa tai työsuhteen alussa. Kahvipöytäkeskusteluissa usein työtoverit puhuvat viikonlopun tai loman vietostaan perheensä kanssa, tai perheet tulevat näkyviksi työpöydän yhteyteen kiinnitetyistä perhevalokuvista. Avioliitossa olevat rekisteröidään työpaikan hallinnon lomakkeisiin. Vanhempainvapaista ja sairaan lapsen hoitovapaista tulee tietoa laajemminkin työyhteisöön. Tällaisessa ilmapiirissä kenenkään ei tarvitse erikseen tuoda sanallisesti esiin, että on heteroseksuaalinen. Se toimii useimmiten jo perusoletuksena. Samaa sukupuolta olevan kumppanin kanssa asuva työntekijä tai itsensä homoksi tai lesboksi mieltävä joutuu pohtimaan, kuinka voisi rikkoa hetero-oletuksen. Joskus hetero-oletuksen avoin rikkominen kertomalla omasta ei-heteroseksuaalisuudesta saatetaan tulkita oman yksityiselämän ja intimitetin paljastamiseksi tai sitä saatetaan pitää seksuaalisuuden ylikorostamisena. Eriarvoiseksi työpaikan ilmapiiirin tekee se, että heteroseksuaalisen parisuhteen tai perheen hankki-neet työntekijät voivat kertoa omasta arkisesta yksityiselämästään työpaikalla joutumatta pelkäämään epäasiallista kohtelua, loukatuksi tulemista, luottamuksen menettämistä tai eristämistä toisin kuin monet ei-heteroseksuaaliset työntekijät⁶³.

Samankaltaiseksi voivat tilanteen kokea sukupuolivähemmistöihin kuuluvat, joista osa pyrkii salaamaan sukupuolensa, vaikka olisivat jo sukupuolenkorjausprosessissa. Transvestiittimiehet tosin salaavat sukupuolensa (naispuolensa) useammin kuin transsukupuoliset tai transgenderihmiset, joilla sukupuoli oletuksia haastava ilmiäsu voi kertoa enemmän kuin sanat. Sukupuolenkorjausprosessin yhteydessä transsukupuolinen voi muuttaa ulkoista olemustaan huomattavasti pukeu-

tumalla, muuttamalla käyttäytymistään ja tyyliään sekä ruumiillisilla muutoksilla. Hän muuttaa usein etunimeään ja sosiaaliturvatunnustaan ja toivoo, että häntä kohdellaan työyhteisössä uudessa asemassaan toivotulla tavalla. Tämä voi olla haastavaa monissa työyhteisöissä ja myös transukupuoliselle itselleen. Osa heistä jättäytyykin työelämästä sukupuolenkorjausprosessin ajaksi⁶⁴. On myös hyviä kokemuksia siitä, miten sukupuolenkorjausprosessi on ollut mahdollista käydä läpi omassa työyhteisössä ja työtovereilta tukea saaden. Osa trans- tai inter-sukupuolisista kokee olevansa saamiensa hoitojen jälkeen tavallisia miehiä tai naisia, eivätkä he välttämättä identifioitu trans- tai intersukupuolisiksi. Tällöin oman henkilöhistorian sukupuolipiirteiden esiintuomiseen ei välttämättä olla motivoituneita. Monilla sukupuolensa tai siihen liittyvän historian salaaminen tai sen paljastuminen voi kuitenkin aiheuttaa paineita ja huolta. Transvestiittimiehistä useimmat salaavat työpaikallaan, mutta heistä osa voi ilmaista naissukupuoltaan käyttämällä vaatteidensa alla naisen alusasuja. Joillekin sukupuolivähemmistöihin kuuluville työpaikan sukupuolitettujen tilojen käyttö ja mahdollinen sukupuoliperustainen työvaatetus voivat tuntua ahdistavalta ja aiheuttaa neuvotteluja työpaikoilla.

Työelämän tasa-arvoa saa lisättyä sillä, että työnantajat ja työntekijät noudattaisivat lakia eli olisivat syrjimättä ja kiusaamatta sekä toimisivat niin, että syrjintä ja kiusaaminen nimittelyineen ja häirintöineen ehkäistään ennalta. Tämä edellyttää laaja-alaista tiedotusta, koulutusta ja kampanjointia eri työelämän sektoreilla ja kaikkien työelämän kentän toimijoiden aktiivisuutta. Tähän on ajateltu avuksi tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnitelmia, jotka ovat pakollisia yli kolmenkymmenen hengen työpaikoilla. Vain harvat työnantajat ovat laatineet suunnitelmat. Pulmana seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen näkökulmasta on lisäksi, ettei niitä ole tavallisesti käsitelty suunnitelmissa lainkaan. Tätä ei laki edellytäkään, vaikka esimerkiksi työministeriö on sitä erikseen suosittanut. Yhdenvertaisuuslaki edellyttää yhdenvertaisuussuunnitelmassa käsiteltävän etnisyyteen liittyviä asioita, ja tasa-arvosuunnitelmat keskittyvät usein vain naisten ja miesten välisen tasa-arvon edistämiseen, eikä niissä juuri oteta huomioon sukupuoli-

vähemmistöjä. Tasa-arvo- ja yhdenvertaisuuslaki pitäisi muuttaa sellaisiksi, että sukupuolivähemmistöasiat ovat mukana vaadituissa tasa-arvosuunnitelmissa ja että kaikki yhdenvertaisuuslain syrjintäperusteet ja syrjinnän ehkäisykeinot ovat mukana yhdenvertaisuussuunnitelmissa tasapuolisesti. Lisäksi suunnitelmien tekoa laistavien työnantajien rankaisu on tehtävä mahdolliseksi ja suunnitelmien tasoa ja kehittymistä on seurattava aktiivisesti. On perustettava erityinen valtuutetun virka, jonka tehtäväkuvaan sisältyisi seksuaaliseen suuntautumiseen liittyvän syrjinnän seuranta ja ehkäisy, sillä työsuojelupiirit eivät kykene vakuuttavalla tavalla tätä tehtävää hoitamaan.

2.4.2. Vapaa-ajan valinnat ja syrjintä palveluissa

Työelämän sukupuolittuneet ja seksuaalisoidut käytännöt muistuttavat usein käytäntöjä vapaa-ajan tilanteissa ja harrastustoiminnassa, etenkin jos niissä pitää vetää heteroseksuaalista tai sukupuolinormatiivista roolia. Usein seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat valitsevat kuitenkin työn vastapainoksi harrastuksia tai toimintaa, jossa he voivat toimia vapaammin ”omana itsenään”. Monille ratkaisuna toimivat ystäväpiiri tai lesbo-, homo-, bi- ja transyhteisöjen toiminta ja niiden tarjoamat tapaamismahdollisuudet⁶⁵.

Usein järjestöjen ja julkisen sektorin organisoimat harrastusmahdollisuudet sisältävät heteronormatiivisia piirteitä ja vähemmistöihin kuuluvat voivat kokea, etteivät he ole tervetulleita toimintaan. Toisaalta on myös myönteisiä yrityksiä lisätä moninaisuuden huomioimista kunnallisissa tai muissa palveluissa. Kaupunkien kirjastoissa on järjestetty lesbo- ja homoaiheisia kirjallisuuden näyttelyitä tai keskustelutilaisuuksia⁶⁶. Liikuntapalveluissa on kannustettu ottamaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöteemat osaksi toimintojen kehittämistä⁶⁷. Harrastetoiminnassa on mielekästä ottaa vähemmistöt huomioon niin, että heille organisoidaan omaa erillistä, julkisen sektorin tukemaa toimintaa, ja niin, että varmistetaan kaikille suunnattujen palvelujen olevan houkuttelevia myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöille. Erilliset

palvelut, joita voivat organisoida esimerkiksi Setan jäsenjärjestöt, vaativat runsasta lisärahoitusta⁶⁸. Yleisiä palveluja voidaan kehittää niin, että heteronormatiivisia käytäntöjä ja mielikuvia palveluista muutetaan ja tiedotetaan palveluista vähemmistöjen osallistumista kannustavilla tavoilla.⁶⁹

Osalle seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista uskonnollista on tärkeä merkitys heidän elämässään. Suuri osa vähemmistöistä kuuluu Suomen evankelis-luterilaiseen kirkkoon tai muuhun uskonnolliseen yhteisöön. Kirkko ja uskonto ovat tekijöitä, jotka on nähty usein seksuaali- ja sukupuolivähemmistövastaisina. Kirkoissa ja uskontokunnissa on kuitenkin käyty paljon keskustelua muun muassa seksuaalivähemmistöjen asemasta, eivätkä äänenpainot ole kaikilta osin kielteisiä⁷⁰. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistökielteiset näkökannat tietyissä uskonnollisissa yhteisöissä saavat kuitenkin helposti julkisuutta ja lisäävät ahdistusta niiden jäsenistössä, etenkin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvissa jäsenissä. Suomessa evankelis-luterilaisella ja ortodoksisella kirkolla on erityinen valtiollinen asema, ja niiden, kuten muidenkin uskonnollisten yhteisöjen, on noudatettava yhdenvertaisuus- ja rikoslain syrjimättömyyspykäliä. Niille ei suotu erityiskohtelua, mihin eräissä muissa maissa päädyttiin. Valtionkirkoilla on asemansa puolesta myös velvollisuus noudattaa lain tasa-arvoa korostavaa henkeä, ja sen mukaan on mielekästä Ruotsin evankelis-luterilaisen kirkon esimerkin mukaisesti suostua siunaamaan ja vihkimään samaa sukupuolta olevien parisuhteet kirkossa. Tällä hetkellä kirkolle on jätetty mahdollisuus toimia epätasa-arvoisesti parisuhteiden vihkimisissä. Kirkoissa on järjestetty erilaisia sateenkaarimessuja ja muita seksuaali- ja sukupuolivähemmistötemaattisia tilaisuuksia ja niiden merkitys vähemmistöille kuuluville uskoville on keskeinen. Tällaista toimintaa pitää jatkaa ja kirkkojen sekä uskonnollisten yhteisöjen ja yhdistysten on aktivoiduttava tasavertaisuutta ja moninaisuutta tukevassa ja arvostavassa työssä.⁷¹

Yhteiskunnassa sekä yksityisten että julkisten palvelujen osalta esiintyy monia tilanteita, joissa syrjintää seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella esiintyy. Tyypillisiä voivat olla palve-

lujen epääminen vähemmistöihin kuuluvilta tai epäasiallinen kohtelu niissä. Ravintolat ovat estäneet vähemmistöjen tai niihin kuuluviksi epäiltyjen pääsyn sisään tai vuokranantaja ei ole vuokrannut asuntoa nais- tai miesparille. Rikoslaki kieltää syrjinnän seksuaalisen suuntautumisen perusteella, mutta lain syrjintäkielloista ei ilmeisesti olla perillä riittävän hyvin. Yhdenvertaisuuslaissa määritellään vain etnisyys perusteeksi syrjintäkiellolle palveluiden osalta, mikä asettaa seksuaalisen suuntautumisen heikommin suojatuksi syrjintäperusteeksi. Lakia pitää tältä osin muuttaa, ja yrittäjille ja eri palvelujen tarjoajille on tiedotettava laaja-alaisesti syrjintäkiellosta ja syrjiviä on rangaistava. Yrittäjiä pitää kannustaa muutenkin moninaisuutta huomioiviin toimiin, jotka lisäävät tuottavuutta. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien palvelutarpeiden erityisosaaminen on kilpailuetu.⁷²

2.5. Sosiaali- ja terveystalvet

2.5.1. Tasavertainen asiakkuus

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt ja heidän läheisensä kohtaavat monenlaisia terveyteen ja hyvinvointiin liittyviä tilanteita ja ongelmia elämänsä aikana. Useimmat niistä eivät suoranaisesti liity seksuaaliseen suuntautumiseen, sukupuolen ilmaisuun tai kokemiseen. Asiakkaan lesbous, homous, biseksuaalisuus tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen eivät siis aina merkityksellisty erityisellä tavalla hoitotilanteessa tai asiakassuhteessa. Ongelmia syntyy, mikäli seksuaalinen suuntautuminen tai sukupuolivähemmistöön kuuluminen merkityksellistyy väärällä tavalla tai jää huomiotta silloin, kun se pitäisi ottaa huomioon. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat tai heidän läheisensä voivat kokea sosiaali- ja terveystalvet syrjiviksi, mikäli palveluissa korostuvat heteronormatiiviset lähtökohdat.

Heteronormatiivisiin lähtökohtiin asiakastilanteissa sisältyy se, että asiakkaita kohdellaan epätasa-arvoisesti tai asiantuntemattomasti seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteetin perusteella. Epä-

asiallista kohtelua on se, että asiakkaan tuodessa esiin seksuaalinen suuntautumisensa, parisuhteensa samaa sukupuolta olevan kanssa tai sukupuolen kokemisen tapansa, suhtaudutaan kielteisesti joko asiasta kertomiseen tai itse asiaan. Epäasiallista on se, että asiakkaan seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuoli-identiteetistä puhutaan kielteiseen, syyllistävään tai leimaavaan sävyyn tai vedetään sen perusteella johtopäätöksiä yksilön toiminnasta stereotyyppisten mielikuvien valossa⁷³. Väärän tiedon jakaminen seksuaali- ja sukupuolivähemmistöistä ja palveluiden epääminen tai niiden saamisen hidastaminen vähemmistöiltä ovat syrjiviä käytäntöjä. Epäasiallista on se, että asiakkaan erilaiseksi koettua seksuaalisuutta tai sukupuolta aletaan ”hoitaa” tai keskitytään siihen, vaikka asiakas olisi hakemassa muunlaista palvelua⁷⁴. Epäasiallista on asiakkaan seksuaalisesta suuntautumisesta tai sukupuoli-identiteetistä puhuminen tai sitä koskevan tiedon levittäminen niille, joille se ei kuulu.

Heteronormatiivisiin lähtökohtiin sisältyy myös se, että heitä kohdellaan olettaen heidän olevan sukupuolinnormatiivisesti itseään toteuttavia heteroseksuaaleja ilman, että heidän tarpeitaan otetaan huomioon asiakaslähtöisesti. Palveluja suunniteltaessa, niistä tiedotettaessa ja niitä tarjottaessa taustaoletuksena on se, asiakas on heteromies tai -nainen, joka elää heteroydinperheessä. Tällöin esimerkiksi gynekologin palveluja tarvitsevalta naiselta saatetaan kysellä toistuvasti seksisuhteista miehen kanssa tai sokeritautia sairastavalta homomieheltä voidaan kysyä vaimon ruokavaliovalinnoista. Perhe- ja parisuhdeneuvonta- ja -terapiapalveluissa voidaan kokea neuvottomuutta samaa sukupuolta olevien pariin kohtaamisessa tai transteemojen käsittelyssä. Normipareille suunnattuja neuvoja pidetään usein kaikille sopivina. Tällöin jää ymmärtämättä, ettei tasa-arvoinen palvelu tarkoita sitä, että kaikille tarjotaan samaa palvelua. Usein kerättäessä taustatietoja asiakkailta saatetaan samalla kysyä heidän parisuhdetilanteistaan. Joskus se tapahtuu heteronormittavilla kysymyksillä, kuten ”Onko ongelmia suhteessa vastakkaiseen sukupuoleen?”. Puutteita on monissa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen tarvitsemissa palveluissa, jotka erityisesti liittyvät vähemmistöteemoihin, kuten transsukupuolisten tar-

peet sukupuolenkorjausprosessin yhteydessä tai miesten välistä seksiä toteuttavien miesten tiedon tarve seksiteitse leviävien tautien ehkäisyvalituksessa. Vähemmistöihin kuuluvien elämää tunnetaan heikosti, eikä erityiskysymyksissä osata auttaa aina edes eteenpäin muille asiantuntijatahoille.

Tavoitteena sosiaali- ja terveyspalveluissa on oltava se, että kaikki asiakkaat saavat palveluja ilman pelkoa syrjityksi joutumisesta, tai ilman, että joutuvat taistelemaan heteronormatiivisia lähtökohtia vastaan saadakseen tarvitsemiaan palveluja. Nykylähteessä osa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvista välttää tarjolla olevien palvelujen käyttöä tai joutuu käyttämään yksityisiä tai toisen paikkakunnan palveluja pyrkiessään saamaan kunnollista hoitoa tai muuta palvelua. Kielteiset kokemukset ja mielikuvat vaikuttavat tähän, ja se, ettei tiedetä, että asiantuntevia palveluja olisi tarjolla tai että niissä palveltaisiin mielellään myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia. Monet vähemmistöihin kuuluvat salaavat elämäntilanteensa asiakastilanteessa, vaikka siihen liittyvistä tiedoista olisi merkittävää hyötyä. Sosiaali- ja terveysalan perus- ja täydennyskoulutuksessa on riittämättömästi käsitelty seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyviä teemoja. Tasa-arvoista suhtautumista ja moninaisuuden huomioivia hoito- ja asiakastyökäytäntöjä sekä vähemmistöille suunnattuja erityispalveluja on kehitetty ja tutkittu lähes olemattomasti.

Kunnan tai palveluja järjestävän muun tahon täytyy tiedottaa palveluista niin, että siinä huomioidaan myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt ja heidän tarvitsemansa palvelut ja peruseriaatteen syrjimättömyydestä ja heteronormatiivisuuden haastamisesta. Tämä voi näkyä myös moninaisuutena palvelutiloissa esillä olevissa kuvissa, esitteissä ja muussa aineistossa. Heteronormatiiviset keskustelun aloitukset tai esiselvitykset pitää muokata asiakkaiden moninaiset elämäntilanteet huomioiviksi. Palveluissa pitää tehdä eri keinoin helpoksi aihepiirin puheeksi ottaminen ja toisaalta varmistaa tietojen luottamuksellisuus. Palvelujärjestelmissä pitää kaikilla työntekijöillä olla perustiedot seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuudesta ja käsi-

tys siitä, mistä löytyy asiaa koskevaa lisätietoa ja asiantuntijatahoja. Sosiaali- ja terveysalan ammattilaisissa on myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia, ja on hyödyllistä ottaa huomioon heidän erityisosaamisensa näissä kysymyksissä osaksi käytäntöjen kehittämistä⁷⁵. Tässä perusedellytyksenä on vähemmistöihin kuuluvien työntekijöiden mahdollisuus avoimuuteen ja syrjimättömään ilmapiiriin. Sosiaalitoimen ja perusterveyshuollon on osattava kohdata ammattitaitoisesti seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin ja heidän läheisiinsä kuuluvat asiakkaat. Ammattitaitoisuus edellyttää perustietoja aiheesta ja sensitiivistä tuen tarjoamista ja antamista. Vähemmistöihin kuuluva tai hänen läheisensä saattaa tarvita lähinnä perustukea oman elämäntilanteensa selvittelyssä, jolloin kuuntelu, hyväksynnän ja luvan antaminen omille tunteille ja niiden käsittelylle, perustiedon jakaminen ja ohjaaminen lisätiedon hankkimiseen ja muihin palveluihin voivat olla riittäviä toimia⁷⁶.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen erityiskysymysten osaaminen sosiaali- ja terveyspalveluissa on vähäistä. Sukupuolivähemmistöjen osalta palvelujärjestelmää on kehitetty osittain erityisesti transsukupuolisten hoitojen osalta. Transsukupuolisten kirurgiset hoitotoimet on keskitetty Tampereelle ja Helsinkiin. Setan Transtukipiste on määritelty valtakunnalliseksi transsukupuolisten ihmisten psykososiaalisen tuen antajaksi. Se palvelee myös muita sukupuolivähemmistöjä ja heidän läheisiään. Seksuaalivähemmistöille suunnattuja terveyspalveluja tai asiantuntijatahoja ei julkisessa terveydenhuollossa ole nimetty eikä heille suunnattuja sosiaalityöntekijän palveluja ole kuin Helsingin ja Tampereen paikallisissa Setoissa, joissa on yksi osa-aikainen sosiaalityöntekijä. Setan sosiaalipalvelutoiminta on pääosin Raha-automaattiyhdistyksen rahoittamaa, ja se sisältää vapaaehtoisten ylläpitämää puhelinpalveluneuvontaa ja vertaisryhmätoimintaa muutamilla isommilla paikkakunnilla. Erityiskysymyksiin keskittyvä palvelujärjestelmä ei siis kata sille asetettuja tarpeita kuin hyvin rajallisesti sekä sisällöllisesti että alueellisesti.

Homo- ja biseksuaalisuus eivät ole enää sairausluokituksissa, mutta sukupuolen moninaisuutta kuvaavia tekijöitä on diagnosoitu niissä

edelleen. Sukupuolivähemmistöön kuuluminen ei ole sairaus, mutta osa sukupuolivähemmistöihin kuuluvista inter- ja transsukupuolisista sekä transgender-ihmisistä tarvitsee lääketieteellisiä hoitomuotoja hallitakseen ristiriitaa minäkuvansa ja ruumiinsa välillä. Tämän takia voidaan pitää mielekkäänä, että osa sukupuolta koskevista luokituksista säilytetään⁷⁷. Sukupuolen kokemisen tapoja, jotka eivät vaadi missään oloissa hoitotoimenpiteitä, kuten transvestisuus, ei tarvitse myöskään sairausluokituksissa säilyttää. Moninaisia sukupuolen kokemisen tapoja on listattu nykyisin aikuisten käytös- ja persoonallisuushäiriöt-otsikon alla. Tämä otsikko on syrjivä ja harhaanjohtava. On parempi, että erilaiset sukupuolivähemmistökysymykset sijoitetaan luokituksessa omaan kategoriaansa, jolloin ne voidaan selkeämmin erottaa erilaisista psykiatrisista häiriöleimoista⁷⁸. Eri mailla on omanlaisiaan käytäntöjä sairausluokitusten suhteen, eikä väite niiden muuttamisen mahdolluudesta maakohtaisesti siis pidä paikkaansa⁷⁹. Toisaalta on hyvä, jos Suomen viranomaiset pyrkivät kehittäessään omia luokittelujaan myös kansainvälisten luokitusten muokkaamiseen, niin että ne vastaavat paremmin transihmisten tarpeita.

Transsukupuolisten sukupuolenkorjausprosessiin pääsyssä suurimmiksi ongelmiksi on koettu, että perusterveydenhoidossa ei aina osata ohjata transasiakkaita suoraan eteenpäin transsukupuolisuutta selvittävään yksikköön (Helsingin yliopistollinen keskussairaala) ja ettei transhoitoja antavissa ja selvityksiä tekevissä yksiköissä ole aina saatu oikeudenmukaista ja riittävän monipuolista palvelua. Perusterveydenhoidon lääkäreiltä tai muulta hoitohenkilökunnalta ei edellytetä transsukupuolisten diagnosointia, ja siksi heidän ei tarvitse varsinkaan transsukupuolisten tahdon vastaisesti tähän pyrkiä. Riittää, että he osaavat antaa tarvittavaa perustietoa ja -tukea asiakkaalle ja ohjata hänet eteenpäin palveluihin, joissa hänelle voidaan laatia diagnoosi, joka tekee mahdolliseksi sukupuolenkorjausprosessissa etenemisen. Diagnosoinnissa ongelmaksi koetaan, että diagnoosin tekevät lääkärit vaihtuvat runsaasti ja että jonotusajat siihen ja muihin toimenpiteisiin ovat pitkiä. Osa on myös kokenut, että Tampereen yliopistollisessa keskussairaalassa hoitoja saa helpommin⁸⁰. Hoitoja, diagnosointeja ja niiden

perusteluja tai vaikutuksia ei ole aktiivisesti seurattu, vaikka sitä pidetäänkin yleisesti mielekkäänä toimenä tilanteen ymmärtämisen ja hoitokäytäntöjen kehittämisen kannalta. Seuranta edellyttäisi myös riittävien työvoimaresurssien ja rahoituksen saamista tähän tehtävään. Sosiaali- ja terveysministeriön, joka vastaa hoitojen organisoinnista valtakunnallisesti, täytyisi varmistaa, että transsukupuoliset saavat hoitoja tehokkaasti ja oikeudenmukaisesti riippumatta asiakkaan asuinpaikasta.

Transsukupuolisen on mahdollista saada ”transseksuaalien sukupuolen vahvistamista” koskevan lain mukaan uusi juridinen sukupuoli, mikäli hän on saanut transsukupuolisuutta määrittelevän lääketieteellisen selvityksen ja elää uuden juridisen sukupuolen mukaisessa roolissa, ei ole lisääntymiskykyinen, avioliitossa tai rekisteröidyssä parisuhteessa, mutta on täysikäinen. Hänen ei tarvitse korjata sukuelimiään kirurgisesti saadakseen uuden sukupuolen ja sen mukaisen henkilötunnuksen. Uusi laki on helpottanut monien transsukupuolisten sukupuolenkorjausprosessia, mutta prosessi ei silti ole täysin ongelmaton⁸¹. Huolimatta laista osa transsukupuolisista haluaa säilyttää lisääntymiskykynsä tai ainakin säilyttää siemennestettä mahdollista biologista lastaan varten sukupuolenkorjausprosessin jälkeen. Osa transsukupuolisista on avioliitossa tai rekisteröidyssä suhteessa ja käytännössä prosessin aloittaminen on sallittu, mikäli hänen puolisonsa on hyväksynyt tilanteen ja suostuu avioliiton muuttumiseen rekisteröidyksi suhteeksi tai toisin päin. Eräät transsukupuoliset haluaisivat sukupuolenkorjausprosessin jo ennen täysi-ikäisyyttä, mutta laki tekee mahdottomaksi hoitojen aloittamisen alle 18-vuotiaille. Onkin suositeltavaa, että selvästi transsukupuoliseksi diagnosoitavat nuoret voisivat saada hormonihoitoja, joilla ehkäistäisiin heidän murrosiälle tyypillisen sukupuolitunnusmerkkien kehittymisen⁸². Jos lakia voitaisiin joustavasti hyödyntää niin, että päätöksenteossa painotetaan transsukupuolisten itsemääräämisoikeuden kunnioittamista ja heidän elämänsä helpottamista, lainsäädäntöä ei tarvitse uudistaa. Toisaalta seikkaperäisellä ohjeistuksella tai uudella monipuolisemmalla lainsäädännöllä voisi varmistaa, että transsukupuolisten ja muiden sukupuolivä-

hemmistöihin kuuluvien tarvitsemat hoidot järjestyvät niin, että niissä otetaan ihmisten erilaiset tarpeet ja elämäntilanteet oikeudenmukaisesti huomioon.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen elämäntapoihin ja käyttäytymismalleihin liittyy piirteitä, joiden ymmärtäminen ja huomioiminen auttavat kehittämään tehokkaampia työskentelytapoja sosiaali- ja terveyspalveluissa. Vähemmistöjen kokemukset syrjinnästä, salaamisesta ja itsensä kokemista muita huonommaksi voivat heijastua myös aikuisiällä elämänvalintoihin ja näkemyksiin itsestä. Jatkuva ”varpaillaan olo” paljastumisen pelossa, toistuvat heteronormatiiviset sukupuoleen tai perheen perustamiseen liittyvät paineet, yksinäisyys, kumppanin löytymisen vaikeus ja heikosti kehittyneet sosiaaliset taidot voivat edistää syrjäytymiskierrettä, mielenterveyden ongelmia ja niiden tuhoisia ratkaisuyrityksiä. Tämä voi linkittyä myös päihteiden väärinkäyttöön, jota edistää myös se, että keskeisimmät vähemmistöjen tapaamisinstituutiot ovat homodiskoja ja -baareja ja se että monet ovat lapsettomia. Lapsettomuus voi antaa mahdollisuuden irrottautumiseen vastuullisuutta korostavasta perhe- ja kotikeskeisestä roolista, ja lesboilla heterofemiinisisyyttä haastavat tyylit eivät edellytä pitäytymistä alkoholin kohtuukäytössä. Miesten välistä seksiä toteutetaan erilaisissa tapaamispaikoissa, ja monet parisuhteen jakavat miehet ovat sopineet, että seksielämää voi olla myös suhteen ulkopuolella. Nämä ovat esimerkkejä siitä, että parisuhteita, sukupuolta ja seksuaalisuutta rakennetaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen parissa osin eri edellytyksin ja perustein kuin muu väestö tekee.

Keskeisiä vähemmistöjen kulttuurisia käytäntöjä, tyylejä ja tapoja on hyvä ottaa huomioon palveluja suunniteltaessa. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen läheisiä ja verkostoja pitää asianmukaisesti ottaa mukaan hoitosuhteeseen tai muuhun asiakassuhteeseen, jos halutaan varmistaa pysyvät tulokset. Päihdeongelmia on todettu runsaasti sekä seksuaali- että sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla. Hiv-tartuntoja on miesten välistä seksiä toteuttavilla huomattavasti keskimääräistä useammin. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin on kohdennettu riittämättömästi erilaisia terveyteen ja hyvinvointiin liittyviä erityistoimia

ja kampanjoita. Homo- ja bimiehille suunnatut turvaseksikampanjat ovat riittämättömiä, ja varsinkin viime vuosina heteroseksissä välittyneiden hiv-tartuntojen määrän lisääntyttyä seksuaalivähemmistöt ovat jääneet entistä näkymättömmiksi turvaseksivalistuksen kohdeyhmänä, vaikka tarve siihen on erittäin suuri⁸³. Myös seksuaali- ja lisääntymisterveyden, kuten muidenkin sosiaali- ja terveystalvelujen, kehittämisessä on otettava huomioon myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen näkökulma.

2.5.2. Hyvinvointi ja ikääntyneet

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluviin ikääntyneiden ihmisten asemaan ja elinoloihin on kiinnitetty vain vähän huomiota. Suomessa toimii pääkaupunkiseudulla ja Turun alueella Mummolaaksoyhdistys, joka herättää keskustelua ikääntyneiden lesbojen asemasta ja järjestää yhteisöllistä toimintaa⁸⁴. Ikääntyneitä lesbojen, homoja, bi- ja transihmisiä ei ole tutkittu ja ikääntymisen ja seksuaalisen suuntautumisen yhteyksiä ei ole paljontkaan käsitelty julkisuudessa tai vähemmistöjen yhteisöissä. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistökysymykset näyttäytyvät helposti nuorten tai nuorten aikuisten asioina, vaikka sitä ne eivät pelkästään ole⁸⁵.

Työelämän ja ikääntymisen yhteyksiä on hieman tarkasteltu tutkimuksessa myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistönäkökulmasta⁸⁶. Heteronormatiivisuus kietoutuu työssä jaksamiseen. Monet ikääntyneet vähemmistöihin kuuluvat kokevat jaksamisessa ongelmia, sillä koettu syrjintä- ja kiusaamistilanteet, toistuvat odotukset heteronormin mukaisesta tyylistä esimerkiksi pukeutumiseen liittyen ja salailu tuntuvat rasittavilta. Elämänhistorian peittäminen tai sen kokeminen puutteelliseksi verrattuna työtovereihin (esimerkiksi lapsettomuus, joka voi näyttäytyä normin rikkomisena verrattuna työpaikan isoisiin ja -äiteihin, jotka kertovat lapsenlapsistaan työyhteisössä) voi ahdistaa. Osa vähemmistöihin kuuluvista pärjää paineista huolimatta työelämässä hyvin, mutta osalle heteronormatiiviset paineet voivat olla pää- tai osasy

vetäytymiseen työelämästä, joutumiseen sairauseläkkeelle tai hakeutumiseen ennenaikaiselle eläkkeelle. Osa on joutunut työttömäksi tai syrjäytynyt työelämästä muiden syiden takia ennen eläkeikää, eikä työmarkkinoille paluussa helpota niiden heteronormatiiviset odotukset.

Ikääntyneistä useilla on kokemuksia suhteista eri sukupuolta olevien kanssa, ja monet ovat olleet avio- tai avoliitossa eri sukupuolta olevan kanssa. Joskus nämä suhteet ovat päätyneet eroon tai leskeytymiseen. Heterosuhteissa eläneistä tai elävistä seksuaalivähemmistöihin kuuluvista osa käynnistää uudenlaisen vaiheen elämässään vasta myöhemmällä iällä. Esimerkiksi ikääntynyt nainen voi lasten aikuiseksi kasvamisen ja avioeron jälkeen alkaa elämään lesbona.⁸⁷ Transsukupuolinen nainen, joka on pyrkinyt elämään koko aikuiselämänsä miehen roolissa heteroydinperheen isänä, saattaa eläkeiässä uskaltautua vihdoinkin rakentamaan naiseuttaan ja alkaa elää naisena. Vanhemmilla seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvilla ihmisillä tilanne on toisenlainen kuin nuorilla elämänmuutoksen suhteen, sillä ”yksi elämä on jo eletty”, eikä historiaa voi sivuuttaa. Ihminen on rakentanut verkostoja työelämässä, suvussa, perheessään ja ystäväpiirissään toisessa roolissa tai asemassa kuin uusi elämäntapa edellyttää, eikä ristiriitatilanteilta ja haasteilta ole helppo välttyä. Tällaisissa muutuskriiseissä sekä vähemmistöihin kuuluvat, heidän läheisensä että muut verkostonsa kaipaavat ja tarvitset erityistä tukea, mutta sellaiseen ei ole palvelujärjestelmissä kovin runsaasti osaamista.

Muutokset voivat aiheuttaa vastusta ja esimerkiksi läheiset ja lääkärin saattavat pohtia, kannattaako enää eläkeikäisen transsukupuolisen aloittaa sukupuolenkorjausprosessi. Vanhoja ihmisiä osin aseksuaalisoidaan ja sukupuolineutralisoidaan niin, että ajatellaan varsinkin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöteemojen yhteydessä, etteivät sukupuoli ja seksuaalisuus ole niin merkittäviä asioita vanhoille kuin nuorille. Transsukupuoliselta naiselta on evätty Kelassa erityiskorvattava hormonihoito vedoten ohjeistuksen viidenkymmenen vuoden yläikärajaa. Sosiaalivakuutuslautakunta kumosi Kelan päätöksen vuonna 2006 ja edellytti, että hormonihoito korvataan, koska siihen löytyy

perusteet, sillä transsukupuoliset tarvitset jatkuvan hormonilääkityksen.

Sosiaali- ja terveyspalvelujen näkökulmasta iäkkäillä ihmisillä on painolastinaan menneisyyden kuva homo- ja biseksuaalisuudesta syntinä, sairautena ja rikollisena. He ovat eläneet aikana, jolloin seksuaalisuus ja varsinkin samaa sukupuolta olevien rakkaus näyttäytyi hävettävänä ja poissuljettavana asiana, eikä tämä helpota asioiden esiin ottamista ja käsittelyä osana sosiaali- ja terveyspalveluiden asiakastilanteita, vaikka siitä olisi hyötyä⁸⁸. Nykyisin yleisesti käytetyt käsitteet voivat tuntua epäsopivilta kuvaaman ikäihmisten omaa kokemusta seksuaalisesta suuntautumisestaan tai sukupuolestaan. Menneisyyden syrjintään liittyvien traumatisoivien kokemusten käsittelyssä tarvitaan työntekijöiltä suurta sensitiivisyyttä ja asiakaslähtöisyyttä.

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat vanhukset tarvitsevat erilaisia yhteiskunnan palveluita samoin kuin muut vanhukset. Kotipalvelu, kotisairaanhoido, vanhuksille suunnatut monenlaiset laitospalvelut sekä sosiaali- ja terveydenhuollon koko sektori ovat heikosti valmistautuneet vanhusten seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuden kohtaamiseen. Työntekijöiden koulutuksessa ja käytäntöjen ohjeistuksissa on riittämättömästi kiinnitetty huomiota siihen, miten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluville ikäihmisille turvataan oikeudenmukainen kohtelu⁸⁹. Ollaanko valmiita sijoittamaan samaa sukupuolta oleva ikääntynyt pari yhteiseen asuntoon, vaikka he eivät olisikaan rekisteröineet parisuhdettaan?⁹⁰ Selviääkö kodinhoitaja hämmennyksestään, jonka voi aiheuttaa naiseksi kotioloissaan pukeutuva iäkäs mies? Monien vanhusten hyvinvointia tuettaisiin, jos heidän elämäntilanteensa osattaisiin ottaa huomioon niin, että seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvät syrjivät käytännöt saataisiin katkaistua.

2.6. Yhteisö ja vastuu

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemaa ajavat melko harvat tahot aktiivisesti. Seta on kansalaisjärjestö, joka pyrkii parantamaan näiden vähemmistöjen ihmisoikeuksien toteutumista ja heidän elinolojaan. Setalla on 19 jäsenjärjestöä eri puolilla maata. Lisäksi on muutamia muita järjestöjä ja verkostoja, jotka pyrkivät tukemaan vähemmistöihin kuuluvia ja edistämään heidän asiaansa. Järjestöt saavat jonkin verran rahoitusta muutamien yksittäisten työntekijöiden palkkaamiseen ja muuhun toimintaan Raha-automaattiyhdistykseltä sekä yksittäisiltä muilta tahoilta. Suurin osa tehdystä työstä järjestöissä ja liikkeissä tapahtuu vapaaehtoistyön varassa. Ihmisoikeus- ja lainsäädäntöuudistuskampanjoinnin lisäksi Seta ja sen jäsenjärjestöt ovat keskeisin seksuaali- ja sukupuolivähemmistöille suunnatun yhteisötoiminnan, sosiaalipalvelujen ja tiedotuksen toteuttaja sekä keskeisin aihepiirin kouluttaja ja eri alojen ammattilaisten konsulttija. Näitä tehtäviä järjestö tekee vuosittain haettavien määrärahojen, vaihtuvan vapaaehtoisjoukon ja muiltakin osin vähäisten resurssien varassa. Setan Transtukipisteessä on useampi asiakastyötä tekevä työntekijä tällä hetkellä kuin muuten Setassa tai sen jäsenjärjestöissä yhteensä. Se pystyy osittain vastaamaan sukupuolivähemmistöjen ja heidän läheistensä psykososiaalisen tuen tarpeisiin, mikä tehtävä sille on kansallisesti määriteltä.

Tilanne on ongelmallinen, sillä Setan nykyinen henkilökunta ei riitä hoitamaan pysyvästi tehtäviä, joiden hoitamisen vastuu kuuluu kunnille ja valtiolle – varsinkaan, jos toimintaa ei rahoiteta riittävästi. Setan rooliin sopii paremmin, että se on mukana kehittämässä uudenlaisia työskentelymuotoja tai koordinoimassa yksittäisiä kampanjoita eri teemojen osalta. Julkisen sektorin pitää puolestaan järjestää vakiintuinen, asiantunteva palvelu. Tavoitteena täytyy pitää sitä, että sosiaali- ja terveystoimen, opetus-, kulttuuri- ja nuorisotoimen, poliisin ja puolustusvoimien työntekijät sekä työvoimaviranomaiset ja muut julkisen sektorin palvelujen tarjoajat saavat osana perus- ja jatkokoulutustaan riittävästi perustietoa seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen

moninaisuudesta. Tällöin he pystyvät välttämään ja ehkäisemään epäasiallista ja heteronormatiivista käyttäytymistä omassa työssään ja tukemaan sekä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia asiakkaitaan että työtovereitaan.

Koulutuksen lisäksi tasa-arvo- ja yhdenvertaisuussuunnittelua ja siihen liittyvää tiedotusta apuna käyttäen on varmistettava se, että eri alojen työyhteisöjen ja asiakaspalvelujen heteronormatiivisia käytäntöjä muutetaan moninaisuutta huomioiviksi ja arvostavaksi. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin ja heidän läheisiinsä kuuluvien on voitava luottaa siihen, että he saavat asiantuntevaa palvelua lähialueellaan. Heille suunnattuja palveluja pitää kehittää alueellisesti ja varmistaa, että jokaisen omalta lähialueelta (esimerkiksi sairaanhoitopiiristä tai vastaavasta alueellisesta organisaatiosta) löytyy ainakin yksi sosiaalityöntekijä, lääkäri, terveydenhoitaja ja psykologi, jolla on erityisosaamista seksuaali- ja sukupuolivähemmistökysymyksissä ja jonka tehtäväalueeksi ne on määritelty⁹¹. Kuntien on nimettävä tasa-arvo- tai yhdenvertaisuusvastaava, jonka tehtäväalueeseen kuuluu seksuaaliin suuntautumiseen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvän hyvinvoinnin lisääminen ja syrjinnän ehkäisy⁹². Mikäli julkinen sektori järjestää palvelujaan yksityisen tai kolmannen sektorin tehtäväksi, pitää huolehtia siitä, että nämä tahot ottavat huomioon seksuaali- ja sukupuolivähemmistökysymykset ja pystyvät vastaamaan niihin liittyviin tarpeisiin. Julkisen sektorin johdolla on keskeinen rooli, sillä moninaisuuskysymysten onnistunut valtavirtaistaminen edellyttää johdon sitoutumista ja esimerkkiä.⁹³

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt ovat sisäisesti moninainen joukko ihmisiä. Heidän elinolonsa ja asemansa vaihtelevat paljon sen mukaan, missä he asuvat, työskentelevät ja millainen tausta heillä on esimerkiksi etnisyyden, vammaisuuden, terveyden, iän, sosiaalisen aseman ja sukupuolen perusteella⁹⁴. Maaseudulla ja pienissä kaupungeissa ilmapiiri koetaan ahdistavammaksi kuin isoissa kaupungeissa ja pääkaupunkiseudulla. Maalla myös salataan seksuaalinen suuntautuminen ja sukupuoli-identiteetti useammin, ja siellä esiintyy syrjintää elämäntilanteestaan kertoneita kohtaan useammin kuin isoissa

kaupungeissa. Myös kumppanien löytyminen on vaikeampaa maalla kuin kaupungeissa. Useimmat seksuaalivähemmistöjen tapaamispaiikat ovatkin isoissa kaupungeissa.⁹⁵

Jotta vähemmistöjen aseman kehittymistä voi seurata, eri viranomaistahojen pitää myös säännöllisesti koota tietoa siitä, miten seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjä kohdellaan palvelujärjestelmissä ja muuten yhteiskunnassa. Väestötilastointia ja ihmisten elinolojen seuranta on kehitettävä niin, että se huomioi paremmin näihin vähemmistöihin kuuluvat ja heihin suhtautumisen. Tiedon kokoamisessa on otettava huomioon se, etteivät yksittäisten henkilöiden tiedot leviä vaan ne suojataan. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen elämää täytyisi tutkia ja tutkimusta rahoittaa huomattavasti nykyistä enemmän. Etenkin heihin kohdistuvaa väkivaltaa, heidän hyvinvointiaan ja kohtelua palvelujärjestelmissä sekä mahdollista syrjäytymistä on tutkittava pikaisesti ja laajamittaisesti.

Ensisijaisia tehtäviä seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen aseman parantamiseksi ovat yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolain täydennykset, perhe- ja parisuhdelainsäädännön muutokset, viharikoslainsäädännön kehittäminen ja yksittäisten lakien täydentäminen vastaamaan paremmin vähemmistöihin kuuluvien tarpeita⁹⁶. Yhdenvertaisuuden ja tasa-arvon saavuttaminen ja seuranta edellyttävät erillisen valtuutetun viran perustamista tai nykyisten valtuutettujen virkojen tehtävämäärittysten laajentamista niin, että seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä saadaan ehkäistyä. Tämä tarkoittaa esimerkiksi sitä, että vähemmistövaltuutetun tehtäviin lisätään etnisyyteen perustuvan syrjinnän vastaisen työn lisäksi seksuaalisen suuntautumisen perustuvan syrjinnän vastustaminen. Tasa-arvovastaavan työtehtäviin voi virallisesti kirjata tehtävälaajennuksen, jonka mukaan sukupuolen moninaisuus ja sukupuolivähemmistöjen syrjinnän ehkäisy ja seuranta kuuluvat sen tehtäviin. Selkeämpi ratkaisu on se, että kaikkiin yhdenvertaisuus- ja tasa-arvolain sisältämiin syrjintätekijöihin liittyvä ehkäisytyö kootaan yhteen organisaatioon, joka sijoitetaan esimerkiksi pääministerin kansliaan tai oikeusasiamiehen toimistoon⁹⁷. Tällaista valtuutettujen toimistoa on lisäksi rahoitettava kunnolla ja

on varmistettava, että seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuolen moninaisuuteen samoin kuin muihin syrjintäperusteisiin liittyvät teemat on monipuolisesti katettu organisaation toiminnassa.

¹ Käsitteitä on satoja, ja monet niistä linkittyvät syrjiin perinteisiin. Luokittelevina ne voivat tuntua ahdistavilta. Sukupuolivähemmistötermit on muutettu sukupuolipäätteisiksi, eikä enää puhuta trans- tai interseksuaalisuudesta, mikä vastaa näihin ryhmiin kuuluvien henkilöiden näkemyksiä. Homolla viitataan tyypillisesti mieheen, lesbolla naiseen ja biseksuaaliset voivat olla sekä binaisia että -miehiä. Ks. Kekki, Lasse (2006). "Pervon puolustus." *Kulttuurintutkimus* 23:3, ss. 3 - 18; Ilmonen, Tuisku & Nissinen, Jussi (2006). "Seksologian peruskäsitteistöä." Teoksessa Apter, Dan, Väisälä, Leena & Kaimola, Kari (toim.) *Seksuaalisuus*. Helsinki: Duodecim, 20 - 26; Wickman, Jan (2001). *Transgender Politics. The Construction of Binary Gender in the Finnish Transgender Community*. Turku: Åbo Akademi University Press.; Lehtonen, Jukka (1998). "Nuoret ei-heteroseksuaaliset miehet ja homoidentiteetin mallit". *Psykologia* 33:6, ss. 421 - 429.

² Heteronormatiivisuuden käsitteen lisäksi on käytetty muita käsitteitä, kuten heteroseksismi, joilla on kuvattu sukupuoleen ja seksuaalisuuteen liittyvää syrjivää sosiaalista normijärjestystä. Ks. Rossi, Leena-Maija (2006). "Heteronormatiivisuus. Käsitteen elämää ja kummastelua." *Kulttuurintutkimus* 23:3, ss.19 - 28.

³ Ks. homoseksuaalisuuden häiriöleiman historiasta Ståhlström, Olli (1997). *Homoseksuaalisuuden sairausleiman loppu*. Helsinki: Gaudemus. Homoseksuaaliset teot olivat rangaistavia vuoteen 1971 asti ja homoseksuaalisuus diagnosoitiin DSM-luokittelussa sairaudeksi vuoteen 1981 asti ja itseä häiritsevä homoseksuaalisuus vuoteen 1986 asti. Edelleen sukupuolen moninaisuuden muotoja diagnosoidaan häiriöiksi WHO:n ICD 10-luokittelussa.

⁴ Lait on listattuna tämän kirjan liiteosiossa. Vuonna 1999 rikoslain kokonaisuudistuksen yhteydessä kymmenien vuosien taistelun jälkeen samaa sukupuolta olevien välisille seksisuhteille asetettu korkeampi suojaikäraja ja samaa sukupuolta olevien väliseen haureuteen kehittämisen kieltäminen poistettiin lainsäädännöstä.

⁵ Syrjinnän seurannasta Suomessa ja Euroopassa tehtyjen raporttien mukaan seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemaan on kiinnitetty vain vähän huomiota, ks. *Syrjinnän seuranta Suomessa* (2007, ss. 24 - 25) Työhallinnon julkaisuja 374, Helsinki: Työministeriö; Makkonen, Timo (2007) *European Handbook on Equality Data*. European Commission. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities; ks. myös Lehtonen, Jukka (2005). "Näkymättömästä vähemmistöstä kansalaisiksi oikeuksineen: Tutkimuksia lesbojen, homojen, bi- ja transihmisten yhteiskunnallisesta asemasta." *Nettilehti Sysäys*, Helsinki: Työministeriö, ss.4 - 6, www.join.fi/seis/lehti.shtml (31.3.2007).

⁶ Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemaa työelämässä on tutkittu Helsingin yliopiston, Setan ja Stakesin yhteishankkeessa, jota rahoitti ESR ja työministeriö vuosina 2001- 2006, ks. lisätietoja hankkeen internetsivuilta: www.valt.helsinki.fi/sosio/tutkimus/equal (31.3.2007). Vuonna 2006 käynnistyi Setassa kolmivuotinen Raha-auto-maattiyhdistyksen rahoittama Sateenkaariperhetyöprojekti, jonka yhteydessä kartoitetaan kyselyin perheiden kohtaamia ongelmia palvelujärjestelmässä, ks. lisätietoja www.seta.fi/perheprojekti (31.3.2007). Seksuaalivähemmistöjen elinoloja on laajasti tutkittu ainostaan 25 vuotta sitten ks. Sievers, Kai & Ståhlström, Olli toim. (1984). *Rakkauden monet kasvot*. Espoo: Weilin+Göös. Aiemmat seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjintää ja asemaa käsittelevät artikkelit ks. Lehtonen, Jukka (1996). "Yhteiskunnan heteroseksuaalisuus ja seksuaalivähemmistöjen arki." Teoksessa Dahlgren, Taina, Kortteinen, Juha, Lång, K.J., Pentikäinen, Merja & Scheinin, Martin toim. *Vähemmistöt ja niiden syrjintä Suomessa*. Helsinki: Yliopistopaino, ss.155 - 170.; Lehtonen, Jukka (2000). "Ei-heteroseksuaaliset ja transsukupuoliset ihmiset Suomessa." Teoksessa Kontula, Osmo & Lottes, Ilsa toim. *Seksuaaliterveys Suomessa*. Helsinki: Tammi, ss. 282 - 292, sekä tasa-arvopolitiikan näkökulmasta Juvonen, Tuula (2002). "Tasa-arvoajattelun heteronormatiivisuus ja seksuaalinen tasa-arvo." Teoksessa Holli, Anne Maria, Saarikoski, Terhi & Sana, Elina toim. *Tasa-arvopolitiikan haasteet*. Helsinki: WSOY, ss. 254 - 262.

⁷ Artikkelia ovat ideoineet ja kommentoineet monet asiantuntijat, ja olen saanut lisätietoa monilta. Kiitän avusta Setan ja sen Transtukipiteen työntekijöitä Juha Jämsää, Maarit Huuskaa, Marita Karvista, Merja Rankista, Aija

2. Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä

Saloa ja Malla Suohosta, Setan hallituksen puheenjohtaja Juha Jokelaa ja jäsen Johanna Pihlajamäkeä sekä muita asiantuntijoita: Tiia Aarnipuu, Rainer Hiltunen, Kari Huotari, Tuula Juvonen, Marja Kaskisaari, Aino Mattila, Jussi Nissinen, Heli Paatero, Sinikka Suominen, Mika Venhola ja Terhi Viikki.

⁸ Intersukupuolisuuksista ja niiden seulonasta lisää ks. Pimenoff, Veronica (2006). "Intersukupuolisuus." Teoksessa Apter, Dan, Väisälä, Leena & Kaimola, Kari (toim.) *Seksuaalisuus*. Helsinki: Duodecim, ss. 173 - 182; Socada, Maria (2005). "Voiko lääkäri päättää lapsen sukupuolen? Intersukupuolisten lasten hoitokäytännöistä." *Suomen Lääkärilehti* 60:38, ss. 3739 - 3743; Tenhola, Sirpa (2006). *Cardiovascular risk factors and adrenal function in 12-year-old children born small for gestational age or after a preeclamptic pregnancy* (Sydän- ja verisuonisairauksien riskitekijät sekä lisämunuaisten toiminta 12 vuoden iässä sikiön kasvuhäiriön tai äidin raskausmyrkytyksen jälkeen). Kuopion yliopiston julkaisuja D. Lääketiede. Kuopio: Kuopion yliopisto; Antti-Rämö, Ilona, Laajalahti, Liisa, Koskinen, Hanna, Sintonen, Harri, Mäkelä, Marjatta & asiantuntijaryhmä (2004). *Vastasäntyneiden harvinaisten aineenvaihduntatautien seulonta*. FinOHTAn raportti 22. Helsinki: Stakes.

⁹ Filosofinen näkökulma intersukupuolisiin lapsiin kohdistuvaan kirurgiaan ja siitä, miten sukupuolimäärittelyssä peniksen mitta ratkaisee mieheyden tai ei-mieheyden ks. Pirskanen, Jaana (2005). *Sukupuolieron ongelma. Sukupuolisuuden tarkastelua Judith Butlerin ja Luce Irigarayn teorioiden avulla*. Filosofian pro gradu -tutkimus, Tampereen yliopisto.

¹⁰ Laakso, Laura (2007). *Medikalisoitu intersukupuolinen keho*. Naistutkimuksen pro gradu-tutkielma, Jyväskylän yliopisto; Viikki, Terhi (2003). "Erlainen sukupuoli." *Suomen Potilaslehti* 3/2003, ss. 22 - 23.

¹¹ Venhola, Mika (2001). *Intersukupuolisuus*, www.seta.fi/transtukipiste/intersukupuolisuus/ (31.3.2007); *Laki potilaan asemasta ja oikeuksista* 1992/785; Laakso, Laura (2007). *Medikalisoitu intersukupuolinen keho*. Naistutkimuksen pro gradu-tutkielma, Jyväskylän yliopisto; Viikki, Terhi (2004). "Haastateltavana Mika Venhola." *Suomen Potilaslehti* 2/2004.

¹² Pimenoff, Veronica (2006). "Transsukupuolisuus." Teoksessa Apter, Dan, Väisälä, Leena & Kaimola, Kari (toim.) *Seksuaalisuus*. Helsinki: Duodecim, ss.164 - 172.

¹³ Lehtonen, Jukka (2003). *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset*. Helsinki: Yliopistopaino ja Nuorisotutkimusverkosto.

¹⁴ Aaltonen, Sanna (2006). *Tytöt, pojat ja sukupuoliin häiritä*. Helsinki: Yliopistopaino; Lehtonen, Jukka (2006). "Seksuaalisuuden ja sukupuolen moninaisuus koulun käytännöissä ja nuorten arjessa." Teoksessa Asikainen, Eija (toim.) *Pysäytyskuvia. sukupuoli ja seksuaalisuus nuorten elämässä ja koulun arjessa* Joensuu: Joensuun yliopisto, ss. 49 - 64.

¹⁵ Tätä on esittänyt myös Tasa-arvoasiain neuvottelukunta vuonna 2007.

¹⁶ Ks. Salmenkangas, Mai (2005). *Muutu. Puutu. Oppilaitoksen yhdenvertaisuusopas*. Helsinki: Seis-hanke. www.yhdenvertaisuus.fi (31.3.2007).

¹⁷ Lehtonen, Jukka (2004). "Seksuaalivähemmistöön kuuluvat nuoret työmarkkinoilla." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*, ss. 128 - 129. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 127 - 142; ks. myös Malinen, Jari (2005). *Peruskoulun yhdeksäsluokkalaisten käsitykset seksuaalivähemmistöistä*. Kasvatustieteellisen tiedekunnan pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto. Tutkielmassa kootun kyselyn yläkoululaisista kyselyyn vastanneista (N=1001) lähes 12 prosenttia ilmoitti seksuaalisten tunteidensa tai käyttäytymisensä suuntautuvan samaa sukupuolta oleviin.

¹⁸ Ks. Frantti-Malinen, Ulla (2004). "Tietoa ja tukea seksuaali- tai sukupuolivähemmistöön kuuluvalla." Teoksessa Kosunen, Elise & Ritamo, Maija (toim.) *Näkökulmia nuorten seksuaaliterveyteen*. Raportteja 282. Helsinki: Stakes, ss. 100 - 111.

¹⁹ Joillain intersukupuolisilla lapsilla ja nuorilla kokemus omasta ruumiista voi olla hyvin traumatisoitunut ja ahdistusta aiheuttava, jopa niin, että kokemuksellinen yhteys omaan ruumiiseen on kadoksissa.

²⁰ Huuska, Maarit (2002). "Transhihmiset – Sukupuoleltaan moninaiset työelämässä." Teoksessa Lehtonen, Jukka (toim.) *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä*. Raportteja 269. Helsinki: Stakes, ss. 31 - 40; Lehtonen, Jukka (2003). *Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset*. Helsinki: Yliopistopaino ja Nuorisotutkimusverkosto.

- ²¹ Remafedi, G. (toim.), (1994). *Death by Denial. Studies of Suicide in Gay and Lesbian Teenagers*. Boston: Alyson Publications; Moseng, Bera Ulstein (2000). "Selvmordsatferd blant lesbiske kvinner og homophile menn – en kunnskapsoversikt." *Suicidologi* 5:3, ss. 22 - 24.
- ²² Lehtonen, Jukka (2004). "Heteronormatiivisuus seksuaalikasvatuksen haasteena." Teoksessa Kosunen, Elise & Ritamo, Maija (toim.) *Näkökulmia nuorten seksuaaliterveyteen*. Raportteja 282. Helsinki: Stakes, ss. 147 - 158.
- ²³ Lehtonen, Jukka (2004). "Näkymättömät nuorten mallit – seksuaalivähemmistöön kuuluvat opettajat." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 223 - 238; Valkonen, Miia (2003). Avoimena ammatissa. Homo-, lesbo- ja bi-opettajien kokemuksia. Helsinki: Seta.
- ²⁴ Ks. Lehtonen, Jukka (2006). "Ei-heteroseksuaaliset nuoret miehet ja neuvottelut turvallista suhteista." Teoksessa Karvonen, Sakari (toim.): *Onko sukupuolella väliä? Hyvinvointi, terveys, pojat ja tytöt*. Nuorten elinolot -vuosikirja. Helsinki: Stakes, ss. 94 - 109.
- ²⁵ Ks. Lehtonen, Jukka (2007). "Koulukokemukset pohjana ei-heteroseksuaalisten nuorten uravalinnoille." *Kasvatus* 38:2, ss. 14 - 153.
- ²⁶ Varsinkin uskonnollisissa ja perinteisissä sukupuolimalleja arvostavissa perheissä tai joidenkin maahanmuuttajaryhmien perheissä lapsen vääränlaiseksi koettu seksuaalisuus tai sukupuoli voi aiheuttaa ongelmia. Saatetaan kokea, että lapsi aiheuttaa häpeää perheellä ja häntä saatetaan painostaa tai jopa uhata väkivallalla tai poissulkemisella perheyhteisöstä. Lapsilta ja nuorilta voidaan edellyttää osallistumista heidän sukupuoltaan tai seksuaalisuuttaan muuttamaan pyrkiviin prosesseihin, jotka voivat olla hyvinkin traumatisoivia.
- ²⁷ Lehtonen, Jukka (2004). "Seksuaalivähemmistöön kuuluvat nuoret työmarkkinoilla." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*, ss. 131 - 32. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 127 - 142; ks. myös Lehtonen, Jukka (2002). "Kaapissa avoimesti ja piilossa julkisesti. Ei-heteroseksuaaliset nuoret naiset kertovat ja vaikevat seksuaalisuudestaan." Teoksessa Aaltonen, Sanna & Honkatukia, Päivi (toim.) *Tulkintoja työstä*. Helsinki: Suomen Kirjallisuuden Seura, ss. 148 - 165.
- ²⁸ Ks. esim. *Lupa kuulua, lupa näkyä* (2005) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt liikunnassa ja urheilussa. SLU-julkaisusarja 6/05. Helsinki: Suomen Liikunta ja urheilu. ks. myös Anttonen, Erja (2007). *Sukupuolisensitiivisyys kansalaistoiminnassa ja nuorisotyössä*. Sarja C. Oppimateriaaleja 13. Helsinki: Humak.
- ²⁹ Ks. Lehtonen, Jukka (2004). "Ammatinvalinta ja ei-heteroseksuaalisuus." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 143 - 168; Lehtonen, Jukka (2004). "Sukupuolivähemmistöt ja ammatinvalinta." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 169 - 180.
- ³⁰ Tämä koskee perus- ja nuorisokoulutusasteen lisäksi korkeampaa koulutusta. ks. *Opiskelijaterveydenhuollon opas* (2006) Julkaisuja 2006:12. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, s. 60, 131. Oppaassa on korostettu myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistönäkökulman ottamista huomioon ja heteronormatiivisten ennako-oletusten kyseenalaistamista.
- ³¹ Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä -hankkeen kysely ks. Mustola, Kati & Vanhala, Anna (2004, s. 34). "Seksuaalivähemmistöjä koskevan kyselyn tuloksia." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 30 - 57; Miesten välistä seksiä koskevaan tutkimukseen vastanneista parisuhteessa miehen kanssa oli 65 prosenttia miesvastaajista. ks. Huotari, Kari & Lehtonen, Jukka (2000). "Hiv-tartuntariskit miesten välisessä seksissä." *Sosiaalilääketieteellinen Aikakauskirja* 37:4, ss. 330 - 342.
- ³² Lehtonen, Jukka (2004). "Seksuaalivähemmistöön kuuluvat nuoret työmarkkinoilla." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 127 - 142.
- ³³ Tilastokeskus (2007). Väestö. Perheet 2005. www. (31.3.2007).

2. Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä

³⁴ Ks. Lehtonen, Jukka (2006). *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt Suomen kunnissa. Keinoja ja ideoita yhdenvertaisuuden tueksi*. ESR tutkimukset ja selvitykset 08/06. Helsinki: Työministeriö, s.16.

³⁵ Syrjinnän seurantaraportissa ehdotetaan, että myös samaa sukupuolta olevien avopareja tilastoitaisiin, jotta heidän elinolonsa seuranta tulisi helpommaksi, ks. *Syrjinnän seuranta Suomessa* (2007). Työhallinnon julkaisuja. Helsinki: Työministeriö.

³⁶ Ks. Leinonen, Eeva-Kaisa (2003). *Elämä transvestiittina – osa-aikatyön ulostuloprosessi*. Valtiotieteen pro gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto; Leinonen, Eeva-Kaisa (2006). "Transvestisuus." Teoksessa Apter, Dan, Väisälä, Leena & Kaimola, Kari (toim.) *Seksuaalisuus*. Helsinki: Duodecim, ss.157 - 163.

³⁷ Rekisteröityä parisuhdetta koskevasta lainsäädäntökeskustelusta ks. Gerkman, Marjut (2004). *"Ilmarin ja Jalmarin" parisuhde avioliittoa määrittelemässä. Avioliiton asema eduskunnan parilakikeskustelussa*. Sosiologian pro gradu tutkielma, Helsingin yliopisto; Charpentier, Sari (2001). *Sukupuoliusko. Valta, sukupuoli ja pyhä avioliitto lesbo- ja homoliitokeskustelussa*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 69. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto; Kaskisaari, Marja (1997). "Homoparisuhdekeskustelu – diskurssi ja performatiivi." Teoksessa Jokinen, Eeva toim. *Ruumiin siteet. Tekstejä eroista, järjestyksestä ja sukupuolesta*. Tampere:Vastapaino.

³⁸ Pappien mahdollisuudesta siunata samaa sukupuolta oleva pariskunta on kiistelly kirkon sisällä. Helsingin tuomiokapituli päätti syksyllä 2006, että naisparin parisuhteen ravintolassa siunanneen pastori Leena Huovisen toimet eivät vaadi jatkoitoimenpiteitä kirkolta. Pastorista oli tehty tuomiokapituliin valitus, koska samaa sukupuolta olevan parin siunaamista ei pidetty sopivana papille. ks. <http://www.helsinginhiippakunta.evl.fi/tiedotteet/hiippakuntatiedotteet/?num=14180> (31.3.2007); Kirkon työntekijöille suunnatun kyselyn mukaan yli puolet papeista ja kantoreista vastustaa rekisteröidyn parisuhteen kirkollista siunaamista, mutta 38 prosenttia papeista hyväksyisi kirkollisen siunaamisen ja 56 prosenttia heistä hyväksyy samaa sukupuolta olevien parin kodin siunaamisen. Ks. Niemelä, Kati & Palmu, Harri (2006). "Pappien ja kanttorien suhtautuminen samaa sukupuolta olevien parisuhteisiin." *Crux*, loka - marraskuu 2006, ss. 14 - 16.

³⁹ Avioliitossa oleva työntekijä saa esimerkiksi vapaapäivän hääpäivänään tai puolisonsa hautajaispäivänään. Rekisteröidyssä parisuhteessa oleville työntekijöille vapaat eivät automaattisesti kuulu, vaan niistä on tapauskohtaisesti sovittu työpaikoittain. Esimerkiksi Helsingin ja Tampereen kaupungit ovat tehneet tasavertaisesta kohtelusta erillispäätöksen.

⁴⁰ Keskustelua on herättänyt eräissä kunnissa myös se, että kunnan tarjoamia pariterapiapalveluja on resurssien puutteessa suunniteltu rajoitettavaksi vain lapsiperheille, jolloin monet lapsettomat seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin kuuluvat jäisivät näiden parisuhdetukimuotojen ulkopuolelle.

⁴¹ Nissinen, Jussi (2002). "Homomies isänä heterosuhteessa." *Perheterapia* 4, ss. 18- 40; Lehtonen, Irma (2005). *Siellä tai täällä – aina vieraisa. Vaiettu biseksuaalisuus parisuhteessa kriisiteorian näkökulmasta*. Yhteiskuntapolitiikan pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto; Leinonen, Eeva-Kaisa (2006). "Transvestisuus." Teoksessa Apter, Dan, Väisälä, Leena & Kaimola, Kari (toim.) *Seksuaalisuus*. Helsinki: Duodecim, ss. 157 - 163.

⁴² Mustola, Kati & Vanhala, Anna (2004). "Seksuaalivähemmistöjä koskevan kyselyn tuloksia." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 30 - 57.

⁴³ Jämsä, Juha (2006). *Isä, joka on homo – homomiehen perhe ja vanhemmuus*. Helsinki: Seta-julkaisuja 16.

⁴⁴ Transsukupuoliset naiset ovat voineet varastoida siemennestettä ennen sukupuolenkorjausprosessia, jotta he pystyisivät hankkimaan mahdollisen naiskumppaninsa kanssa biologisen lapsen. Tätä maksullista palvelua on pyritty estämään.

⁴⁵ Ks. Lehtonen, Jukka (2006). *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt Suomen kunnissa. Keinoja ja ideoita yhdenvertaisuuden tueksi*. ESR tutkimukset ja selvitykset 08/06. Helsinki: Työministeriö, s.16.

⁴⁶ Samaa sukupuolta olevan parin lapsen ei-biologisella vanhemmalla ja siis lapsen juridisen vanhemman puolisolla ei ole mahdollisuutta ottaa lastaan ottop lapseksi. Tämä on mahdollista riippuen oikeuden päätöksestä tilanteesta, jossa lapsen juridinen vanhempi on kuollut. Vuonna 2003 sosiaali- ja terveystieteiden asettama työryhmä esitti, että perheen sisäisen adoption mahdollisuus on tarpeen rekisteröityneessä parisuhteessa olevien vanhempien perheessä elävien lasten oikeusturvan näkökulmasta.

⁴⁷ Naisparin ja yksinäisen parin on maksettava keinohedelmöityspalveluista. Uusi laki on vaikuttanut siten, että seimennesteen luovuttajia on vaikeampi löytää. Rekisteröidyt luovuttajat pelkäävät, että lapsi ottaa yhteyttä tulevaisuudessa heihin. Aiemmin luovuttajia saattoi kieltää henkilötietojensa luovuttamisen. Tämä saattaa vähentää naisparien ja yksinäisten naisten mahdollisuuksia saada hedelmöityshoitoja. Ks. lakiesityskeskustelusta Heino, Anna (2004). *”Ja mikä on sen turvallisempaa kuin normaali perhe?” Eduskunnan konservatiivinen perhekeskustelu vuoden 2002 hedelmöityshoitolakiesityksestä*. Sosiaalipolitiikan pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto.

⁴⁸ Aarnipuu, Tiia (2002). *”Sateenkaariperheellisiä töissä ja poissa töistä”*. Teoksessa Lehtonen, Jukka (toim.) *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä*. Raportteja 269, s. 51. Helsinki: Stakes, ss. 48 - 52.

⁴⁹ Ei-juridisella, samassa taloudessa asuvalla vanhemmalla on kuitenkin lain mukaan oikeus nelipäiväiseen sairaan lapsen hoitovapaaseen, mutta aina näistä ja muista vastaavista oikeuksista ei olla tietoisia. Ei-synnyttävä äiti ei ole oikeutettu äitiys- eikä isyyslomaan. Naisparin kanssa yhdessä hankitun lapsen juridinen isä voi hakea isyyssrahaa, mutta edellytyksenä on, että hän asuu samassa taloudessa lapsen ja tämän äidin kanssa. Ks. Aarnipuu, Tiia (2002, 51). *”Sateenkaariperheellisiä töissä ja poissa töistä”*. Teoksessa Lehtonen, Jukka (toim.) *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä*. Raportteja 269. Helsinki: Stakes, ss. 48 - 52.

⁵⁰ Selänniemi, Minna (2006). *Sateenkaariperheiden kokemuksia äitiys- ja lastenneuvolasta*. Setan perhetyön projekti. Helsinki: Setä.

⁵¹ Ks. Kuosmanen, Paula (2000). *Äitien ja lesbojen arkipäivän tilanteita. Performatiivis-diskursiivinen tarkastelu*. Naistutkimusraportteja 2000:1. Helsinki: Tasa-arvoasian neuvottelukunta, STM; Ahola, Minna (2000). *”Ihan perhe vaan”. Lesboperheissä elävien nuorten perhekäsityksiä*. Helsinki: Setä-julkaisuja 14.

⁵² Aarnipuu, Tiia (2006). *Sateenkaariperheen ABC-kirja*. Helsinki: Setä-julkaisuja 17; *Lapset ja rekisteröity parisuhde* (2003). Rekisteröityihin parisuhteisiin liittyviä erityiskysymyksiä selvittäneen toimikunnan mietintö. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2003:10. Helsinki: STM. Kansanedustaja Oras Tynkkynen laati lakialoitteen avioliiton avaamisesta samaa sukupuolta oleville pareille 19.12.2006.

⁵³ Ks. lesbo- ja homovanhempien soveltuvuutta vanhemmiksi käsittelevien tutkimusten yhteenveto Solantaus, Tytti (2003). *”Tutkimuskatsaus Sateenkaariperheissä elävien lasten kehityksestä ja hyvinvoinnista.” Lapset ja rekisteröity parisuhde*. Rekisteröityihin parisuhteisiin liittyviä erityiskysymyksiä selvittäneen toimikunnan mietintö. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2003:10. Helsinki: STM.

⁵⁴ Ks. Suoranta, Kirsti (2004). *Veriside on eri side? Sukulaisuuden ja ydinperheen rakentuminen lastensa kanssa elävien naisparien sosiaalisissa verkostoissa ja puhetavoissa*. Sosiologian pro gradu-tutkielma, Helsingin yliopisto.

⁵⁵ Mustola, Kati & Vanhala, Anna (2004). *”Seksuaalivähemmistöjä koskevan kyselyn tuloksia.”* Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 30 - 57.

⁵⁶ Mustola, Kati (2004). *”Sukupuolivähemmistöjä koskevan kyselyn tuloksia.”* Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 58 - 77.

⁵⁷ Ks. Mustola, Kati & Vanhala, Anna (2004). *”Seksuaalivähemmistöjä koskevan kyselyn tuloksia.”* Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 30 - 57; Mustola, Kati (2004). *”Sukupuolivähemmistöjä koskevan kyselyn tuloksia.”* Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 58 - 77. Ongelmana seksuaalisen ja sukupuoleen perustuvan häirinnän vastaisessa työssä on ollut se, että se on hahmotettu ainoastaan tai pelkästään naisten häirinnäksi miesten taholta. Monia seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kohdistuvia häirintätilanteita ei näin välttämättä edes osata tulkita häirinnäksi.

⁵⁸ Mustola, Kati & Vanhala, Anna (2004). *”Seksuaalivähemmistöjä koskevan kyselyn tuloksia.”* Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *”Eihän heterotkaan kerro...” Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 30 - 57.

- ⁵⁹ Lehtonen, Jukka (2004). "Työ tekijäänsä odottaa: Ammattijärjestöt ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 78 - 91.
- ⁶⁰ Ilmapiiritekiäjät vaihtelevat ajoittain ja työpaikoittain sekä alueittain. Tiedotusvälineissä on keskustelua herättänyt paljon kirkon työntekijöiden asema. Kirkossa ja mediassa on pohdittu muun muassa sitä, voiko kirkon työntekijä, erityisesti pappi, kertoa omasta ei-heteroseksuaalisuudestaan vai pitääkö hänen salata se (tai saako hän elää parisuhteessa tai solmia rekisteröidyn parisuhteen samaa sukupuolta olevan kanssa). Kyselyn mukaan papeista reilu kolmannes hyväksyisi sen, että pappina toimisi parisuhteensa rekisteröinyt. ks. Niemelä, Kati & Palmu, Harri (2006). "Pappien ja kanttorien suhtautuminen samaa sukupuolta olevien parisuhteisiin." Crux, loka-marraskuu 2006, ss. 14 - 16. Suomen yhdenvertaisuuslainsäädännön yhteydessä ei kirkkoille annettu erivapauksia syrjinnän suhteen toisin kuin joissain muissa EU-maissa. Ks. Valve, Katri (2004). "Arki ja kutsumus – Seksuaalivähemmistöjen kokemuksia kirkon työyhteisöissä." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 210 - 222; Suhonen, Kirja (2002). Kaapissa Jumalan nimeen – homoseksuaalisten työntekijöiden asema Suomen evankelis-luterilaisessa kirkossa. Teoksessa Lehtonen, Jukka (toim.) *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä*. Raportteja 269. Helsinki: Stakes, ss. 97 - 104.
- ⁶¹ Mustola, Kati & Vanhala, Anna (2004). "Seksuaalivähemmistöjä koskevan kyselyn tuloksia." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 30 - 57.
- ⁶² Lehtonen, Jukka (2004). "Seksuaalivähemmistöön kuuluvat nuoret työmarkkinoilla." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 127 - 142.
- ⁶³ Heteropaine, salaaminen ja muut heteronormatiivisesta ilmapiiristä aiheutuvat ongelmat lisäävät seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien riskiä työuupumuksen ja muuhun oirehtimiseen, jota ei välttämättä osata ottaa huomioon työterveydenhuollon palveluissa tai työhönjauksessa. Sairauspoissaolojen vähenemiseen voidaan vaikuttaa myös yhdenvertaisuutta tukevalla ilmapiirillä. Ks. Kaskisaari, Marja (2002). "Työuupumuksen suhde työelämän sukupuolistaviin rakenteisiin." Teoksessa Lehtonen, Jukka (toim.) *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä*. Raportteja 269. Helsinki: Stakes, ss. 105 - 113; Kaskisaari, Marja (2004). "Nuorten lesbojen ja bi-naisten työssä jaksaminen." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 117 - 126.
- ⁶⁴ Tasa-arvolain perusteluissa on nimenomaan otettu kantaa siihen, ettei sukupuolenkorjausprosessi saa olla syrjintää aiheuttava tekijä työelämässä.
- ⁶⁵ Setan ja sen jäsenjärjestöjen toiminnasta ks. www.seta.fi [31.3.2007].
- ⁶⁶ Muun muassa Helsingin, Oulun ja Turun kaupungin kirjastoissa on ollut seksuaalivähemmistöemaiset näyttelyt, ks. Turun näyttelyt <http://www05.turku.fi/kirja/linkit/valikoimaluettelot/rakkaus.htm> [31.3.2007].
- ⁶⁷ Ks. *Lupa kuulua, lupa näkyä* (2005) Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt liikunnassa ja urheilussa. SLU-julkaisusarja 6/05. Helsinki: Suomen Liikunta ja urheilu.
- ⁶⁸ Esimerkiksi vuosittain järjestettävät lesbo- ja homoelokuvafestivaalit Turussa (ks. www.tuseta.fi/vinokino/2006/31.3.2007) ja seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen oma liikuntajärjestötoiminta HOT ry (ks. www.hot.fi 31.3.2007).
- ⁶⁹ Ks. Lehtonen, Jukka (2006). *Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt Suomen kunnissa. Keinoja ja ideoita yhdenvertaisuuden tueksi*. ESR tutkimukset ja selvitykset 08/06. Helsinki: Työministeriö, s.16.
- ⁷⁰ Ks. *Kirkko muutosten keskellä* (2004). Suomen evankelis-luterilainen kirkko vuosina 2000 - 2003. Kirkon tutkimuskeskusjulkaisuja 89. Jyväskylä: Gummerus, ss. 37 - 39.
- ⁷¹ Ks. Pellinen, Sinikka (1997). *Homoseksuaalinen identiteetti ja kristillinen usko*. Helsinki: Kirjaneliö; Nissinen, Martti & Tuovinen, Liisa toim. (2003). *Synti vai siunaus? Homoseksuaalit, kirkko ja yhteiskunta*. Helsinki: Kirjapaja; ks. myös seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen ja heidän etuja ajavien verkostojen toiminnasta Arcus, www.seta.fi/arcus

(kirkon lesbo- ja homotyöntekijöiden ja luottamushenkilöiden ryhmä, 31.3.2007), Yhteys-liike, www.yhteys.org (seksuaalivähemmistöjen oikeuksia kirkossa ajava ryhmä, 31.3.2007), Setan kristillinen piiri Malkus, (www.seta.fi/ malkus, 31.3.2007).

⁷² Tämä koskee pankki- ja vakuutuspalveluita, vaatetus- ja hyvinvointipalveluja ja matkailu- ja ravintolapalveluita kuten muitakin palveluja. Näissä palveluissa esiintyviä syrjiviä käytäntöjä ja hyviä kehittämisehdoteita tulee tutkia ja kartoittaa.

⁷³ Esimerkiksi niin, että aletaan psykoanalysoimaan asiakkaan persoona ja pohtimaan minkälaisesta ”perhedynamiikan vääristymästä” hänen seksuaalinen suuntautumisensa johtuu.

⁷⁴ Yhdysvaltain psykiatridistys APA suositui vuonna 2000, että välttääkseen vahingoittamasta potilaitaan psykiatrien tulee välttää seksuaalisesta suuntautumista muuttamaan pyrkiviä terapiamuotoja. Suomessa tällaisia ”eheytysterapioita” on toteutettu ja niitä on markkinoinut Aslan-niminen uskonnollinen yhteisö. Kelan ei tule myöntää korvausta terapiamuodoille, joilla seksuaalista suuntautumista pyritään muokkaamaan heteronormatiivisia lähtökohtia vastaaviksi.

⁷⁵ Sosiaali- ja terveysalan lesbo-, homo-, bi- ja transtyöntekijöillä on oma verkostonsa Steam: <http://koti.welho.com/jinissine/steam.htm> (31.3.2007).

⁷⁶ Nissinen, Jussi (2006). ”Seksuaalinen suuntautuminen.” Teoksessa Apter, Dan, Väisälä, Leena & Kaimola, Kari (toim.) *Seksuaalisuus*. Helsinki: Duodecim, ss.130 - 156.

⁷⁷ Oleellisempaa kuin käytetyt nimikkeet luokituksissa on se, että hoitoja tarvitsevat transihmiset saivat niitä. Asiakkaan hoidon tarve tulee olla ensisijainen vaikuttava tekijä hoidon saamisessa, eikä se, saadaanko asiakas mahduttamaan luokitukseen, joka mahdollistaisi hoidon aloittamisen. Esimerkiksi transgender-ihmisiä on Suomessa hoidettu kirurgisesti ja hormonaalisesti (ainakin kahta biologisesti naista ja kahta miestä), vaikka erillistä transgender-luokitusta ei ole. Tosin transgender-käsite on mainittu diagnoosin teon yhteydessä. Transgender-ihmiset ovat joutuneet korvaamaan hoitojaan itse enemmän kuin transsukupuoliset, joiden sukupuolenkorjaushoito kuuluu pääosin julkisen sektorin korvaamaan erikoissairaanhoidon.

⁷⁸ Yhdysvaltain psykiatrin yhdistys (APA) on muuttanut kantaansa trans-ilmidiöiden häiriöolemoista niin, ettei se miellä niitä enää häiriöiksi. Intersukupuolisuus-termiä ei ICD-10-luokituksessa ole. Sitä koskevat kohdat eivät ole psykiatrisessa häiriöluokittelussa, vaan muualla (esim. AIS on kohdassa E34.5), mikä onkin mielekäästä.

⁷⁹ Muun muassa Tanskan sairausluokituksista transvestisuus on poistettu.

⁸⁰ Helsingin yliopiston keskussairaalaan ohjataan transsukupuolisuusdiagnosointiin Etelä-Suomen läänin alueella asuvat ja muut ohjataan Tampereen yliopistolliseen keskussairaalaan. Transsukupuolisista osa on suunnitellut muuttavansa Etelä-Suomesta muulle päästäkseen diagnosoitavaksi Tampereelle, mitä he pitävät tehokkaampana järjestämään heille hoitomahdollisuuksia.

⁸¹ Pimenoff, Veronica (2006). ”Transsukupuolisuus.” Teoksessa Apter, Dan, Väisälä, Leena & Kaimola, Kari (toim.) *Seksuaalisuus*. Helsinki: Duodecim, ss.164 - 172.

⁸² Tämä helpottaisi heidän mahdollisuuksiaan täysi-ikäisinä saada sukupuolenkorjausprosessissa tyydyttävämpi tulos, koska estohoidoilla pystytään ehkäisemään transmiesten rintojen kasvua ja transnaisten parrankasvua ja äänen madaltumista.

⁸³ Harvoja terveystietoja, joiden luokittelussa on huomioitu seksuaali- tai sukupuolivähemmistöt, on seksiteitse leviävät tartunnat kuten hiv-infektio. Elokuuhun 2006 mennessä hiv-tartuntoja oli todettu tarttuneen lähes yhtä paljon miesten välisessä seksissä kuin naisen ja miehen välisessä seksissä. 1980-luvulla suurin osa tartunnoista tapahtui miesten välisessä seksissä, mutta edelleenkin tartunnoista huomattava osa tapahtuu vastaavalla tavalla. ks. Kansanterveyslaitos, infektioepidemiologian osasto, www.ktl.fi, 31.3.2007).

⁸⁴ Drake, Ursula (2002). *Ikääntyminen ja ikääntyvien ”naista rakastavien naisten” ajatukset Mummolaaksosta*. Opinnäytetyö. Turku: Turun ammattikorkeakoulu.

⁸⁵ Nuorisönäkökulmaa korostaa se, että näkyvimmat seksuaalivähemmistöjen tapaamispaikat eli homodiskot ja -baarit ovat pääosin nuorisokeskeisiä ja nuoruutta ihannoivia. Seto on nuorisöjärjestö, jonka jäsenkunnasta ja aktiivisteista enemmistö on alle 30-vuotiaita. Myös lesbous on näyttäytynyt tiedostusvälineissä ensisijaisesti äitiyteen

2. Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä

liittyvänä teimana, mikä sekin korostaa nuoruutta. Homomiehistä tiedostusvälineissä muodostuneeseen kuvaan liittyy ulkonäkökeskeisyys ja siinä nuoret aikuiset ovat pääosassa. Transteemoista julkisuudessa puhutaan harvemin eikä niitäkään ole tarkasteltu ikänäkökulmasta. Transtukipisteen asiakaskunnassa mukana on etenkin nuoria transmiehiä. Transvestiittien ja transnaisten joukossa on mukana myös monia ikääntyneempiä; ks. *Transtukipisteen toimintakertomus 2006* (2007). Helsinki: Setä.

⁸⁶ Charpentier, Sari (2004). "Heteronormatiivisuus ja työelämäntulkku yli 45-vuotiaiden kertomana." Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö, ss. 92 - 116.

⁸⁷ Ks. Ronkainen, Suvi, Pohjalainen, Pertti & Ruth, Jan-Erik (1994). *Eroitiikka ja elämäntulkku*. Juva: WSOY.

⁸⁸ Lehtonen, Jukka (2006). *Seksuu- ja sukupuolivähemmistöt Suomen kunnissa. Keinoja ja ideoita yhdenvertaisuuden tueksi*. ESR tutkimukset ja selvitykset 08/06. Helsinki: Työministeriö, s.64 - 65.

⁸⁹ Sama.

⁹⁰ Ulkomailla on kokeiltu myös erillisiä seksuaalivähemmistöihin kuuluville vanhuksille suunnattuja palvelu- tai vanhustentaloja. Vanhusten palvelutaloissa voisi osastositjoittamisella pyrkiä siihen, että vähemmistöihin kuuluvia voidaan sijoittaa samoilta osastoille. ks. Nissinen, Jussi (2006). "Seksuaalinen suuntautuminen." Teoksessa Apter, Dan, Väisälä, Leena & Kaimola, Kari (toim.) *Seksuu- ja sukupuolivähemmistöt Suomen kunnissa*. Helsinki: Duodecim, ss.130 - 156.

⁹¹ Tämä tarkoittaisi esimerkiksi sitä, että jokaista 20 000 henkilöä kohden olisi keskimäärin neljä alan erityisasiantuntijaa lähialueella. Tähän joukkoon mahtuu ainakin 5000 seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin tai heidän läheisiinsä kuuluvaa, joten työntekijämäärä ei ole ylimitoitettu.

⁹² Mikäli kuntarakennemuutostuoteutuu niin, että kuntien määrä laskee lähellä kahtasataa, ei kyseinen ehdotus ole erityisen epärealistinen.

⁹³ Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä -projektissa tuotettiin aineistoa moninaisuudesta ja käytäntöjen kehittämisestä kuntien ja muiden tahojen käyttöön. Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvien työelämäkokemuksia käsittelevä koulutuselokuva "Olla oma itsensä" julkaistiin vuonna 2006 samoin kuin opas "Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt Suomen kunnissa. Keinoja ja ideoita yhdenvertaisuuden tueksi". Dvd-elokuva jaettiin kaikkien kuntien kirjastoihin ja opaskirja lähetettiin yli 400 kunnanjohtajalle.

⁹⁴ Esimerkiksi vammaisten mahdollisuudet itseilmaisun ja parisuhteisiin voivat toteutua rajallisesti varsinkin, jos he ovat liikkumisessaan tai viestinnässään riippuvaisia toisten avusta. Myös ennakkoluuloissa ja mielikuvissa vammaisista voi korostua käsitykset, joiden mukaan vammaisissa ei ole seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia, mikä voi aiheuttaa ongelmia vuorovaikutuksessa.

⁹⁵ Ks. Lehtonen, Jukka (2006). *Seksuu- ja sukupuolivähemmistöt Suomen kunnissa. Keinoja ja ideoita yhdenvertaisuuden tueksi*. ESR tutkimukset ja selvitykset 08/06. Helsinki: Työministeriö. Maan eri alueiden ilmapiiritekiijät ja mahdollisuudet vaikuttavat myös maassamuuttoon niin, että vähemmistöt (etenkin seksuaalivähemmistöihin kuuluvat miehet) muuttavat maaseudulta ja pienistä kaupungeista pääkaupunkiseudulle ja isoihin kaupunkeihin.

⁹⁶ Pohtia voi myös sitä, tarvitaanko Suomessa juridista sukupuolta, vai voisiko lainsäädännön kirjoittaa ilman sitä. Tämä voisi avata mahdollisuuksia uudenlaiseen ajatteluun ja heteronormatiivisten rakenteiden haastamiseen. Se helpottaisi myös monien sukupuolivähemmistöihin kuuluvien elämää.

⁹⁷ Tällainen ratkaisu helpottaisi myös moniperusteiseen syrjintään liittyvän ehkäisytoiminnan ja edistäisi kokonaisvaltaista erilaisten syrjintämuotojen vastustamista yhteisillä koulutus- ja tiedotushankkeilla. Ruotsissa on päädytty erillisten valtuutettujen toimistojen perustamiseen ja siellä on poikkeuksellisesti muihin maihin verrattuna myös oma seksuaalivähemmistövaltuutetun toimisto ks. www.homo.se (31.3.2007). Oikeusasiamiehen toimistoon on ehdotettu perustettavaksi myös Ihmisoikeusinstituutiota, joka kouluttaisi ja tutkisi ihmisoikeuksien toteutumista Suomessa ja toimisi kansainvälistä keskustelua ja sopimuksia seuraavana elimenä.

3. Vammaisten syrjintä

3.1. Johdanto

3.1.1. Vammaisuudesta ja sen määrittelystä

Vammaisia ihmisiä on maailmassa viimeisimmän tiedon mukaan noin 650 miljoonaa.¹ Suomessa tilastotietoa vammaisten henkilöiden määrästä on vähän. Aikaisemmin esitettyjen tutkimustulosten mukaan vaikeavammaisia voidaan arvioida olevan koko väestöstä noin yksi prosentti ja vammaisia ihmisiä noin viisi prosenttia.² Laajasti käsitettynä vammaisuutta on arvioitu esiintyvän noin 10 prosentilla väestöstä. Vammaisuuden esiintyminen kasvaa ikääntymisen myötä.

Jossain määrin tulkinnanvaraista on, ketä edellä mainittuihin lukuihin ja tilastoihin lasketaan kuuluvan. Vammaisia ei voida pitää yhtenäisenä ryhmänä, vaan eri vammat saattavat rajoittaa eri tavalla yksilöiden mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnan toimintaan. Vammaisuuden tai vaikeavammaisuuden käsitteet eivät ole yksiselitteisiä.³ Käsitteet on ymmärretty eri tavoin eri aikoina eri yhteiskunnissa ja järjestelmissä. Keskeistä on, että ihmisoikeuskontekstissa vammaisten lukumäärä ei ole ratkaiseva. Ihmisoikeusloukkaukset tapahtuvat yleensä yksilötasolla, jolloin ei ole merkityksellistä, kuinka paljon vammaisia tiettyssä valtiossa tai alueella on. Poliitikassa lukumääriä voidaan käyttää resurssien kohdistamisen tukena, mutta ihmisoikeuskontekstissa on arveluttavaa vedota vaikkapa vähäiseen lukumäärään, kun johonkin toimeen ei aiota ryhtyä.

Suomessa vammaiset ihmiset olivat vielä viime vuosisadan alkupuolella hyväntekeväisyyden kohteita. Vammaisuutta tarkasteltiin 1970-luvun puoliväliin saakka ensisijaisesti lääketieteellisenä ja hoidollisena kysymyksenä. Tuolloinkin vammainen ihminen on ollut lä-

hinnä tarkastelun kohteena eikä itse päätöksiä tekevänä subjektina. Lääketieteellisen mallin jälkeen vammaisuutta on tarkasteltu sosiaalisen mallin lähtökohdista. Esimerkkinä sosiaalisen mallin mukaisesta kuvauksesta on vammaispalvelulain (380/1987) mukainen vammaisuuden määrittely: ”Vammaisella henkilöllä tarkoitetaan henkilöä, jolla vamman tai sairauden johdosta on pitkäaikaisesti erityisiä vaikeuksia suoriutua tavanomaisista elämän toiminnoista”. Sosiaalisen mallin mukaan vammaisuus on vammaisten ihmisten eriarvoistumista, joka seuraa yhteiskunnan rakenteista. Tuolloin tutkitaan yksilön ja ympäristön välistä suhdetta. Vammaisuutta ei määritellä diagnoosiin perusteella, vaan keskitytään henkilön toimintakykyyn ja osallistumismahdollisuuksiin yhteiskunnassa.

Parin viimeisen vuosikymmenen aikana ihmisoikeusnäkökulman voimistumisen myötä vammaisuutta on alettu tarkastella enemmän myös oikeudellisesta näkökulmasta. Tämä onkin hiljalleen muuttamassa tilannetta myönteisempään suuntaan. Vammaisten henkilöiden näkeminen itsenäisinä subjekteina tekee mahdolliseksi vammaisten henkilöiden perusvapauksien turvaamisen kunniallisella tavalla. Oikeudellisen mallin mukaan vammaisia ihmisiä ei nähdä enää ongelmina vaan puhutaan heidän oikeuksistaan. Vammaisilla ihmisillä on sama oikeus yhdenvertaisuuteen ja syrjimättömyyteen kuin muullakin väestöllä.

Oikeudellinen näkökulma keskittyy ihmisen arvokkuuteen ja vain tarvittaessa yksilön lääketieteellisiin ominaisuuksiin. Näkökulman mukaan yksilö on kaikkien häntä koskevien päätösten keskipiste. Yksilön elämässä ilmenevät ongelmat paikallistetaan yksilön ulkopuolelle, yhteiskuntaan. Ongelmien taustalla tämän näkökulman mukaan on se, etteivät valtio ja yhteiskunta ole riittävästi vastanneet erilaisiin tarpeisiin, joita vammaisuus aiheuttaa.⁴ Vaikka oikeudellinen näkökulma on vahvistunut, se ei ole kuitenkaan vielä juurtunut ainoaksi vammaisuuden tarkastelun lähtökohdaksi.

Voidaan sanoa, että valtioneuvoston vuonna 2006 antaman vammaispoliittisen selonteon jälkeen palveluideologiasta aletaan siirtyä

kohti ihmisoikeuskäsitteen näkökulmasta muotoutuvaa vammaispoliittista ajattelutapaa.⁵ Suomen vammaispolitiikassa onkin pohdittava sitä, missä määrin vammaisten oikeuksia ja yhdenvertaisuutta on kehitettävä syrjinnänvastaisella lainsäädännöllä tai toisaalta riittävien erityispalveluiden ja tukitoimien avulla. Eri painotuksista ja valinnoista riippumatta tavoitteena pitäisi kuitenkin olla kaikille ihmisille avoin, syrjimätön ja osallistumismahdollisuudet takaava yhteiskunta.

3.1.2. Asenteista

Erilaisten ihmisten kohtaaminen on joskus vaikeaa. Tietämättömyys, taikauskaisuus, asenteet ja pelko ovat sellaisia sosiaalisia tekijöitä, jotka ovat koko vammaisuuden historian ajan eristäneet ja syrjineet vammaisia ihmisiä ja haitanneet heidän mahdollisuuksiaan kehittyä täysivaltaisina yhteiskunnan jäseninä.⁶ Ihmiset eivät vieläkään aina tiedä, kuinka suhtautua vammaiseen; oli sitten kohdattavana liikuntavammainen, aistivammainen tai kehitysvammainen henkilö. Toisinaan vammaisia ihmisiä säälitään, koska heidän todellisesta tilanteestaan, elämästään, toimintakyvystään ja onnellisuuden asteestaan tiedetään niin vähän. Vammaisia ihmisiä ei aina uskalleta lähestyä luontevasti vaan annetaan heidän olla omissa oloissaan.

Nuorten kohdalla ennakkoluulot vammaisia kohtaan ovat vielä korostuneempia. Huomioitavaa on myös, että myös vammaisten ihmisten keskuudessa asenteissa on parannettavaa. Edellä mainitusta huolimatta asenteet ja suhtautuminen vammaisuuteen ovat muuttuneet vähitellen parempaan suuntaan. Vammaiset ihmiset eivät asu enää järjestelmällisesti laitoksissa, vaan heitä näkyy yhä enemmän katukuvassa ja muutenkin osallistumassa yhteiskunnan toimintaan.

Valtakunnallisen vammaisneuvoston (VANE) vuonna 2006 tekemän järjestöselvityksen⁷ mukaan vammaisten ihmisten oikeus osallistua ja elää tasavertaisena kansalaisena yhteiskunnassa ei toteudu riittävästi. Tämä mielipide tuli esille kyselyn vastauksista eri aihealu-

eiden kohdalla. Vaikka yleisen asenneilmaston koettiin muuttuneen vammaisia ja vammaisuutta kohtaan myönteisemmäksi, nähtiin yhteiskunnallisella tasolla vielä paljon asenteellista ja rakenteellista esteellisyyttä. Asenteista ja tietämättömyydestä johtuvaa syrjintää ja eriarvoiseen asemaan asettamista esiintyy kaikkien järjestöjen mielestä runsaasti niin työelämässä, yksityisyyteen, koskemattomuuteen ja koulutukseen liittyvissä asioissa, elinympäristön rakenteissa kuin myös julkisissa ja yksityisissä palveluissa sekä vammaispalveluissa. Toisin sanoen koko elämän kirjossa.

VANEn selvityksen mukaan 80 prosenttia vastanneista järjestöistä koki yleisen asenneilmaston muuttuneen vammaisia ja vammaisuutta kohtaan myönteisemmäksi. Asenneilmastossa on tapahtunut muutosta järjestöjen toiminnan ja lainsäädännön tuloksena ja myös yksittäisten vammaisten ihmisten toimesta. Vammaisten ja vammattomien lasten ja nuorten kohtaamiset päiväkodeissa, kouluissa ja vapaa-aikana ovat muuttaneet asenteita positiivisesti. Myös koulujen suvaitsevaisuuskasvatuksella on ollut vaikutusta myönteisemmän asenteen muodostumisessa vammaisia ihmisiä kohtaan. Vastauksista kävi kuitenkin ilmi, että positiivisesta asennemuutoksesta huolimatta on vielä paljon tehtävää. Vammaisia henkilöitä pidetään edelleen ”kohteina” ja ihmisinä, jotka viihtyvät pelkästään omissa ryhmissään. Vammaisista ihmisistä on stereotyyppinen ja homogeeninen kuva. Heidät nähdään yhdenmukaisena ryhmänä eikä yksilöinä tarpeineen, ominaisuuksineen, rooleineen ja elämäntilanteineen. Vastauksista kävi myös ilmi, että asenneilmapiirissä tapahtui notkahdus 90-luvun laman myötä. Lama vaikutti kielteisellä tavalla etenkin viranomaisten ja vammaisten ihmisten väliin suhteisiin.

Vammaiset ihmiset nähdään joissain tilanteissa sukupuolettomina olentoina, vaikka usein vammaisilla naisilla on aivan erilaisia ongelmia kuin vammaisilla miehillä. Vammaisten ihmisten vanhemmuus voi myös herättää epäluuloja ja kummeksuntaa.

Invalidiliiton vuonna 2006 teettämän asennetutkimuksen⁸ mukaan liikuntavammaisiin ihmisiin ei suhtauduta tasavertaisesti muihin

ihmisiin verrattuna. Kaksi toimivaa jalkaa ja kättä omaava, täysin liikuntakykyinen ihminen on normi, jonka rinnalla liikuntavammaisuus näyttäytyy puutteellisuutena ja siten esimerkiksi kyvyttömyytenä elää normaalia elämää. Ennakkoluulot ja asenteet liikuntavammaisuutta kohtaan ovat osittain jopa voimakkaampia kuin uskalletaan tai huomataan ajatella. Samalla ne ovat usein myös tiedostamattomia, jolloin niiden vaikutusta käyttäytymiseen ei osata tai voida kontrolloida. Asennetutkimuksessa todetaan, että liikuntavammaisuus on asia, jota ei ajatella aktiivisesti. Useimmille se tulee mieleen harrastuksiin, onnettomuuksiin tai sairauksiin liittyviä riskejä mietittäessä. Lisäksi monet lastenvaunujen kanssa kaupungilla liikkuvat tai liikkuneet kertoivat miettineensä usein, miten pyörätuolin kanssa pärjäisi normaalissa elämässä.

Asenneilmapiirin kehityksellä on merkittävä vaikutus vammaisten ihmisten tosiasialliseen asemaan ja menestymiseen yhteiskunnassa. Yhdenvertaisuus ei toteudu edes uuden lainsäädännön tai lainsäädäntömuutosten avulla, jos säädettyjä lakeja ei koeta yhteiskunnassa hyväksyttäväksi ja oikeudenmukaisiksi. Tämän vuoksi on olennaisen tärkeää muistaa kaiken muun kehityksen ohella myönteisten asenteiden luominen vammaisuudesta.

3.1.3. Syrjinnän kieltävä Suomen lainsäädäntö vamman näkökulmasta

Vammaisten ihmisten asema Suomessa on yleisen käsityksen mukaan hyvä. Tosiasiassa vammaisten välillinen ja institutionaalinen syrjintä on kuitenkin yleistä ja laaja-alaista yhteiskunnan eri osa-alueilla. Johduko tämä puutteellisesta lainsäädännöstä, riittämättömistä palveluista, vääristä asenteista vai kaikkien tekijöiden yhteisvaikutuksesta?

Lainsäädäntöproblematiikkaa voidaan lähestyä mallien mukaan, jotka on esitetty vammaispalvelulain ja kehitysvammalain yhteensovittamiseksi tehdyssä juridisessa esiselvityksessä⁹. Pohjoismaille tyypil-

lisen palvelupainotteisen mallin perusajatuksena on palvelujen ja tukitoimien universaalisuus, joka antaa mahdollisuuden eri väestöryhmien välillä olevien erojen vähentämiseen. Mallissa lainsäädäntö velvoittaa viranomaiset järjestämään hyvinvointipalveluja kansalaisille. Tausalla on julkisen vallan velvollisuus ryhtyä positiivisiin toimenpiteisiin vammaisten henkilöiden aseman parantamiseksi (esim. vammaispalvelulaki ja kehitysvammalaki).¹⁰

Syrjintäkieltopainotteinen malli lähtee siitä, että vammaisten henkilöiden oikeuksien yhdenvertainen toteutuminen turvataan yhteiskunnassa esiintyvän syrjinnän kieltävällä lainsäädännöllä. Mallissa painopiste on enemmän yhteiskuntaa ja sen toimintoja sääntelevässä, syrjinnän kieltävässä lainsäädännössä kuin palveluja ja tukitoimia sääntelevässä lainsäädännössä. Syrjintäkieltopainotteisesta lainsäädännöstä esimerkkinä voidaan mainita Isossa-Britanniassa ja Pohjois-Irlannissa voimassa oleva The Disability Discrimination Act (1995).¹¹ Suomessa ei ole tämäntyyppistä kansallista lakia, joka yhtä kattavasti ja yksityiskohtaisesti kieltäisi vammaisten syrjinnän kaikilla elämänalueilla.

Suomessa syrjintäkieltopainotteinen lainsäädäntö on vahvistunut hiljalleen palvelupainotteisen lainsäädännön varjossa. Tätä vahvistumista voidaan pitää hyvin positiivisena ilmiönä, kun tavoitellaan kaikille soveltuvaa ja yhdenvertaista yhteiskuntaa. Mikäli esimerkiksi Suomen kaikki rakennukset ja julkinen liikenne olisivat täysin esteettömiä, ei tarvittaisi tukitoimia asunnon muutostöihin eikä erityisiä kuletuspalveluita.

Suomen perustuslain (731/1999) 6 §:n yhdenvertaisuussäännöksessä vammaisuus on mainittu yhtenä kiellettynä erotteluperusteena. Kyseisen säännöksen mukaisesti ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan muun muassa vammaisuuden perusteella. Säännös kieltää välittömän syrjinnän ohella välillisen syrjinnän. Vammaisuus lisättiin syrjintäperusteiden luetteloon perusoikeusuudistuksessa vuonna 1995, mitä voidaan pitää selvänä edistysaskeleena vammaisten henkilöiden oikeuksien kannalta. Vammaisjärjestöt ajoivat ak-

tiivisesti tätä perustuslain muutosta. Syrjintäkieltoon ja yhdenvertaisuuden vaatimukseen on viitattu useissa tuomioistuinten, eduskunnan oikeusasiamiehen sekä oikeuskanslerin vammaisten ihmisten oikeuksia koskeissa ratkaisuisissa. Perustuslaki sisältää myös säännöksen viittomakieltä käyttävien sekä vammaisuuden vuoksi tulkittamis- ja käännösapua tarvitsevien oikeudellisesta turvasta sekä julkisen vallan velvollisuudesta turvata jokaiselle riittävät sosiaali- ja terveyspalvelut.

Perustuslain 6 § lähtee siitä, että jonkin syrjityn ryhmän positiivinen erityiskohtelu on sallittua, kunhan hyväksyttävä peruste tälle on osoitettavissa. Erityiskohtelu voi tulla vammaisten kohdalla kysymykseen esimerkiksi välttämättömien erityispalvelujen muodossa tosiasiallisen yhdenvertaisuuden saavuttamiseksi. Erityisesti positiivisia toimia voidaan käyttää esimerkiksi vammaisten lasten ja naisten kohdalla, koska he kärsivät usein kaksinkertaisesta syrjinnästä. Näin voi olla myös muiden moniperusteisen syrjinnän kohteeksi joutuvien vammaisten ihmisten, kuten maahanmuuttajien, ikäihmisten tai seksuaalija sukupuolivähemmistöihin kuuluvien vammaisten kohdalla.

Yhdenvertaisuuslaki (21/2004) oli ja on edelleenkin pettymys vammaisten ihmisten kannalta, koska laki ei ole yhdenvertainen eri syrjintäperusteiden kesken. Suuri osa yhdenvertaisuuslaista keskittyy vain etniseen syrjintään ja sen poistamiseen. Esimerkiksi yhdenvertaisuuden edistämisen ja syrjintään puuttumisen kannalta yhdenvertaisuussuunnitelma, syrjintälautakunta ja vähemmistövaltuutettu eivät ole vammaisten ihmisten tukena. Yhdenvertaisuuslain soveltamisala on ehdottomasti saatava koskemaan kaikkia syrjintäperusteita tasapuolisesti.

Rikoslain syrjintäsäännöksissä ei ole mainittu vammaisuutta erillisenä syrjintäperusteena.¹² Tämä on selvä puute, vaikka oikeuskäytännössä vammaisuuden on katsottu kuuluvan syrjintäperusteiden luetteloon. Kannatettavaa olisi rikoslain syrjintäsäännösten soveltamisalojen laajentaminen koskemaan myös oikeushenkilöiden tekemiä syrjintärikoksia. Syrjintäsäännöksiä löytyy edellä mainittujen lisäksi myös tasa-arvolaista ja työsopimuslaista. Näitä täydentäviä syrjintäkieltoja löytyy lainsäädännöstämme kymmenittäin.¹³

Voimassaoleva perustuslain, rikoslain ja yhdenvertaisuuslain syrjintäkielto eivät turvaa riittävällä tavalla vammaisten ihmisten oikeuksia. Syrjinnän kieltävällä ja yhdenvertaisuutta edistävällä lainsäädännöllä ja voimassa olevan lainsäädännön täsmennyksillä on vielä tilaa oikeusjärjestyksessämme. Lähtökohtana pitäisi olla kaikille avoimen yhteiskunnan luominen syrjinnänvastaisen lainsäädännön avulla. Toisijaisesti erityispalvelujen avulla olisi taattava tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteutuminen esimerkiksi vammaisten ihmisten kohdalla, jos muut syrjinnänvastaiset toimet eivät ole riittäviä. Palvelujen tarve on aina arvioita yksilöllisesti ottaen huomioon vammaisen henkilön omat näkemykset.

Myös EU:n sisäinen lainsäädäntö ja monet kansainväliset Suomea sitovat ihmisoikeussopimukset kieltävät syrjinnän vammaisuuden perusteella. Suomea sitovat kansainväliset normit ovat aikaisemmin tuntuneet usein kaukaisilta, eikä niitä ole osattu käyttää tehokkaasti vammaisten oikeuksien ajamiseen, vaikka normistot ovat olleet suoraan sovellettavaa oikeutta. Kansainvälisen sääntelyn kehittyminen on kuitenkin viime aikoina selvästi alkanut vaikuttaa myös Suomen syrjinnän vastaisen lainsäädännön voimistumiseen ja sisältöön.

3.1.4. Vammaispolitiikan suunta

Pitkään odotetun vammaispoliittisen selonteon¹⁴ antaminen vuonna 2006 perustuu pääministeri Matti Vanhasen ensimmäisen hallituksen ohjelmaan. Selonteossa hallitus arvioi nykyisen vammaispolitiikan vahvuuksia ja haasteita sekä esittää ratkaisuja sen kehittämiseksi ja uudistamiseksi. Selonteko on laadittu yhteistyössä eri tahojen kanssa niin, että sosiaali- ja terveysministeriön asettama työryhmä on koordinoitunut valmistelua.

**Vammaispoliittisen selonteon suomalainen vammaispolitiikka
perustuu kolmeen keskeiseen periaatteeseen:**

1) Vammaisten henkilöiden oikeus yhdenvertaisuuteen.

Suomi on sitoutunut YK:n ja Euroopan unionin jäsenvaltiona edistämään yhteiskuntaa, joka on avoin kaikille. Suomessa vammaisten henkilöiden syrjimättömyys on kirjattu perustuslakiin.

2) Vammaisten henkilöiden oikeus osallisuuteen.

Vammaiset henkilöt osallisuuden toteutumisen edellytyksenä on myönteinen suhtautuminen, vammaisten ihmisten tarpeiden huomioon ottaminen, rajoittavien esteiden tunnistaminen, esteiden poistaminen sekä esteiden ennakointi.

3) Vammaisten henkilöiden oikeus tarpeellisiin palveluihin ja tukitoimiin.

Palvelut ja tukitoimet ovat positiivista erityiskohtelua, joilla turvataan yhdenvertaisuuden toteutuminen.

Edellä mainittujen teesien täysimääräinen toteutuminen edellyttää, että lähitulevaisuudessa laaditaan vammaispoliittinen ohjelma viitoitamaan eri hallinnon alojen ja kaikkien yhteiskunnan toimijoiden toimintaa, koska vammaispoliittinen vastuu kuuluu juuri näille tahoille.

Selonteossa asetetaan vammaispolitiikan peruslähtökohdaksi ihmis-oikeuksien ja syrjimättömyyden takaaminen kaikille ihmisille. Puhutaan, että suomalainen yhteiskunta on tarkoitettu kaikille. Myös vammaisten henkilöiden elämänhallinnan, työ- ja toimintakyvyn sekä oma-toimisuuden tukeminen ovat hallituksen keskeisiä tavoitteita. Muita selonteossa esitettyjä yksittäisiä kehittämistoimenpiteitä ovat muun muassa vammaisten kansalaisten työn saannin edistäminen ja koh-tuullisen toimeentulon turvaaminen sekä koulutuksellisen yhdenvertaisuuden toteuttaminen. Lisäksi tarkoituksena on turvata kulttuuriset oikeudet ja kulttuurin saavutettavuus. Tavoitteena on tukea myös vammaisten henkilöiden mahdollisuuksia kehittää omia taitojaan sekä taitteen että liikunnan alueilla. Myös mahdollisuutta itsenäiseen asumi-

seen tuetaan sekä parannetaan oman elämän hallintaa vammaispalveluilla. Tähän liittyy läheisesti vammaislainsäädännön uudistaminen, jolla vahvistetaan perusoikeuksien toteutumista, selkiytetään vammaispalvelujen soveltamiskäytäntöjä ja lisätään vammaisten henkilöiden itsenäisen elämän mahdollisuuksia. Tietoteknologisin ratkaisuin lisätään osallisuutta ja saavutettavuutta. Vammaisia henkilöitä koskevaa tiedon hankintaa lisätään ja vammaistutkimusta vahvistetaan. Ja vielä listan lopuksi vammaisten henkilöiden hyvinvointia ja olosuhteita koskevan tiedon keräämistä sekä tehtyjen toimenpiteiden arviointia tehostetaan osana vammaispolitiikan seurantaa.

Vammaisten henkilöiden ihmisoikeudet ovat kansainvälisissä keskusteluissa ja eri asiakirjoissa vammaispolitiikan keskeisimmät teemat. Vammaispoliittinen selonteko lähtee siitä, että myös Suomessa vammaispolitiikan peruslähtökohtia on tarkasteltava uudelleen ja vammaisten henkilöiden asemaa on arvioitava vastaisuudessa oikeuksien toteutumisen näkökulmasta.

Vammaispoliittisesta selonteosta ilmenee, ettei vammaisten ihmisten yhdenvertaisuus toteudu suhteessa valtaväestöön, mutta ei myöskään vammaisten ihmisten kesken. Palveluiden ja tukitoimien saannissa on suuria puutteita, samoin on toimeentulon kohdalla. Tästä aiheutuu vammaisen henkilöiden arkielämässä kohtuuttomia tilanteita ja puutteita esimerkiksi yhdenvertaisten osallistumismahdollisuuksien turvaamisessa. Lisäksi useilta hallinnonaloilta puuttuu pitkäjänteinen ja sitoutunut vammaispolitiikka. Vaikka selonteon valmistelua varten tuotettiin laaja tausta-aineisto, hallituksen esittämät kehittämistoimenpiteet jäävät hieman julistuksenluontoisiksi. Tausta-aineisto olisi antanut mahdollisuuden esittää konkreettisempia toimenpideehdotuksia ja tehdä aikataulu mainituille kehittämistoimenpiteille. Vammaispoliittisen ohjelman laatiminen yhteistyössä vammaisjärjestöjen kanssa on välttämätöntä lähitulevaisuudessa, jotta selonteossa esitetyt toimenpiteet vammaisten ihmisten aseman parantamiseksi toteutuisivat mahdollisimman hyvin.

Euroopan neuvoston vammaispoliittinen toimintaohjelma valmistui myös vuonna 2006.¹⁵ Vammaispoliittisen toimintaohjelman 2006–2015

tarkoituksena on saada aikaan Euroopan neuvoston vammaisten henkilöiden ihmisoikeuksia, syrjimättömyyttä, yhtäläisiä mahdollisuuksia, täyttä kansalaisuutta ja osallistumista koskevien tavoitteiden pohjalta uudet kehykset tulevan vuosikymmenen eurooppalaiselle politiikalle.

Tämän toimintaohjelman tavoitteena on luoda kattava kehys, joka on tarpeeksi joustava ja mukautuva maakohtaisiin olosuhteisiin. Ohjelma on tarkoitettu poliittisia linjauksia auttavaksi etenemissuunnitelmaksi, jonka avulla työhön osallistuvat kykenevät laatimaan suunnitelmia, ohjelmia ja innovatiivisia strategioita sekä muuttamaan strategioiden painotuksia ja toteuttamaan asetettuja tavoitteita. Euroopan neuvosto pyrkii toteuttamaan vammaispoliittista toimintaohjelmaa antamalla kaikkien jäsenvaltioiden avuksi suosituksia, neuvoja ja asiantuntijatietoa. Tarkoituksena on saada aikaan vammaisten henkilöiden täysi osallistuminen yhteiskunnassa ja lopulta vammaisnäkökulman valtavirtaistaminen politiikan kaikille osa-alueille jäsenvaltioissa.

Kyseinen vammaispoliittinen toimintaohjelma noudattaa sitä perusperiaatetta, että yhteiskunta on velvollinen huolehtimaan jokaisen jäsenensä osalta siitä, että vammaisuuden vaikutukset ovat mahdollisimman vähäiset. Yhteiskunnan pitäisi tukea aktiivisesti terveellisiä elämäntapoja ja huolehtia ympäristön turvallisuuden parantamisesta, asianmukaisesta terveydenhuollosta ja yhteisön tuesta.

3.2. Vammaisten ihmisoikeudet

3.2.1. Vammaisten ihmisoikeussäätelyn kehitys

Vammaisille ihmisille kuuluvat samat oikeudet kuin muillekin ihmisille. Esimerkiksi kaikki YK:n ihmisoikeussopimukset soveltuvat myös vammaisiin ihmisiin.¹⁶ Kuitenkin monesti heikommassa asemassa olevia vammaisia ihmisiä syrjitään heidän vammansa tai sairautensa vuoksi. Vammaisten ihmisoikeuksien tunnistaminen ei olekaan ollut vielä pitkään itsestään selvä asia.

Suhtautuminen vammaisuuteen alkoi muuttua 1960-luvun loppu-

puolella ja 1970-luvulla. Ihmisoikeuksien ulottaminen vammaisiin henkilöihin alkoi saada hiljalleen kansainvälistä hyväksyntää. Etenkin YK:lla on ollut merkittävä edelläkävijän asema vammaisten ihmisoikeuksien kehittämisessä.¹⁷

Vammaisten henkilöiden mahdollisuuksien yhdenvertaistamista koskevat yleisohjeet, Standard Rules, hyväksyttiin YK:n yleiskokouksessa 20. joulukuuta 1993¹⁸. Yleisohjeet eivät ole oikeudellisesti valtioita sitovia, mutta niitä on sovellettu laajasti ja niillä on tosiasiallisesti ratkaiseva rooli vammaisten ihmisoikeuksien toteutumisessa. Yleisohjeiden esipuheessakin viitataan oikeudellisesti sitoviin ihmisoikeusso-
pimuksiin. Ohjeiden johtavia periaatteita ovat vastuullisuus, toiminta ja yhteistyö, ja ne kiinnittävät huomiota täyden osallistumisen ja tasa-arvon edellytyksiin. Ne edellyttävät valtioilta vahvaa moraalista ja poliittista sitoutumista vammaisten aseman parantamiseksi. Valtakunnallinen vammaisneuvosto (VANE) on julkaissut yleisohjeet suomeksi ja laatinut myös opasvihkon siitä, kuinka niiden pohjalta voidaan tehdä kunnallinen vammaispoliittinen ohjelma. Lisäksi VANE on laatinut vuonna 1995 Suomen vammaispoliittisen ohjelman *Kohti yhteiskuntaa kaikille*.¹⁹ Valtioneuvosto on antanut vuonna 2006 selonteon Suomen vammaispolitiikasta. Selonteossa keskeisiä periaatteita ovat: vammaisten henkilöiden oikeus yhdenvertaisuuteen, oikeus osallisuuteen sekä oikeus riittäviin palveluihin ja tukitoimiin.²⁰

Vammaisten syrjinnän kieltävää sääntelyä on myös Euroopan tasolla. Amsterdamin sopimuksessa 1997 otettiin EU:ssa ensimmäistä kertaa esiin syrjinnän kieltö myös vammaisuuden perusteella.²¹ Syrjintäkiellon pohjalta on annettu myös työsyryntädirektiivi (200/78/EY) ja rasismidirektiivi (200/43/EY), jotka ovat olleet Suomessa yhdenvertaisuuslain valmistelun pohjana.

EU:n perusoikeuskirjaan koottiin vuonna 2000 yksiin kansiin eurooppalainen ihmisoikeusperinne. Perusoikeuskirjan 21 artiklan yleisessä syrjintäkiellossa mainitaan vammaisuus yhtenä kiellettynä syrjintäperusteena, ja lisäksi perusoikeuskirjassa on erillinen vammaisten sopeutumista yhteiskuntaan koskeva 26 artikla. Artiklassa korostetaan toimenpiteitä, joilla edistetään vammaisten ihmisten itsenäistä

elämää, yhteiskunnallista ja ammatillista sopeutumista sekä osallistumista yhteiskuntaelämään.

Euroopan ihmisoikeussopimus, jonka Suomi ratifioi vuonna 1999, pitää myös sisällään syrjinnänkiellon, vaikka vammaisuutta ei olekaan erikseen mainittu syrjintäperusteluettelossa. Kyseistä ihmisoikeussopimusta voidaan luonnehtia Euroopan neuvoston ihmisoikeustyön kulmakiveksi. Uudistetun Euroopan sosiaalisen peruskirjan Suomi ratifioi vuonna 2002. Artikla 15 käsittelee vammaisille tärkeitä asioita: ”Vammaisten henkilöiden oikeus itsenäisyyteen, yhteiskuntaan sopeutumiseen ja yhteiskunnalliseen elämään osallistumiseen”. Tämä artikla velvoittaa Suomea toteuttamaan vammaisten oikeuksia koulutuksessa, työelämässä ja yleisesti yhteiskunnassa.

Voitaneen sanoa, että vammaisten ihmisoikeuksia koskeva ja syrjinnän kieltävä sääntely on kehittynyt reilusti viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana. Aikaisempaa kansainvälistä sääntelyä voidaan pitää kuitenkin jossain määrin hajanaisena ja epäselvänä. Suomea sitovat kansainväliset normit ovat tuntuneet usein kaukaisilta, eikä niitä osata käyttää hyvin vammaisten oikeuksien ajamiseen. Tuntuu siltä, etteivät lainsäätäjät ja lainsoveltajatkaan osaa aina riittävästi tukeutua vammaisia koskevaan ihmisoikeusnormistoon ja muuhun velvoittavaan kansainväliseen normistoon. Myös vammaisjärjestöillä on vielä paljon opittavaa kansainvälisen ihmisoikeusnormiston hyödyntämisessä omassa toiminnassaan.

3.2.2. YK:n vammaisten ihmisoikeussopimus

Positiivinen edistysaskel vammaisten oikeuksien kehitykselle on YK:n vammaisten ihmisoikeussopimuksen²² neuvotteluprosessin saaminen loppuun syksyllä 2006. YK:n yleiskokous hyväksyi 13. joulukuuta 2006 New Yorkissa vammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan yleissopimuksen ja sen yksilövalitusta koskevan valinnaisen pöytäkirjan. Yleissopimus on ensimmäinen 2000-luvulla neuvoteltu YK:n ihmisoikeussopimus. Sopimus avattiin YK:n 192 jäsenvaltion allekirjoituksille ja

ratifioinneille 30. maaliskuuta 2007 New Yorkissa. Suomi allekirjoitti yleissopimuksen ja valinnaisen pöytäkirjan ensimmäisten valtioiden joukossa.

Sopimusneuvottelut saatiin päätökseen elokuussa 2006 vain reilut neljä vuotta niiden aloittamisen jälkeen. Neuvotteluihin osallistui YK:n jäsenvaltioiden edustajien lisäksi suuri määrä kansainvälisten järjestöjen sekä kansalaisyhteiskunnan ja erityisesti vammaisjärjestöjen edustajia. Kansalliseen valmisteluun osallistui ulkoministeriön ja sosiaali- ja terveysministeriön virkamiesten lisäksi useita muiden viranomaisten ja vammaisjärjestöjen edustajia. Osassa sopimuksen artikloista EU:n jäsenmailla on jaettu toimivalta Euroopan komission kanssa, minkä vuoksi EU-maiden osalta puhevaltaa käytti puheenjohtajavaltio. Suomi neuvotteli ja hyväksyi sopimustekstin lopullisesti EU:n puheenjohtajana. Myös vammaisjärjestöjen edustajilla oli poikkeuksellisesti puheoikeus neuvotteluissa, ja he saivat käyttää lyhyen puheenvuoron myös viimeisessä yleiskokouksen istunnossa. Kansalaisjärjestöjen rooli olikin hyvin merkittävä, kun ne toivat neuvotteluihin tavanomaista monipuolisempaa näkemystä sekä laajaa asiantuntemusta sopimuksen kat- tamista aihealueista.

Yleissopimus velvoittaa jäsenvaltiot takaamaan myös vammaisille henkilöille kaikki ne oikeudet, jotka on ihmisoikeussopimuksissa vahvistettu kaikille ihmisille. Maailman 650 miljoonaa vammaista ihmistä muodostavat yhden eniten syrjäytyneistä ryhmistä, jonka elämää ja kehitystä vaikeuttaa suuri määrä fyysisiä, oikeudellisia ja sosiaalisia esteitä. Nykyisin vain noin 45 maassa on erityisesti vammaisia henkilöitä koskevaa lainsäädäntöä.²³

Keskeisin ajatus sopimuksessa on syrjinnän kieltäminen ja yhdenvertaisen kohtelun takaaminen kaikilla elämänalueilla. Syrjinnän kieltö tarkoittaa sitä, ettei vammaisia henkilöitä saa kohdella ilman hyväksyttävää perustetta eri tavoin kuin muita ihmisiä. Positiivinen erityiskohtelu on kuitenkin hyväksyttävää tosiasiallisen tasa-arvon saavuttamiseksi. Sopimus vie syrjinnän kiellon vielä pidemmälle säätämällä jäsenvaltioille velvollisuuden ryhtyä kohtuullisiin toimenpiteisiin vammaisten syrjinnän ehkäisemiseksi ja säätämällä toimenpiteiden lai-

minlyönnin välilliseksi syrjinnäksi.²⁴ Sopimus sisältää johdantolauseet ja lisäksi yhteensä 50 artiklaa. Syrjintäkiellon lisäksi sopimuksessa on huomattava määrä vammaisten oikeuksia koskevia sisältöartikloja, joissa määritellään varsin yksityiskohtaisesti vammaisille ihmisille kuuluvia oikeuksia.

Yleissopimuksen täytäntöönpano voi monilta osin tapahtua ajan kuluessa, tosin esimerkiksi syrjinnän kieltö on välittömästi oikeusvai-
kutuksia perustava säädös. Keskeinen edellytys sopimuksen tavoitteiden toteutumiselle on yleinen asennemuutos, minkä aikaansaamiseksi jäsenvaltiot sitoutuvat edistämään stereotypioiden ja ennakkoluulojen poistamista sekä lisäämään tietoisuutta eri vammoista ja vammaisten henkilöiden positiivisesta vaikutuksesta yhteiskunnan monimuotoisuuteen.

Yleissopimuksella ei perusteta uusia ihmisoikeuksia vammaisille vaan pyritään yksityiskohtaisesti erittelemään jo olemassa olevien oikeuksien täytäntöönpanokeinoja niin, että vammaisten henkilöiden olosuhteet huomioidaan. Sopimukseen liittyvät valtiot sitoutuvat kehittämään ja toteuttamaan käytäntöjä, lainsäädäntöä ja hallinnollisia toimenpiteitä oikeuksien tasapuoliseksi toteuttamiseksi sekä poistamaan lakeja, säädöksiä ja tapoja, jotka voidaan katsoa syrjiviksi.

Yleissopimukseen liitetty valinnainen pöytäkirja²⁵ tekee mahdolliseksi vammaisten henkilöiden yksilövalitukset mahdollisesta sopimusrikkomuksesta. Valitus voidaan tehdä sopimusta valvovalle komitealle, sen jälkeen kun kansalliset oikeussuojakeinot on käytetty. Komitea myös vastaanottaa hallitusten määräaikaisraportit yleissopimuksen täytäntöönpanosta ja antaa suosituksia täytäntöönpanotoimien riittävydestä.

Uuden yleissopimuksen tarpeellisuutta voidaan perustella muun muassa sillä, että sen avulla saadaan vammaisille ihmisille ja heidän kohtaamilleen ongelmille enemmän näkyvyyttä. Vammaisuutta ei nimenomaisesti mainita muissa YK:n ihmisoikeussopimuksissa. Vaikka samojen oikeuksien pitäisi kuulua myös vammaisille ihmisille, varsinkin heikommassa asemassa olevat – esimerkiksi vammaiset lapset ja naiset – ovat jääneet väliinputoajiksi.²⁶ Aikaisemmin vammaisten

oikeuksista on puhuttu pääsääntöisesti vain julistuksissa, jotka eivät ole olleet jäsenvaltioita sitovia. Sitova yleissopimus valvontajärjestelmän kera vahvistaa merkittävästi vammaisten ihmisoikeuksien toteutumista.

Uudella sopimuksella on erittäin suuri merkitys vammaisten henkilöiden ihmisarvon tunnustamisen kannalta. Olemassa olevissa ihmisoikeussopimuksissa mainitut kansainväliset valvontaelimet eivät ole myöskään pystyneet huomioimaan riittävästi vammaisten ihmisoikeusongelmia, joten vammaisille on tarvittu oma erityissopimus.²⁷ Vammaisten oikeuksia koskeva yleissopimus ei kuitenkaan poista jäsenvaltioiden ja valvontaelinten velvollisuutta noudattaa ja soveltaa edelleen myös muita ihmisoikeussopimuksia vammaisiin ihmisiin.

Yleissopimuksen ratifiointi Suomessa voi kestää kauan.²⁸ Ratifiointi Suomessa edellyttää eduskunnan hyväksymistä sen jälkeen, kun Suomen lainsäädäntö on tarkistettu sopimusvelvoitteiden mukaiseksi. Yleissopimus tulee voimaan, kun kaksikymmentä jäsenvaltiota on ratifioinut sopimuksen. Mahdollisimman nopeasta ratifioinnista olisi Suomelle hyötyä, koska ensimmäisinä sopimuksen ratifioineet maat saavat asettaa edustajansa sopimuksen täytäntöönpanoa ja noudattamista valvovaan komiteaan. Vammaisjärjestöillä ja muilla toimijoilla on keskeinen rooli lainsäädäntöä uudistettaessa, sopimuksesta tiedotettaessa ja järjestettäessä koulutuksia vammaisten ihmisten oikeuksista. Paljon on siis vielä tehtävää ennen kuin sopimusteksti on saatu käännettyä käytäntöön eli sanoista teoiksi.

3.2.3. Vammaisten Ihmisoikeuskeskus²⁹

Vammaisten ihmisoikeustoiminnan vahvistumiseen liittyy läheisesti myös Vammaisten Ihmisoikeuskeskuksen perustaminen. Vammaisjärjestöt ovat muutaman vuoden ajan suunnitelleet Vammaisten Ihmisoikeuskeskuksen perustamista. Rahoituksen puuttuessa tämä on kuitenkin jäänyt aina haaveeksi. Vuodeksi 2007 Raha-automaattiyhdistys myönsi projektiavustuksen, jonka avulla ihmisoikeuskeskuksen toimin-

ta saadaan käyntiin. Invalidiliitto ry ja Kynnys ry allekirjoittivat Vammaisten Ihmisoikeuskeskuksen (VIKE) perustamissopimuksen 26. helmikuuta 2007 Turussa. Yhteistyökumppanina sopimuksen allekirjoitti myös Åbo Akademin ihmisoikeusinstituutti, jonka tarkoituksena on toimia ihmisoikeuskeskuksen tieteellisenä asiantuntijana.

Vammaisten Ihmisoikeuskeskuksen johtoryhmään kuuluu kaksi edustajaa molemmista allekirjoittajajärjestöistä ja kaksi edustajaa Åbo Akademin ihmisoikeusinstituutista. Lisäksi on tarkoitus perustaa neuvottelukunta, johon kutsutaan jäseniä muista vammais- ja ihmisoikeusjärjestöistä. Keskuksessa on myös tieteellinen neuvottelukunta, jota Åbo Akademin ihmisoikeusinstituutti vetää.

Ihmisoikeuskeskuksen tavoitteena on edistää vammaisten ihmisoikeuksia ja koordinoida vammaisten ihmisoikeuksia koskevaa yhteistyötä. YK:n vammaisten oikeuksia koskevan yleissopimuksen toimeenpanon edistämisen lisäksi VIKEn tehtävänä on muun muassa valmistella kannanottoja vammaisten oikeuksiin liittyen, järjestää koulutusta vammaisten ihmisoikeuksista ja julkaista sekä kerätä aiheesta materiaalia. Tärkeänä tehtävänä on myös tarjota yhteistyön areena viranomaisille, tutkijoille ja kansainvälisille toimijoille.

3.3. Vammaisten syrjintä käytännössä

3.3.1. Koulutus ja työ

Perusopetuslaissa turvattu oikeus maksuttomaan perusopetukseen kuuluu yhdenvertaisesti kaikille lapsille. Eri tavoin vammaisten lasten erityisopetus on aikaisemmin järjestetty pääosin erityiskouluissa tai -luokissa. Vieläkin muun muassa kehitysvammaisille ja liikuntavammaisille on olemassa erityiskouluja, joissa sovelletaan pidennettyä opetussuunnitelmaa ja lasten yksilölliset tarpeet otetaan erityisesti huomioon. Vähitellen pyritään kuitenkin siirtymään opetusjärjestelmään, joka on kaikille koululaisille avoin. Vammaiset lapset integroidaan lähtökohteisesti lähikouluperiaatteen mukaisesti tavallisiin kouluihin ja pe-

rusopetukseen. Useimmiten riittää, että vammaisten lasten erityisvaatimukset otetaan huomioon tavallisessa koulussa, jossa heille on tarjolla tarvittavaa apua ja erityisopetusta. Erityisopetuksessa olevien lasten määrä kasvaa jatkuvasti lähinnä erilaisten keskittymis- ja oppimishäiriöiden lisääntymisen vuoksi³⁰.

Valtioneuvoston vuonna 2006 antaman vammaispoliittisen selonteon mukaan perusopetus tavoittaa vammaiset lapset hyvin ja koulut järjestävät opetuksessa tarvittavat tukitoimet kohtuullisesti. Peruskoulun jälkeisessä koulutuksessa on todettu monenlaisia esteitä. Esteet liittyvät muun muassa koulutuksen kysynnän ja tarjonnan epätasapainoon, opetusmateriaalin puuttumiseen, oppilaitosten tilojen esteellisyyteen sekä opiskelijan tarvitsemien tukitoimien, kuten tulkkien, avustajien ja apuvälineiden, järjestämisen laiminlyöntiin.³¹ Koulunkäynnin esteeksi voi muodostua myös muuttaminen toiselle paikkakunnalla, jos esteettömiä ja muuten asianmukaisia asuntoloita ei ole olemassa. Lukiossa ja ammatillisissa oppilaitoksissa opiskelevien vammaisten oikeudet eivät läheskään aina toteudu, ja yhdenvertaisen koulutustason saavuttaminen jää haaveeksi.

Opetusministeriö selvitti yliopisto-opiskelun esteettömyyttä vuonna 2005.³² Ongelmakohdat ovat yliopistoissa lähtökohtaisesti samoja kuin muussakin peruskoulun jälkeisessä opetuksessa. Selvityksen mukaan myös henkilökunnan tai muiden opiskelijoiden asenteissa koettiin olevan parantamisen varaa. Esteettömyyselvityksen pohjalta käynnistyi yliopistojen ESOK-hanke, jonka tarkoituksena on edistää ammattikorkeakoulujen ja yliopistojen opiskelun esteiden poistamista kaikilta korkeakouluissa toimivilta, mutta etenkin opiskelijoilta, joilla on jokin vamma, jotka ovat erilaisia oppijoita, ikääntyviä tai kuuluvat kieli- tai kulttuurivähemmistöön. Tulevaisuuden haasteena on edistää yhdenvertaisuutta ja esteettömyyttä ammattikorkeakoulu- ja yliopisto-opinnoissa.³³

Oikeus työhön ja oikeus yhdenvertaisuuteen ovat perustuslaissa säädettyjä perusoikeuksia, jotka kuuluvat kaikille. Myös lukuisissa kansainvälisissä sopimuksissa on painotettu työn ja työllisyyden merkitystä perustavanlaatuisina oikeuksina.

Tuoreessa Stakesin tutkimuksessa³⁴ on tarkasteltu vammaisten työvoimaosuutta, työllisyyttä, työttömyyttä sekä tuloja ja koulutusta. Tutkimuksen mukaan ajanjaksolla 1995–2002 vammaisten asema työmarkkinoilla ja tulojen osalta parani. Vammaisten asema muuhun väestöön verrattuna kuitenkin heikentyi. Taloudellinen nousukausi ei myöskään parantanut vammaisten olosuhteita samassa suhteessa kuin väestön keskimäärin.

Tutkimuksesta ilmenee myös, että vammaisten yhdenvertainen ja laaja-alainen osallisuus työhön ja tuloihin ei toteudu yhteiskunnassa pientä joukkoa lukuun ottamatta. Erityisen vaikea tilanne on niillä, joilla terveydentilan vajavuudet yhdistyvät koulutustason alhaisuuteen tai koulutuksen puutteeseen. Näin ollen koulutuksen merkitystä työllisyyttä edistävänä tekijänä voidaan pitää vammaisten kohdalla erityisen korostuneena.

Parhaiten toimeentulon turvaava ansiotaso voidaan saavuttaa, mikäli vammaisen henkilö työllistyy avoimille työmarkkinoille. Alhaisen koulutustason lisäksi yksi suurimmista vammaisten työllistymistä vaikeuttavista esteistä on edelleenkin ihmisten asenteet vammaisia kohtaan. Vaikka vammaisella henkilöllä olisi parhaat ammatilliset edellytykset työstä suoriutumiseksi, ne saatetaan sivuuttaa hänen vammansa vuoksi. Myös ympäristötekijät sekä apuvälineiden ja avustajapalvelujen saannin hankaluus vaikeuttavat tai estävät monilta työn saannin. Syrjintä on yleistä varsinkin työnhakutilanteessa, mutta myös työssäkäyvät vammaiset joutuvat syrjinnän kohteeksi.

Vuonna 2006 on tutkittu myös vammaisten henkilöiden elinoloja ja hyvinvointia Suomessa.³⁵ Stakesin teettämän tutkimuksen mukaan vammaisten työikäisten työllistyminen on heikkoa, vaikka vammaisille henkilöille paremmin mukautetuissa ympäristössä huomattavan moni kykenisi työhön. Niukan perustoimeentulon varassa osa vammaisista henkilöistä elää köyhyydessä pysyvästi. Myös ikääntyneet vammaiset ovat kasvava ja tarpeiltaan vielä osin tuntematon joukko. Moniperusteinen syrjintä voi tehdä ongelmista kaksinkertaisia ja vaikeuttaa muun muassa ikääntyvien vammaisten tilannetta työllistymisen suhteen.

Stakesin tutkimuksessa on arvioitu, että 200 000 vammaista tai pitkäaikaissairasta henkilöä voisivat toisenlaisissa olosuhteissa liittyä työvoimaan. Vammaisten ja vajaakuntoisten työnhakijoiden lukumäärä on noussut hitaasti koko 1990-luvun ja nousu jatkuu edelleen. Vajaakuntoisia työnhakijoita oli vuonna 2005 työministeriön tilastojen mukaan noin 91 000. Myös tähän lukuun sisältyy vammaisten henkilöiden lisäksi muita työnhakijoita.³⁶ Vammaisjärjestöt ovat kritisoineet voimakkaasti työlainsäädännössä käytettävää termistöä, sillä vajaakuntoinen-käsite on harhaanjohtava eikä anna oikeaa kuvaa vammaisten asemasta ja sijoittumisesta työmarkkinoilla.

Liikkumisesteisten ihmisten asemasta vuonna 2006 tehdyn vertailuvan tutkimuksen mukaan liikkumisesteisillä naisilla ja miehillä nettovuositulot jäivät alle vastaavanikäisten vertailuryhmien. Erityisesti liikuntaesteiset naiset joutuvat tinkimään paljon menoistaan tulojen alhaisuuden vuoksi. Useat liikuntaesteiset naiset ja miehet kokivat myös, että heidän taloudellinen tilanteensa oli huonontunut kolmen viime vuoden aikana. Tutkimuksen johtopäätöksenä on, että liikkumisesteisten perusoikeudet eivät ole toteutuneet yhdenvertaisesti yhteiskunnassa samanikäisen liikkumisesteettömän väestön kanssa.³⁷

Työvoimahallinnon tukitoimilla, kuten palkkatuella ja työolosuhteiden järjestelytuella, ei ole vielä pystytty edistämään riittävästi vammaisten ihmisten siirtymistä työelämään. Käytännössä on ilmennyt esimerkiksi asiakastapauksia, joissa työolosuhteiden järjestämistukihakemuksia on hylätty sillä perusteella, että yhdenvertaisuuslaki edellyttää työnantajan tekemään kohtuulliset työpaikalla tarvittavat mukauttamistoimenpiteet. Tällainen vammaisia henkilöitä vastaan kohdistuva yhdenvertaisuuslain tulkinta vaikeuttaa entisestään vammaisten henkilöiden sijoittumista työelämään.³⁸ Lukuisat tahot järjestävät vammaisille muun muassa työharjoittelumahdollisuuksia, ammatillista kuntoutusta ja tarvittavia apuvälineitä työelämään. Näilläkään positiivisilla tukitoimilla ja muilla työmarkkinatoimenpiteillä ei ole päästy tyydyttävään työtilanteeseen vammaisten ihmisten kannalta. Vammaisia työllistävät sosiaaliset yritykset eivät ole myöskään yleistyneet toivotulla tavalla.

Vammaisten ihmisten mahdollisuuksien parantaminen työmarkkinoilla ja työllistymisen edistäminen vaatii tukitoimia valtion taholta. Tarvitaankin lainsäädäntöä, tukitoimenpiteitä ja palveluja, joilla taa-taan vammaisten henkilöiden mahdollisuudet työllistyä ja pitää työ-paikkansa. Tasavertaisia työllistymismahdollisuuksia olisi tuettava yh-distelemällä syrjinnänvastaisia toimenpiteitä ja positiivisia erityistoimia sekä sisällyttämällä vammaisten kansalaisten työllisyyskysymyksiä val-tavirran työvoimapolitiikkaan. Sosiaaliturvajärjestelmän uudistami-nen on myös arvioitava tässä yhteydessä.

Silloin, kun vammaisen suora työllistyminen avoimille työmarkki-noille ei ole ollut syystä tai toisesta mahdollista, heitä on työllistetty sosiaalihuollon toissijaisilla toimenpiteillä (päivätoiminta ja työtoi-mininta). Pääsääntöisesti näitä työllistämismuotoja ovat käyttäneet ke-hitysvammaiset henkilöt. Tuoreen lakiuudistuksen³⁹ vuoksi päivätoi-minnan järjestäminen on nykyään mahdollista vaikeavammaisille vammaispalvelulain nojalla. Tosiasiallisen yhdenvertaisuuden toteutu-miseksi lähtökohtana pitäisi kuitenkin olla mahdollisimman monen vammaisen ihmisen työllistyminen avoimille työmarkkinoille.

3.3.2. Esteettömyys ja saavutettavuus

Vammaisten itsenäisen elämän saavuttamisessa perustuslaissa säädet-ty liikkumisvapaus on aivan keskeisessä asemassa. Mahdollisuus liik-kumiseen ja omaa elinympäristöään koskevan tiedon saantiin sekä so-siaaliseen kanssakäymiseen ovat perusedellytyksiä ihmisen täysivaltai-selle osallistumiselle, vaikuttamiselle ja todellisen elämänhallinnan kehitykselle. Tästä huolimatta yhteiskunnan esteellisyttä löytyy tie-donvälityksessä, rakennetussa ympäristössä ja esimerkiksi liikentees-sä. Vaikka uudet kaupunkibussit ovat matalalattiaisia, vanhojakin on vielä käytössä. Lisäksi eri vammairyhmiä palvelevaa ja eri välineillä tarjottavaa tietoa ja ympäristöjä on vasta melko vähän tarjolla.⁴⁰ Valtioneuvoston vuonna 2006 antaman vammaispoliittisen selonteon

mukaan ympäristön esteellisyys vuoksi perustuslain takaama liikkumisvapaus toteutuu käytännössä heikosti vammaisten henkilöiden kohdalla.⁴¹

Nyky-yhteiskunnassa on tuskin sellaista julkista tietä, rakennusta tai muuta tilaa, joita eivät käyttäisi tai haluaisi käyttää myös ne henkilöt, joiden kyky toimia on rajoittunut. Tämän huomioon ottaminen ympäristön suunnittelussa parantaa ympäristön toimivuutta kaikkien käyttäjäryhmien kannalta. Esteettömyys ja elämäнкаariajattelu ovat tärkeitä rakentamisen periaatteita. Näiden näkökulmien toteuttaminen kaavoituksessa ja rakennusvalvonnassa on inhimillisesti perusteltua ja usein myös taloudellisesti kannattavaa.⁴² Kaikkien rakennusten ja palvelujen suunnitteluvaiheessa pitäisi kuulla aina niiden käyttäjäryhmiä. Arkkitehtien ja rakennusvalvonnan asenteilla ja toiminnalla on myös suuri merkitys uudis- ja korjausrakentamisen tosiasiallisen esteettömyyden ja Design for All -periaatteen toteutumisen kannalta. Esimerkiksi luiskaa ei pitäisi rakentaa pelkästään sen vuoksi, että lain-säädäntö niin vaatii. Luiskan rakentamisen lähtökohtana täytyy olla, että se tosiasiallisesti helpottaa liikkumista ja poistaa fyysiseen ympäristön esteellisyyttä. Huono luiska ei auta ketään.

Joukkoliikenteen esteettömyyttä ja helppokäyttöisyyttä selvittä-neessä liikenne- ja viestintäministeriön⁴³ arviointiselvityksessä (2001) havaittiin, että ongelmia ja kehittämisen tarvetta löytyy vielä monesta ellei kaikista kohteista: liikenneterminalien⁴⁴ sisäänkäynneistä, luis-kista, portaista, hisseistä, palvelutiskeistä, inva-wc:istä, painikkeista, kulkuneuvojen sisäänkäynneistä, tukikaiteista ja opasteista.

Kommunikaatioon liittyvien ongelmien poistaminen on osa ympäristön esteettömyyttä ja saavutettavuutta. Erilaisista vammoista aiheu-tuvat kommunikaation ongelmat ovat yhteiskunnan eriarvoisuutta luo-va tekijä. Vaikka vammaispalvelulain uudistuksella tulkkauksen vähim-mäistuntimääriä on nostettu, tulkkaustunneista saa usein taistella kun-nan kanssa, koska hakijan yksilöllisiä tarpeita ei aina oteta päätöksen-teossa huomioon. Tulkkipula on myös yksi suuri ongelma Suomessa. Palvelujen tarjoamisessa on lisäksi sekä alueellisia että vamma-ryhmit-

täisiä eroja. Tulkkaus, kommunikaation apuvälineet ja tiedonsaanti ovat vammaiselle henkilölle välttämättömiä yhdenvertaisuuden ja osallisuuden toteutumisen osatekijöitä.

Tiedon saavutettavuusongelmana voidaan pitää myös sitä, että Suomen televisiosta ei voi katsoa ohjelmia tekstityksellä, koska tekstitettyjä ohjelmia on niin vähän. Saavutettavuuteen liittyy myös turvallisuuskäkökulmia. Esimerkiksi tällä hetkellä kuulovammaiset eivät pysty hälyttämään apua 112-numerolla, koska toimivaa tekstiviestimahdollisuutta ei vielä ole.

3.3.3. Asuminen

Vammaisilla ihmisillä on yhdenvertaisuusperiaatteen mukaisesti oltava mahdollisuus asua muun väestön keskellä. Heillä on niin ikään perustuslaillinen oikeus vaihtaa asuntoa ja asuinpaikkakuntaa muun väestön tavoin. Asunnon hankkiminen on kuitenkin usein ongelmallista asuntokannan sopimattomuuden, ympäristön esteiden, palveluiden järjestämisongelmien sekä taloudellisten seikkojen vuoksi. Erityisesti vaikeavammaisten asuinolosuhteet ovatkin usein huonommat kuin muun väestön keskimäärin. Vanhoissa omistus- ja vuokra-asunnoissa asuvat vaikeavammaiset ihmiset törmäävät usein ympäristön fyysiseen esteellisyyteen. On yleistä, etteivät vaikeavammaiset ihmiset pääse ulos asunnostaan ilman ulkopuolista apua, koska kynnykset ovat liian korkeita, kulkureitit ahtaita ja hissit liian pieniä (tai hissiä ei ole lainkaan).⁴⁵ Kerrostalojen yhteiset tilat ovat myös usein saavuttamattomissa.

Asumispalvelujen laatusuositus⁴⁶ vuodelta 2003 on kuvaus tavoitettavasta vammaisten ihmisten asumisen ja sitä tukevien palveluiden osalta. Suositus ei keskity minkään yksittäisen vammaisryhmän ongelmiin tai tiettyyn ikäkauteen vaan pyrkii kuvaamaan yleisesti niin päätöksenteon, rakentamisen kuin palveluiden osalta vammaisten ihmisten asumista tukevia toimivia käytäntöjä. Asumisessa ja sen mahdolliseksi tekevissä palveluissa on viime kädessä kyse yksittäisen toimintara-

joitteisen asukkaan turvallisuudesta, yksityisyydestä, elämänlaadusta ja yhdenvertaisista mahdollisuuksista elää ja toimia yhteiskunnassa muiden kansalaisten tavoin. Asumisen perustilanteisiin vaikuttavat kuitenkin monet taustalla olevat tekijät kuten lainsäädäntö, talous, yhteiskunnallinen päätöksenteko ja rakentaminen.

Tällä hetkellä kotikuntalaki on perustuslain ja vammaisten ihmisoikeussopimuksen vastainen siltä osin kuin se rajoittaa sosiaali- ja terveydenhuollon toimintayksikössä asuvaa henkilöä vaihtamasta kotikuntaansa. Sisäasiainministeriön Kotikuntatyöryhmän tekemä esitys⁴⁷ kotikuntalain muuttamiseksi ei ole näiltä osin johtanut toivottuihin tuloksiin.

Vaikeavammaisten asuminen ja siihen liittyvät palvelut on järjestetty monin eri tavoin. Aivan liian usein vaikeavammaiset ihmiset, etenkin nuoret, joutuvat asumaan omaistensa ja sukulaistensa avustamina tai, mikäli tämä ei ole mahdollista, turvautumaan laitoksiin tai laitoksenomaisiin palvelutaloihin. Keskeinen ongelma asumisessa on välttämättömien asumispalveluiden puute ja riittämättömät palveluasumisen erityispalvelut (esim. henkilökohtainen avustaja -tukitoimi, kotipalvelut, asunnon muutostyöt tai turvapuhelin). Palvelukokonaisuuden yksilöllinen suunnittelu pitäisi olla lähtökohtana asumispalveluja järjestettäessä. Tavoitteeksi täytyisi asettaa mahdollisimman itsenäinen asuminen laitospolun⁴⁸ ulkopuolella.

3.3.4. Osallistuminen, vapaa-aika ja urheilu

Mielekäs vapaa-ajan toiminta on yksi hyvinvointia ylläpitävä tekijä. Vammaisilla ihmisillä on perustuslain takaamat tasavertaiset sivistykselliset oikeudet itsensä kehittämiseen, kulttuuripalveluihin, harrastustoimintaan ja muihin vapaa-ajan toimintoihin.⁴⁹ Sekä asiantuntijat että vammaisjärjestöt ovat kuitenkin sitä mieltä, että vammaisten ihmisten osallistumisen mahdollisuudet ovat edelleen rajallisia. Vammaisjärjestöillä on erilaista kulttuuritoimintaa, kuten harrasteryhmiä, koulutusta, tapahtumia ja taidetta. Järjestöjen kulttuuritoiminnan

ongelmana on kuitenkin varojen niukkuus ja toiminnan perustuminen osin vapaaehtoistyölle.⁵⁰ Vammaisille ihmisille osallistumisen ja harrastamisen suurimpina esteinä ovat edelleen esteellinen ympäristö ja tiedon saavuttamattomuus.

Kuitenkin ympäristön esteettömyyden lisääntyminen on avannut lisämahdollisuuksia vammaisille erilaisiin omaehtoiisiin liikuntamuotoihin, kulttuuriharrastuksiin ja harrastuspiireihin. Vaikeavammaisten mahdollisuudet osallistua ovat kuitenkin rajallisemmat, sillä avustajia on usein vaikea saada eikä matkustaminen välttämättä onnistu, jos kuljetuspalvelujen kanssa on ongelmia varsinkin oman kunnan ulkopuolella. Osallistuminen voi estyä henkilökohtaisen avustajan puuttumisen vuoksi. Myös kirjavat käytännöt avustajien sisäänkäsyn osalta eri tilaisuuksiin ja tapahtumiin vaikeuttavat monen vaikeavammaisen henkilön mahdollisuuksia osallistua. Jotkut kunnat korvaavat avustajan lipun, jotkut eivät. Useiden vammaisten ihmisten vähävaraisuuden vuoksi mahdollisuudet osallistua vapaa-ajan ja kulttuurin tilaisuuksiin ovat rajalliset. Lisäksi alueelliset erot vapaa-ajan ja kulttuurin harrastusmahdollisuuksissa ovat erittäin suuret. Selkokielen ja pistekirjoitetun materiaalin sekä äänitteiden ja esimerkiksi kuvailutulkkauksen puute asettaa vammaiset ihmiset eriarvoiseen asemaan kulttuuritarjonnan suhteen.⁵¹

Liikunnalla on suuri merkitys fyysisen toimintakyvyn kannalta. Liikunnan kannalta erityisryhmiin kuuluvia on Suomessa yli miljoona. Luku kattaa vammaiset, pitkäaikaissairaat ja toimintarajoitteiset ikääntyneet ihmiset. Vammaisten ihmisten mahdollisuutta harrastaa liikuntaa ja urheilla voidaan pitää perustavanlaatuisena oikeutena⁵², joka ei valitettavasti aina toteudu yhdenvertaisesti muun väestön kanssa. Vammaisten henkilöiden liikuntaan osallistuminen voidaan toteuttaa esteettömyyttä ja saavutettavuutta lisäävillä toimenpiteillä.⁵³ Lisäksi positiivinen erityiskohtelu (erityisryhmät, palvelut, apuvälineet jne.) voi olla kuitenkin perusteltua tosiasiallisen yhdenvertaisuuden takamiseksi. Lähtökohtana täytyisi olla tasavertaiset liikunnan ja urheilun harrastamismahdollisuudet kaikille ihmisille heidän toimintakyvytään huolimatta.

Kaikille Avoin -ohjelman vision⁵⁴ mukaan urheiluseuroissa, alueorganisaatioissa ja lajiliitoissa on halua ja kykyä toteuttaa kaikille avointa toimintaa. Laaja-alainen tasa-arvo, syrjimättömyys ja suvaitsevaisuus ovat olennainen osa arvopohjaa. Erilaisuus nähdään rikkautena ja kaikkia toimijoita hyödyttävän seikkana. Toiminta voi olla yhteistä tai erillisissä ryhmissä tai joukkueissa tapahtuvaa. Eri lajien vammaisurheilumuotoja, kaikkia harrastajia, toimijoita, ohjaajia ja valmentajia pidetään urheilussa, lajiliitoissa, alueorganisaatioissa ja seuroissa yhtä arvokkaina. Kaikki osapuolet hyötyvät tästä yhteistyöstä.

3.3.5. Riittävät palvelut

Vaikka ympäristöä ja yleisten palveluiden joustavuutta sekä saavutettavuutta kehittämällä voidaan huomattavasti helpottaa vammaisten ihmisten täysivaltaista ja yhdenvertaista osallistumista yhteiskuntaan, kaikkia vammaisuuden aiheuttamia esteitä ei välttämättä voida poistaa näillä toimilla. Myöskään syrjinnänvastaisella lainsäädännöllä ei ole vielä pystytty saavuttamaan tosiasiallista yhdenvertaisuutta vammaisten ihmisten osalta. Tämän vuoksi positiivinen erityiskohtelu palveluja järjestämällä voi olla hyvinkin perusteltua. Esimerkiksi vammaisten henkilöiden kuljetuspalvelujen osalta oikeutusperusteena on se, että vammaisten ihmisten on pääsääntöisesti mahdoton käyttää julkista liikennettä. Asunnon muutostöihin saatavat tukitoimet tekevät mahdolliseksi itsenäisen asumisen alun perin esteellisessä ympäristössä. Mitä paremmin vammaiset henkilöt on otettu huomioon jo yhteiskunnan rakenteita suunniteltaessa, sitä vähemmän vammaisten ihmisten erityispalveluja tarvitaan.

Pääperiaatteena sosiaali- ja terveyspalveluissa on, että vammainen henkilö saa palvelut osana yleistä palvelujärjestelmää. Kunnan tehtävänä on huolehtia siitä, että palvelut soveltuvat myös vammaisille henkilöille. Kuntien palveluissa on näiltä osin vielä varsin paljon kehitettävää, sillä kaikki kuntien palvelut eivät täytä kaikille soveltuvuuden kriteerejä. Vasta toissijaisesti turvaudutaan vammaisten erillispalve-

luihin. Kuntien sosiaalihuollon yleisestä järjestämisestä säädetään sosiaalihuoltolaissa. Vammaisten ihmisten erityispalveluista säädetään vammaispalvelulaissa ja kehitysvammalaissa.⁵⁵

Matti Vanhasen ensimmäisen hallituksen hallitusohjelmaan oli kirjattu, että kehitysvammalaki ja vammaispalvelulaki uudistetaan sovitamalla ne yhteen. Tähän tavoitteeseen ei kuitenkaan hallituskaudella päästy, vaikka vammaislainsäädännön uudistamiksi tehtiin erillistä selvitystyötä ja sosiaali- ja terveysministeriö valmisteli asiaa. Lopulta lakien yhdistäminen tyypistyi pieniin vammaispalvelulain muutoksiin. Vammaispalvelulakiin tuli uusi päivätoimintasäännös ja tulkkipalvelujen⁵⁶ vähimmäistuntimääriä nostettiin, mutta esimerkiksi henkilökohmainen avustaja-järjestelmän kehittäminen subjektiiviseksi oikeudeksi ei edennyt toivotulla tavalla.

Vammaispalvelulain soveltamiskäytännöt vaihtelevat ja vammaiset henkilöt ovat palveluiden osalta eriarvoisessa asemassa asuinpaikkakunnasta riippuen. Vammaisten henkilöiden oikeusturvan ja asiakkaan aseman kannalta palveluiden alueellinen eriarvoisuus ja resurssien niukkuus, varsinkin määrärahasidonnaisten palveluiden kohdalla, aiheuttavat kohtuuttomia tilanteita. Kielellistä vähemmistöä edustavat ja moniperusteisen syrjinnän kohteeksi joutuneet vammaiset ihmiset syrjäytyvät palveluista vielä muita useammin. Vammaisten aseman parantamiseksi tarvitaan hyvää, selkeästi kuntia velvoittavaa ja sanktioitua lainsäädäntöä.

Erityisillä kuljetuspalvelujärjestelmillä ja tukimuodoilla ei ole pysytty turvaamaan vammaisten ihmisten liikkumismahdollisuuksia riittävässä määrin. Lisäksi matkojenyhdistelykeskusten perustaminen on johtanut muutamalla paikkakunnalla sietämättömiin käytännön ongelmatilanteisiin. Esimerkiksi Helsingissä vaikeavammaisten liikkuminen on vaikeutunut ja jopa estynyt matkapalvelukeskuksen toimimattomuuden vuoksi.

Vammaispalvelulain ja kehitysvammalain lisäksi vammaisten palveluja ja tukitoimia löytyy muun muassa kuntoutuslainsäädännöstä, sosiaaliturvalainsäädännöstä, verolainsäädännöstä, koulutusta koskevasta lainsäädännöstä ja työvoimalainsäädännöstä. Viime aikoina

etenkin vaikeavammaisten kuntoutuspalvelut ovat puhuttaneet paljon. Kuntoutuspalveluiden osalta yli 65-vuotiaiden kuntoutuksessa on ollut vakavia puutteita lähes kaikkien vamma ryhmien kannalta. Sama pätee henkilöihin, jotka eivät täytä Kelan vaikeavammaisuuden tai ammatillisen kuntoutuksen kriteereitä.

Palvelusuunnitelmia tehdään joissain kunnissa hyvin vähän tai ei ollenkaan, vaikka sosiaalihuollon asiakaslain⁵⁷ mukaan suunnitelma voidaan jättää laatimatta vain poikkeustapauksissa. Laiminlyönnit palvelusuunnitelmien teossa aiheuttavat usein sen, että palvelukokonaisuudesta voi jäädä puuttumaan tärkeitä tukitoimia, eikä vammaisen ihmisen tarpeita kartoiteta riittävän yksilöllisesti. Vammaisen ihmisen tarpeisiin vastaaminen edellyttää, että häneltä kysytään ja häntä kuullaan. Asiakaslähtöisyys rakentuu osallistumisesta ja yhteistyöstä. Erityisen tärkeää on, että vammaisten ihmisten pitäisi itse saada määritellä yksilölliset tarpeensa. Tämä näkökulma puuttuu kuitenkin usein palvelujen suunnittelusta.

3.4. Syrjintään puuttuminen

3.4.1. Syrjintärikostapauksia

Vammaisten syrjintää koskevia rikostapauksia on esiintynyt harvoin. Tähän on monta syytä. Ensinnäkin rikosjutun nostaminen voi olla monelle ihmiselle suuri kynnykskysymys, koska syrjintärikoslainsäädäntö on varsin harvoin tunnettua ja käräjille lähtemiseen liittyy aina tiettyjä ennakkoluuloja. Toiseksi poliisin suhtautuminen vammaisten ihmisten tekemiin syrjintärikosilmoituksiin vaihtelee paikkakunnittain.

Näkövammaisen ajettiin ulos ravintolasta opaskoiran vuoksi⁵⁸

Vaasan kärjäoikeus tuomitsi 27.9.2005 kaksi ravintolatyöntekijää päiväsakkoihin syrjinnästä, koska he kielivät opaskoiran kanssa liikkuvalla näkövammaisella asiakkaalta pääsyn pizzeriaan. Marraskuussa 2003 vaasalaisravintolan työntekijät kieltäytyivät palvelemasta vaikeasti heikkonäköistä asiakasta perustelunaan se, ettei opaskoiraa saa tuoda sisälle ravintolaan. Asiaa selvittäneellä poliisillakaan ei ollut varmuutta opaskoiria koskevasta lainsäädännöstä, ja seuruetta kehoitettiin siirtymään toiseen ravintolaan. Lopulta seurue otti tilaamansa ateriat mukaansa.

Sakkoihin tuomitut painottivat oikeudessa, että he eivät tunteeneet opaskoiriin liittyvää lainsäädäntöä. Kärjäoikeus oli kuitenkin syyttäjän kanssa yhtä mieltä siitä, että ravintolahenkilökunnan toiminta täytti syrjinnän kriteerit. Kyseessä on ennakkotapaus, sillä vaikka opaskoiria on käännytetty julkisista tiloista aikaisemminkin, eivät syrjintätapaukset ole päätyneet oikeuteen saakka.

Lainsäädäntömme kieltää ihmisten asettamisen eriarvoiseen asemaan mm. vammaisuuden perusteella. Jos opas- tai avustajakoiran kanssa liikkuvalla evätään pääsy julkiseen paikkaan, on kyseessä selvä syrjintätapaus. Opas- tai avustajakoiran saa siis viedä esimerkiksi ravintolaan, elintarvikeliikkeeseen, virastoon ja muihin julkisiin tiloihin. Terveysturvallisuuslain elintarvikehygieniasta käsittelevässä luvussa (32 §) todetaan, että opaskoirien ja avustajakoirien pääsy asiakastiloihin on sallittu.

Vammaisten pääsy ravintolaan estettiin⁵⁹

Helsingiläiseen ravintolaan pyrkineistä asiakkaista toinen oli pyörätuolissa ja toinen näkövammainen. Heidän tarkoituksenaan oli mennä laulamaan karaokea ravintolaan illalla tammi-kuun lopulla vuonna 2004. Ravintolan järjestyksenvalvojat sanoivat asiakkaille, että ravintolassa oli yksityistilaisuus. Samaan aikaan ravintolaan kuitenkin päästettiin muita asiakkaita. Järjestyksenvalvojat vetosivat myös siihen, että asiakkaiksi pyrkineillä miehillä oli ennestään porttikielto kyseiseen paikkaan.

Helsingin kärjäoikeus ei kuitenkaan uskonut porttikiellon olemassa olevan. Myös asianomaiset kiistivät sen. Oikeuden mielestä järjestyksenvalvojina työskennelleet miehet eivät päästäneet kahta asiakasta sisään näiden vammaisuuden vuoksi. Järjestyksenvalvojille määrättiin maksettavaksi 15 päiväsakkoa, josta kertyi toiselle 510 euron ja toiselle 90 euron lasku. Lisäksi järjestyksenvalvojat joutuvat maksamaan toiselle asiakkaista 500 euron kärsimyskorvaukset.

Edellä esitetty tapaus osoittaa kiistatta sen, että vammaisiin kohdistuvaa syrjintää on. Vain murto-osa siitä tulee kuitenkin ilmi. Viimeaikaiset kärjäoikeuksien päätökset ovat ennakkotapauksina rohkaisevia. Ne osoittavat, että myös oikeudenvalvojat ovat heränneet vammaisiin ihmisiin kohdistuvan syrjinnän tunnistamiseen. Heidän tekemänsä päätökset luovat vammaisten ihmisten oikeuksien toteutumiselle pohjaa ja auttavat heitä pitämään oikeuksistaan kiinni silloin, kun joku pyrkii niitä epäämään. Perustuslain säännös yhdenvertaisesta kohtelusta ja syrjintäkielto alkavat siis näkyä toivotulla tavalla myös käytännön laintulkinnossa.

Nivelreumaan sairastuneelle korvauksia syrjinnästä⁶⁰

Vaasan hovioikeus määräsi työnantajan maksamaan korvauksia jyväsyläläiselle naiselle laittomasta irtisanomisesta ja yhdenvertaisuuslain rikkomisesta. Yritys tuomittiin maksamaan laittomasta irtisanomisesta korva-

usta 25 000 euroa ja yhdenvertaisuuslaissa tarkoitetun syrjintäkiellon rikkomisesta 5 000 euroa. Työnantaja joutui lisäksi korvaamaan työntekijän oikeudenkäyntikulut, jotka ovat kahden oikeuskäsittelyn jälkeen yli 17 000 euroa.

Valtakunnallisesti toimiva yritys irtisanoi Keski-Suomen toimipisteestään syksyllä 2004 silloin 39-vuotiaan yksinhuoltajanaisen vedoten taloudellis-tuotannollisiin irtisanomisperusteisiin. Kanteen mukaan tosiasiallisena irtisanomisen syynä oli työntekijän sairastuminen nivelreumaan. Käräjäoikeuskin oli päätenyt samaan ratkaisuun kuin hovioikeus.

Hovioikeuden tuomio on merkittävä linjaratkaisu sen vuoksi, että ennakkoratkaisuja ei vielä ole 1.2.2004 voimaan astuneen yhdenvertaisuuslain soveltamiskäytännöstä. Korkein korvaus yhdenvertaisuuslain rikkomisesta voi lain mukaan olla 15 000 euroa ja tässä tapauksessa hovioikeus arvioi kohtuulliseksi korvaukseksi tason, joka vastaa kolmasosaa enimmäismäärästä. Summaan vaikutti se, että syrjitty sai työso-
pimuslainkin perusteella korvausta.

3.4.2. Syrjintään puuttuminen käytännössä

Vammaisten ihmisten ihmisoikeuksia ei Suomessa valvota systemaattisesti eikä epäkohtiin puututa järjestelmällisesti. Syrjintärikoksen osalta esitutkinnan tekeminen kuuluu poliisille. Syrjintätapaukset tulevat poliisin tietoon rikosilmoitusten kautta. Perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisen valvontaa suorittavat omaan työhönsä kuuluvana ja pääosin kanteluiden perusteella eduskunnan oikeusasiamies ja oikeuskansleri. Lisäksi sosiaali- ja terveysministeriön olisi seurattava erityisesti vammaisia koskevien palvelujen saatavuutta ja vammaisten asemaa yhdessä lääninhallitusten kanssa.

Kuntien sosiaali- ja terveysviranomaisten vastuulla on tarkkailla vammaisten ihmisten asemaa omassa kotikunnassa. Kunnan rakennusvalvontaviranomaisten pitäisi taas seurata rakentamiseen ja ympäristön esteettömyyteen sekä saavutettavuuteen liittyviä asioita. Ympäristöviranomaisten velvollisuutena on selvittää muun muassa, pidetäänkö invavessoja käyttötarkoitukseensa soveltuvina vai tavaran säilytysko-
meroina. Työsuojelupiirien vastuulle kuuluu työsyryntään puuttumi-
nen alueellisesti, mutta ne eivät toimivaltuuksiansa ja resurssiensa

vuoksi voi todellisuudessa ajaa yhdenvertaisuuslain perusteella nostettuja kanteita.

Kun puhutaan syrjintään puuttumisesta, on hyvä muistaa, ettei kaikki epäasiallinen kohtelu tai palvelu ole välttämättä syrjintää esimerkiksi yhdenvertaisuuslain tai rikoslain tarkoittamalla tavalla. Syrjintään puuttuminen edellyttää tietoa syrjinnästä, lainsäädännöstä ja viranomaisista, joilla on mahdollisuus puuttua syrjintään. Tiedon puuttumisen vuoksi vammaisten syrjintään, ihmisoikeusloukkauksiin ja vaikuttamiseen liittyvät koulutukset ovat tarpeellisia ja kysytyjä.⁶¹

Koska suuri osa vammaisten kokemasta syrjinnästä on joko rakenteellista tai välillistä, syrjintään puuttuminen edellyttää viranomaisilta ja poliittisilta päätöksentekijöiltä aktiivista toimintaa. Paikallisella tasolla kunnalliset vammaispoliittiset ohjelmat ovat hyvä tapa poistaa rakenteellista syrjintää pitkällä aikavälillä. Tulevaisuudessa ihmisoikeusnäkökulma pitääkin saada nykyistä selkeämmin ja useammin ohjelmien lähtökohdaksi, jotta syrjintään puuttuminen helpottuu.

3.4.3. Syrjintäraportointi

Tehokas syrjintään puuttuminen edellyttää hyvää seuranta- ja raportointijärjestelmää. Nykyään raportointi- ja tiedonkeruujärjestelmä on hajanainen, eikä se toimi vammaisten ihmisten osalta koordinoitusti. Kun lisäksi valvontajärjestelmät ovat vammaisten syrjintään puuttumisen osalta sirpaleiset, tilanne on varsin epätydyttävä yksittäisen vammaisen ihmisen kannalta.

Useat kansanväliset sopimukset velvoittavat Suomea antamaan määräraikaisraportin syrjintään ja ihmisoikeuksien toteutumiseen liittyen. Esimerkiksi YK:lle ja Euroopan neuvostolle annettavissa raporteissa ei pystytäkään ratkaisemaan yksittäistapauksiin liittyviä ongelmia, vaan määräraikaisraportit keskittyvät selvittämään, miten jäsenvaltiot ovat täyttäneet sopimusveloitteensa. Tietoa ihmisoikeusloukkauksista kertyy myös valtiovalitusten ja yksilövalitusten kautta, jos nämä

ovat käytettävissä yksittäisen ihmisoikeussopimuksen kohdalla. Lisäksi kansalaisjärjestöjen tekemät raportit kerryttävät arvokasta tietoa valitsevasta ihmisoikeustilanteesta.

Vammaisten perus- ja ihmisoikeusjärjestö Kynnys ry on jo useamman vuoden ajan järjestänyt lukuisia Vaikuttajakoulutus-tilaisuuksia, joissa on kerrottu vammaisten oikeuksista, syrjinnän kieltävästä lainsäädännöstä ja keinoista puuttua syrjintään. Kynnys ry on kehittänyt myös syrjintäraportointijärjestelmää, jonka avulla vammaiset tai muut henkilöt ovat saaneet ilmoittaa ilmenneistä syrjintätapauksista.⁶² Vaikuttajakoulutuksiin on kuulunut yhtenä osiona syrjintäraportin täyttäminen.

Suurimmassa osassa ilmoitetuista tapauksista ei ollut tehty ilmoitusta viranomaisille. Valtaosa syrjintäraporteista liittyy ympäristön ja rakennusten esteellisyyteen. Monet ilmoitukset ovat koskeneet syrjintää työnhakutilanteessa. Vammaisuuden on katsottu olevan syynä myös epäselviin tai laittomiin työsuhteiden päättämistilanteisiin. Joukossa oli myös ilmoituksia syrjinnästä tai huonosta kohtelusta yksityisten ja julkisten palvelujen kohdalla. Esimerkiksi vammaisuuden vuoksi taksikusi ei ole ottanut kyytiin, ravintolaan pääsy on evätty tai tilatulla matkalla on koettu syrjintää. Syrjintäraporteissa on vedottu myös vammaispalveluiden toimimattomuuteen ja riittämättömyyteen. Merkittävä osa raporteista on koskenut epäasiallista kohtelua tai kielteisiä asenteita vammaisia ihmisiä kohtaan. Näistä kaikki tapaukset eivät täyty minkään lain syrjintätunnusmerkistää, mutta osoittavat selvästi joidenkin ihmisten asenteellista ja kielteistä suhtautumista vammaisiin.

Vammaisjärjestöillä on keskeinen rooli ihmisoikeuksien tosiasiallisen toteutumisen seurannassa. Yhä enemmän vammaisjärjestöt ovat alkaneet nostaa asioita ihmisoikeuskysymyksiksi.⁶³ Kuitenkin paljon on vielä tehtävää, jotta ihmisoikeusnäkökulma omaksutaan täysin järjestöissä ja yleensäkin yhteiskunnassa. Tulevaisuudessa vammaisjärjestöjen olisi pyrittävä seuraamaan entistä tiiviimmin vammaisten ihmisoikeuksiin liittyviä asioita, kerättävä ihmisoikeuksien loukkauksiin liittyvää tapauksia ja kerrottava niistä viranomaisille. Tätä varten on

tärkeätä kouluttaa vammaisia ihmisiä itse tunnistamaan ihmisoikeusloukkauksia ja toimimaan eri tilanteiden vaatimalla tavalla.⁶⁴

Syrjinnän raportoinnissa ja syrjintään puuttumisessa ”vastuu” on osaltaan myös vammaisella ihmisellä. Mikäli pystyy tunnistamaan itseensä kohdistuvan syrjinnän ja raportoimaan havainnoista vastuullisille viranomaisille, asiat etenevät ja tapauksia saadaan viranomaisien tietoon sekä julkisuuteen. Koska kaikilla vammaisilla ihmisillä ei ole mahdollisuutta itse puolustaa oikeuksiaan, vastuu raportoinnista jää usein omaisille, ystäville ja järjestöille.

Tulevaisuudessa kansallista seuranta- ja raportointijärjestelmää olisi kehitettävä niin, että kaikkia syrjintäperusteita käsitellään yhdenvertaisesti tiedonkeruussa, raporttien arvioinnissa ja seurannassa. Viranomaisilla pitäisi olla päävastuu raportointijärjestelmän kehittämisestä. Tavoitteena täytyisi olla järjestelmä, jolla pystytään tehokkaaseen seurantaan ja sen kautta tosiasiallisesti estämään vammaisiin kohdistuvaa syrjintää. Vuonna 2006 on MERA-hankkeen toimesta valmisteltu ehdotusta kansalliseksi seuranta- ja raportointijärjestelmäksi.⁶⁵ Järjestelmää suunniteltaessa ja rakennettaessa on otettava huomioon YK:n vammaisten oikeuksia koskevan yleissopimuksen asettamat vaatimukset seuranta- ja valvontakoneiston osalta.

3.4.4. Valvontaelinten asema ja perustaminen

Syrjintään puuttuminen on vaikeaa, jos lakien ja sopimusten valvontajärjestelmä ei ole kunnossa. Ongelmia aiheuttaa usein valvontajärjestelmän epäselvyys, hajanaisuus ja tehottomuus. Edellä on käsitelty niitä keinoja, joita vammaisilla ihmisillä on käytössään syrjintätilanteissa, ja sitä kuinka syrjinnän raportointi toimii käytännössä tällä hetkellä.

Suomen ihmisoikeuspolitiikka⁶⁶ lähtee siitä, että YK:n voimassa olevien ihmisoikeussopimusten täytäntöönpanoa ja täytäntöönpanon monitorointia pitää kehittää siten, että näillä ihmisoikeussopimuksilla voitaisiin suojella ja edistää entistä tehokkaammin vammaisten henki-

löiden oikeuksia. Käytännössä tämä tarkoittaa vammaisten oikeuksien kattavampaa käsittelyä hallitusten määräaikaisraporteissa. Suomen tavoitteena on sisällyttää vammaisten henkilöiden oikeudet määräaikaisraportteihinsa. Vammaisjärjestöillä pitäisi olla myös mahdollisuus tulla kuulluksi raporttien laatimisprosessin aikana. Lisäksi vammaisten henkilöiden jäsenyyttä sopimuselimissä olisi tuettava. Jäsenyyden avulla vammaisten oikeudet heijastuisivat epäilemättä vahvemmin sopimuselinten antamiin päätelmiin ja suosituksiin ja sitä kautta myös sopimusosapuolen toimintaan sopimusvelvoitteiden täytäntöön panemiseksi.

YK:n vammaisten ihmisoikeussopimus ja sen valinnainen pöytäkirja velvoittaa jäsenvaltioita valvomaan ihmisoikeuksien toteutumista. Sopimuksen voidaan katsoa edellyttävän myös sellaisen kansallisen valvontaelimen perustamista, jota Suomesta ei vielä tällä hetkellä löydy.

Valtakunnallisen vammaisneuvoston vammaispoliittisen selonteon tausta-aineistosta ilmenee, että useat vammaisjärjestöt ehdottavat Suomeen vammaisten tasa-arvolakia. Hallituksen olisi edistettävä vammaisten ihmisten oikeuksien toteutumista hallituskausittain laadittavalla vammaisten henkilöiden tasa-arvo-ohjelmalla. Ohjelmassa pitäisi määritellä tulevat toimenpiteet ja konkreettisesti toimista vastuussa olevat tahot. Ohjelman toteutumista pitäisi seurata esimerkiksi hallituskausittain annettavan selonteon muodossa. Seurantaa varten olisi nimettävä toimielin, jota YK:ssa vammaisten oikeuksia koskeva yleissopimuksenkin seuranta edellyttää. Elimellä täytyisi olla mahdollisuus sanktioiden langettamiseen vammaisia ihmisiä koskevissa yksittäisissä syrjintätapauksissa. Toimielimen johtoon on ehdotettu vammaisasiamiestä tai vammaisvaltuutettua.⁶⁷

YK:n kidutuksen ja muun julman, epäinhimillisen tai halventavan kohtelun tai rangaistuksen vastainen yleissopimus hyväksyttiin YK:n yleiskokouksessa vuonna 1984.⁶⁸ Sopimus tuli voimaan kansainvälisesti 1987 ja Suomen osalta 1989. Kidutuksen vastaisen yleissopimuksen valinnainen pöytäkirja edellyttää jäsenvaltioilta itsenäisen kansallisen valvontamekanismin perustamista.⁶⁹ Suomi on allekirjoittanut

Yhdistyneiden kansakuntien kidutuksen vastaisen sopimuksen lisäpöytäkirjan vuonna 2003. Suomi ei ole vielä ratifioinut eli saattanut valtiونسisäisesti voimaan lisäpöytäkirjaa, toisin kuin esimerkiksi Viro, joka ratifioi lisäpöytäkirjan loppuvuodesta 2006. Ulkoministeriö on perustanut työryhmän suunnittelemaan lisäpöytäkirjan ratifiointia, mutta työryhmään ei ole otettu mukaan vammaisjärjestöjen edustusta.

Lisäpöytäkirjalla perustettu kansainvälinen valvontaelin valvoo olosuhteita paikoissa, joissa henkilöiden vapaus on tai voidaan olettaa olevan riistetty tai joissa muun muassa vammaisia ihmisiä kohdellaan epäinhimillisellä tavalla. Tällaisia paikkoja voivat Suomessa olla vammaisten asumisyksiköt, erityisesti laitokset. Lisäpöytäkirja edellyttää myös kansallisen valvontaelimen perustamista. Valvontaelimellä olisi oikeus tehdä ennalta varoittamatta valvontakäyntejä vammaisten asumisyksikköihin ja tarkistaa, ovatko olosuhteet epäinhimillisiä tai alentavia. Myös riittävän henkilökohtaisen avun puute voi erityisesti yöaikaan johtaa epäinhimilliseen kohteluun.

Keskeistä vammaisten oikeuksien toteutumista valvovien elimien perustamisessa on, että vammaiset ihmiset itse ovat mukana niiden perustamisvaiheesta lähtien. Vammaisten oma edustus on edellytys valvontaelinten oikeutetun toiminnan turvaamiseksi.

3.5. Suurennuslasin alla

3.5.1. Henkilökohtainen avustaja -järjestelmän kehittäminen

Vaikeavammaisten osalta henkilökohtaisen avustaja -tukitoimen saamisessa ja julkisen vallan vastaavassa velvollisuudessa on kyse vaikeavammaisten yhdenvertaisten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumisesta ja turvaamisesta. Vammaispalvelulaki on säädetty ennen perusoikeus uudistuksen voimaantuloa, eikä sitä sen vuoksi säätämisvaiheessa ole arvioitu uusien perusoikeussäännösten kannalta. Henkilökohtainen avustaja -järjestelmä on ollut vuosia muutospaineiden ja kehittämissuunnan kohteena. Viimeksi Vanhasen ensimmäisen hallituksen⁷⁰ ohjel-

massa on todettu, että vammaispalvelujen saatavuus ja vammaisten ihmisten tasa-arvoinen kohtelu turvataan. Hallitusohjelmassa oli myös nimenomainen maininta vaikeavammaisten ihmisten henkilökohtainen avustaja -järjestelmän kehittamisestä. Kaikki avustajajärjestelmään kohdistuneet uudistamisyritykset ovat kuitenkin kariutuneet. Vammaispoliittisessa selonteossa 2006 on myös todettu, että henkilökohtainen apu ja huolenpito turvataan niitä tarvitseville vaikeavammaisille henkilöille ja että uuden vammaislain valmistelussa kiinnitetään erityistä huomiota henkilökohtainen avustaja -järjestelmän kehittämiseen.

Vammaispalvelulain mukaisen henkilökohtainen avustaja -järjestelmän tarkoituksena on edistää vammaisen henkilön edellytyksiä elää ja toimia muiden kanssa yhdenvertaisena yhteiskunnan jäsenenä. Vammaispalveluasetuksen 16 §:n mukaan ”kustannukset henkilökohdallisen avustajan palkkaamisesta voidaan korvata sellaiselle henkilölle, joka tarvitsee runsaasti toisen henkilön apua kotona jokapäiväiseen elämään liittyvissä asioissa tai kodin ulkopuolella asioiden hoitamisessa, opiskelussa, harrastuksissa, työssä ja yleensä yhteiskunnallisessa osallistumisessa”. Käytännössä tämä tarkoittaa esimerkiksi sängystä ylös pääsemistä, hygieniatoimia, ruokailua, asennon vaihtoa, liikkuamista, pukeutumista, asiointia ja muita vastaavia toimia, joista vaikeavammaiset eivät selviä ilman toisen henkilön apua.

Voimassaolevan lainsäädännön perusteella järjestelmän toimeenpano kuuluu vammaispalvelulain nojalla kunnille. Kysymyksessä on kunnan yleiseen järjestämisvelvollisuuteen kuuluva määrärahasidonnainen tukitoimi. Kunnallinen itsemääräämisoikeus sekä rahoituksen vuosittainen vaihtelu ja riippuvuus suhteellisen vapaan harkinnan mukaisesti kunnittain budjetoiduista määrärahoista ovat johtaneet siihen, että vaikeavammaisten henkilökohtainen avustaja -järjestelmä ei vastaa perustuslain 19.1 §:n sille asettamia edellytyksiä turvata ihmisarvoisen elämän perusedellytykset. Lisäksi vuonna 2005 Suomessa oli noin 80 kuntaa, joissa ei ollut tehty lainkaan henkilökohtainen avustaja -päättöksiä.

Stakesin *Hyvinvointivaltion rajat* -raportin 2006⁷¹ mukaan henki-

lökohtainen avustaja on monille vaikeavammaisille henkilöille ehdoton edellytys jokapäiväisestä elämästä selviytymiselle ja tämän vuoksi kysymys on sellaisesta ihmisarvoisen elämän edellyttämästä huolenpidosta, johon perustuslain 19.1 § takaa subjektiivisen oikeuden.

Henkilökohtaisella avulla toteutetaan perustavanlaatuisia vammaisten oikeuksia ja edistetään yhdenvertaisuutta yhteiskunnassa. Jotta nämä oikeudet toteutuisivat, tarvitaan valtiovallan toimia vammaislainsäädännön uudistamiseksi. Myös rahoitusvastuun siirtämistä valtiolle avustajajärjestelmän osalta on pidetty tärkeänä, jotta tosiasiallinen yhdenvertaisuus voisi toteutua valtakunnallisesti.

3.5.2. Laitosten purkaminen

Suomessa on tapahtunut rakennemuutosta laitoshoidosta kohti avopalveluja. Mielisairaanhoidon ja kehitysvammahuollon laitospaikat ovat parissa vuosikymmenessä vähentyneet kolmannekseen tai neljännekseen. Mielisairaaloissa sairaalapaikat ovat vähentyneet 20 000 paikasta 6 000 hoitopaikkaan ja kehitysvammahuollossa vajaasta 6 000 paikasta 2 600 laitospaikkaan.⁷² Viime vuosina tämä kehitys on kuitenkin hidastunut. Asiantuntija-arvion mukaan maassamme on edelleen noin 1600 kehitysvammaista henkilöä, jotka voisivat asua muualla kuin laitoksessa.⁷³

Asumispalvelut ovat usein perusteltu vaihtoehto laitosasumiselle. Tarvetta laitosten purkamiseen on perusteltu perus- ja ihmisoikeuksien turvaamisella, kuten oikeudella yhdenvertaisuuteen, koskemattomuuteen, kotirauhaan, yksityisyyden suojaan, liikkumisvapauteen ja henkilökohtaiseen vapauteen. On todettu, että nämä oikeudet toteutuvat parhaiten pienemmissä asuinyksiköissä. Pienempiin asuinyksiköihin siirtyminen edellyttää sopivien ja toimivien asuntojen ohella asukkaiden tarpeita vastaavia tuki- ja hoitomuotoja sekä erityisosamista. Ongelmia aiheuttaa käytännössä se, että asumista tukevia avopalveluja ei ole aina kehitetty vastaavassa suhteessa laitospaikkojen purkuun nähden.

Suurista laitoksista olisi pyrittävä eroon hallitusti niin, että siirtymävaiheeseen varataan riittävästi yhteiskunnan tukea. Valtiovallan täytyisi antaa omistajayhteisöille selkeä ohjeistus laitosten lakkauttamiseksi. Kaiken kaikkiaan laitosten purkaminen pitäisi tehdä ohjautusti niin, että vammaisia ihmisiä ei vain siirrettäisi laitoksesta toiseen, kuten kehitysvammalaitoksesta terveyskeskuksen vuodeosastolle. Tulevaisuudessa on kiinnitettävä erityistä huomiota siihen, etteivät laitostekulttuuri ja vanhat käytännöt seuraa mukana siirryttäessä asumis- palveluyksikköön. Asumisympäristön muutoksen ja resurssien lisäksi tarvitaan myös avustavan henkilökunnan asenteiden ja toimintatapojen muutosta.

Sosiaali- ja terveysministeriö on teettänyt vuonna 2006 selvityksen, jossa tarkastellaan pakkotoimenpiteiden käyttöä kehitysvammahuollossa.⁷⁴ Selvityksen mukaan pakkotoimenpiteiden käytössä on kyse yksilön perusoikeuksien rajoittamisesta. Arkipäivässä perusoikeuksien rajoitukset tulevat esille tilanteissa, jotka ovat muodostuneet aikaa myöten käytännöiksi, joita kukaan ei ole kyseenalaistanut perusoikeusnäkökulmasta käsin. Kehitysvammaiset henkilöt joutuvat usein alistavien, nöyryyttävien ja halventavien menettelyjen kohteeksi. Pääsääntöisesti tällaiset menettelyt tapahtuvat ”suljettujen ovien takana”.

Selvityksessä todetaan, että liikkumisvapauden rajoittaminen on yleisin kehitysvammaisten palvelujentarjonnassa käytetty pakkotoimenpide. Rajoittamista toteutetaan esimerkiksi erilaisilla liikkumista ohjaavilla tilajärjestelyillä, fyysisellä kiinnipitamisellä, sitomisella tai erityisvaatteilla. Mikäli henkilöllä ei ole tosiasiallista mahdollisuutta poistua tiloista vapaasti, kyseessä voi olla vapaaehtoisesti palvelun piirissä olevan henkilön osalta laitton vapaudenriisto. Selvityksessä päädyttiin lopputulokseen, ettei kehitysvammaisuus saisi enää olla laillisen vapaudenriiston hyväksyttävä peruste. Suomen lainsäädäntöä, siis kehitysvammalain ja mielenterveyslain osalta, pitäisi tarkastella kriittisesti tästä näkökulmasta. Vakiintuneita käytäntöjä ei voida kuitenkaan muuttaa pelkästään uudistamalla lainsäädäntöä, vaan käytäntöjen muuttuminen vaatii laajaa ja ammattitaitoista kouluttamista.

3.5.3. Hengityshalvauspotilaiden asema

Hengityshalvauspotilaiden⁷⁵ hoitoa ja palveluiden järjestämistä koskevat käytännöt ovat vuosien varrella johtaneet tilanteeseen, jota ei voida pitää hyväksyttävänä yhdenvertaisuus- ja ihmisoikeusnäkökulmasta katsottuna.

Voimassa olevissa sosiaali- ja terveydenhuollon asiakasmaksuista annetussa laissa (734/1992) ja asetuksessa (912/1992) on hengityshalvaantuneiden henkilöiden osalta erityissääntelyä. Mainitun asetuksen 22 § määrittelee hengityshalvaantuneet laitosisiakkakiksi, joiden hoidosta vastaa hoitava sairaala. Erityisesti hengityshalvaantuneiden osalta erikoissairaanhoidon ja vammaisia koskevan palvelu- ja tukitoimissääntelyn työnjaon ja rahoituskanavan selkeyttäminen olisi tärkeätä.

Sosiaali- ja terveysministeriön asettama valtakunnallinen hengityshalvauspotilaiden hoidon asiantuntijatyöryhmä (2006)⁷⁶ on antamassaan raportissa katsonut, ettei hengityshalvauskäsitteen määrittely ole mahdollista eikä enää tarkoituksenmukaista. Koska hengityshalvauspotilaat ovat olleet kotona asuessaankin kirjoilla sairaalassa, he ovat joutuneet eriarvoiseen asemaan muiden vammaisten kanssa, puhumattakaan suhteesta muuhun yhteiskuntaan.

Raportin yksi keskeisistä viesteistä on se, että hengityskoneen käyttäjien kotona asuminen olisi oltava mahdollista jatkossakin. Työryhmä esittää, että nykyisen kaltaisesta laitossidonnaisuudesta luovutaan. Sen tilalle luodaan järjestelmä, joka takaa subjektiivisen oikeuden avustajapalveluihin ja jonka rahoitus tulisi pääosaltaan valtiolta. Muuten hengityshalvauspotilaiden hoidon ja palvelujen järjestäminen ei poikkeakaan siinä määrin oleellisesti muista vaikeavammaisten potilaiden ryhmistä, että sen osalta pitäisi ryhtyä erityisjärjestelyihin. Muutosten tarkoituksena on siis edistää yhdenvertaisuutta ihmisten välillä, joilla on erilaisia vammoja. Lisäksi tarkoituksena on varmistaa hengityshalvauspotilaiden oikeuksien tosiasiallinen toteutuminen.

Nykyistä hengityshalvauspotilaiden hoitoa koskevaa järjestelmää ei voida kuitenkaan purkaa, ennen kuin riittävän kattava korvaava järjes-

telmä on olemassa. Käytännössä jotkut sairaalat ovat kirjoittaneet hengityshalvauksipotilaita ulos ilman, että tarvittavat asumispalvelut ja muut tukitoimet olisivat olleet asianmukaisesti järjestettynä. Palvelujärjestelmän toimivuuden takaaminen edellyttää vammaislainsäädännön perusteellista tarkastamista ja henkilökohtainen apu -järjestelmän rahoituksen vahvistamista kunta- ja palvelurakenneuudistuksen yhteydessä.

¹ YK:n pääsihteerin tiedote 13.12.2006, <http://www.un.org/News/Press/docs//2006/sgsm10797.doc.htm>.

Euroopan unionissa on yli 50 miljoonaa vammaista kansalaista (Euroopan vammaisfoorumin tiedonanto).

² Valtioneuvoston selonteko Suomen vammaispolitiikasta (2006), s. 18. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:9. www.stm.fi/Resource.phx/vastt/sospa/shvam/vamppol.htm

³ Vammaisuuden ja vaikeavammaisuuden määrittelyä tai rajanvetoa ei voida perustaa yksistään diagnoosiin, ikään, lääkärin arvioon tai yhteiskunnalliseen asemaan. Sen sijaan arvioinnin tulisi painottua lähinnä toiminnallisten rajoitusten selvittämiseen, kuvaamiseen ja vamman pysyvyyden arviointiin sekä myös vammaisen henkilökoh- taisten mielipiteiden huomioimiseen. Kysymyksessä on aina yksittäistapauksessa tehtävä yksilöllinen arviointi eikä yleispätevien määrittelyjen tekeminen, esimerkiksi tiettyyn vammaryhmään kuuluminen perusteella, ole käytän- nössä mahdollista. Oikeus vammaispalvelulain mukaisiin palveluihin määritellään kunnan sosiaalitoimessa kunkin palvelun/säännöksen kohdalla erikseen. Esimerkiksi henkilö voi olla oikeutettu vaikeavammaisten kuljetuspalvelui- hin, muttei täyty vaikeavammaisuuden kriteerejä palveluasumisen tai asunnon muutostöiden kohdalla. Samanlaisia rajanvetotilanteita esiintyy myös määriteltäessä vammaisen henkilön oikeutta mm. KELAn etuuksiin.

⁴ Kumpuvuori, Jukka – Höglbacka, Marika (2003). Vammaisten henkilöiden ihmisoikeudet Suomessa. Ihmisoikeus- instituutti, Åbo Akademi.

⁵ Valtakunnallinen vammaisneuvosto 2006. Vammaispolitiikan haasteet ja menestystekijät, s.118. Vammaispoliittisen selonteon taustaselvityksessä. Kts. myös Valtioneuvoston selonteko Suomen vammaispolitiikasta (2006). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:9. www.stm.fi/Resource.phx/vastt/sospa/shvam/vamppol.htm.

⁶ Korpi, Jari (1996). Vammaisten henkilöiden asema vähemmistönä Suomessa, s. 140. Teoksessa Dahlgren, Taina ym. (toim.) Vähemmistöt ja niiden syrjintä Suomessa. Helsinki: Yliopistopaino.

Kts. myös. Haarni, Ilka (2006). Keskenäistä yhdenvertaisuutta; Vammaisten henkilöiden hyvinvointi ja elinolot Suomessa tutkimustiedon valossa, s. 31. Helsinki: Stakesin raportteja 6/2006.

⁷ Valtakunnallinen vammaisneuvosto 2006. Vammaispolitiikan haasteet ja menestystekijät, s. 107 - 119. Vammais- poliittisen selonteon taustaselvityksessä.

⁸ Kiuru, Mari (2006). Kvalitatiivinen tutkimus liikuntavammaisuuteen liittyvistä asenteista ja mielikuvista. Invalidiliitto ry:n tilaama tutkimus. Euro RSCG Oy.

⁹ Kumpuvuori, Jukka (2004). Juridinen esiselvitys vammaispalvelulain ja kehitysvammalain yhteensovittamisesta, s. 15. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2004:14.

¹⁰ Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista (380/1987) ja Laki kehitysvammaisten erityishuollosta (519/1977).

¹¹ Ks. The Disability Discrimination Act (1995): <http://www.opsi.gov.uk/acts/acts1995/1995050.htm>.

¹² Rikoslaki 39/1889 (yleinen syrjintäsäännös 11:9 § ja työsyrijintäsäännös 47:3 §); voimaan rikoslain muuttami- sesta annetulla lailla 578/1995.

¹³ Makkonen, Timo (2003). Syrjinnän vastainen käsikirja, 109 - 113. Vammala: Kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö IOM.

¹⁴ Valtioneuvoston selonteko Suomen vammaispolitiikasta (2006), s. 18. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:9. www.stm.fi/Resource.phx/vastt/sospa/shvam/vamppol.htm

¹⁵ Euroopan neuvoston vammaispoliittinen toimintaohjelma (2006). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:18. Alkuperäinen teos: Council of Europe, Committee of Ministers Recommendation Rec(2006)5 of the Committee of Ministers to member states on the Council of Europe Action Plan to promote the rights and full participation of people with disabilities in society: improving the quality of life of people with disabilities in Europe 2006-2015. Strasbourg 2006.

¹⁶ Tällä tarkoitetaan mm. YK:n ihmisoikeuksien yleismaailmallista julistusta 1948, KP-sopimusta, TSS-sopimusta, naisten ja lasten oikeuksien sopimusta, kidutuksen vastainen sopimus ja rotusyrjinnän poistamista koskeva kansainvälinen yleissopimus.

¹⁷ Vuonna 1971 YK:n yleiskokous hyväksyi kehitysvammaisten henkilöiden oikeuksia koskevan julistuksen, jonka perusajatuksena oli taata kehitysvammaisille samat oikeudet kuin muillekin ihmisille. YK:ssa vammaisiin ihmisiin on kiinnitetty erityisesti huomiota vammaisten oikeuksien julistuksessa vuonna 1975 (YK:n yleiskokouksen päätöslauselma 3447 [xxx], 9.12.1975). Vammaisia koskeva yleismaailmallinen toimintaohjelma laadittiin vuonna 1982 (YK:n yleiskokouksen päätöslauselma 37/52 3.12.1982).

¹⁸ YK:n yleiskokouksen päätöslauselma 48/96, 20.12.1993. kts. <http://www.un.org/esa/socdev/enable/dissre00.htm>

¹⁹ Könkkölä, Kalle (toim.), (2003). Tunne oikeutesi – Pidä puolesi – Auta muitakin. Vammaisten ihmisten ihmisoikeusopas, s. 33. Helsinki: VANE-julkaisuja 1.

²⁰ Vammaispoliittisesta selonteosta lisää luvussa 3.1.4.

²¹ Yhteisön perustamissopimuksen uusi 13 artikla.

²² Vammaisten oikeuksia koskeva yleissopimus (sopimuksen tarkka suomenkielinen nimi ei vielä tätä kirjoitettaessa ole selvillä): <http://www.un.org/esa/socdev/enable/documents/tccconve.pdf>. ja muuta vammaisten oikeuksia koskevaa materiaalia: <http://www.un.org/esa/socdev/enable/>.

²³ Ulkoasianministeriön lehdistötiedote 13.12.2006 (525/2006).

²⁴ Vammaisjärjestöt ovat kritisoineet voimakkaasti sitä, että ihmisoikeussopimus edellyttää muuttamassa kohdin jäsenvaltioilta ainoastaan kohtuullisten mukautamistoimien tekemistä ”reasonable accommodation”. Kyseiset mukautamistoimet jättävät liian paljon liikkumavaraa jäsenvaltioille sopimusta toimeenpantaessa. Vammaisjärjestöt eivät ole pitäneet kohtuullisten mukautamistoimien tekemistä riittävänä, vaan järjestöt ovat vaatineet laajemmin kaiken syrjinnän kieltämistä eri elämäntilanteilla.

²⁵ Valinnainen pöytäkirja (yhteensä 18 artiklaa): <http://www.un.org/esa/socdev/enable/documents/tccoptprote.pdf>.

²⁶ Vammaisten oikeuksia koskevan yleissopimuksen artikkelit 6 ja 7 koskevat nimenomaisesti vammaisia naisia ja lapsia.

²⁷ Nieminen, Liisa (2005). Vammaisten henkilöiden ihmisoikeudet yleiseen ihmisoikeuskehykseen sijoitettuna. Lakimies 6/2005.

²⁸ Åbo Akademin ihmisoikeusinstituutin johtaja Martin Scheinin totesi vammaisten ihmisoikeuskeskuksen perustamistilaisuudessa 26.2.2007, että ratifiointiin voi mennä Suomessa arviolta noin 1 - 2 vuotta.

²⁹ VIKEn toiminnasta tiedotetaan aluksi osoitteessa: www.kynnys.fi ja tulevaisuudessa: www.vike.fi.

³⁰ Keskittymis- ja oppimishäiriöiden tilastollinen lisääntyminen aiheutuu osin siitä, että nykyään tapauksia diagnosoidaan tarkemmin ja oppimishäiriöiseksi luokitellaan helpommin kuin ennen.

³¹ Valtioneuvoston selonteko Suomen vammaispolitiikasta (2006). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:9. www.stm.fi/Resource.phx/vastt/sospa/shvam/vammpol.htx

³² Laaksonen, Elina (2005). Esteetön opiskelu yliopistoissa. Helsinki: opetusministeriön julkaisuja 2005:6.

³³ ESOK-hankkeen internetsivusto: <http://esok.jyu.fi/>.

³⁴ Linnakangas, Ritva – Suikkanen, Asko – Savitschenko, Victor – Virta, Lauri (2006). Uuden alussa vai umpikujassa? Vammaiset matkalla yhdenvertaiseen kansalaisuuteen. Helsinki: Stakesin raportteja 15/2006.

³⁵ Haarni, Ilka (2006). Keskeneräistä yhdenvertaisuutta; Vammaisten henkilöiden hyvinvointi ja elinolot Suomessa tutkimustiedon valossa, s. 5. Helsinki: Stakesin raportteja 6/2006.

³⁶ Valtioneuvoston selonteko Suomen vammaispolitiikasta (2006), s. 13. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:9. www.stm.fi/Resource.phx/vastt/sospa/shvam/vammpol.htx

- ³⁷ Airaksinen, Tiina (2006). Syrjäyttäminen eriarvoistaa. Vertaileva tutkimus liikkumiseisten ihmisten asemasta. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto. kts. <http://tutkielmat.uta.fi/pdf/gradu00970.pdf>.
- ³⁸ Valtakunnallinen vammaisneuvosto (2006). Vammaispolitiikan haasteet ja menestystekijät, s.114. Vammaispoliittisen selonteon taustaselvityksessä.
- ³⁹ Vammaispalvelulain muutos 1267/2006.
- ⁴⁰ Haarni, Ilka (2006). Keskeneräistä yhdenvertaisuutta; Vammaisten henkilöiden hyvinvointi ja elinolot Suomessa tutkimustiedon valossa, s. 5. Helsinki: Stakesin raportteja 6/2006.
- ⁴¹ Valtioneuvoston selonteko Suomen vammaispolitiikasta (2006). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:9. www.stm.fi/Resource.phx/vastt/sospa/shvam/vamppol.htm
- ⁴² Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista sekä laiksi sosiaalihuoltolain 17 §:n muuttamisesta. Yleisperustelut sivu 3. 1986. HE n:o 219. Ja Asumispalvelujen laatusuositus (2003). Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä.
- ⁴³ Esteitä eteenpäin (2001). Liikenne- ja viestintäministeriön julkaisuja 23/2001. Ks. myös Liikenne- ja viestintäministeriön vammaispoliittiset linjatukset sisältävät liikenteen osalta vuonna 2003 laadittuun Esteettömyysstrategiaan "Kohti esteetöntä liikumista" ja viestinnän osalta vuonna 2004 valmistuneeseen toimenpideohjelmaan "Kohti esteetöntä viestintää".
- ⁴⁴ Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus (EY) N:o 1107/2006 vammaisten ja liikuntarajoitteisten henkilöiden oikeuksista lentoliikenteessä siirtää vastuun kyseisten matkustajien tarvitsemista palveluista Euroopan unionin lentoasemilla lentoasemien pitäjille. Vastuualue myös laajenee kattamaan lentoasemilla terminaalin ulkopuolisia osia pysäköintialueilla ja joukkoliikenneasemilla. Myös matkustajalle itselleen ja lentoyhtiölle asetetaan uusia velvoitteita palveluketjun varmistamiseksi.
- ⁴⁵ 1.3.2005 tuli voimaan Suomen rakentamismääräyskokoelman G1 asutus suunnittelun määräykset ja ohjeet. Määräyksen mukaan kerrostalossa, jossa käynti asuinhuoneistoihin on sisään tulon kerrostaso mukaan lukien kolmannessa tai sitä ylemmässä kerroksessa, porrasyhteys asuinhuoneistoihin on varustettava pyörätuolin ja pyörällisen kävelytelineen käyttäjälle soveltuvalla hissillä. Nyt on ongelmana, että rakennetaan paljon "matalaa ja tiivistä". Nämä asuintalot ovat käytännössä usein esteellisiä.
- ⁴⁶ Asumispalvelujen laatusuositus (2003). Yksilölliset palvelut, toimivat asunnot ja esteetön ympäristö. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön oppaita 2003:4.
- ⁴⁷ Kotikuntatyöryhmän loppuraportti (2005). Kotikuntalaki ja kotikunnan vaihtamisen rajoitukset. Sisäasiainministeriön julkaisuja 24/2005.
- ⁴⁸ Kehitysvammahuollossa laitospaikkoja on vähennetty ja asumispalveluja lisätty jo 1980-luvulta lähtien. Tämän rakennemuutoksen seurauksena laitoshoidon asiakkaat ovat vähentyneet. Laitoksissa asuvat vammaiset ihmiset ovat usein vaikeassa asemassa, koska heidän yksityisyyden suojaansa, henkilökohtaiseen vapauteensa ja fyysiseen sekä henkiseen koskemattomuuteensa ei kiinnitetä riittävästi huomiota. (Ks. tarkemmin luku 3.5.2. laitosten purkamisen).
- ⁴⁹ TSS-oikeuksien tosiasiallinen toteutuminen on erittäin tärkeää yhdenvertaisuuden ja osallisuuden kannalta. Ks. myös vammaispolitiisessa selonteossa 2006.
- ⁵⁰ Haarni, Ilka (2006). Keskeneräistä yhdenvertaisuutta; Vammaisten henkilöiden hyvinvointi ja elinolot Suomessa tutkimustiedon valossa, s. 24 - 25. Helsinki: Stakesin raportteja 6/2006.
- ⁵¹ Valtakunnallinen vammaisneuvosto 2006. Vammaispolitiikan haasteet ja menestystekijät, s.117. Vammaispoliittisen selonteon taustaselvityksessä.
- ⁵² Ks. esim. YK:n vammaisten oikeuksia koskevan yleissopimuksen 30 artikla.
- ⁵³ Esimerkki inklusiivisofiaa tavoittelevasta kehityshankkeesta on Liikuntaa Kaikille Lapsille -hanke, jossa tehtiin (2003 - 2005) yhteistyötä seitsemän lajiliiton (judo, yleisurheilu, jalkapallo, taitoluistelu, uinti, voimistelu, salibandy) kanssa lasten liikunnan avaamiseksi kaikille ja hyvien toimintamallien löytämiseksi. Hankkeen seurauksena lajiliitoissa on aiempaa suurempaa kiinnostusta jatkaa toimintansa avaamista kaikkien ulottuville. Inklusiivis-hanke jatkaa vuonna 2007.

⁵⁴ Ks. www.kaikilleavoin.fi.

⁵⁵ Sosiaalihuoltolaki (710/1982); Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista (380/1987); Laki kehitysvammaisten erityishuollosta (519/1977).

⁵⁶ Vammaispalvelulain muutos 1267/2006.

⁵⁷ Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000.

⁵⁸ Edilex-lakitieto, internetpalvelu 6.10.2005.

⁵⁹ Helsingin Sanomat 28.1.2006.

⁶⁰ Ks. esim. Aamulehti 17.11.2006, STT:n uutinen.

⁶¹ Kynnys ry on järjestänyt jo muutaman vuoden ajan vammaisille ihmisille vaikuttajakoulutuksia, joissa harjoitellaan syrjintään puuttumista, raportointia ja vaikuttamista omiin asioihin.

⁶² Ks. syrjintäraportti: www.kynnys.fi > Mitä tarkoittaa syrjintä?.

⁶³ Vammaisten ihmisoikeuskeskus (VIKE) aloittaa toimintansa vuonna 2007. Kts. lisätietoa kirjan luvusta 2.2.3.

⁶⁴ Könnkölä, Kalle (toim.), (2003). Tunne oikeutesi – Pidä puolesi – Auta muitakin. Vammaisten ihmisten ihmisoikeusopas. Helsinki: VANE-julkaisuja 1.

⁶⁵ Vrt. Syrjinnän seuranta Suomessa (2007). Ehdotus syrjinnän kansalliseksi seurannaksi. Työhallinnon julkaisu 2007. Ehdotettu seuranta- ja raportointijärjestelmä antaa tietoa eri perusteisiin liittyvästä syrjinnästä, kuvaa tilanteen kehitystä, auttaa kohdentamaan syrjinnän vastaista politiikkaa ja arvioimaan tämän toiminnan vaikutuksia.

⁶⁶ Valtioneuvoston selonteko Suomen ihmisoikeuspolitiikasta (2004).

⁶⁷ Valtakunnallinen vammaisneuvosto 2006. Vammaispolitiikan haasteet ja menestystekijät, s.118 - 119. Vammaispoliittisen selonteon taustaselvityksessä.

⁶⁸ Ks. kidutuksen vastainen sopimus: www.ihmisoikeudet.net/Lakijaturva/lakijaturva_3_5_a.html.

⁶⁹ Ks. www.ohchr.org/english/bodies/cat/opcat/ ja Kynnys ry:n tiedote 2.3.2007.

⁷⁰ Hallitus aloitti toimikautensa 24.6.2003.

⁷¹ Hyvinvointivaltion rajat -hanke (2006). Tällä lailla sosiaaliturvaa. Sosiaaliturvan saamisedellytyksistä ja -takeista, s. 88. Helsinki: Stakes. Kts. myös professori Kaarlo Tuorin lausunto 23.11.2005: Vammaisten henkilöiden oikeus henkilökohtaiseen avustajaan. www.heta-liitto.fi/DesktopModules/eTapahtuma/Tiedostot/372/Kaarlo%20Tuori%2005.pdf

⁷² Paara, Erkki (2005). Selvitys vammaislakien yhdistämisestä, s. 62. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2005:4. Paara ehdottaa myös, että vammaisten sijoittaminen laitoksiin asunnon ja asumiseen liittyvien palvelujen puutteen vuoksi lopetetaan vuoteen 2013 mennessä. Julkisin varoin ei enää tuettaisi yli 15-paikkaisten asuinyhteisöjen rakentamista.

⁷³ Nurmi-Koikkalainen, Päivi (2005): Suullinen tiedonanto.

⁷⁴ Kumpuvuori, Jukka (2006). Perusoikeuksien rajoittamisesta kehitysvammapalvelujen toteuttamisessa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:45.

⁷⁵ Vuonna 2004 hengityshalvauspäätöksen saaneita potilaita Suomessa oli 135 ja heidän hoitokustannuksensa olivat 27 miljoonaa euroa.

⁷⁶ Hengityshalvauspotilaiden hoito (2006). Valtakunnallisen asiantuntijatyöryhmän raportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:61.

4. Syrjintä etnisyyden, uskonnon, kielen tai kansalaisuuden perusteella

4.1. Johdanto

Tässä luvussa käsitellään rasismia sekä syrjintää etnisen tai kansallisen alkuperän, kansalaisuuden, kielen ja uskonnon perusteella. Edellä mainitut taustatekijät on mainittu yhdenvertaisuuslaissa kiellettyinä syrjintäperusteina (6§). Kuitenkaan yhdenvertaisuuslaissa ei määritellä sitä, mihin niillä täsmällisesti ottaen viitataan. Varsinkin etninen tai kansallinen alkuperä on käsite, jota ei määritellä missään muussakaan laissa ja jonka merkitys ei myöskään arkikielessä ole yhtä vakiintunut kuin muiden mainittujen käsitteiden. Niinpä käytäntö määrittää sitä, mitä pidetään syrjintänä edellä mainituilla perusteilla: toisaalta se, millaisissa tilanteissa henkilöt katsovat tulleen syrjityksi jollain mainituista perusteista ja tekevät valituksen, ja toisaalta se, mihin ratkaisuihin valituksia käsittelevät viranomaiset päätyvät.

Kansalaisuus on valtioiden virallisesti myöntämä ja melko yksiselitteinen asia, tosin on muistettava, että joillakin ihmisillä on kaksi tai jopa useampia kansalaisuuksia ja että on myös jonkin verran kansalaisuudettomia henkilöitä. Suomen kansalaisuutta edellyttävien lakisääteisten oikeuksien määrä on vähentynyt viime vuosikymmeninä, mutta jotkut oikeudet perustuvat edelleen siihen. Suomessa asuvien tai Suomeen pyrkivien ulkomaan kansalaisten asemaa ja siihen liittyviä ongelmia käsitellään luvussa 4.7.

Kielellä viitataan yhdenvertaisuuslaissa oletettavasti henkilön äidin- kieleen, vaikka muitakin mahdollisuuksia tulee mieleen. Henkilön syrjintä voisi myös johtua esimerkiksi siitä, miten hyvin hän osaa suomea tai ruotsia, tai siitä, mitä kieltä hän tietyissä tilanteissa käyttää tai

haluaa käyttää. Siitä, millä kielellä henkilöllä on oikeus Suomessa saada palveluja eri kunnissa ja viranomaisissa, on lukuisia säädöksiä eri laeissa, kuten kielilaissa, saamen kielilaissa ja hallintolaissa. Oikeudesta saada koulussa opetusta omalla äidinkielellä tai kotikielen opetusta säädetään useissa koululaitosta koskevista laeissa. Laeissa on myös säädöksiä, jotka liittyvät oikeuteen ylläpitää omaa kieltä ja kulttuuria. Kieleen perustuvaa syrjintää voi siis tapahtua monessa erilaisessa asiayhteydessä. Kielivähemmistöjen tilannetta käsitellään luvussa 4.5.

Henkilön uskonto on joissain tapauksissa helposti todettavissa, joissain ei. Valtaosa Suomessa asuvista ihmisistä kuuluu sellaisiin uskontokuntiin, jotka rekisteröivät jäsenensä, mutta kaikkien uskontojen piirissä virallinen rekisteröityminen ei ole tapana. Uskontoon perustuva syrjintä voi liittyä esimerkiksi uskonnonharjoitukseen, uskonnonopetukseen, uskontoon liittyvien sääntöjen ja tapojen noudattamiseen tai uskontoihin kohdistuviin ennakkoluuloihin ja vihamielisyyteen. Uskontoihin liittyviä kysymyksiä käsitellään luvussa 4.6.

Kuten edellä todettiin, missään Suomen laissa tai muussa virallisessa säädöksessä ei määritellä sitä, mitä etnisellä alkuperällä tai etnisellä ryhmällä tarkoitetaan. Sen täsmällinen määrittely olisikin mahdotonta, sillä etnisyys on suhteellinen ja ajallisesti muuttuva ilmiö. Siitä voidaan puhua yksilön identiteetin yhtenä ulottuvuutena, mutta se on perimmältään yhteisöllinen ilmiö. Etnisyys liitetään sellaisiin ominaisuuksiin kuin kansallinen tai maantieteellinen alkuperä, sukujuuret, kieli, kulttuuri, tavat ja arvot, mutta etnisiä ryhmiä on mahdotonta täsmällisesti ja objektiivisesti määrittellä näiden ominaisuuksien perusteella. Tämä on käynyt Suomessa hyvin konkreettisesti ilmi, kun on ryhdytty lakitekstissä määrittelemään sitä, ketkä ovat saamelaisia. Eri tekijöiden painoarvo vaihtelee eri ryhmillä ja eri aikoina, ja niiden merkitys määrittyy myös suhteessa muihin ryhmiin, jotka elävät samalla alueella. Etnisyyden kulttuurista sisältöä tärkeämpi tekijä onkin sosiaalista elämää kanavoiva etninen raja, jonka perustana on subjektiivinen usko yhteenkuulumiseen sekä se, että myös ulkopuoliset pitävät ryhmää erillisenä etnisenä yhteisönä. Kiinnostavaa

etnisyydessä on myös se, että vähemmistönä olevien ryhmien etnisyyks on helpompi havaita kuin enemmistöjen etnisyyks. Etninen suomalaisuus näkyy ja tuntuu Amerikkaan, Ruotsiin ja muualle maailmaan muuttaneiden Suomen kansalaisten ja heidän jälkeläistensä keskuudessa, mutta Suomessa emme useinkaan ajattele suomalaisia etnisenä ryhmänä.¹

Etnisten ryhmien koosta Suomessa ei ole täsmällistä tietoa, sillä henkilötietolain (11 §) mukaan etninen alkuperä on senkaltaista arkaluontoista henkilötietoa, että sen käsittely on pääsääntöisesti kielletty.² Niinpä etninen alkuperä ei myöskään ilmene julkisissa tilastoissa. Tilastotietoa Suomessa asuvista henkilöistä on mahdollista saada kansalaisuuden, syntymämaan ja äidinkielen perusteella. Näitä tilastotietoja yhdistelmällikään emme saa täsmällistä tietoa eri etnisten ryhmien koosta. Osa ulkomaan kansalaisista on etnisesti suomalaisia, esimerkiksi Ruotsista takaisin Suomeen Ruotsin kansalaisina muuttaneita. Suomen kansalaisista puolestaan osa on etniseltä alkuperältään muita kuin suomalaisia, esimerkiksi saamelaisia, romaneja, somaleja ja kurdeja. Myöskään syntymämaa ei suoraan määritä etnisyyttä: useimmissa, ellei kaikissa maailman maissa asuu useita etnisiä ryhmiä. Myös syntyperäinen Suomen kansalainen ja etnisesti suomalainen henkilö voi olla syntynyt ulkomailla. Äidinkielen ja etnisyyden suhde vaihtelee: jotkut äidinkielet ovat tiiviimmin sidoksissa etnisyyteen kuin jotkut muut. Esimerkiksi kurdinkielisyys viittaa tiettyyn etniseen taustaan, kun taas esimerkiksi englanninkielisyys liittyy moniin etnisiin ryhmiin.

Seuraavissa luvuissa käsitellään etnisen syrjinnän valvontaa (4.2.), etnistä syrjintää työelämässä ja koulutuksessa (4.4.) sekä rasistista rikollisuutta (4.3.), jota voidaan pitää etnisen syrjinnän äärimuotona. Rasismilla on perinteisesti tarkoitettu ideologiaa, jonka mukaan ihmiset voidaan jakaa syntyperänsä perusteella biologisiin ja sosiaalisiin ominaisuuksiin pohjautuviin rotuihin. Lisäksi näitä ”rotuja” pidetään perusteena ryhmien väliselle hierarkkiselle järjestykselle. Vaikka tiedeessä on jo vuosikymmeniä sitten osoitettu, että ihmiskuntaa ei voida jaotella eri rotuihin, termi ei ole poistunut käytöstä, kuten ei siihen

perustuva rasismikaan. Racistisen ideologian toinen, uudempi, muoto korostaa kulttuuriin perustuvaa erilaisuutta ryhmien välillä. Tässä niin kutsutussa kulttuurirasismissa korostetaan kulttuurien erillään pitämisen luonnollisuutta, mitä tuetaan tulkitsemalla kulttuuri absoluuttisena ja muuttumattomana tekijänä. Käytännössä ei välttämättä ole paljon eroa sillä, pohjautuuko rasismi käsitykseen biologisista vai kulttuurisista ominaisuuksista, sillä olennaista on se, että näitä ominaisuuksia pidetään muuttumattomina ja että ihmisiä arvotetaan johonkin ryhmään kuuluvina, ei niinkään yksilöinä.³

Rasismi toimintana on ennen kaikkea sellaista toimintaa, jonka ”tietoisena päämääränä tai seurauksena on henkilön tai ryhmän ihmisoikeuksien kieltäminen tai vaarantuminen ryhmän todellisten tai kuviteltujen etnisten tai rodullisten ominaisuuksien tähden”. Rasistisella toiminnalla on kaksi eri päätyyppiä: ”perinteiselle rasismille” on tyypillistä alistaminen, kulttuurirasismille poissulkeminen. Kolmas rasismin muoto on rasismi olosuhteena. Erilaiset käytännöt, toiminnot ja yhteiskunnalliset rakenteet voivat tuottaa eriarvoisuutta, jonka perusteella ryhmät voivat jäädä tiettyjen etujen ulkopuolelle tai muuten joutua huonompaan asemaan. Puhuttaessa rasismista olosuhteena, tai institutionaalisesta rasismista, on kuitenkin syytä huomata, että kaikki syrjintä ei ole rasismia. On eri asia kieltää vaikkapa äänestämisen iän kuin ihonvärin perusteella.⁴

4.2. Etnisen syrjinnän valvonta, torjunta ja neuvonta

4.2.1. Valvontaa kansallisella tasolla

Vähemmistövaltuutetun tehtävänä on valvoa yhdenvertaisuuslain noudattamista etniseen alkuperään perustuvan syrjinnän osalta, muissa kuin työsuhteisiin liittyvissä asioissa.⁵ Vuonna 2006 vähemmistövaltuutetun toimistossa käsiteltiin 645 asiakastapausta. Noin puolet niistä koski syrjintää tai epäasiallista kohtelua, vajaa neljännes ulkoma-

laislainsäädännön ongelmatilanteita ja reilu neljännes muita asioita, kuten kotoutumiseen liittyviä ongelmia. Syrjintää koskevien yhteydenottojen osuus on viime vuosina kasvanut, ja ne aiheuttivat myös eniten jatkotoimenpiteitä. Niiden yhteydessä käsiteltiin joissain tapauksissa myös kunnianloukkauksia, väkivaltaa tai kiihottamista kansanryhmää vastaan. Vuoden mittaan vähemmistövaltuutettu puuttui erityisesti syrjintään palvelujen tarjonnassa ja sopimusehdoissa sekä romanien asunnonsaamisongelmiin. Vähemmistövaltuutetun käsittelemissä asioissa vastapuolena oli useimmiten, vaikkakin entistä harvemmin, ulkomaalaisvirasto. Yli kuudessakymmenessä prosentissa tapauksista toinen osapuoli oli viranomainen.⁶

Vähemmistöasiain neuvottelukunta avustaa vähemmistövaltuutettua. Sen tehtävänä on edesauttaa etnisen syrjimättömyyden valvonnan ja seurannan kehittämistä, syrjinnän ehkäisyä sekä ulkomaalaisten aseman ja oikeuksien turvaamista. Vuonna 2006 neuvottelukunta käsiteli vähemmistövaltuutetun toimiston julkaisemaa selvitystä syrjinnän vastaisen neuvonnan kehittämisestä Suomessa, syrjintälautakunnan toimintaa sekä vähemmistövaltuutetun toimiston yhdenvertaisuussuunnitelmaa.⁷

Syrjintälautakunta ratkaisee etnistä syrjintää koskevia kanteita. Se on tuomioistuimeen rinnastettava itsenäinen lainkäyttöelin, joka käsittelee syrjintätapauksia yhdenvertaisuuslain perusteella (11§ - 15§).⁸ Syrjinnästä epäiltynä osapuolena voi olla niin viranomainen kuin yksityisen sektorin elinkeinonharjoittaja. Syrjintä voi liittyä koulutuksen tai ammatillisen ohjauksen saamiseen, sosiaali- ja terveystalouteen, sosiaaliturvaetuuksiin, asumiseen, palvelujen tarjontaan, ammattiliiton jäsenyyteen, itsenäisen ammatin tai elinkeinon harjoittamiseen sekä asevelvollisuuden tai siviilipalvelun suorittamiseen.

Syrjintälautakunta ei käsittele työsuhteisiin liittyviä kysymyksiä, sillä ne kuuluvat työsuojelupiireille. Se ei myöskään käsittele sellaisia syrjintätapauksia, jotka viedään käräjäoikeuteen ja joihin haetaan hyvitystä yhdenvertaisuuslain perusteella tai joista nostetaan syyte rikoslain syrjintäkiellon perusteella. Syrjintälautakunta ei myöskään korvaa normaaleja muutoksenhakuelimiä.⁹

Nykyisen lautakunnan toimikausi alkoi vuonna 2004, ja se on toimintansa aikana tutkinut ja ratkaissut sata hakemusta.¹⁰ Vuonna 2006 syrjintälautakunta julkisti viisi päätöstä.¹¹

Sosiaalitoimea koskevassa tapauksessa arvioitiin Espoon kaupungin sosiaaliviranomaisen toimintaa. Kantelun vähemmistövaltuutetulle oli tehnyt isä, joka oli eronnut lastensa äidistä pari vuotta aiemmin ja kokenut sosiaaliviranomaisten toiminnan lasten huoltoon ja tapaamisoikeuteen sekä lastensuojeluun liittyvissä asioissa olleen asenteellista, puolueellista ja syrjivää. Asiaa oli käsitelty käräjäoikeudessa ja hovioikeudessa, jotka olivat määränneet huoltajuuden äidille, mutta vahvistaneet lapsille laajan tapaamisoikeuden isäänsä. Hovioikeus oli myös todennut väitteet isän väkivaltaisuuksista perättömiksi. Sosiaaliviranomaiset eivät kuitenkaan olleet toiminnassaan ottaneet huomioon näitä päätöksiä, vaan olivat lähestymiskielto- ja huostaanottopäätöksillä toistuvasti estäneet isän ja lasten tapaamiset huolimatta siitä, että nämä päätökset kumottiin käräjäoikeudessa ja Espoon sosiaali- ja terveyslautakunnassa. Lisäksi viranomaiset olivat käyttäneet isän muslimitaustaa ja siitä johtuvia tapoja häntä vastaan, ja epäselvyyksiä oli esiintynyt myös tulkin käytössä. Vähemmistövaltuutettu oli antanut sosiaalitoimelle lausunnon, jossa hän oli tarkastellut toiminnan syrjivää luonnetta, mutta myöskään sillä ei ollut vaikutusta sosiaaliviranomaisten toimintaan. Syrjintälautakunnan mukaan Espoon sosiaali- ja terveystoimen toiminta oli ollut asenteellista ja syrjivää, ja kielsi sosiaali- ja terveystoimea syrjimästä isää tämän etnisen taustan perusteella.¹²

Kaksi syrjintälautakunnan antamaa kieltopäätöstä liittyi ravintolasyrjintään. Oulussa ravintolan omistajan vaihduttua ja uuden ravintolapäällikön aloitettua tämä oli ilmoittanut henkilökunnalle, että ravintolassa aiemmin usein käyneet ulkomaalaiset ja maahanmuuttajataustaiset asiakkaat olivat nyt porttikiellossa eikä heitä enää palveltaisi. Lisäksi ravintolapäällikkö oli vuoropäiväkirjassa kutsunut heitä ”karvakäsiiksi”. Henkilökunta oli ilmoittanut ravintolapäällikölle, että asiakkaiden erottelu näiden alkuperän perusteella oli lainvastaista, ja vahtimestari oli irtisanoutunut palveluksesta uuden asiakasvalintapolitiikan vuoksi. Syrjintälautakunnalle antamassaan selvityksessä ravintolapäällikkö väitti, että ravintolasta poistaminen oli johtunut asiakkaiden häiritsevästä käyttäytymisestä. Syrjintälautakunnan mukaan häiritsevästi käyttäytyneiltä henkilöiltä oli perustellusti voitu evätä ravintolaan pääsy. Tämä ei kuitenkaan oikeuta yleisesti kieltämään sisäänpääsyä ravintolaan etnisellä perusteella. Lisäksi lautakunta totesi, että asiakkaiden nimittelyllä

oli luotu ulkomaalaistaustaisia asiakkaita halventava ilmapiiri. Syrjintälautakunta katsoi, että ravintolapäällikön ohjeet merkitsivät käskyä syrjiä, mikä on yhdenvertaisuuslaissa määritelty syrjinnäksi, ja kielsi ravintolapäällikköä ja ravintolan omistajayhtiötä syrjimästä asiakkaita heidän etnisen taustansa perusteella.¹³

Toisessa tapauksessa helsinkiläistä ravintolaa syytettiin siitä, että se oli rikkonut yhdenvertaisuuslakia, kun kongolaisen henkilön sisäänpääsy ravintolaan oli estetty. Sisäänpääsyn epäämistä perusteltiin sillä, että hänellä oli ollut jalassaan lenkkikengät, jotka eivät ovimiehen mukaan olleet tarpeeksi siistit ravintolaan. Kuitenkin jonossa ja ravintolassa oli useita muita, joilla oli jalassaan vastaavanlaiset jalkineet. Kongolainen henkilö ja hänen suomalainen aviopuolisonsa seurueineen pitivät todellisena syynä kieltoon etnistä syrjintää. Järjestyksenvalvojat selittivät kiellon johtuneen osin ovimiehen väärästä käsityksestä siitä, minkälaista pukeutumista kyseisessä ravintolassa edellytettiin, osin siitä, että sisään pyrkinyt seurue oli kiihtyneessä tilassa ja puoliso sätti ovimiehiä rasisteiksi. Syrjintälautakunnan mielestä sisäänpääsyn epäämisen todellisena syynä ei ole voinut olla kongolaisen henkilön pukeutuminen, sillä vastaavasti pukeutuneita ihmisiä oli päästetty sisään ravintolaan. Niinpä hän oli tullut asiakkaana kohdelluksi muita epäedullisemmin ja syrjintäkieltoa oli siten rikottu. Syrjintälautakunta kielsi järjestyksenvalvojaa jatkamasta syrjintää etnisen taustan perusteella niin, että se estää kyseisen henkilön sisään pääsyn ja palvelujen tarjoamisen.¹⁴

Eduskunnan oikeusasiamies valvoo viranomaisten ja virkamiesten sekä muiden julkista tehtävää hoitavien toimintaa. Erityisesti oikeusasiamies seuraa sitä, että perus- ja ihmisoikeudet sekä lasten oikeudet toteutuvat. Tehtävänsä hän hoitaa pääasiassa tutkimalla hänelle tulevia kanteluita, mutta hän voi ottaa tapauksia tutkittavaksi myös omasta aloitteestaan. Hän voi myös tehdä esityksiä valtioneuvostolle epäkohtien korjaamiseksi sekä antaa lausuntoja lainvalmisteluhankkeista ministeriöille näiden pyynnöstä. Lisäksi hän tekee tarkastuksia virastoissa ja laitoksissa: vuonna 2006 hän tarkasti esimerkiksi Metsälän vastaanottokeskuksen säilöönottoyksikön, Turun vastaanottokeskuksen sekä Turun kihlakunnan poliisilaitoksen.¹⁵

Vuonna 2006 oikeusasiamiehelle saapui yhteensä 3662 kantelua. Niistä ulkomaalaisvirastoa koski 47, rasismia 10, kieliasioita 58, saamelaisasioita 2, romaneja 1 sekä syrjintää 41 kantelua. Syrjintätapaukset pitävät sisällään kaikenlaisia, ei ainoastaan etnisyyteen liittyviä syrjintäepäilyjä. Toimistossa ratkaistiin 65 ulkomaalaisasiaa. Usein kantelun kohteena oli lupahakemusten pitkä käsittelyaika tai tyytymättömyys viranomaisen tekemään kielteiseen oleskelulupa- tai viisumipäätökseen. Kantelut eivät yleensä johtaneet toimenpiteisiin, ellei lupien käsittelyssä lain mukaisesti ollut huomauttamista.¹⁶

4.2.2. Valvontaa kansainvälisellä tasolla

Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutetun tehtävänä on edistää ihmisoikeuskoulutusta ja yleistä tietoa ihmisoikeuksista. Hän seuraa jäsenvaltioiden ihmisoikeustilannetta vierailemalla eri maissa ja antaa suosituksia ihmisoikeuksien edistämiseksi. Vuonna 2006 ihmisoikeusvaltuutettu julkaisi seurantaraportin, jossa arvioidaan sitä, millaisiin toimiin Suomessa on ryhdytty valtuutetun vuonna 2001 antamien suositusten pohjalta.¹⁷

Syrjinnän, rasismin ja muukalaisvihan vastaisten toimien osalta valtuutettu antaa Suomelle tunnustusta. Hänen mukaansa haavoittuvien ryhmien valitusmahdollisuudet ovat selvästi parantuneet yhdenvertaisuuslain säätämisen sekä vähemmistövaltuutetun viran ja syrjintälautakunnan perustamisen seurauksena. Vähemmistövaltuutettu on hänen mukaansa nopeasti kehittynyt aktiiviseksi toimijaksi etnisten suhteiden kehittämisessä ja käsitellyt tehokkaasti saamiaan valituksia. Hän arvioi, että yhdenvertaisuuslailla on ennalta ehkäisevä vaikutus, sillä sen vuoksi ihmiset ymmärtävät entistä selvemmin, että syrjintä ja rasismi ovat laitonta ja usein jopa rikollista toimintaa.¹⁸ Saamelaisen, romanien ja venäjänkielisen väestön sekä turvapaikanhakijoiden tilanteen osalta ihmisoikeusvaltuutettu esittää huolenaiheita ja suosituksia tilanteen parantamiseksi. Niitä käsitellään asiayhteyksissään toisaalla tässä luvussa.

Kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen tavoitteena on taata kansalliseen vähemmistöön kuuluville henkilöille tosiasiallinen tasa-arvo sekä olosuhteet, jotka antavat mahdollisuuden vähemmistöryhmien identiteetin ja kulttuurin säilymiselle ja kehitykselle. Valtiot voivat itse määritellä sen, mitkä ryhmät kuuluvat sopimuksen soveltamisen piiriin. Suomessa sen piiriin on katsottu kuuluvan ainakin saamelaiset, romanit, juutalaiset, tataarit ja vanhanäläiset sekä tosiasiallisesti myös suomenruotsalaiset, vaikka tästä ei vallitse yksimielisyyttä.¹⁹

Sopimuksen toimeenpanoa valvoo Euroopan neuvoston ministerikomitea, joka antoi Suomea koskevan päätöslauselman tammikuussa 2007.²⁰ Se perustuu neuvoa-antavan komitean maaliskuussa 2006 antamaan julkilausumaan. Yksi ministerikomitean suosituksista koskee sopimuksen soveltamista: Suomen harjoittama eronteko ”vanhojen venäläisten” ja uusien venäjänkielisten asukkaiden välillä on kyseenalainen. Lisäksi eräät ryhmät, kuten karjalaiset, ovat toivoneet pääsevänsä sopimuksen piiriin, ja komitea kiinnittää vielä huomiota inkeriläisten ja virolaisten erityisen identiteettiin ja asemaan Suomessa. Asiantuntijakomitea suosittelee, että venäjänkielisten jaottelua koskeva kritiikki otettaisiin huomioon ja että keskustelua sopimuksen piiriin haluavien ryhmien kanssa käytäisiin. Komitea suosittelee myös, että valtion ja Ahvenanmaan viranomaisten välillä käytäisiin keskustelua siitä, olisiko sopimusta sovellettava myös suomenkielisiin Ahvenanmaan asukkaisiin.²¹ Ministerikomitea yhtyy näihin suosituksiin.

Syrjinnänvastaisen lainsäädännön osalta asiantuntijakomitea antaa seuraavia suosituksia: kattavaa syrjinnän vastaista lainsäädäntöä sekä siihen liittyvää seurantaa on edelleen kehitettävä ja yhdenvertaisuussuunnitelmien laatua ja toimeenpanoa on seurattava säännöllisesti. Komitea kehottaa kiinnittämään erityistä huomiota vähemmistötaustaisten, mukaan lukien venäläisten lasten nimittelyyn koulussa.²²

Alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevalla eurooppalaisella peruskirjalla pyritään suojelemaan ja edistämään perinteisiä alueellisia kieliä ja vähemmistökieliä, edistämään näiden käyttöä yksityisessä ja julkisessa elämässä sekä ylläpitämään ja kehittämään Euroopan

kulttuureja ja kulttuuriperintöä. Myös tämän sopimuksen toimeenpanoa valvoo Euroopan neuvoston ministerikomitea asiantuntijakomitean avustamana. Suomi on sitoutunut täyttämään peruskirjan velvoitteet laajimmin ruotsin kielen kohdalla ja lähes yhtä laajasti saamen kielen kohdalla. Romanikieleen ja muihin ei-alueellisiin kieliin Suomi soveltaa peruskirjan säännöksiä soveltuvien osin. Vuonna 2006 Suomi antoi kolmannen kerran raporttinsa peruskirjan täytäntöönpanosta. Sen sisältöä käsitellään luvussa 4.5.²³

4.2.3. Syrjinnän torjuntaa ja aloitteita

Valtioneuvoston maahanmuuttopoliittisessa ohjelmassa rasismien ja alkuperään perustuvan syrjinnän torjumiseksi esitetään useita toimenpiteitä. On madallettava kynnystä puuttua alkuperään perustuvaan syrjintään ja viranomaisten pitää luoda hyvät käytännöt rasismien ja syrjinnän ehkäisemiseksi. Tästä ovat erityisesti vastuussa peruspalvelujen tuottamisesta vastaavat viranomaiset. Valtionavustuksia myöntävien viranomaisten täytyy varmistua siitä, että avustettavien järjestöjen toiminta tukee suvaitsevaisuutta.²⁴

Ajankohtaista on myös selvittää yhdenvertaisuuslain vaikutukset ja mahdolliset ongelmakohdat sekä valmistella ehdotukset lain muuttamiseksi.²⁵ Syrjimättömyyttä ja yhdenvertaisuuslainsäädäntöä koskevan tiedottamisen onnistumista seurataan, ja työministeriö laatii monivuotisen tiedotus- ja koulutusstrategian tietoisuuden lisäämiseksi. Viranomaisia ja tiedotusvälineitä kannustetaan vastuulliseen tiedonvälitykseen maahanmuutosta ja eri väestöryhmien välisistä suhteista.²⁶

Tavoitteeksi rasismien ja etniseen alkuperään perustuvan syrjinnän ehkäisyssä asetetaan nollatoleranssi. Kaikkia viranomaisia sekä työmarkkina- ja kansalaisjärjestöjä kehoitetaan omaksumaan päättäväinen asenne alkuperästä riippumattoman tosiasiallisen yhdenvertaisuuden saavuttamiseksi. Syrjimättömän yhteiskunnan kehittymisen katsotaan edellyttävän myös maahanmuuttajien osallisuuden edistämistä niin

lähiyhteisöissä kuin kansalaistoiminnassa. Maahanmuuttajien osallisuuden kehittämisen todetaan olevan mukana myös hallituksen kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmassa. Samoin pidetään tärkeänä tukea eri väestöryhmien välisten suhteiden kehittymistä myönteiseen suuntaan. Tämä edellyttää sitä, että hyvien etnisten suhteiden kehittäminen otetaan huomioon kaikessa yhteiskuntapoliittisessa suunnittelussa, erityisesti työllisyys-, koulutus- ja asuntopolitiikassa sekä sosiaalisen ja taloudellisen syrjäytymisen ehkäisyssä. Tarpeen on myös asennekasvatus ja syrjimättömyyttä koskeva tiedotus, erityisesti päiväkodeissa, oppilaitoksissa ja opettajankoulutuksessa, työpaikoilla ja tiedotusvälineissä.²⁷

Etnisten suhteiden neuvottelukunnan (ETNO) tehtävänä on avustaa ministeriöitä etnisesti yhdenvertaisen ja monimuotoisen yhteiskunnan kehittämisessä ja toimia asiantuntijaelimenä maahanmuuttopolitiikan eri osa-alueiden kehittämisessä sekä tiedottaa näistä asioista. Lisäksi sen tehtävänä on edistää hyviä etnisiä suhteita ja osallistua maahanmuuttajien järjestötoiminnan edistämiseen. ETNO toimii sekä valtakunnallisella, että alueellisella tasolla, Pohjois-, Länsi- ja Itä-Suomessa.²⁸ Vuonna 2006 ETNO järjesti ensimmäistä kertaa Etnisten suhteiden foorumin. Se pidettiin 25. tammikuuta eduskunnan tiloissa. Foorumin aiheena olivat hyvien etnisten suhteiden nykytila ja tulevaisuus Suomessa. Nykytilaa arvioivat tutkijat, tulevaisuuteen katsottiin avaintoimijoiden ja hyvien käytäntöjen avulla.²⁹

ETNO:ssa toimi vuonna 2006 neljä työryhmää. Työelämän hyvät käytännöt -työryhmä aloitti toimintansa. Uskonnollinen ja kulttuuri-inen vuoropuhelu -työryhmä käsitteli poikien ympärileikkausta ja muslimien hautapaikkakysymystä. Hyvät etniset suhteet pääkaupunkiseudulla -työryhmän kokousten teemoina olivat asenneilmapiiri, kielen oppiminen, työllistyminen, vuorovaikutus ja osallisuus sekä maahanmuuttajat kansainvälisenä voimavarana.³⁰

Neljannen työryhmän aiheena oli rasismien vastainen työ, ja se valmisti esityksen rasismien ehkäisystä tunnistamisesta ja siihen puuttumisesta. Työryhmä hahmottelee esityksessään ETNO:lle entistä aktiivisempaa roolia rasismien vastaisessa työssä. Neuvottelukuntien laajan

jäsenpohjan katsotaan takaavan niille hyvät edellytykset rasististen tapausten ja ilmiöiden seuraamiseen sekä valtakunnallisesti että alueellisesti. Työryhmän mukaan ETNO:n pitäisi ottaa käsittelyyn sellaisia tapauksia, joilla on laajempaa yhteiskunnallista merkitystä, ei yksittäisiä tapauksia. ETNO:n tehtäviksi katsotaan myös aloitteiden tekeminen, hyvien etnisten suhteiden tärkeydestä ja rasismin vaikutuksista tiedottaminen, eri toimijoiden kouluttaminen ja hyvien käytäntöjen levittäminen. Todetaan myös, että ETNO:n olisi seurattava kansainvälistä rasismin torjuntaan liittyvää keskustelua ja tutkimusta sekä levittää tietoa muiden maiden käytännöistä.³¹

ETNO:n asettama työryhmä ehdotti vuonna 2002, että Suomeen perustettaisiin venäläisasioita käsittelevä neuvottelukunta. Neuvottelukunnassa pitäisi olla edustettuina ne hallinnon alat, jotka käsittelevät venäjänkielisen vähemmistön asioita, sekä itse venäjänkielinen vähemmistö. Neuvottelukunta olisi asiantuntijaelin, jonka tärkeimpiä tehtäviä olisi valmistella suosituksia Suomen venäjänkielistä väestöä koskevissa kysymyksissä ja auttaa viranomaisia hoitamaan niitä.³² Vuonna 2006 Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu viittasi Suomea koskevassa raportissaan muun muassa tähän ehdotukseen ja kehotti viranomaisia vakavasti harkitsemaan työryhmän suosituksia. Ihmisoikeusvaltuutettu huomautti, että venäjänkieliset muodostavat suurimman vähemmistökieliryhmän Suomessa, ja totesi, ettei ole vakuutunut siitä, että venäjänkielisten erityisiin tarpeisiin kyettäisiin vastaamaan tehokkaasti sellaisten neuvoa-antavien elinten puitteissa, jotka edustavat vähemmistöjä ja maahanmuuttajia yleisesti.³³

Romaniasiaain neuvottelukunnan tehtäviin kuuluu seurata romaniväestön yhteiskunnallisten osallistumismahdollisuuksien ja elinolosuhteiden kehittymistä ja tehdä aloitteita niiden edistämiseksi sekä edistää romanikieltä ja kulttuuria. Vuosi 2006 oli romaniasiaain neuvottelukunnan (RONK) 50. juhlavuosi, jota se juhlisti huhtikuussa Finlandia-talolla. Samassa yhteydessä julkaistiin myös neuvottelukunnan toiminnasta kertova juhlakirja *Romanit* toimijoina yhteiskunnassa ja myönnettiin ensimmäinen Paarkiba-tunnustus romaniasioissa ansiotuneelle henkilölle, presidentti Tarja Haloselle, hänen ehtymättömyöstään romaniväestön hyväksi.

Vuonna 2006 neuvottelukunta piti neljä kokousta ja lisäksi neuvottelukunnan työjaosto kokoontui neljä kertaa³⁴ Romaniasiaain neuvottelukunta pitää alueellisten romaniasiaain neuvottelukuntien toimintamäärärahojen sisällyttämistä valtion budjettiin vuonna 2006 merkittävimpänä konkreettisena kehityskelena romanien aseman parantamiseksi alue- ja paikallistasolla.

Romaniasioiden hoidon näkökulmasta myönteistä kehitystä on tapahtunut valtioneuvoston asetettua vuoden 2004 alusta alueelliset romaniasiaain neuvottelukunnat neljän lääninhallituksen yhteyteen. Alueellisten neuvottelukuntien tehtäviin kuuluu toimia viranomaisten ja romanien välisenä yhteistyö- ja asiantuntijaelimenä oman lääninsä alueella. Alueelliset neuvottelukunnat ovat käytännössä edistäneet romanien aseman kohentumista omilla alueillaan. Vakinaisten työntekijöiden palkkaamisen vuoksi toiminta saa lisää vahvuutta ja pitkäjänteisyyttä. Neuvottelukuntien vakinaistamisella on ollut selvästi myönteistä vaikutusta romanien aseman kehittymiselle alue- ja kuntatasolla. Ne ovat esimerkiksi vaikuttaneet myönteisesti ongelmiin asuntoasioissa, romanilasten varhaiskasvatuksen kehittämishankkeiden käynnistämisessä ja EU-rahoitteisten romanien työllisyysprojektien käynnistämisessä neljässä läänissä. Projekteilla on ollut vaikutusta muun muassa esiopetukseen osallistuvien romanilasten määrän lisääntymiselle ja aikuisikäisten romanien kouluttautumiselle ammattiin.

Länsi-Suomen läänin alueella alueellisen romaniasiaain neuvottelukunnan aloitteesta on perustettu paikallisia kunnanvaltuuston nimeämiä romanityöryhmiä. Paikalliset romanityöryhmät voivat tehokkaasti välittää tietoa yhdenvertaisuuslainsäädännöstä paikallistasolla. Lähi tulevaisuudessa myös muut alueelliset romaniasiaain neuvottelukunnat pyrkivät innostamaan kuntia ja romaneja vastaavien paikallisten romanityöryhmien perustamiseen.³⁵

Saamelaiskäräjät täytti vuonna 2006 kymmenen vuotta. Saamelaiskäräjien puheenjohtajana alusta lähtien toiminut Pekka Aikio on tyytyväinen siihen, että saamelaiskäräjät on vuosikymmenen aikana voinut edistää sekä poliittista että hallinnollista toimintaansa. Suomen hallituksen toiminnassa saamelaisten suhteen on hänen mukaansa

kuitenkin edelleen paljon toivomisen varaa. Saamelaisten oikeudet maahan, veteen ja perinteisiin elinkeinoihin ovat edelleen turvaamatta. Työn alla on kuitenkin juuri tärkeitä asioita, kuten Pohjoismaisen saamelaissopimuksen valmistelu ja valmistautuminen ILO:n alkuperäiskansasopimuksen ratifiointiin.³⁶

Suomi ei ole vielä voinut ratifioida ILO:n alkuperäiskansasopimusta n:o 169, koska lainsäädäntömme ei katsota vastaavan sopimuksen määräyksiä saamelaisten maahan, veteen ja luonnonvaroihin kohdistuvien oikeuksien osalta.³⁷ Oikeusministeriössä valmistui saamelaiskäräjien myötävaikutuksella valtion talousarvioon vuodelle 2006 sisältynyt hanke luonnokseksi laiksi maankäyttöoikeuden turvaamisesta saamelaisten kotiseutualueella ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi. Perustuslain mukaiseen saamelaisten kulttuurimuotoon kuuluvat saamelaisten perinteiset elinkeinot kuten poronhoito, kalastus ja metsästys. Pääministeri Matti Vanhasen kokoama epävirallinen ministerityöryhmä seurasi hanketta ja määritteli sen linjaukset maahan ja perinteisiin elinkeinoihin liittyvien oikeuksien järjestämisestä saamelaisten kotiseutualueella.³⁸ Valmista esitysluonnosta ei kuitenkaan ennätetty lähettää lausunnolle niin, että esitys olisi voitu antaa eduskunnalle vielä tämän vaalikauden aikana. Suomi oli kuitenkin – tarkoituksella saada edustajansa YK:n ihmisoikeusneuvostoon – ennättänyt keväällä 2006 antaa YK:n yleiskokoukselle lupauksen siitä, että ILO:n alkuperäiskansasopimuksen määräysten täyttämiseksi hallitus antaa syksyllä 2006 kyseisen hallituksen esityksen eduskunnalle.³⁹ Suomi sai edustajansa YK:n ihmisoikeusneuvostoon, mutta lupaus jäi täyttämättä.⁴⁰

Ihmisoikeusliitto muistutti tästä rikotusta lupauksesta lausunnossaan ulkoasiainministeriölle. Samassa yhteydessä Ihmisoikeusliitto painotti sitä, että ILO:n alkuperäiskansasopimuksen ratifiointi edellyttää saamelaisten maa- ja metsätalouden liittyvien kysymysten ratkaisemista. Pohjoismaisen saamelaissopimuksen luonnoksen vakavin puute onkin se, että se ei sisällä ratkaisua näihin kysymyksiin. Alkuperäiskansasopimuksen ratifioinnin viivästyminen on luonut epävarmuuden ilmapiiirin, joka ruokkii ristiriitojen kärjistymistä metsätyöntekijöiden ja

poronhoitajien välillä. Ihmisoikeusliitto varoittikin lausunnossaan siitä, että Suomi on menettämässä uskottavuutensa alkuperäiskansojen ihmisoikeuksien puolestapuhujana, ellei saamelaisten kotialueen eri osia uhkaavia hakkuita saada loppumaan.⁴¹

Saamelaisten oikeuksien puolustajasta Ihmisoikeuspuurtaja 2006

Ihmisoikeusliiton myöntämä Ihmisoikeuspuurtaja-palkinto annettiin vuonna 2006 poronhoitaja Kalevi Paadarille. Paadar palkittiin sitkeästä työstään poroelinkeinon ja saamelaiskulttuurin puolustajana. Palkinto jaettiin nyt kuudennen kerran, ja se luovutettiin torstaina 26. lokakuuta Ihmisoikeusliiton johtokunnan kokouksessa Helsingissä.

Kalevi Paadarin haastattelu Ihmisoikeusraportti 4/2006

Saamelaisten kulttuurin suojaaminen edellyttäisi perustuslakivaliokunnan tarkoittamia erityistoimenpiteitä erityisesti porosaamelaisten osalta.⁴² Martin Scheinin on todennut, että hakkuiden jatkuminen laidunkiertoon perustuvien saamelaispaliskuntien talvilaidunalueilla ja poron kohtelu Suomen maatalouspolitiikassa yhtenä lihantuotantoläimenä muiden joukossa ovat hyvää vauhtia tuhoamassa saamelaisen poronhoidon. Samalla saamen kieli, saamelainen kulttuuri ja viime kädessä saamelaisen kansan olemassaolo ovat uhanalaisia. Scheininin mukaan Suomen lainsäädäntö ja valtion muut toimet suhteessa saamelaisten poronhoitoon täyttävän kolme YK:n alkuperäiskansajulistusluonnoksen 8 artiklassa määritellyn kulttuurisen kansanmurhan käsitteeseen liittyvää toimintatapaa: kyse on saamen kansan erityisluonteen ja integriteetin kieltämisestä, heidän kulttuurinsa perustana olevien keskeisten luonnonvarojen epäamisestä ja valtion toteuttamasta alkuperäiskansan pakkoassimilaatiosta valtaväestöön.⁴³

Saamelaiskäräjät totesi kertomuksessaan vuodelta 2006, että Suomi on valtiosääntöoikeudellisella tasolla tunnustanut saamelaisten aseman

alkuperäiskansana, mutta hallitus kohtelee saamen alkuperäiskansaa lähinnä alueellisena kielivähemmistönä. Ministeriöissä ja hallituksessa tieto saamelaisista ja heidän asemastaan ja oikeuksistaan alkuperäiskansana on useimmissa tapauksissa heikko, eikä hallituksella ole vielä selkeää saamelaispoliittista linjaa eikä vakiintuneita hallinnollis-poliittisia menettelytapoja näiden asioiden hoitamiseksi.⁴⁴ Saamelais-ten syrjintä Suomessa on rakenteellista, ja sen vähentämiseksi täytyisi ennen kaikkea vaikuttaa saamelaisten kotiseutualueen hallintoon ja saamelaisten osallisuuteen päätöksenteossa.⁴⁵

4.2.4. Neuvontaa ja seuranta

Hallituksen maahanmuuttopoliittisen ohjelman politiikkalinjauksista yksi (nro 15) koskee rasismia ja etninen syrjinnän ehkäisyä sekä tosiasiallisen yhdenvertaisuuden saavuttamista. Yhtenä keinona tämän päämäärän saavuttamiseksi esitetään syrjinnän ja rasismia uhreiksi joutuneiden tuki- ja neuvontapalvelujen kehittämistä.⁴⁶

Vähemmistövaltuutetun toimisto ja työministeriö ovat vuodesta 2005 alkaen olleet mukana EurEquality-hankkeessa, jossa Suomen tehtävänä on ollut etnisen syrjinnän vastaisen neuvonnan kehittäminen. Vuonna 2006 hankkeessa on erityisesti keskitetty siihen, miten neuvonta pitäisi ja olisi mahdollista toteuttaa kunnissa ja alueellisella tasolla. Hankkeen toteutuksesta vastanneen Riikka Tellan näkemys on, että vastuu neuvonnan toteuttamisesta pitää olla kunnilla. Niiden olisi sisällytettävä syrjinnän vastainen neuvonta osaksi yhdenvertaisuussuunnitelmaa. Neuvonnasta voisi kunnassa vastata esimerkiksi sosiaaliamies, maahanmuuttajatyön koordinaattori tai sovittelutoiminnasta vastaava henkilö. Mielekkäin tapa järjestää neuvonta riippuu myös kunnan koosta. Suomessa on 250 kuntaa, joissa asuu alle 50 ulkomaalaista, ja tällaisten kuntien kannattaisi järjestää neuvonta yhteistyössä lähialueen kuntien kanssa, mahdollisena toimintamuotona muutaman avainhenkilön muodostama valmiusryhmä. Toisaalta 26 kunnassa on yli 200 ulkomaalaista asukasta. Tällaisissa kunnissa

erillinen neuvontapalvelu olisi tarpeen. Etnisen syrjinnän vastainen neuvonta palvelisi ulkomaalaisten lisäksi myös niitä etnisiin vähemmistöihin kuuluvia, jotka ovat Suomen kansalaisia.⁴⁷

Tella muistuttaa, ettei kunnan vastuunotto merkitse sitä, että sen pitäisi toteuttaa neuvontapalvelu yksin, vaan on päinvastoin tärkeää, että viranomaiset, vähemmistöt, järjestöt ja projektit verkostoituisivat ja tekisivät yhteistyötä neuvonnan suunnittelussa ja toteutuksessa. Viranomaistoiminnan vahvuutena on sen pysyvyys, resurssit ja laaja tiedonsaantioikeus. Sen heikkoutena taas on, että syrjintää kokenut, vähemmistöön kuuluva henkilö ei välttämättä luota viranomaisiin, ja yhteydenottokynnys on korkeampi kuin silloin, jos neuvontaa antaa samaan etniseen ryhmään kuuluva henkilö omalla kielellä. Kansalaisjärjestöjen ja projektien vahvuutena puolestaan on käytännönläheisyys ja joustavuus.⁴⁸

Valtakunnallisella tasolla neuvonnasta vastaisi vähemmistövaltuutetun toimisto, joka tukisi ja kouluttaisi paikallisen ja alueellisen tason toimijoita. Alueellisella tasolla keskeisessä roolissa olisivat lääninhallitukset ja työvoima- ja elinkeinokeskukset sekä työsuojelupiirit, työmarkkinajärjestöt ja alueelliset neuvottelukunnat.⁴⁹

Neuvontapalvelun rakentamisessa tarvitaan tietoa alueen etnisten vähemmistöjen kokemasta syrjinnästä ja syrjintätapausten käsittelystä. Tiedon keräämisen pitää olla jatkuvaa ja säännöllistä. Sen voi toteuttaa esimerkiksi yhdenvertaisuussuunnittelun arvioinnin yhteydessä. TE-keskukset tai lääninhallitukset voisivat lähettää kunnille vuosittain kyselyn, joista koottaisiin aluekohtaiset raportit. Tämä tehtävä voisi kuulua maahanmuuttoasioiden toimikunnille, joita ollaan parhaillaan perustamassa TE-keskuksiin. Alueellisesti kerätyn tiedon välittäminen vähemmistövaltuutetulle auttaisi hänen toimintansa suuntaamisessa ja parantaisi hänen mahdollisuuksiaan edistää hyviä etnisiä suhteita.⁵⁰

Myös syrjinnän seurantaraportin kirjoittanut Simo Mannila pitää yhdenvertaisuuslain ja kotouttamislain toteuttamisen seurantaan mahdollisesti merkittävänä tietolähteenä. Tärkeinä hän pitää myös vähemmistövaltuutetun ja syrjintälautakunnan sekä tuomioistuinten ratkaisuja, lausuntoja ja muita tietoja. Mannila toteaa, että Suomessa teh-

dään runsaasti etnisyyteen liittyvää tutkimusta, mutta se on usein luonteeltaan laadullista, mikä merkitsee sitä, että aineistot ovat pieniä ja tilastollisessa mielessä epäedustavia. Laajemmin tietoa voisi kerätä uhritutkimuksilla tai elinolotutkimuksilla. Työolotutkimusten ja työolobarometrin kysymyksiä pitäisi täydentää, jotta niiden avulla saataisiin tietoa myös etnisestä syrjinnästä. Myös yritystilastoja ja koulutustilastoja voisi hyödyntää nykyistä paremmin. Tilastokeskuksen maahanmuuttajatiedostossa on paljon tietoa maahanmuuttajien elinoloista, ja Mannila ehdottaa niiden täydentämistä KELA:n ja Stakesin rekisteritiedoilla. Perinteisten etnisten vähemmistöjen asemasta tilasto- ja rekisteritiedot eivät kerro suoraan. Niinpä esimerkiksi saamelaiden ja romanien tilannetta ja syrjintäkokemuksia on selvitettävä erillistutkimuksin ja -selvityksin. Tärkeinä tietolähteinä Mannila nostaa esiin vielä etnisiä ryhmiä edustavat tahot, neuvottelukunnat ja muut yhteistyöelimet sekä kansalaisjärjestöjen tuottaman tiedon.⁵¹

Euroopan rasismien ja muukalaispelon seurantakeskuksen (EUMC) tehtävänä on tuottaa tietoa rasismista ja muukalaisvastaisuudesta. Seurantakeskuksella on jokaisessa unionin jäsenmaassa kansallinen seurantakeskus, jotka muodostavat RAXEN-verkoston (European Racism and Xenophobia Network). Jäsenmaiden seurantakeskukset keräävät EUMC:lle kansallisen tason tietoa eri lähteistä rasismien ja muukalaispelon sekä juutalais- ja muslimivastaisuuden esiintymistä ja muodoista, niiden laajuudesta ja seurauksista. Ihmisoikeusliitto on toiminut Suomen kansallisena seurantakeskuksena vuodesta 2002 lähtien.

EUMC julkaisi kuluneena vuonna muun muassa seuraavat tutkimukset: *Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia*, *Roma and Travellers in Public Education*, *Migrants, Minorities and Housing* ja *Annual Report 2006: Situation regarding Racism and Xenophobia in the Member States of the EU*. Lisäksi EUMC lanseerasi julkiseen käyttöön jäsenmaatietokannan, johon on kerätty jokaisesta jäsenmaasta tietoja kansallisesta lainsäädännöstä, rasismien ja etnisen syrjinnän ilmentymistä työelämässä, koulutuksessa, asumisessa ja tietoja rasistisesta rikollisuudesta.⁵²

Lokakuussa 2006 EUMC järjesti yhteistyössä työministeriön kanssa

pyöreän pöydän konferenssin Helsingissä. Konferenssin teemana oli maahanmuuttajataustaisten etnisten vähemmistöjen osallisuuden parantaminen ja yhdenvertaisten mahdollisuuksien lisäämien jäsenmaissa. Työryhmissä keskusteltiin muun muassa maahanmuuttajataustaisten etnisten vähemmistöjen poliittisesta osallisuudesta, tietoisuuden lisäämisestä ja hyvistä kotouttamisen käytännöistä sekä siitä, miten syrjinnän vastainen työ saadaan viedyksi osaksi kotouttamista.

Kulunut vuosi oli EUMC:n viimeinen toimintakausi nykymuodossa, sillä maaliskuussa 2007 se muuttui virallisesti Euroopan unionin perusoikeusvirastoksi (FRA). RAXEN-verkoston toiminta jatkuu edelleen, kuten myös Ihmisoikeusliiton rooli kansallisena seurantakeskukseksi.

4.3. Rasistinen rikollisuus

4.3.1. Poliisin tietoon tulleet rasistiset rikokset

Poliisiammattikorkeakoulun viimeisin rasistisia rikosepäilyjä koskeva vuosiselvitys kartoittaa vuoden 2005 tilanteen.⁵³ Poliisille tehtiin kyseisenä vuonna 412 rikosilmoitusta, joissa oli kyse rasistisia piirteitä sisältävistä rikosepäilyistä. Rasistisia rikosepäilyjä näissä ilmoituksissa oli yhteensä 669. Näiden lukujen välinen ero johtuu siitä, että yhdessä rikosilmoituksessa voi olla kyse useammasta kuin yhdestä rikosnimikkeestä, kuten esimerkiksi syrjintä ja kunnianloukkaus tai pahoinpitely ja laiton uhkaus, ja myös useammasta henkilöstä samassa tapahtumassa. Verrattaessa keskenään vuosien 2003–2005 vuosiraportteja kasvua on tapahtunut sekä rikosilmoitusten että yksittäisten rikosepäilyjen määrässä, mutta kasvu on selkeämpää yksittäisten rikosepäilyjen kohdalla. Määrän kasvun arvioidaan johtuvan siitä, että rasistiseen rikollisuuteen liittyy yhä useammin joukkotappelut.

Vuonna 2005 rasistiseksi luokitelluissa rikosilmoituksissa yleisimmät rikosnimikkeet olivat pahoinpitely (205), kunnianloukkaus (94), laiton uhkaus (84) ja vahingonteko (66). Yhteensä eriasteisia pahoin-

pitelyjä (pahoinpitelyn yritys, lievä pahoinpitely, pahoinpitely, törkeä pahoinpitelyn yritys ja törkeä pahoinpitely) kirjattiin 289 kappaletta eli noin 43 prosenttia kaikista rasistiseksi luokitelluista rikosilmoituksista.

Silmiinpistävin muutos vuosien 2004–2005 selvityksissä on, että syrjintätapausten määrä on laskenut vuodessa 93 tapauksesta 37 tapaukseen. Tälle suuntaukselle on mahdollon antaa tyhjentävää selitystä, mutta todennäköistä on, että vähemmistövaltuutetun toimisto on alkanut vakiinnuttaa asemaansa syrjinnän uhrien ensikontaktipisteenä. Tätä oletusta tukee etniseen syrjintään liittyvien asiakastapausten kasvu vähemmistövaltuutetun toimistossa.

Vuonna 2005 rasistisiksi luokitelluista rikosilmoituksista ilmenee, että uhriksi joutui kaiken kaikkiaan 569 henkilöä, joista osa oli joutunut uhriksi useammin kuin kerran. Aikaisempien vuosien tapaan yli 70 prosentissa tapauksista uhri oli ulkomaalainen tai ulkomaalaistaustainen. Romanit olivat uhreja noin 5 prosentissa tapauksista. Uhri kuului valtaväestöön noin 25 prosentissa kaikista tapauksista. Suurin osa näistä oli sellaisia tapauksia, jossa valtaväestön edustaja oli ulkomaalaistaustaisen henkilön seurassa. Selkeästi suurin uhrien kansalaisuusryhmä oli suomalaiset: he olivat uhrina lähes 50 prosentissa tapauksista. Näistä 41 prosenttia oli ulkomaalaistaustaisia ja noin 10 prosenttia romaneja. Somalialaiset olivat uhrina noin 9 prosentissa tapauksista ja seuraavat kansalaisuusryhmät listassa olivat venäläiset, turkkilaiset, afganistanilaiset, irakilaiset, iranilaiset ja sudanilaiset.

Rasistisiksi luokitelluissa rikosilmoituksissa oli kaiken kaikkiaan 708 epäiltyä. Suurin osa epäillyistä oli Suomen kansalaisia (90 %), ja suurin osa heistä oli myös syntynyt Suomessa (80 %). Molemmat osuudet ovat pienentyneet noin 10 prosentilla vuodesta 2004. Tämä tarkoittaa, että yhä useampi ulkomaalaistaustainen on syyllistynyt rasistiseen tekoon. Lähes kaikki nämä teot olivat kuitenkin sellaisia, joissa on ollut tekijänä tai uhrina mukana myös suomalaisia. Tapauksissa oli usein kyse pahoinpitelystä, jossa suomalainen oli aloittanut tappelun ja ulkomaalaissyntyinen uhri vastannut tappelulla.

Vuonna 2005 rasistisia piirteitä sisältäviä rikosilmoituksia tehtiin

poliisille eniten Etelä-Suomen läänissä (55 %), missä suurin osa Suomen ulkomaalaistaustaisesta väestöstä myös asuu. Toiseksi eniten (25 %) rikosilmoituksia tehtiin Länsi-Suomen läänissä. Suhteutettuna rasististen tapausten määrä läänissä asuvien ulkomaalaisten kokonaismäärään, tulokset muuttuvat oleellisesti: vähiten rasistisia tapauksia tuhatta ulkomaalaista kohden oli Etelä-Suomen läänissä (5,3 rikosta) ja Länsi-Suomen läänissä (5,4). Itä-Suomessa oli noin seitsemän tapausta tuhatta ulkomaalaista kohden. Lapin läänissä tehtiin noin 11 ja Oulun läänissä noin 15 rasistista rikosta tuhatta ulkomaalaista kohden. Oulun läänin lukumäärään vaikutti suuresti Kajaanin pitseriakahakan tiimoilta tehdyt rikosilmoitukset kesällä 2005.

Tässä yhteydessä on tärkeää kuitenkin muistaa, että aikaisempina vuosina tehtyjen uhritutkimuksien mukaan vain pieni osa rikosten uhreista, jotka kokevat sen johtuneen heidän etnisestä taustastaan, tekevät rikosilmoituksen poliisille.⁵⁴ Näin ollen poliisin tietoon tulleet rasistiset rikosepäilyt eivät anna täsmällistä kuvaa rasististen tapahtumien määrästä ja rasististen ilmiöiden kokonaislaajuudesta.

Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen neuvoa-antava komitea toteaa viimeisimmässä Suomea koskevassa lausunnossaan, että meillä on edelleen tarvetta vahvistaa poliisin ja kansallisten vähemmistöjen keskinäistä luottamusta. Komitean mukaan tiettyjen vähemmistöjen edustajia huolestuttaa esimerkiksi se, ettei poliisi aina käsittele heihin kohdistettuja suvaitsemattomuuden, rasismin ja väkivallan ilmauksia riittävän tehokkaasti. Komitea suosittelee, että poliisi ja kansallisten vähemmistöjen edustajat syventäisivät vuoropuheluaan yhteisistä asioista myös paikallistasolla. Poliisin pitää komitean mielestä myös varmistaa, että kaikki suvaitsemattomuuden ilmaukset käsitellään asianmukaisesti.⁵⁵

Vähemmistövaltuutetun toimistoon oli vuonna 2005 tullut asiakasyhteydenottoja, joissa kritisoitiin paikallispoliisin toimintaa muun muassa rasistisiin motiiveihin liittyvien rikosten tutkinnassa hitaaksi tai tehottomaksi.⁵⁶ Valtuutetun selvittäessä asiaa ilmeni, että poliisi ei joissain tapauksissa ollut ottanut huomioon rikoksen mahdollista rasistista motiivia. Lisäksi muutamissa tapauksissa poliisin toiminnasta oli

syntynyt kuva, ettei poliisi suhtaudu näiden rikosten tutkintaan vakavasti. Valtuutettu saattoi nämä tapaukset poliisin ylijohdon tietoon, ja asiaa oli käsitelty poliisihallinnon ohjausryhmän kokouksessa. Ministeriöstä lisäksi todettiin, että poliisiyksiköissä on kiinnitettävä huomiota rasististen rikosten tilastointiin ja valvontaan.

Hallituksen maahanmuuttopoliittisessa ohjelmassa rasismin ja alkuperään perustuvan syrjinnän torjumiseksi esitetyistä toimenpiteistä ensimmäisenä mainitaan, että on madallettava kynnystä puuttua alkuperään perustuvaan syrjintään ja rasismiin sekä kiihottamiseen kansanryhmää vastaan. Tässä erityisesti poliisi- ja oikeusviranomaisten rooli on keskeinen: heidän mahdollisuuksiaan puuttua rasistisesti motivoituneeseen rikollisuuteen vahvistetaan lisäämällä kouluttamista ja tiedottamista.⁵⁷ Ihmisoikeusliitto pitää näitä toimenpide-ehdotuksia tervetulleina ja toivoo, että niiden toteuttamiseksi myönnetään tarvittavat resurssit.

4.3.2. Rasistinen motiivi ja rasismikoodin käyttö rikosilmoituksessa

Helmikuussa 2006 Suomen venäjänkielisten yhdistysten liitto FARO ry julkaisi vetoomuksen, jossa tuotiin esiin huolestuneisuus venäjänkieliseen vähemmistöön kohdistuvista ennakkoluuloista.⁵⁸ Vetoomuksen pontimina oli muun muassa Lahdessa tapahtunut venäläistaustaisten tyttöjen pahoinpitely ja Nastolassa tapahtunut inkerinsuomalaisen miehen henkirikos. Näihin tapauksiin liittyen vetoomuksessa ihmeteltiin, miksi poliisi ei halua uskoa rikoksia rasistisiksi, vaikka asianomistajat pitävät niiden syitä selvästi sellaisena, ja kysyttiin onko poliisi halukas selvittämään rikoksen motiiveja, jos uhrina on etnisen ryhmän tai kielivähemmistön edustaja.

Lahdessa tapahtuneessa pahoinpitelyssä kolmen venäläistaustaisen nuoren tytön kimppuun oli hyökännyt 10–15 lahtelaistyön joukko. Tappelu käytiin nuorisotalon liepeillä diskoillan päätteeksi. Lehtitietojen mukaan venäläistaustaiset tytöt olivat tanssineet diskossa poikien

kanssa, mikä oli suututtanut lahtelaistytöt. Diskon jälkeen nuorisotalon pihalla alkoi huutelua ja uhoaminen, mikä sitten laajeni tappeleksi. Tyttöjoukko pahoinpiteli kaksi venäläistaustaista tyttöä niin pahasti, että molempien vammat vaativat lääkärinhoitoa. Syytöseen asetettiin kolme pahoinpitelyyn osallistunutta tyttöä, koska muut asianomaiset olivat tapahtumahetkellä alaikäisiä. Lahden käräjäoikeus tuomitsi tytöt pahoinpitelystä kuukauden ehdolliseen vankeusrangaistukseen.⁵⁹

Nastolassa vuoden 2005 loppupuolella tapahtuneessa ravintola-ammuskelussa sai surmansa nuori inkerinsuomalainen mies. Tapahtumaketju alkoi ravintolasta, jossa kolmen suomalaismiehen seurue oli nimitellyt venäläisnuoria sanalla ”ryssä”. Tästä lopulta suivaantuneena yksi venäläisnuorista oli käynyt käsiksi yhteen suomalaismiehistä, minkä seurauksena oli syntynyt käsirysy, johon oli ottanut osaa useampi henkilö niin venäläisnuorten kuin suomalaistenkin puolelta. Kahinan seurauksena suomalaiskolmikko oli poistettu ravintolasta. Kaksi seurueen miehistä palasi takaisin ravintolaan, toisen heistä haettua kotoaan pienoiskiväärin kostaakseen ”sille venäläiselle jätkälle”. Ravintolassa mies ampui inkerinsuomalaista lähietäisyydeltä kasvoihin, ja uhri kuoli laukauksesta saamiinsa vammoihin. Lahden käräjäoikeus tuomitsi ampujan taposta kymmeneksi vuodeksi vankeuteen.⁶⁰

Lahden käräjäoikeus ei käyttänyt kummastakaan tapauksesta langettamissaan tuomioissa rasistista motiivia rangaistuksien koventamisperusteena. Venäläistaustaisten tyttöjen pahoinpitelytapauksessa käräjäoikeus piti tyttöjoukon kateuden aiheuttamaa kimpaantumista todennäköisempänä motiivina pahoinpitelylle kuin rasistista motiivia. Tapaus pitää siis käräjäoikeuden mukaan ymmärtää siten, että venäläistaustaiset tytöt olivat diskossa tanssineet tiettyjen poikien kanssa, mikä oli aiheuttanut suuttumuksen, sitä seuranneen huutelun ja nimitelyn sekä lopulta pahoinpitelyn.

Henkirikokseen johtanut tapahtumaketju sai alkunsa suomalaisseurueen ”ryssittelystä”. Lahden käräjäoikeus on kuitenkin todennut, että ravintolassa tapahtuneen käsirysyn ja kahinoinnin perimmäinen syy, eli venäläisnuorten nimittely, ei ollut riittävä näyttö tapauksen

rasistisesta motiivista. Tämä tuntuu kyseenalaiselta, sillä henkirikokseen johtanutta tapausketjua ei olisi syntynytäkään, jos kyseisessä ravintolassa ei olisi ollut paikalla venäjää keskenään puhunutta seuruetta. Venäläisnuoret valittiin alun pitäen uhriksi nimenomaan heidän venäläisyytensä takia.

Myös venäläistaustaisten tyttöjen pahoinpitelytapauksesta herää perustavanlaatuinen kysymys, olisiko lopputuloksena tosiaan ollut samanlainen pahoinpitely, jos poikien kanssa olisikin illan aikana tanssinut valtaväestön edustajia. Alensiko tyttöjen venäläistausta mahdollisesti kynnystä ryhtyä pahoinpitelyyn? Oliko tyttöjoukon tuntema venäläisvastaisuus osatekijä pahoinpitelyn aloittamiseen, vai oliko kyse todellakin vain pojista? Oliko ”ryssävihalla” tekemistä rikoksen kanssa?

Lahden poliisin toiminnasta henkirikoksen tutkinnassa ja nimenomaisesti sen rasistisen motiivin selvittämisestä tehtiin valitus sisäasianministeriön poliisiosastolle vuoden 2006 alussa.⁶¹ Etelä-Suomen läänihallituksen poliisiosaston toimittamassa vastauksessa todettiin, ettei Lahden kihlakunnan poliisilaitoksen tutkinnanjohtajan ja tutkijoiden toiminnassa ole moitittavaa. Vastauksen mukaan eräs keskeisimpiä selvityksen kohteita esitutkinnassa oli se, mistä syystä teko tapahtui, ja teon mahdollinen rasistinen motiivi oli tutkinnassa otettu huomioon heti alun pitäen. Lisäksi vastauksessa todetaan, että poliisi ei ole tutkinnassa ottanut kantaa siihen, onko teko rasistinen vai ei, sillä sen tehtävä on vain objektiivisesti selvittää teko ja sen mahdolliset syyt. Syyttäjä ei ollut kuitenkaan vaatinut tuomion koventamista rasis- miperustein oikeudenkäynnissä.

Rasismikoodin käytöstä ja sen merkityksestä on Suomessa vallinnut hämmennys niin etnisten vähemmistöjen kuin valtaväestönkin keskuudessa, siitä lähtien kun rikoslain säädös rasistisesta motiivista rangaistuksen koventamisperusteena astui voimaan vuonna 2004. Rasismikoodilla tarkoitetaan rikosilmoituskaavakkeen kohtaa, joka poliisin täytyisi rastia, jos kyseessä on rasistinen rikosepäily. Poliisin ohjeistuksessa rasismikoodin käytöstä sanotaan, että rikosilmoitus pitäisi luokitella rasismijutuksi, kun henkilö on joutunut rikoksen uhriksi

sen johdosta, että hän poikkeaa rikoksen tekijästä ihonväreiltään, rodultaan tai etniseltä alkuperältään. Lisäksi siinä todetaan, että erityistä huomiota on kiinnitettävä tekijän käyttäytymiseen ja sanomisiin ennen rikokseen ryhtymistä, kuten esimerkiksi mahdolliseen nimitteilyyn ja solvaamiseen.

Rasismikoodin käyttöä ja rasistisen rikoksen määritelmää poliisin arjessa ohjaa rikostutkinnallinen käytäntö, jonka voi kiteyttää kysymykseen, mikä oli rikoksen motiivi. Esimerkiksi pahoinpitelytapauksissa poliisin on selvitettävä, oliko kyseessä puhtaasti konfliktitilanteen synnyttämä väkivallanteko vai oliko konfliktitilanteen ja sitä seuranneen väkivallanteen syy uhrin etninen alkuperä. Todellisen motiivin selvittäminen on haasteellista, sillä usein motiivit liittyvät toisiinsa ja eroa niiden välillä on vaikea tehdä. Oleellista poliisin työssä on, että rasistisista motiivista täytyy löytyä selkeää todistusaineisto – joko yksiselitteisen ilmeisesti tai muut mahdolliset motiivit järjestelmällisesti poissulkemalla.

Poliisin toimintatapa rasistisen motiivin tutkinnan osalta on linjassa sen kanssa, mitä rikoslain yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamisesta annetun hallituksen esityksen perusteluissa todetaan rasistisista motiivista rangaistuksen koventamisperusteena.⁶² Perusteluissa tehdään rajausta, että kovennus koskee ainoastaan rikoksia, joiden motiivina on uhrin kuuluminen kansalliseen, rodulliseen, etniseen tai muuhun sellaiseen kansanryhmään kuuluminen, mutta että kaikkia tiettyihin kansanryhmiin suuntautuneita rikoksia ei tehdä tällaisesta motiivista. Koventamissäännöksen tarkoituksena on antaa suojaa juuri niitä rikoksia vastaan, joiden alkusyy ja tekijän motiivi liittyy uhrin ominaisuuteen tietyn kansanryhmän jäsenenä.

Rasistisen motiivin kokonaismerkityksen ohella on ollut epäselvyyttä siitä, mitä rasismikoodin käyttö rikosilmoituksessa tosiasiallisesti tarkoittaa ja mikä vaikutus sillä on suoritettavaan esitutkintaan. Monilla tahoilla rasismikoodin käyttämättömyys rikosilmoituksissa on ymmärretty merkiksi siitä, ettei poliisi tutkisi kyseisten rikosten mahdollisia rasistisia motiiveja. Tämä on virheellinen käsitys, sillä rasismikoodin käytöllä tai käyttämättömyydellä ei ole vaikutusta esi-

tutkinnan sisältöön tai sen toteuttamiseen. Tulevaisuudessa olisikin tärkeää, että poliisi kertoisi rikosilmoituksen tekovaiheessa, mikä merkitys rasismikoodin käytöllä on rikostutkinnassa. Näin toivottavasti välttyttäisiin perusteettomilta syytöksiltä, että poliisi ei suhtaudu vakavasti etnisiin vähemmistöihin kohdistuneisiin rikoksiin.

Rasismikoodin käyttö palvelee pääasiallisesti poliisiammattikorkeakoulussa tehtäviä rasistista rikollisuutta kartoittavia vuosiselvityksiä. Vuosiselvityksissä rasistisiksi rikoksiksi luokitellaan hieman yksinkertaistaen ilmaistuna kaikki rikosilmoituksissa mainitut rikosnimikkeet, jossa uhri poikkeaa tekijästä ihonväriltään, rodultaan tai etniseltä alkuperältään ja jotka täyttävät yhden tai useamman seuraavista kriteereistä:

- poliisi on merkinnyt rikosilmoituksen rasismikoodilla
- rikosilmoituksen selostusosassa mainitaan rasistisia herjauksia
- epäilty on ilmoittanut rikoksen motiiviksi ulkomaalaisvihan ja uhri oli jonkin etnisen vähemmistön edustaja
- joku asianosaisista tai poliisi piti teon motiivia rasistisena.

4.3.3. Rasististen rikosepäilyjen eteneminen oikeusjärjestelmässä

Euroopan rasismien ja muukalaispelon seurantakeskus EUMC luokittelee vuosikertomuksessa 2006 Suomen rasistisen väkivallan ja rikollisuuden tiedonkeruujärjestelmän kattavaksi.⁶³ Järjestelmämme on kattava, koska siinä eritellään seikkaperäisesti tietoja muun muassa rikoksien tapahtumapaikasta, uhrien ja tekijöiden tunnusmerkeistä, kuten kansallisuudesta, äidinkielestä, sukupuolesta ja iästä. Sitä pitäisi kuitenkin kehittää siten, että ainakin aika ajoin tehtäisiin kattava selvitys siitä, miten poliisille ilmoitetut rasistiset rikosepäilyt etenevät oikeusjärjestelmässä. Vuonna 2006 antamassaan Suomea koskevassa lausunnossa Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen neuvoa-antava komitea huomautti Suomea siitä, ettei luotettavia tilastotietoja rasistisia rikoksia koskevista

syytteistä ja tuomioista kerätä järjestelmällisesti.⁶⁴ Tämän komitea näkee vaikeuttavan tilanteen tutkimista yksityiskohtaisesti. Komitea suosittelee, että syrjintää ja muita etnisiin syihin perustuvia rikoksia olisi seurattava valppaasti, ja niistä olisi tarvittaessa määrättävä riittävät seuraamukset. Lisäksi Suomen olisi tuettava valtakunnansyyttäjän sitoumusta seurata tiiviisti syyttäjien toimia tällaisissa tapauksissa, ja tähän olisi liitettävä riittävät koulutustoimet. Komitea toteaa myös, että olisi kehitettävä uusia menetelmiä tietojen keräämiseksi etnisiin syihin perustuvista rikoksista, myös niiden tutkinnasta ja syytteen saattamisesta.

Vuonna 2006 poliisiammattikorkeakoulussa tehtiin suppeahko selvitys rasististen rikosten etenemisestä oikeusjärjestelmässä.⁶⁵ Siinä tarkasteltiin, mitä tapahtui sattumanvaraisesti valituille 57 rasistiseksi luokitellulle rikosilmoitukselle, jotka oli ilmoitettu poliisille vuonna 2004. Tarkastelun kohteena oli, millaisia päätöksiä oli tehty tutkinnan lopettamiseksi tai keskeyttämiseksi ja mihin nämä päätökset perustuvat, kuinka monta tapausta eteni syyteharkintaan ja edelleen tuomioistuinkäsittelyyn, millaiset tuomiot niistä langetettiin ja miten rasistisen rikoksen koventamisperustetta käytettiin. Selvityksen aineisto vastasi kokonaisuudessaan 32 prosenttia kaikista pääkaupunkiseudulla tehdystä rasistiseksi luokitelluista rikosilmoituksista vuonna 2004.

Selvityksessä tarkastelluista 57 tapauksesta kaiken kaikkiaan 25 tapausta (44 %) eteni syyttäjän syyteharkintaan. Syyttämättäjäättämispäätöksen syyttäjä teki yhdeksässä tapauksessa ja syyttämispäätöksen 15 tapauksessa. Näistä kahdessa tapauksessa syytteet hylättiin ja yhden tapauksen käsittely käräjäoikeudessa oli vielä kesken. Käräjäoikeuden langettamat 12 tuomiota vaihtelivat sakoista ehdottomiin vankeusrangaistuksiin. Käräjäoikeudet käyttivät tuomioissa rikoslaissa säädettyä koventamisperustetta kolmessa tapauksessa.

Poliisi teki päätöksen esitutkinnan lopettamisesta tai keskeyttämisestä yhteensä 30 tapauksessa, ja kaksi tapausta oli vielä esitutkinnassa. Suurin yksittäinen syy, miksi yli puolet rikosilmoituksista ei edennyt syyttäjälle, oli se, että rikoksentekijä oli jäänyt tuntemattomaksi ja tästä syystä esitutkinta keskeytettiin tuloksettomana jonkin

ajan päästä. Selvityksessä esitetään arvostelua poliisin toiminnasta siitä syystä, että se oli lopettanut kolmen syrjintätapauksen esitutkinnan sen perusteella, ettei tutkinnassa ollut saatu näyttöä rikoksesta. Aivan oikeutetusti todetaan, että näytön arvioiminen ei kuulu poliisin tehtäviin vaan syyttäjälle. Jos esimerkiksi osapuolten kertomukset ovat keskenään ristiriitaisia, syyttäjän täytyisi tehdä asiassa ratkaisu, ei poliisin. Syrjintä on virallisen syytteen alainen rikos, joten edes asianomistajan rangaistusvaatimus ei saisi olla ratkaisevassa asemassa poliisin päättäessä esitutkinnan lopettamisesta.

Selvityksessä esitetään toiminnan kehittämisaskeleena, että poliisin tiedottaisi osapuolille riittävän tarkasti esitutkinnan keskeyttämis- ja lopettamispäätöksistä, koska uhri on rasismirikoksissa usein maahanmuuttaja tai ulkomaalainen, joiden tietämys Suomen oikeusjärjestelmästä ja poliisista saattaa olla hyvinkin heikko. Näin välttyttäisiin mahdollisilta väärinkäsityksiltä.

Selvityksessä tarkasteltiin myös koventamisperusteen soveltamista käräjäoikeuksien ratkaisuihin.⁶⁶ Selvityksen mukaan käräjäoikeuksien päätöksissä koventamisperusteen käyttö heijasti selkeästi erotte-
lua konfliktitilanteen synnyttämän tilanteen ja varsinaisen rasistisen motiivin välillä. Esimerkiksi yhdessä pahoinpitelytapauksessa, jossa pahoinpitelyyn syyllistynyt oli ennen tekoaan nimitellyt uhriaan etnisen alkuperän takia, rangaistusta ei ollut kovennettu, koska asiassa ei ollut osoitettu, että pahoinpitely oli kohdistunut asianomistajaan nimenomaan tämän etnisen taustan johdosta. Selvityksen perusteella ei voi tehdä yleistäviä johtopäätöksiä koventamisperusteen käytöstä, sillä siinä tarkasteltu aineisto oli määrällisesti suppea, mutta käräjäoikeuksien päätösten linja valaisee sitä, millaisia rikoksia pidetään rasistisesti motivoituneena.

Selvityksessä todetaan, että rasististen rikosten kohdalla tärkeimpänä asiana on se, että poliisi selvittää esitutkinnassa, liittyykö tekoon rasistinen motiivi. Tämä on tärkeää siitä syystä, että syyttäjä ei välttämättä osaa vaatia rangaistuksen koventamista rasismiperustein, jos rikoksen mahdollista rasistista motiivia ei ole käsitelty esitutkintakuulusteluissa tai sitä ei ole selkeästi esitetty esitutkintapöytäkirjassa. Selvityksessä läpikäydystä aineistosta ilmeni, että rasistinen motiivi oli

käsitelty tavalla tai toisella esitutkinnassa, mutta usein oli kuitenkin niin, että se kävi ilmi vain asianomistajan kuulustelukertomuksessa. Muutamassa tapauksessa rasisesta motiivista oli esitetty kysymyksiä sekä asianomistajalle että epäillylle, ja nämä kysymykset ja vastaukset olivat selkeästi erillään muusta tekstistä esitutkintapöytäkirjassa. Selvityksessä suositellaan tällaisen käytännön vakiinnuttamista, jotta varmistetaan rikoksien mahdollisen rasisen motiivin välittyminen syyttäjän tietoon. Syyttäjän tehtävä on sitten arvioida näytön riittävyys ja punnita, riittääkö se koventamisperusteen vaatimiseen rasismiperustein kärkeäoikeudessa.

4.4. Syrjintä koulutuksessa ja työelämässä

4.4.1. Etninen syrjintä koulutuksessa

Selkeimpiä suoria merkkejä koulutuksen piirissä tapahtuvasta syrjinnästä ovat yksittäiset rasiset tai muukalaisvihamieliset teot ja käytännöt. Näitä ovat muun muassa erilaiset väkivalta-, häirintä- ja solvaustapaukset ja useissa Euroopan maissa yleisesti vielä käytössä oleva käytäntö erotella eri etnisiä ryhmiä toisistaan koulujärjestelmän sisällä. Epäsuoria merkkejä peruskoulutuksen piirissä tapahtuvasta syrjinnästä ovat muun muassa etnisten ryhmien väliset erot koulumenestyksessä ja koulun keskeyttäneiden oppilaiden määrässä, joidenkin etnisten ryhmien yliedustus erityisopetuksessa tai aliedustus perusasteen jälkeiseen koulutukseen hakeutumisessa ja pääsyssä.

Suomessa on kovin vähän tilastollista tietoa koulutuksessa tapahtuvasta etniseen alkuperään perustuvasta syrjinnästä. Paras tilastotietolähde on vähemmistövaltuutetun toimistossa käsiteltyjen koulutuksen piiriin liittyvien asiakastapausten määrä. Viimeisimmät tilastotiedot koskevat vuotta 2005. Silloin toimistossa käsiteltiin kaiken kaikkiaan 35 etnistä syrjintää koulutuksen piirissä koskevaa asiakastapausta. Tämä vastasi yhdeksää prosenttia kaikista etnistä syrjintää koskeneista asiakastapauksista.⁶⁷

Syrjintälautakunta antoi kuluneena vuonna ensimmäisen etnistä syrjintää koulutuksen piirissä koskeneen kieltopäätöksen. Tapauksessa oli kysymys siitä, että erään helsinkiläisen peruskoulun alimmilla luokilla kaikki maahanmuuttajalapsset oli sijoitettu samalle luokalle, kun taas rinnakkaisluokalle oli laitettu ainoastaan syntyperäisiä suomalaisia lapsia. Koulun rehtori oli perustellut ryhmäjakoja pedagogisilla ja työjärjestyksen laadintaa koskevilla perusteilla: samalle luokalle oli sijoitettu ne oppilaat, joiden äidinkieleksi oli ilmoitettu muu kuin suomi tai joiden huoltaja oli pyytänyt suomi toisena kielenä -opetusta. Helsingin kaupungin opetuslautakunta, jolle yhden oppilaan isä oli asiasta valittanut, piti tätä perustelua asiallisena. Vähemmistövaltuutettu puolestaan piti luokkajakoa kiellettynä erilliskohteluna eikä sellaisena positiivisena erityiskohteluna, josta yhdenvertaisuuslain 7 § 2 momentissa säädetään. Syrjintälautakunta päätyi pitämään menettelyä syrjivänä ja kielsi Helsingin kaupunkia ja peruskoulua muodostamasta vuosiluokkia maahanmuuttajan kielen perusteella (äänestyksen jälkeen). Päätöksen perustelujen mukaan oppilaiden sijoittelua suomi toisena kielenä -opetusryhmiin ei voi tehdä luokka-asteen mukaan, vaan sen pitää tapahtua testatun taitotason mukaan. Toteutettu luokkajärjestely ei vastannut kielenopetuksen vaatimuksia eikä opetusta myöskään ollut antanut suomi toisena kielenä -opetukseen erikoistunut, pätevä opettaja. Niinpä oppilaat olivat joutuneet epäsuotuisaan asemaan kielen opetuksessa.⁶⁸

4.4.2. Vähemmistölasten asema koulutuksessa

Ihmisoikeussopimuksien toimeenpanoa valvovista elimistä vain Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen neuvoa-antava komitea antoi Suomea koskevan lausunnon vuoden 2006 aikana.⁶⁹ Tämän lisäksi maamme koulutusasioita vuoden aikana kommentoi Euroopan ihmisoikeusvaltuutettu Suomea koskevassa seurantaraportissaan.⁷⁰

Neuvoa-antavan komitean mukaan oppikirjoissamme olevat tiedot kansallisista vähemmistöistä ovat puutteelliset sekä määrältään että

sisällöltään ja opettajien tietämys kansallisista vähemmistöistä on rajoittunutta. Komitea suositaa, että Suomen keskusviranomaisille kehitetään keinoja huolehtia paikallisten opetussuunnitelmien sekä historian ja muiden aineiden oppikirjojen sisällön säännöllisestä uudelleenarvioinnista, vaikka koulutusasiat ovatkin hajautettuna paikallistasolle. Lisäksi Suomen pitäisi komitean mielestä huolehtia siitä, että opettajankoulutuksessa kiinnitetään riittävästi huomiota tulevien opettajien tietämykseen kansallisista vähemmistöistä.

Sekä neuvoa-antava komitea että ihmisoikeusvaltuutettu nostavat esille ongelman romanikielen opettajien vähydestä Suomessa. Ihmisoikeusvaltuutetun Suomen viranomaisilta saamien tietojen mukaan romanilasten romanikielen opiskelu on vähentynyt merkittävästi viime vuosina ja molemmat tahot patistavat Suomea lisäämään romanikielen opettajien opettajakoulutusta. Komitea suositaa myös, että viranomaiset noudattaisivat niitä suosituksia, joita Opetushallituksen romanilasten perusopetuksen tilaa kartoittaneessa selvityksessä annettiin. Selvityksessä suositetaan muun muassa yksityiskohtaista analysointia niistä syistä, joihin romanioppilaiden siirto erityisopetukseen perustuu. Vuoden 2001–2002 tilanteeseen perustuvan selvityksen mukaan 50 prosenttia romanilapsista sai jonkinlaista erityisopetusta, kun koko väestöstä erityisopetusta sai 20 prosenttia.⁷¹

Venäjää äidinkielenään puhuville oppilaille tarkoitetun opetuksen niukkuus julkisessa opetusjärjestelmässä huolestuttaa sekä neuvoa-antavaa komiteaa että ihmisoikeusvaltuutettua. Suomessa on kaksi koulua, joissa suurin osa opetuksesta annetaan venäjäksi, mutta muissa kouluissa venäjää äidinkielenään puhuvat peruskoululaiset voivat opiskella kieltä enintään kaksi tuntia viikossa. Tämän ei katsota olevan riittävä määrä äidinkielenopetusta. Molemmat suosittelevatkin, että Suomi johdonmukaisesti kehittää politiikkaa venäjää äidinkielenään puhuville suunnatun venäjänkielisen opetuksen kehittämiseksi, jotta sen laatu ja määrä täyttäisivät äidinkielenopetuksen kriteerit. Tämä on erityisen ajankohtaista ja tarpeellista siksi, että venäjää äidinkielenään puhuvien määrä on jatkuvasti kasvanut Suomessa viime vuosina ja todennäköisesti kasvaa edelleen.

Saamenkielisen opetuksessa neuvoa-antava komitea pitää huolehtuttavana sitä, että suurin osa kouluikäisistä saamelaisista jää saamenkielisen opetuksen ulkopuolelle, koska he asuvat saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolisissa kunnissa. Kotiseutualueen ulkopuolella mahdollisuudet saada opetusta saamen kielillä ovat erittäin huonot. Erityinen ongelmakohta saamenkielisen opetuksen järjestämisessä saamelaisten kotiseutualueella taas on komitean mielestä se, että joissakin tapauksissa vain väestörekisterin mukaan saamea äidinkielenään puhuvat lapset ovat päässeet saamenkieliseen esiopetukseen. Komitea painottaa, että väestörekisteritietoja ei pidä käyttää kriteerinä saamenkieliseen esiopetukseen pääsulle. Monet saamelaiset ovat tosiasiallisesti kaksikielisiä, mutta väestörekisterissä voi ilmoittaa äidinkielekseen vain yhden kielen. Komitea suosittelee saamenkielisen opetuksen kehittämistä myös saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella, jotta se säilyisi elinvoimaisena.

Rovaniemen käräjäoikeudessa annettiin kuluneen vuoden merkittävin saamelaisten kieli- ja kulttuurioikeuksia koskenut päätös. Turvaamisasiaa koskeneessa päätöksessä käräjäoikeus velvoitti Rovaniemen kaupunkia järjestämään 5 000 euron sakon uhalla saamenkielisen päivähoiton saamenkieliselle lapselle 1. elokuuta 2006 mennessä.⁷² Päätöksen perusteluissa todettiin muun muassa, että lasten päivähoidosta annetun lain (36/1973) mukaan kunnan on huolehdittava siitä, että lasten päivähoitoa on saatavissa kunnan järjestämänä tai valvomana siinä laajuudessa ja sellaisin toimintamuodoin kuin kunnassa esiintyvä tarve edellyttää. Lisäksi kunnan on huolehdittava siitä, että lasten päivähoitoa voidaan antaa lapsen äidinkielenä olevalla suomen, ruotsin ja saamen kielellä.

4.4.3. Maahanmuuttajataustaiset oppilaat ja opettajat

Opetusministeriö ja Opetushallitus teettivät vuonna 2005 selvityksen suomi tai ruotsi toisena kielenä -opetuksen järjestämisestä perusopetuksessa sekä perusopetuksen loppuvaiheessa Suomeen tulleiden maa-

hanmuuttajanuorten opetusjärjestelyistä kunnissa.⁷³ Ensin mainitusta selvityksestä ilmeni muun muassa, että 65 prosenttia suomenkielistä kunnista pitää rahoitusta suomi toisena kielenä -opetukselle heikkona tai täysin riittämättömänä. Jälkimmäisen selvityksen mukaan suurin haaste opetuksen järjestämisessä ja toteutuksessa perusopetuksen loppuvaiheessa Suomeen tulleiden maahanmuuttajanuorten kohdalla on tämän ihmisryhmän heterogeenisyys. Tukiopetusta oppilaiden äidinkielellä pitäisi olla mahdollisuus järjestää nykyistä enemmän, jotta opetus vastaisi paremmin heidän erityistarpeitaan. Selvityksen mukaan tukiopetusta omalla äidinkielellä oli tarjolla vain 45 prosentille oppilaista ja oman äidinkielen opetusta sai 65 prosenttia oppilaista.

Suomessa valtioneuvosto tekee koulutuspoliittisen selonteon kolmen vuoden välein. Viimeisin selonteko esiteltiin eduskunnalle alkuvuodesta 2006.⁷⁴ Selonteossa todetaan, että tulevien vuosien aikana maahanmuuttajaoppilaiden koulutuksessa korostetaan erityisesti riittävään suomen tai ruotsin kielen hallintaa. Riittävän kielitaidon nähdään tekevän mahdolliseksi kotoutumisen suomalaiseen yhteiskuntaan ja luovan pohjan jatko-opinnoille. Selonteossa asetetaan tavoitteeksi, että vuonna 2008 maahanmuuttajataustaisten opiskelijoiden osuus lukion opiskelijoista on selvästi suurempi kuin vuonna 2003. Tämän tavoitteen saavuttamiseksi tullaan kehittämään keinoja, joilla maahanmuuttajaoppilaita voidaan tukea perusopetuksen jälkeisiin jatko-opintoihin hakeutumisessa. Viimeisimpien tilastotietojen mukaan lukiokoulutukseen hakeutui runsas 900 muuta kuin suomea tai ruotsia äidinkieleenään puhuvaa. Hakijoista valittiin 78 prosenttia. Selonteossa kiinnitetään myös huomiota tarpeeseen lisätä maahanmuuttajataustaisten opiskelijoiden hakeutumista opettajakoulutukseen.

Opetusalan Ammattijärjestö OAJ:n mukaan maahanmuuttajataustaisten opettajien määrä on kasvanut Suomessa nopeasti viime vuosina. Maahanmuuttajataustaisten opettajien pätevoitymistä opettajiksi hidastaa kelpoisuuden tuovan lisäkoulutuksen hankkimisen vaikeus. OAJ suosittaakin, että ulkomailta tulleille opettajille alettaisiin järjestää valtakunnallisesti koordinoitua täydennyskoulutusta. Tällä hetkellä Suomessa työskentelee opettajana OAJ:n teettämän kyselyn mu-

kaan 800 ulkomaalaista ja satoja jo Suomen kansalaisuuden saaneita maahanmuuttajataustaisia henkilöitä. Kaksi kolmasosaa kyselyyn vastanneista oli suorittanut opettajantutkinnon muualla kuin Suomessa ja noin viidennes suomalaisen opettajatutkinnon. Reilulla kymmenyksellä opettajana toimivista ei ollut opettajantutkintoa. Yllättävää OAJ:n mukaan oli se, että 64 prosenttia opettajista työskenteli suomalaisten oppilaiden ja opiskelijoiden opettajana. Esi- ja perusopetuksessa vaa-
timuksena on erinomainen kielitaito, lukiossa ja ammattioppilaitoksissa edellytetään opetuskielen hallintaa. Vieraskielisten oppilaiden omaa äidinkieltä opetti 15 prosenttia opettajista ja perusopetukseen tai ammatilliseen koulutukseen valmistavassa opetuksessa toimi viisi prosenttia opettajista.⁷⁵

Loppuvuonna 2006 Helsingin yliopisto ilmoitti kaksinkertaistavansa monikulttuurisuuskiintiön luokanopettajakoulutuksessa. Haki-
joilta edellytetään, että heidän äidinkieltensä tai kotikieltensä on jokin muu kuin suomi tai ruotsi. Uusien 20 kiintiöpaikan kautta tulleet oppilaat opiskelevat muiden oppilaiden mukana, sillä opiskelu on kokonaan luokanopettajan koulutuksen normaalin opetussuunnitelman mukaista. Vastaavanlaista kiintiötä suunnitellaan Helsingin yliopistossa lastentarhanopettajien koulutusohjelmaan. Monikulttuurisen ammatillisen opettajakoulutuksen edelläkävijä Suomessa on Hämeen ammattikorkeakoulu, joka aloittaa syksyllä 2007 ammatillisen opettajakoulutuksen maahanmuuttajataustaisille opiskelijoille. Parissa muussa ammattikorkeakoulussa on jo olemassa englanninkielistä opettajan-
koulutusta, mutta Hämeen ammattikorkeakoulussa opetus on suomeksi. Maahanmuuttajataustaisia opettajaoppilaita on tarkoitus ottaa sisään 20.⁷⁶

Turun yliopistossa tarkastetun Arto Soilamon väitöskirjan mukaan koulukiusaaminen on ongelma monikulttuurisissa kouluissa.⁷⁷ Tutkimus toteutettiin kuudessa Turun monikulttuurisessa alakoulussa. Sen mukaan monikulttuurisissa kouluissa tapahtuu koulukiusaamista joka päivä. Tutkimukseen osallistuneista noin joka neljäs oppilas (26 %) mainittiin muiden vastaajien toimesta nimeltä kiusaamisen uhriksi. Noin joka kolmas vastaaja (39 %) kertoi itse joutuneensa kiusatuksi. Maahanmuuttajaoppilaiden nimi löytyi syntyperäisiä suomalaisia oppi-

laita useammin kiusaamisen uhrien listalta. Kiusaamisen uhreista maahanmuuttajapoikien tilanne oli maahanmuuttajatyttöjä tukalampi. Tutkimuksen mukaan maahanmuuttajapoikaan näyttää liittyvän kaksoisrooli: häntä sekä kiusataan paljon että hän itse kiusaa paljon muita. Niinpä maahanmuuttajapoista noin 49 prosenttia mainittiin nimeltä kiusaajan roolissa ja uhrin roolissa 44 prosentissa vastauksissa. Tutkimuksen tulosten mukaan ulkomaalaistausta oli harvoin kiusaamisen syynä. Maahanmuuttajaoppilaista vain harvat (7,5 prosenttia) arvelivat heihin kohdistuneen kiusaamisen johtuvan ulkomaalaistaustasta. Kuitenkin lähes joka neljäs maahanmuuttajaoppilas kertoi pelkäävänsä sitä, että häntä kiusataan välitunnilla.

4.4.4. Etninen syrjintä työelämässä

Poliisille tai työsuojelupiireille ilmoitettujen syrjintätapausten sekä niitä koskevien oikeustapausten määrät ovat selkeitä, suoria indikaattoreita työelämässä tapahtuvasta etnisestä syrjinnästä. Niiden määlaama kuva ilmiöstä on kuitenkin vain jäävuoren huippu: kaikki työelämän piirissä tapahtuva alkuperään perustuva syrjintä ei koskaan päädy viranomaisten tietoon.

Niin sanotuilla uhritutkimuksilla voidaan täydentää kuvaa syrjinnän yleisyydestä työmarkkinoilla. Uhritutkimuksissa tiettyjen etnisten ryhmien edustajilta kysytään esimerkiksi, kokeeko tämä tullessa syrjityksi työhönotossa etnisen taustansa takia.⁷⁸ Näin saadaan tietoa subjektiivisista syrjintäkokemuksista ja niiden yleisyydestä työhönototilanteissa. Tämän menetelmän heikkous on siinä, että vastauksia on mahdoton puhdistaa subjektiivisuuden mahdollisesti aiheuttamista vääristymistä. Syrjintätestaus-tyyppisissä tutkimuksissa tästä ongelmasta pyritään eroon luomalla asetelma, jossa esimerkiksi työnantajille lähetetään mahdollisimman yhtäläiset ansioluettelot, joissa toinen hakija on valtaväestön edustaja ja toinen etnisen vähemmistön edustaja. Jos vain valtaväestön edustaja pyydetään haastatteluun, voidaan tämän päätellä johtuvan etnisestä syrjinnästä.

Tärkein epäsuora indikaattori työmarkkinoilla esiintyvistä etnisestä syrjinnästä on eri etnisten ryhmien väliset suuret erot työttömyysasteissa. Suuret erot eivät johdu yksistään syrjinnästä, sillä heikko työmarkkina-asema voi olla myös seurausta koulutustasosta, mutta eroista työttömyysasteissa voidaan päätellä syrjintää esiintyvän. Työministeriön arvion mukaan Suomen kokonaistyöttömyysaste oli kuusi prosenttia vuonna 2006.⁷⁹ Arvio Suomessa pysyvästi asuvien ulkomaan kansalaisten työttömyysasteesta samana vuonna oli 26 prosenttia. Molemmat luvut ovat laskeneet kaksi prosenttiyksikköä työministeriön edellisen vuoden arviosta. Näiden tilastotietojen perusteella ei voi tehdä pitkälle meneviä johtopäätöksiä, mutta positiivista on ainakin se, että kohentunut työllisyystilanne näyttää kohdistuneen myös ulkomaan kansalaisiin.

Korkeimmat työttömyysasteet työministeriön arvion mukaan vuonna 2006 olivat afganistanilaisilla (80 %), irakilaisilla (73 %), somalialaisilla (64 %) ja iranilaisilla (62 %). Tämän hetkisen korkean työttömyysasteen lisäksi erittäin huolestuttava trendi on se, että nämä samaiset kansallisuusryhmät ovat jo usean vuoden ajan pitäneet hallussaan vuosittaisten työttömyys tilastojen kärkisijoja Suomessa.

Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen neuvoa-antava komitea toteaa Suomen viranomaisten myöntävän avoimesti, että romanit kohtaavat työmarkkinoilla syrjintää. Romanien työttömyysasteesta ei kuitenkaan ole esitetty uusia arvioita, ja eikä heidän kohtaamastaan syrjinnästä työmarkkinoilla ole tehty selvityksiä. Neuvoa-antava komitea kiinnittää huomiota siihen, että tilastotietojen puuttuminen vaikeuttaa romanien työllisyys tilanteen seuraamista, sen taustalla olevien ongelmien tunnistamista ja parannuskeinojen ehdottamista. Näin ollen se peräänkuuluttaakin viranomaisten ja romanien edustajien yhteistyötä nykyistä parempien tilastotietojen saamiseksi.⁸⁰

Kauppa- ja teollisuusministeriön asettaman maahanmuuttajayrittäjyyden edellytyksiä Suomessa tutkineen työryhmän loppuraportin mukaan Suomeen on viime vuosina perustettu vilkkaasti uusia maahanmuuttajayrityksiä.⁸¹ Ulkomaalaisten yrittäjien määrä on liki kak-

sinkertaistunut vuodesta 2001. Tällä hetkellä Suomessa on noin 5 600 maahanmuuttajien perustamaa ja johtamaa yritystä. Maahanmuuttajat näyttävät perustavan kantaväestöä herkemmin yrityksiä, sillä yrittäjien osuus ulkomaisista työllisistä on 16 prosenttia, kun kantaväestössä vastaava luku on 10. Selvityksen mukaan yksioikoinen mielikuva ulkomaalaisista pitsa- ja kebabyrittäjinä on aikansa elänyt. Suuri osa maahanmuuttajayrityksistä toimii yhä kauppaja- ja ravitsemusalailla, mutta liike-elämän palveluyrityksiä on noin 11 prosenttia yrityksistä. Tämä on saman verran kuin kantaväestölläkin. Suurimmaksi tulevaisuuden ongelmaksi maahanmuuttajayrittäjyyden kasvulle selonteossa nähtiin kielitaidon puute.

Uudenmaan liiton ja Helsingin seudun kauppakamarin tutkimuksesta, jossa haastateltiin 200 yrityksen edustajia, ilmenee, että pääkaupunkiseudulla toimivat yritykset haluavat palkata aiempia vuosia enemmän maahanmuuttajia.⁸² Maahanmuuttajia kaivataan erityisesti keskisuuriin yrityksiin ja liikenteen palvelukseen, mutta lähes kaikki tutkimukseen osallistuneet yritykset ovat halukkaita palkkaamaan vakinaisesti maahanmuuttajia. Etuina yrityksissä koetaan kansainvälisyys, kielitaito, monikulttuurisuus sekä ylipäänsä työvoiman saanti. Ongelmina maahanmuuttajien palkkaamisessa mainitaan muiden työntekijöiden ja asiakkaiden ennakoasenteet. Tutkimuksen mukaan ammattikoulutuksen tai korkeakoulutasoisen koulutuksen saaneilla on hyvät mahdollisuudet työllistyä.

Pääkaupunkiseudun kunnat työllistävät vain vähän maahanmuuttajataustaisia. Vantaan kaupungin työntekijöistä 2,3 prosenttia on maahanmuuttajataustaisia, kun asukkaista heitä on 6,2 prosenttia. Helsingissä maahanmuuttajataustaisten osuus on 7,6 prosenttia väestöstä, mutta kaupungin työntekijöistä heitä on vain 2,1 prosenttia. Espoossa maahanmuuttajataustaisten osuus kaupungin työntekijöistä on pääkaupunkiseudun suurin, 2,7 prosenttia. Espoon väestöstä ulkomaalaistaustaisia on 6,3 prosenttia.⁸³ Kaupungit ovat kuitenkin omissa yhdenvertaisuussuunnitelmissaan sitoutuneet lisäämään etnisten vähemmistöjen ja maahanmuuttajien osuutta kaupungin henkilöstössä.

Kaikilla viranomaisilla on yhdenvertaisuuslaissa säädetty velvollisuus laatia yhdenvertaisuussuunnitelma, mutta tällä hetkellä vain harvat tahot ovat ulottaneet sen koskemaan myös rekrytointia, saati omak-suneet positiivisia erityistoimenpiteitä rekrytointiin. Tähän tematiikkaan liittyen vähemmistövaltuutettu pyysi syrjintälautakuntaa tutki-maan, pitääkö viranomaisten käsitellä yhdenvertaisuussuunnitelmis-saan myös omaa rooliaan työnantajana etnisen yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Syrjintälautakunta antoi vuonna 2006 lausunnon, jossa se totesi, että näin pitäisi toimia. Se perusteli tulkintaansa sillä, että yhdenvertaisuuslain mukaan viranomaisten pitää kaikessa toiminnas-saan edistää yhdenvertaisuutta tavoitteellisesti ja suunnitelmallisesti, eikä missään ole säädetty, että tämä ei koskisi viranomaisen omaa rekrytointia. Niinpä lakia sovelletaan julkisessa toiminnassa myös työ-hönnötoperusteisiin, työoloihin, työehtoihin, henkilöstökoulutukseen ja uralla etenemiseen.⁸⁴

4.4.5. Työsyrjinnän valvonta

Suomessa etnisen yhdenvertaisuuden ja syrjimättömyyden valvonta työ-elämässä on säilytetty työsuojeluviranomaisten harteille. Työsuoje-luviranomaisilla tarkoitetaan virkamieskuntaa, jotka työskentelevät maamme kahdeksassa alueellisessa työsuojelupiirissä tai sosiaali- ja ter-veysministeriön työsuojeluosastolla. Työsuojelupiireissä tehdään val-vontatyötä viranomaislähtöisesti työpaikkatarkastuksilla ja asiakasläh-töisesti asiakaspalveluna. Työsyrjinnän valvonnassa työsuojelupiirien ensisijainen tehtävä on valvoa työnantajan toimintaa ja niin sanotun työsuojelun valvontalain (44/2006) toimenpitein huolehtia siitä, että säännösten vastainen toiminta korjaantuu. Tarvittaessa työsuojeluviranomainen antaa työnantajalle toimintaohjeen tai kehotuksen tai tekee viranomaisena valvontalain 15 § mukaisen päätöksen, jolla työn-antaja velvoitetaan korjaamaan tai poistamaan sääntöjen vastainen olotila määräajassa. Lisäksi työsuojeluviranomainen käynnistää tar-vittaessa rikosoikeudellisen prosessin ilmoittamalla työsyryntärikose-päilystä poliisille esitutkintaa varten.

Vuonna 2005 työsuojelupiirit saivat kaiken kaikkiaan 28 etniseen työsyryntään liittyvää asiakasyhteydenottoa. Läheskään kaikki näistä eivät johtaneet jatkotoimenpiteisiin. Työsuojelupiirit tekivät esitutkin-tapyynnön joko poliisille tai yleiselle syyttäjälle seitsemässä tapauksessa ja kahdessa tapauksessa asia soviteltiin asianomaisten kesken. Vuonna 2006 asiakasyhteydenottojen määrä kasvoi huomattavasti. Et-ninen työsyryntä oli asiakasyhteydenoton aihe 60 tapauksessa. Näistä 21 tapausta johti jatkotoimenpiteisiin: 15 tapauksesta tehtiin esitutkin-tapyyntö poliisille tai syyttäjälle ja kuusi tapausta ratkaistiin sovitte-lulla.⁸⁵

Sosiaali- ja terveysministeriön työsuojeluosasto oli määritellyt työ-suojelupiirien vuoden 2006 toiminnan yhdeksi painopistealueeksi työ-suhdelainsäädännön valvonnan ulkomaalaisten työntekijöiden osalta. Vuoden aikana tehdyissä työpaikkatarkastuksissa ilmeni, että useilla työpaikoilla on puutteita ulkomaalaisten työntekijöiden työsuhteen vähimmäisehtojen toteutumisessa. Suurimmat ongelmakohdat olivat palkkaus ja korvausten maksaminen: ulkomaalaisille työntekijöille maksettiin usein suomalaisia työntekijöitä pienempää palkkaa ja heillä teetettiin ylitöitä ilman asianmukaisia korvauksia.

Työsuojeluosaston tilastojen mukaan työsuojelupiirit tarkastivat 687 työpaikassa ulkomaalaisten työntekijöiden palkkauksen suhteessa alan työehtosopimuksen vähimmäisehtoihin. Tarkastustietojen mukaan noin 30 prosentissa työpaikoista palkkaus ei ollut asianmukainen aina-kaan kaikkien ulkomaalaisten työntekijöiden kohdalla. Vuoden aikana suoritetuissa tarkastuksissa ilmeni enemmän vähimmäispalkan alituk-sia (289) kuin työehtosopimuksen mukaisia tapauksia (165).⁸⁶

Työsuojelupiirien tekemissä työluopatarkastuksissa selvisi, että suu-rimmalla osalla ulkomaalaisista työntekijöistä työnteko-oikeus oli kun-nossa. Työsuojelupiirit tarkastivat vuoden aikana kaiken kaikkiaan 708 sellaista työpaikkaa, joissa työskenteli ulkomaalaisia työntekijöitä. Näistä noin 10 prosentissa ilmeni työnteko-oikeuden laiminlyöntejä.

Työsuojelupiirien suorittamat tarkastukset kohdistettiin erityisesti keikkavaltaisille ja aliurakointia suosiville aloille, kuten rakennus-, metalli- ja siivousaloille sekä majoitus- ja ravitsemusalalle. Tarkastuk-

sien tulokset selkeästi osoittavat, että laittoman työvoiman käyttö näillä nimenomaisilla aloilla ei Suomessa ole kovin yleistä, mutta myös sen, että työnantajat joustavat ulkomaalaisten työntekijöiden oikeuksissa. Osassa tapauksia kyse voi olla enemmän ulkomaalaisen työntekijän tietämättömyydestä tarkkojen palkkaus- ja ylityökorvausten osalta, minkä vuoksi hän ei osaa valvoa omia oikeuksiaan, kuin työnantajan häikäilemättömistä hyväksikäyttämisyrkimyksistä. Työnantajien olisi kuitenkin hyvä omaksua toimintatavaksi ulkomaalaisten työntekijöiden perehdyttäminen työelämää Suomessa sääteleviin säännöksiin, jotta tietämättömyydestä johtuvia laiminlyöntejä sattuisi työelämässä mahdollisimman vähän.

Työsuojeluviranomaisten omaksuma toimintatapa yhdenvertaisuuslain syrjintäkiellon valvojana työelämässä on viime aikoina herättänyt keskustelua. Esimerkiksi vähemmistövaltuutettu toi vuoden 2005 vuosikertomuksessaan esiin, että yhdenvertaisuuslaki ei ole odotetulla tavalla alentanut työsuojeluviranomaisten reagointikynnystä puuttua työelämän syrjintään.⁸⁷ Vuosikertomuksessa todetaan, että työsuojeluviranomaiset näyttävät reagoivan työelämässä ilmenevään syrjintään pääasiallisesti rikoslain keinoin, jolloin joudutaan soveltamaan korkeampaa toteennäyttämiskynnystä. Vähemmistövaltuutetun kokemuksen mukaan vuoden 2004 alussa voimaan tulleen yhdenvertaisuuslain (21/2004) sisältämä säännös jaetusta todistustaakasta on oleellisesti helpottanut syrjinnän todistamista verrattuna syrjintätapauksen käsittelemiseen syrjintärikoksena.

Yhdenvertaisuuslain taustalla on niin kutsuttu rasismidirektiivi, jonka 13 artiklan 1 kohdan mukaan jäsenvaltioiden on nimettävä elin tai elimiä, joiden tehtävänä on edistää kaikkien ihmisten yhdenvertaista, rotuun tai etniseen alkuperään perustuvasta vapaasta kohtelua. Samaisen artiklan 2 kohdan mukaan jäsenvaltioiden on varmistettava, että näiden elinten toimivaltaan kuuluu avustaa itsenäisesti syrjinnän uhriksi joutuneita henkilöitä näiden tekemiä syrjintävalituksia tutkittaessa. Suomen osalta on tällä hetkellä epäselvää erityisesti se, toteutuuko 13 artiklan 2 kohta direktiivin edellyttämällä tavalla, koska työsuojeluviranomaiset katsovat, että heidän toimivaltaan ei kuulu

avustaa itsenäisesti syrjinnän uhreiksi joutuneita henkilöitä yhdenvertaisuuslain mahdollistamin siviilioikeudellisin keinoin. Tämän toiminnan työsuojeluviranomaiset ovat ikään kuin ulkoistaneet järjestäytyneiden työntekijöiden osalta ammattiliitoille ja järjestäytymättömien työntekijöiden osalta muun muassa kuntien oikeusaputoimistoille. Ihmisoikeusliiton näkemys on, että syrjintää työelämässä kokeneiden oikeusturvaa ei Suomessa taata rasismidirektiivin edellyttämällä tavalla, sillä työsuojeluviranomaisten (tai jonkin toisen viranomaisen) toimivaltaan täytyisi kuulua syrjinnän uhrien avustaminen myös siviilioikeudellisin keinoin.

Syrjintää etnisyyden perusteella työelämässä kokeneiden puutteellinen oikeusturva tulee konkreettisesti esiin, kun verrataan heidän tilannetta esimerkiksi syrjintää palveluiden tarjonnassa etnisyyden perusteella kokeneiden oikeusturvaan. Heidän kohdalla vähemmistövaltuutettu voi muun muassa avustaa tai määrätä toimistonsa työntekijän avustamaan etnisen syrjinnän kohteeksi joutunutta tämän oikeuksien turvaamisessa siviilioikeudenkäynnissä tai viedä asian syrjintälautakunnan ratkaistavaksi.

Työelämässä ilmitulleen syrjintätapauksen työsuojeluviranomaiset siirtävät poliisille esitutkintaan, jos on syytä epäillä sen täyttävän rikoslain työsyryntäkiellon tunnusmerkistön lain työsuojelun valvonasta ja työpaikan työsuojeluyhteistoiminnasta (44/2006) perustuvan toimintatavan mukaisesti. Sellaisessa syrjintätapauksessa, jonka ei katsota täyttävän työsyryntärikoksen tunnusmerkkejä riittävän näytön puuttuessa – mutta jossa työnantaja kuitenkin on saattanut rikkoa lain säädännössä säädettyä syrjintäkieltoa tai syrjintäoletta täyttyy – antavat työsuojeluviranomaiset työnantajalle toimintaohjeen. Työsuojeluviranomaisilla ei ole mahdollisuutta viedä jälkimmäisen kaltaista syrjintätapausta syrjintälautakunnan ratkaistavaksi, koska sen toimivalta ei nykyisellään ulotu työelämän piirissä tapahtuvaan etniseen syrjintään. Työsuojeluviranomaisten työnantajalle antaman toimintaohjeen lisäksi syrjinnän uhri voi itse nostaa hyvityskanteen käräjäoikeudessa, mutta työsuojeluviranomaiset eivät avusta häntä tässä prosessissa, vaan ohjaavat hänet hakemaan apua joko omasta ammattiliitosta tai kunnan oikeusaputoimistosta.

Ihmisoikeusliitto peräänkuuluttaa laajapohjaista keskustelua yhdenvertaisuuslain mukaisen syrjinnänkiellon valvonnan riittävydestä työelämässä. Onko syrjinnän uhrien oikeusturva nykyisellään riittävä? Vastaako valvonta rasismidirektiivin vaatimuksia? Millaisia mahdollisten lainsäädännöllisten muutoksien pitäisi olla? Ihmisoikeusliiton näkemys on, että syrjinnän uhrien oikeusturva taattaisiin tulevaisuudessa parhaiten laajentamalla syrjintälautakunnan mandaattia siten, että sen käsiteltäväksi voisi viedä myös työelämän piirissä tapahtuneet etnisyyteen perustuvat syrjintätapaukset. Tämän lisäksi pitäisi huolehtia siitä, että työelämässä syrjinnän uhreiksi joutuneilla yksilöillä on tarjolla rasismidirektiivin edellyttämällä tavalla oikeudellista apua myös siviilikanteen nostamisessa.

4.5. Syrjintä kielen perusteella

Perustuslaissa säädetään kaikkien ryhmien oikeudesta ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Kielen ja kulttuurin ylläpitämisessä on kyse kulttuurin moninaisuuden vaalimisesta, vaikka erityisen tärkeää kielen säilyminen elävänä on kieltä käyttävälle ryhmälle ja yksilölle. Syrjintä kielen perusteella kielletään yhdenvertaisuuslaissa.

Suomessa väestörekisteriin voidaan jokaiselle merkitä vain yksi kieli äidinkieleksi. Yhä useammat kuitenkin puhuvat äidinkielensä ohella muitakin kieliä. Yhä enemmän on kaksikielisiä ihmisiä, joiden voi olla vaikea päättää, kumman kielen he ilmoittavat äidinkielekseen. Kaksikielisyys on usein seurausta siitä, että ihminen on oppinut lapsena vanhemmiltaan kaksi eri kieltä. Kaksi- tai monikielisyys voi olla myös kehittynyt siten, että henkilön äidinkieli tai kotikieli on toinen kuin kieli, jolla hän on käynyt koulunsa ja jota hän enimmäkseen tai yksinomaan käyttää kodin ulkopuolella. Muutenkin ihminen voi haluta ilmoittaa kielekseen valtakielen tai vaihtoehtoisesti etnisen ryhmän kielen siitä huolimatta, ettei osaa sitä hyvin. Vuoden 2006 lopussa Suomen väestöstä äidinkieleltään suomenkielisiä oli 4 828 747 henkeä (91,5 prosenttia), ruotsinkielisiä 289 609 henkeä (5,5 prosenttia) ja

saamenkielisiä 1772 henkeä (0,03 prosenttia). Suurimmat vieraskielisten ryhmät olivat venäjänkieliset (42 182 henkeä), vironkieliset (17489 henkeä), englanninkieliset (9659 henkeä) somaliankieliset (8990 henkeä) ja arabiankieliset (7564 henkeä).⁸⁸

4.5.1. Kansallinen seuranta

Valtioneuvoston kertomus kielilainsäädännön soveltamisesta annetaan kerran vaalikaudessa eduskunnalle, ja siinä käsitellään kielilainsäädännön soveltamista, kielellisten oikeuksien toteutumista ja Suomen kielioloja. Kertomus annettiin ensimmäisen kerran vuonna 2006.⁸⁹

Kansalliskieliä suomea ja ruotsia koskeva kielilaki tuli voimaan vuoden 2004 alussa, ja sen tavoitteena on turvata kielelliset perusoikeudet. Kielilaki on koko hallintoa velvoittava yleislaki, ja jokainen viranomainen valvoo lain noudattamista omalla toimialallaan. Kielilain mukaan mahdollisuus käyttää omaa kieltään ja saada palveluja omalla kielellään on riippuvainen siitä, onko kunta yksi- vai kaksikielinen. Suomen kunnista 368 on yksikielisesti suomenkielisiä ja 19 ruotsinkielisiä. Kaksikielisiä kuntia on 44. Ruotsinkieliset tiedostavat yleensä kuuluvansa vähemmistöön ja elävänsä kaksikielisessä maassa, kun taas suomenkieliselle muutto kaksikieliselle tai yksikielisesti ruotsinkieliselle paikkakunnalle saattaa olla yllättävä kokemus. Sellaisissa kaksikielisissä kunnissa, joissa enemmistön kieli on ruotsi, suomenkielisistä 84 prosenttia kokee saavansa tavallisesti hyvää palvelua äidinkiellellään. Ruotsinkielisistä 40 prosenttia koki saavansa hyvää palvelua sellaisissa kaksikielisissä kunnissa, joissa enemmistön kieli on suomi. Ruotsinkielisten suomen kielen taitoa pidetään usein parempana kuin se todellisuudessa onkaan. Samalla ruotsinkielisten oikeutta ruotsinkieliseen palveluun vähätellään heidän oletetun suomen kielen taitonsa vuoksi. Kielelliset oikeudet ovat kuitenkin riippumattomia siitä, mitä muita kieliä kansalaiset osaavat.

Perustuslaissa mainitaan kansalliskielten lisäksi erikseen romani-

kieli, viittomakieli ja saamen kieli. Romanit ovat hyvin vanha kielellinen ja kulttuurinen vähemmistö. Käytännössä kaikki Suomen romanit puhuvat äidinkielenään joko suomea tai ruotsia, ja noin kolmannes Suomessa asuvasta noin 10 000 romanista puhuu lisäksi romanikieltä. Viittomakieliset ovat yksi maamme suurista kielivähemmistöistä, ja Suomessa on arviolta 14 000 viittomakielistä. Suomessa käytetään vanhastaan suomalaista ja suomenruotsalaista viittomakieltä, mutta maahanmuuton seurauksena Suomessa käytetään enenevässä määrin myös muita viittomakieliiä.

Romanikielen osalta valtioneuvoston kertomuksessa todetaan romanien itse kokevan kielensä käyvän eloonjäämiskamppailua. Romani-kielen opetusta hankaloittaa puute pätevista romani-kielen opettajista sekä vaikeudet saada kokoon riittävän suuria opetusryhmiä. Viittomakielen osalta puutteita ilmenee viittomakielisessä tulkkauksessa, opetuksessa ja päivähoitossa. Suomenruotsalaisen viittomakielen osalta erityinen ongelma on se, ettei suomenruotsalaisella viittomakielellä enää järjestetä opetusta.

Saamelaiskäräjien mukaan Suomessa asuu noin 7400 saamelaista. Enemmistö saamelaisista on suomenkielisiä. Pohjoissaamea puhuu saamelaiskäräjien mukaan 1378 henkeä, koltansaamea 337 henkeä ja inarinsaamea 258 henkeä. Pohjoissaame on uhanalainen, inarinsaame ja koltansaame taas erittäin uhanalaisia kieliä. Saamen kielen käyttämisestä asioimiskielenä on annettu oma lakinsa, saamen kielilaki, joka on säädetty turvaamaan saamelaisten oikeutta ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan. Lain mukaan saamelaisella on oikeus käyttää saamen kieltä tietyissä viranomaisissa ilman eri vaatimusta. Viranomaisen on myös oma-aloitteisesti huolehdittava kielellisten oikeuksien toteutumisesta käytännössä ja osoitettava palvelevansa myös saamen kielellä. Saamelaisten kielelliset oikeudet ovat vahvemmat saamelaisalueella.

Valtioneuvoston kertomuksen mukaan saamen kielilaki on parantanut saamelaisten kielellisten oikeuksien toteutumista. Saamelaiskäräjien mukaan viranomaisten saamen kielten taito ei kuitenkaan ole riittävä, ja kynnys saamen kielen käyttöön on monesti korkea. Eten-

kin inarinsaamen- ja koltansaamenkielisten virkamiesten, tulkkien ja kääntäjien puute vaikeuttaa saamelaiden kielellisten oikeuksien toteutumista. Saamen kielilaisista on myös tiedotettu riittämättömästi. Lisäksi saamelaiset kokevat, että heidän kieltään ja kulttuuriaan kohtaan kohdistuu ennakkoluuloja.

Lisäksi Suomessa on puhuttu pitkään esimerkiksi tataaria, jiddisiä, venäjää ja karjalan kieltä. Suomessa asuu nykyisin noin 800 tataaria, joista 75 prosenttia arvioi puhuvansa kieltä erittäin tai melko hyvin. Tataarin kieli on käytössä lähinnä kotikielenä ja uskonnollisissa toimituksissa. Jiddisiä puhuu nykyisin arviolta 200 henkeä. Molempien kielten puhujat ovat vähenemässä, sillä kieliä sujuvasti puhuvat kuuluvat yhteisöjen iäkkäämpiin henkilöihin. Karjalan kieltä on puhuttu Suomessa pitkään vähemmistökielenä, vaikkei sillä virallista vähemmistökielen asemaa olekaan. Venäjänkielinen vähemmistö on kasvanut viime vuosikymmenen aikana merkittäväksi kielelliseksi vähemmistöksi, ja venäjä onkin vakiinnuttanut asemansa Suomen kolmanneksi suurimpana kielenä. Tämän vuoksi on syntynyt tarve parantaa viranomaisien kielellisiä palveluja muun muassa lisäämällä venäjänkielisten verkkosivujen ja esitteiden määrää. Venäjänkielisiin kohdistuu monesti epäluuloja, eivätkä he välttämättä halua käyttää kieltään julkisilla paikoilla.

Valtioneuvoston kertomuksessa todetaan säännöllisen seurannan puuttuvan kansalaisten kielellisten oikeuksien toteutumisesta ja palveluiden toimivuudesta viranomaisissa. Tällä hetkellä viranomaisien toimintaa on tarkasteltu kokonaisuutena erottamatta kielellisiä oikeuksia. Lisääntynyttä monikielisyyttä ei ole riittävästi otettu huomioon, ja kielivähemmistöjen koko vaikuttaa ratkaisevasti palvelujen järjestämiseen, kuten tulkkien saatavuuteen.

Vuonna 2006 Suomi antoi kolmannen määräaikaisraporttinsa koskien alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan täytäntöönpanoa.⁹⁰ Raportissa käsitellään Euroopan neuvoston ministerikomitean vuonna 2004 tekemiä Suomea koskevia suosituksia ja niiden täytäntöönpanoa. Ministerikomitea ilmaisi suosituksissaan huolensa muun muassa saamenkielisen sanomalehden

puutteesta sekä saamenkielisen opetuksen tasosta ja resurssien riittävydestä. Opetuksen parantamiseksi saamelaiden kotiseutualueen kunnille on myönnetty erillistä valtionavustusta saamenkieliseen ja saamen kielen opetukseen sekä oppimateriaalin tuottamiseen. Ministerikomitea ilmaisi myös huolensa sosiaali- ja terveystalveluiden saata- vuudesta ruotsin ja saamen kielillä. Määräaikaissraportissa todetaan, että paikallishallinnon tasolla on ryhdytty toimenpiteisiin ruotsinkie- lisen palvelutason parantamiseksi ja saamenkielisten osalta on ryh- dytty toimenpiteisiin riittävien resurssien varmistamiseksi. Neljänneksi ministerikomitea nosti esille huolensa romanikielen suojelemisesta, ro- manikielisestä opetuksesta ja opettajakoulutuksesta sekä romanikie- listen radio- ja televisio-ohjelmien tilanteesta. Määräaikaissraportissa nostetaan esille Opetushallituksen alaisen romaniväestön koulutusyk- sikön toimenpiteet romanikielisen opetuksen turvaamiseksi ja paran- tamiseksi sekä todetaan romanikielisten radio-ohjelmien säännöllisen ja pidemmän lähetyssajan parantaneen tilannetta.

Suomen raporttiin vastineensa antanut saamelaiskäräjät toteaa saa- melaiden kielellisten oikeuksien toteutuvan sattumanvaraisesti viran- omaisissa ja julkisissa palveluissa. Saamelaiskäräjät pitää saamen kie- len ja saamenkielisen koulutuksen tilaa edelleen huolestuttavana, sillä opetus turvataan ainoastaan kotiseutualueella, jossa nykyään asuu alle 50 prosenttia saamelaisväestöstä. Kotiseutualueen ulkopuolella asuvat lapset jäävät siis edelleen vaille oman kielen opetusta. Saamelaiskä- räjät toivoo saamelaisopetusta koskevan arviointihankkeen käynnistä- mistä ja opetuksen kehittämisvastuun selvittämistä. Saamelaiskäräjät ilmaisee myös huolensa saamenkielisen sanomalehden sekä lastenoh- jelmien puutteesta.⁹¹

Laki velvoittaa Yleisradiota tuottamaan palveluja saameksi sekä ro- mani- ja viittomakielellä ja soveltuvin osin myös muiden kieliryhmien kielillä. Yle esitteli vuoden 2006 aikana uuden, erillisen Erityis- ja vähemmistöryhmien palvelustrategian, jonka tarkoituksena on edis- tää jatkossa eri väestöryhmien tasa-arvoisuutta ohjelmatarjonnassa ja -tuotannossa. Strategian esitykset on suunnitelmien mukaan toteutet- tava vaiheittain vuoteen 2010 mennessä. Eri vähemmistöryhmät ovat

kiitelleet strategiaa hyväksi ja kattavaksi lähtökohdaksi vähemmistöjen huomioimiseksi entistä paremmin. Samalla strategiaa on kuitenkin kritisoitu muun muassa epärealistiseksi, koska sen toteuttamiseen ei ole esitetty lisävaroja vaan toimet on tehtävä Ylen nykyisten budjet-tiraamien sisällä.

4.5.2. *Kansainvälinen valvonta ja suositukset*

Kuluneen vuoden aikana kielivähemmistöihin liittyviä kysymyksiä on käsitelty Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutetun toisessa seurantaraportissa⁹² sekä Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen neuvoa-antavan komitean antamassa lausunnossa.⁹³ Ihmisoikeusvaltuutetun ja neuvoa-antavan komitean koulutukseen liittyviä suosituksia on käsitelty luvussa 4.4.

Molemmissa raporteissa kiiteltiin vähemmistöjen oikeuksissa tapahtunutta kehitystä, erityisesti kansalliskieliä koskevan kielilain ja saamen kielilain sekä yhdenvertaisuuslain voimaantuloa sekä vähemmistövaltuutetun viran perustamista. Molemmissa raporteissa kiiteltiin vähemmistöasioiden hoitamiseen perustettuja neuvottelukuntia ja nähtiin tärkeänä kehittää edelleen vähemmistöjen osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksia. Erityinen tarve tälle nähtiin venäjänkielisten osalta, ja ihmisoikeusvaltuutettu sekä neuvoa-antava komitea pitivät tärkeänä venäläisasioita käsittelevän neuvottelukunnan perustamista.

Neuvoa-antava komitea kiinnitti huomiota myös vähemmistökielisen median asemaan. Suuri osa saamelaisista asuu kotiseutualueen ulkopuolella, ja raportissa kiitellään saamenkielisten televisiouutisten siirtymistä valtakunnalliseen verkkoon ja harmitellaan saamenkielisen radion kuulumista ainoastaan Pohjois-Lapissa. Samoin komitea ilmaisi huolensa saamenkielisen sanomalehden puutteesta. Venäjänkielisille Spektr-lehdestä on muodostunut tärkeä tiedonlähde, ja raportissa pahoitellaan lehden julkisen tuen vähentämistä. Komitea kehottaa myös selvittämään, onko nykyinen tukijärjestelmä riittävä vähemmistökielisten lehtien kannalta.

4.6. Syrjintä uskonnon tai vakaumuksen perusteella

Tässä luvussa käsitellään syrjintää uskonnon ja vakaumuksen näkökulmasta. Uskontoa, kulttuuria ja etnisyyttä ei aina ole helppoa erottaa toisistaan. Esimerkiksi musliminaiseen kohdistunut syrjintä voi liittyä etniseen taustaan tai erityisesti uskontoon ja siihen liittyvään pukeutumiseen. Tästä syystä konkreettisen syrjintäperusteen arvioiminen on välillä vaikeaa. Maahanmuuttajia ja uskontoa käsitellessä erityisesti islam nousee esiin, ja unohdetaan, että valtaosa maahanmuuttajista on kristittyjä. Monet uskontoon ja syrjintään liittyvät kysymykset ovat kuitenkin tulleet ajankohtaisiksi nimenomaan muslimien määrän lisääntyessä, ja siitä syystä tässäkin luvussa käsitellään erityisesti muslimeihin liittyviä ajankohtaisia kysymyksiä.

Varsinaista uskonnollisen syrjinnän seurantaan uskontojen ja vakauksien osalta ei tehdä järjestelmällisesti, vaikka uutta vuonna 2003 voimaantullutta uskonnonvapauslakia on arvioitu myös uskonnonvapauden toteutumisen kannalta. Uskonnollinen syrjintä nousee monissa tutkimuksissa esille etnisen syrjinnän seurannassa, ja uskontoon ja asenteisiin liittyvät tutkimukset keskittyvät yleensä islamiin kohdistuviin asenteisiin.

Vuoden 2005 lopussa 83 prosenttia suomalaisista kuului evankelis-luterilaiseen kirkkoon. Suomen toiseen valtioneuvostoon eli ortodoksis- seen kirkkoon kuului yksi prosentti väestöstä. Muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluminen on vähäistä, yhteensä muilla uskonnollisilla yhdyskunnilla on alle 64 000 jäsentä. Uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomia on väestöstä 14 prosenttia, ja heidän määränsä nousee jatkuvasti.⁹⁴ Luterilaisen kirkon valta-asemaa eivät uhkaa niinkään muut uskonnolliset yhteisöt vaan uskonnottomien määrän lisääntyminen. Vuonna 2003 voimaantulleeseen uskonnonvapauslakiin on ollut tyytymätön erityisesti Vapaa-ajattelijain liitto, joka kritisoi luterilaisen kirkon erityisaseman säilyttämistä ja positiivisen uskonnonvapauden korostamista, sekä jotkut kristilliset vähemmistöt, joiden mukaan heidän jäsenistönsä ei ole yhdenvertaisessa asemassa valtauskonnon harjoittajiin verrattuna esimerkiksi verotusoikeuden osalta.⁹⁵

Syrjintää uskonnon tai vakaumuksen perusteella käsitellään esimerkiksi Etnisten suhteiden neuvottelukunnan (ETNO) Uskonnollinen ja kulttuurinen vuoropuhelu -työryhmässä. Työryhmä toimii keskustelu- ja tiedonvaihtofoorumina uskonnollisten yhdyskuntien ja viranomaisten välillä, ja sen tavoitteena on lisätä ymmärrystä eri vakaumustaustaa edustavien ihmisten kesken. Vuonna 2006 työryhmä kokoontui viisi kertaa ja kokouksissa käsiteltiin muun muassa poikien ympärileikkaus- ja muslimien hautapaikkakysymystä.

Syrjintätilannetta Euroopan unionissa kesällä 2006 kartoittaneen Eurobarometrin mukaan eurooppalaisten mielipiteet ovat jakautuneet uskonnollisen syrjinnän osalta: 44 prosenttia uskoo syrjinnän olevan yleistä ja 47 prosenttia harvinaista. Suomalaiset uskovat uskonnollisen syrjinnän olevan harvinaisempaa kuin eurooppalaiset keskimäärin, sillä ainoastaan 24 prosenttia suomalaisista uskoo uskonnollisen syrjinnän olevan yleistä.⁹⁶

Suomen Punaisen Ristin asennebarometrissä uskonnon tai vakaumuksen uskottiin olevan syrjinnän taustalla 18 prosentissa syrjintätapauksista. Barometrin vastaajat olivat jokseenkin yksimielisiä siitä, että suomalaisten ja täällä asuvien ulkomaalaisten mahdollisuudet harjoittaa uskontoa pitäisi olla yhtäläiset verrattuna suomalaisten mahdollisuuksiin, ja ainoastaan kymmenen prosentin mielestä suomalaisten olojen täytyisi olla paremmin. Todellisuus on vastaajien mukaan kuitenkin toisenlainen: 39 prosenttia vastaajista pitää suomalaisten mahdollisuuksia parempina, yhtäläisiin mahdollisuuksiin uskoo 54 prosenttia.⁹⁷

4.6.1. Muslimien asema Suomessa

Muslimeja arvioidaan asuvan Suomessa noin 30 000, eli alle puoli prosenttia Suomen väestöstä.⁹⁸ Muslimien määrän arvioiminen on hankalaa, ja arvioinnissa käytetäänkin hyväksi syntymämaata, kansalaisuutta ja äidinkieltä. Uskonnollisten yhdyskuntien, rukoushuoneiden ja moskeijoiden määrä alkoi kasvaa 1990-luvulla, ja vuoden 2007

alussa rekisteröityneitä yhdyskuntia oli 24, joista 15 toimi pääkaupunkiseudulla.⁹⁹ Uskonnollisen järjestäytymisen jälkeen ollaan siirtymässä toiminnan vakiinnuttamiseen. Loppusyksystä 2006 Suomen muslimijärjestöt perustivat Suomen islamilaisen neuvoston (SINE), jonka tarkoituksena on vahvistaa muslimien välistä yhteistyötä ja pyrkiä saavuttamaan yhteisiä näkökantoja muslimeihin vaikuttavissa kysymyksissä.¹⁰⁰

Suomessa muslimit joutuvat kenties ensimmäistä kertaa elämässään tilanteeseen, jossa he joutuvat neuvottelemaan muun muassa rukouksista, juhlapäivistä ja pukeutumisesta esimerkiksi työnantajan kanssa. Näkyvien uskonnollisten tunnusmerkkien käyttöä työpaikalla pitää hyväksyttävänä 54 prosenttia eurooppalaisista, suomalaisista näin ajattelee 48 prosenttia.¹⁰¹

Työelämän moninaisuutta vuonna 2020 arvioineen raportin mukaan uskonnolliseen monimuotoisuuteen liittyvät asiat eivät yleisesti ottaen ole vielä merkittäviä haasteita suomalaiselle työelämälle. Islamiin liittyvät uskonnolliset käytännöt kuten huivin käyttö, juhlapyhät ja rukousajat kuitenkin haastavat totutut mallit, ja näiden asioiden suhteen pidetään tärkeänä sopia yhteisistä pelisäännöistä. Kysymys hunnun tai perinteisen romanasun yleisyydestä asiakastyössä jakoi vastaajien mielipiteet, 48 prosenttia uskoo etnisen pukeutumisen olevan tavallista vuonna 2020, kun taas 48 prosenttia uskoo työelämän pysyvän tältä osin valtaväestön määrittelemänä tilana. Osa vastaajista uskoo huivikysymyksen menettävän merkityksensä muslimien maallisuudessa.¹⁰²

Käytännössä työnantajat ovat päätyneet erilaisiin ratkaisuihin suhtautumisessaan etniseen pukeutumiseen. Asiakaspalvelutehtävissä harjoittelijana ollut huiivia käyttävä nainen teki rikosilmoituksen esimiehestään, joka kielsi huivin käytön asiakaspalvelussa. Nainen joutui jättämään harjoittelun kesken, sillä hän ilmoitti, että huivin käyttö kuuluu hänen uskontoonsa, eikä hän voi luopua huivistaan työharjoittelun ajaksi. Aikaisemmissa työharjoitteluissa nainen ei ollut joutunut vastaavaan tilanteeseen, vaikka olikin työskennellyt asiakaspalvelussa. Kihlakunnansyyttäjä antoi asiassa syyttämättäjättämispäätöksen, jota

hän perusteli yleisöpalvelutehtävissä vaadittavalla yhtenäisellä pukeutumisella, jonka noudattamista esimiehellä on oikeus vaatia.¹⁰³

4.6.2. Uskonnon opetus

Vuonna 2003 voimaantullut uskonnonvapauslaki painottaa jokaisen oikeutta saada oman uskontonsa opetusta. Uskonnon opetus järjestetään sen mukaan, mihin uskonnolliseen yhdyskuntaan oppilaiden enemmistö kuuluu. Myös muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvat tai mihinkään uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumattomat oppilaat voivat osallistua enemmistöuskonnon opetukseen huoltajan pyynnöstä. Ortodoksiseen kirkkokuntaan kuuluvien ja uskonnollisiin yhdyskuntiin kuulumattomien oppilaiden osalta vähintään kolmelle oppilaalle, jotka eivät osallistu enemmistön uskonnon opetukseen, järjestetään automaattisesti heidän oman vakaumuksensa mukaista opetusta. Muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluville vähintään kolmelle oppilaalle järjestetään heidän oman uskontonsa opetusta pyydettyäessä.¹⁰⁴

Ulkomailla syntyneistä henkilöistä 66 prosenttia ei ole minkään uskonnollisen yhdyskunnan jäseniä, ja uskonnon harjoittamiseksi järjestäytyminen on esimerkiksi muslimeille vierasta, sillä ainoastaan kymmenisen prosenttia muslimeista kuuluu johonkin uskonnolliseen yhdyskuntaan.¹⁰⁵ Tilannetta on yritetty helpottaa säädöksellä, jonka mukaan oppilaat voivat huoltajan pyynnöstä osallistua tarjolla olevaan uskonnon opetukseen, joka vastaa heidän kasvatustaan ja kulttuuri- taustaansa.¹⁰⁶ Uskonnon monimuotoisuuden lisääntyessä kouluissa opetettavien uskontojen määrä on kasvussa. Pääkaupunkiseudulla syksyllä 2005 luterilaiseen uskonnon opetukseen (n. 74 300 oppilasta) ja elämäntietämystiedon opetukseen osallistuvien oppilaiden (n. 6900 oppilasta) jälkeen muslimit olivat seuraavaksi suurin ryhmä (n. 3200 oppilasta). Ortodoksioppilaita oli lähes 2000, ja katolilaisia lähes 500 oppilasta. Näiden lisäksi opetusta tarjottiin buddhalaisesta uskonnosta (72 oppilasta) ja Krishna-uskonnosta (6 oppilasta).¹⁰⁷

Vähemmistöuskontojen opetuksessa on puutteita opettajien koulutuksessa, opetusmateriaalissa sekä opettajille suunnatusta materiaalista. Vähemmistöuskontojen opettajille ei ole tähän mennessä ollut tarjolla opettajankoulutusta, mutta tilanne paranee, kun Helsingin yliopiston uskontotieteen laitos aloittaa vähemmistöuskontojen opettajien koulutuksen syksyllä 2007.¹⁰⁸ Islamin opetuksen tekee hankalaksi myös se, että oppilaat ovat etniseltä, kielelliseltä ja uskonnolliselta taustaltaan erilaisia. Lisäksi he ovat usein eri-ikäisiä. Suomen kieli, joka ei välttämättä ole oppilaiden eikä opettajan äidinkieli, vaikeuttaa uskonnollisten ilmiöiden ja abstraktia ilmaisua vaativien symbolien kuvaamista. Myös opettajan ja vanhempien kulttuurinen tausta saattaa olla erilainen, ja tällöin käydään rajanvetoa sen välillä, mitkä asiat kuuluvat uskontoon ja mitkä kulttuuriin. Vanhemmilla saattaa lisäksi olla erilaisia vaatimuksia sen suhteen, mikä oppilaille on kiellettyä ja sallittua. Opettaja joutuukin toimimaan välittäjinä koulun ja kodin välillä.¹⁰⁹

Uuden lainsäädännön toimivuus opetukseen liittyvien käytännön kysymysten ratkaisemisessa selviää vasta ajan myötä. Uskonnon opetukseen liittyvät haasteet ovat samankaltaisia kaikille vähemmistöuskonnoille, sillä on täysin eri asia vahvistaa enemmistön kuin vähemmistön uskonnollista identiteettiä. Tästä näkökulmasta enemmistö on selvästi vähemmistöä paremmassa asemassa.¹¹⁰

Uudessa uskonnonvapauslaissa uskonnon opetuksen tunnustuksellisuus muuttui oman uskonnon opetukseksi, ja tämän seurauksena esiin nostettiin uskonnon opetuksen ja uskonnon harjoittamisen suhde. Vaikka uskonnon opetus ei tunnustuksellista olekaan, oppilaan oman uskonnon opetukseen kuuluu tutustuminen uskonnon harjoittamisen tapoihin, kuten rukouksiin ja virsiin ja opintokäynnit uskonnollisiin rakennuksiin.

Uskonto näkyy koulun arjessa myös varsinaisten uskonnotuntien ulkopuolella. Opetushallituksen mukaan koulun perinteiset juhlat kuten itsenäisyyspäivä- ja joulujuhla ovat osa suomalaista kulttuuria, eikä juhlia pidetä uskonnon harjoittamisena. Juhlilla katsotaan olevan

kulttuurinen merkitys, jolloin kaikki oppilaat voivat osallistua niihin vakaumuksestaan riippumatta. Koulun järjestämät uskonnolliset tilaisuudet, kuten uskonnolliset päivänavaukset tai jumalanpalvelukset, taas ovat uskonnon harjoittamista, johon oppilasta ei voida velvoittaa osallistumaan.¹¹¹ Ongelmaksi saattaa muodostua sen arvioiminen, milloin koulun juhla on sellainen uskonnollinen tilaisuus, josta oppilaalla on lupa kieltäytyä. Opetushallituksen mukaan juhlan tarkoitus ratkaisee, jolloin esimerkiksi kevätjuhlassa laulettava virsi ei tee juhlasta uskonnollista, vaikka samaa virttä laulettaisiin uskonnollisissakin tilaisuuksissa. Vaikka juhlat ovatkin periaatteessa luonteeltaan kulttuurisia, erityistapauksissa oppilaan huoltajan kanssa voidaan vielä sopia yksilöllisestä järjestelystä.¹¹² Opettajat antavat tukensa Opetushallituksen linjauksille, sillä 94 prosenttia heistä kannattaa Suvivirren esittämistä kevätjuhlassa. Lähes yksimielisesti opettajat myös tyrmäävät joulu-evankeliumin ja aamunavausten tulkitsemisen tunnustukselliseksi. Opettajien mukaan voimakkain kritiikki juhlaikäytäntöjä kohtaan ei tule maahanmuuttajilta vaan vanhemmilta, jotka haluaisivat poistaa koulun ohjelmasta kaikki uskontoon viittaavat elementit.

Vähemmistöuskontojen opetuksen järjestäminen ja oppilaiden huomioiminen koulun arjessa aiheuttavat opettajien mukaan kuitenkin koululle ongelmia. Lähes joka kymmenennen opettajan mukaan islamin opetukseen liittyvät järjestelyt tuottavat koululle ylimääräistä vaivaa, kuten vaihtoehtoisen ohjelman järjestäminen joulu- ja kevätjuhlan ajaksi, pätevien opettajien saatavuus, opettajien poissaolot sekä sijaisten saamisen vaikeus. Opettajien kriittisyys on sitä suurempaa, mitä enemmän koulussa on islaminuskoisia oppilaita.¹¹³

Opetuksen järjestäjän ja koulun vastuulla on tiedottaa huoltajille koulun toiminnasta ja tilaisuuksista sekä niihin liittyvistä oikeuksista ja velvollisuuksista. Vanhempien saattaa olla vaikeaa arvioida lapsen osallistumista ja sen esteitä. Etenkin sen arvioiminen mikä on suomalaisen kulttuuriin kuuluvaa ja milloin on kyse uskonnon harjoittamisesta saattaa olla vanhemmille ylivoimainen tehtävä.

4.6.3. Uskonto ja sananvapaus

Syyskuussa 2005 tanskalainen Jyllands-Posten-sanomalehti julkaisi 12 profeetta Muhammedia esittävää pilapiirrosta, joiden oli lehden mukaan tarkoituksena käsitellä sananvapautta ja itesesensuuria. Eniten suuttumusta herättänyt piirros esitti profeetta Muhammedin pommi turbaanissaan. Pilapiirrosten sisällön lisäksi kuvien julkaiseminen loukkasi muslimien tunteita siksi, että joidenkin muslimien mukaan profeetta Muhammedin esittäminen kuvin on kiellettyä. Pilapiirroksia esiteltiin useiden maiden tiedotusvälineissä. Suomessa ne kuitenkin vain vilahtivat sähköisten viestinten uutisissa. Pilapiirroskiista sai paljon palstatilaa suomalaisessa lehdistössä, ja monien lehtien kolumneissa ja mielipidekirjoituksissa on pohdittu julkaisupäätöstä ja sen merkitystä. Kirjoituksissa pohdittiin, kumpi arvoista lopulta on tärkeämpi: uskonnonvapaus vai sananvapaus. Uskonnolliset johtajat toivat lausunnoissaan esille erityisesti uskontojen kunnioittamisen. Suomen Islamilaisen Yhdyskunnan imaami Khodr Chehabin mukaan sananvapaus länsimaissa on valikoivaa: holokaustin kieltäminen voi johtaa vankeusrangaistukseen, samoin rasismi ja kiihottaminen kansanryhmää vastaan ovat kiellettyjä. Imaamin mukaan samoja periaatteita pitäisi soveltaa myös uskonnon ja vakaumuksen kohdalla.¹¹⁴

Pieni ”kansallismielinen” liike Suomen Sisu julkaisi kuvat nettisivuillaan 13. helmikuuta 2006. Julkaisemisesta tehty syyteharkinta päättyi 1. kesäkuuta 2006 syyttämättäjäättämispäätökseen. Päätöksen mukaan epäiltyjen menettelystä puuttui erityisessä loukkaamistarkoituksessa tehty herjaaminen ja häpäisy, ja vaikka kuvien julkaiseminen loukkaisikin muslimien uskonnollisia tunteita, se ei täyttänyt rikoksen tunnusmerkkejä.¹¹⁵

Pilapiirroskiistan jälkimainingeissa Vapaa-ajattelijain liitosta tehtiin tutkintapyyntö poliisille. Tutkintapyyntöön mukaan liiton sivuilla olevissa sähköisissä postikorteissa olevat kuvat rikkovat uskonrauhaa ja kiihottavat kansanryhmää vastaan. Korttien joukossa on muun muassa kuva, jossa Jeesus-hahmo esittelee käsissään olevia neulanreikiä ja toteaa lävistysten olevan muotia. Vapaa-ajattelijain liiton mukaan tut-

kintapyynnöllä on selvä yhteys pilapiirroskiistaan, sillä kuvat ovat olleet netissä jo kymmenen vuotta. Tutkintapyynnön seurauksena Vapaa-ajattelijain liitto teki rikosilmoituksen kirkosta, sillä sen nettisivuilla olevassa Raamattu-nimisessä kirjassa solvataan ateisteja. Syytteitä ei kuitenkaan nostettu kummassakaan tapauksessa.¹¹⁶

Heinäkuussa 2006 Uusimaassa ja Kansan Uutisissa julkaistusta juutalaisvastaisesta mielipidekirjoituksesta taas annettiin sakkotuomioita. Mielipidekirjoituksessa annettiin ymmärtää, että juutalaisten joukkotuho toisen maailmansodan aikana olisi ollut toivottavaa. Oikeudessa molempien lehtien edustajat myönsivät, että kirjoitus oli hyvän maun vastainen. Uusimaan varapäätoimittaja oli kirjoituksen kuitenkin hyväksynyt ja sai kirjoituksen laatijan tavoin tuomion kiihottamisesta kansanryhmää vastaan. Kansan Uutisissa kirjoitus hylättiin käsittelyvaiheessa, ja lehteen kirjoitus päättyi virheen vuoksi. Lehti myös julkaisi seuraavana päivänä anteeksipyyntönsä kirjoituksen johdosta. Kansan Uutisten vastaava toimittaja tuomittiin päätoimittajarikkomuksesta.¹¹⁷

4.7. **Syrjintä kansalaisuuden perusteella**

4.7.1. *Ulkomaalaisen oikeusasema ja syrjintä*

Yhdenvertaisuuslaissa kielletään syrjintä kansalaisuuden perusteella (6 §). Samaan aikaan lain soveltamisalaa on kuitenkin rajoitettu siten, että sitä ei sovelleta ”ulkomaalaisten asettamiseen erilaiseen asemaan heidän lakiin perustuvasta oikeusasemastaan aiheutuvasta syystä” (3 §). Ulkomaalaiset ovat siis toisaalta lähtökohtaisesti eri asemassa, toisaalta heitä ei saisi syrjiä kansalaisuuden perusteella. Miten tämä on ymmärrettävissä?

Yhdenvertaisuuslakia koskeva hallituksen esitys avaa kysymystä näin: ”Lain soveltamisalan ulkopuolelle jäisivät ulkomaalaislain soveltamisalaan kuuluvat asiat, kuten EU:n jäsenvaltioiden ja unionin ulkopuolisten maiden kansalaisten sekä valtiottomien henkilöiden maahan tuloa ja maassa oleskelua koskevat säännökset ja niiden soveltaminen.

Lain soveltamisalaan ei myöskään kuuluisi ulkomaalaisten oikeusasemasta aiheutuva erilaiseen asemaan asettaminen. Kysymys olisi henkilön ulkomaalaislaista johtuvasta oikeusasemasta ja muussa lainsäädännössä tähän statukseen liittyvästä perusteesta asettaa henkilö eri asemaan. Tällä tarkoitettaisiin esimerkiksi Suomessa sijaitsevan kotikunnan puuttumisesta, oleskeluluvan lyhytkestoisuudesta tai sen voimassaoloalan suppeudesta johtuvaa erilaiseen asemaan asettamista. Lailla ei siten estettäisi esimerkiksi äänioikeuden rajaamista kunnallisvaaleissa sen mukaan, kuinka kauan ulkomaalaisella on ollut kotikunta Suomessa, työvoimapalvelujen rajoittamista maassa tilapäisesti oleskelevilta ulkomaalaisilta tai palkkaturvaoikeuden rajoittamista silloin, kun työn on tehnyt ulkomailta Suomeen tilapäiseen työhön tullut työntekijä, vaikka eri asemaan asettamisella olisi osoitettavissa yhteys etniseen alkuperään. Erilaiseen asemaan asettamisen tulisi tosiasiallisesti johtua ulkomaalaisen oikeusasemasta eikä esimerkiksi vain siitä, että henkilö on tai hänen mielletään olevan ulkomaalainen.”¹¹⁸

Ulkomaalainen ei siis voi vedota yhdenvertaisuuslakiin ja väittää tulleen syrjityksi, mikäli ulkomaalaislaissa tai muussa laissa on erottelevan käytännön oikeuttavia pykäläiä. Ulkomaalaisia koskevia erityismainintoja on yli sadassa Suomessa voimassaolevassa laissa, esimerkiksi mainittakoon rikoslaki, avioliittolaki, kansaneläkelaki ja valtion virkamieslaki. Tietyt lait koskevat nimenomaan ulkomaalaisia, keskeisimpinä näistä ulkomaalaislain lisäksi kotouttamislaki ja kansalaisuuslaki. Periaatteessa voi kysyä jokaisen lain kohdalla, onko ulkomaalaisten erottelu perusteltua vai syrjivää. Viime vuosikymmenellä tapahtui suuria muutoksia siihen suuntaan, että ulkomaalaisille avattiin sellaisia oikeuksia, joiden oli aiemmin katsottu kuuluvan vain Suomen kansalaisille, tärkeimpänä esimerkkinä näistä perustuslakimuutos (1995), jossa perusoikeuksien säädettiin kuuluvan ”jokaiselle”, ei ainoastaan Suomen kansalaisille, kuten aiemmin.

Maahanmuutto ja ulkomaalaiset asukkaat vuonna 2006

Vakituisista asukkaista ulkomaan kansalaisia yhteensä	121 739
joista:	
1. Venäjän kansalaisia	25 314
2. Viron kansalaisia	17 543
3. Ruotsin kansalaisia	8 259
4. Somalian kansalaisia	4 621
5. Serbian ja Montenegron kansalaisia	3 352
6. Kiinan kansalaisia	3 299
7. Irakin kansalaisia	3 038
8. Thaimaan kansalaisia	2 988
9. Saksan kansalaisia	2 957
10. Ison-Britannian kansalaisia	2 915
Suomeen muutti	22 032
joista:	
- Suomen kansalaisia	8 583
- muiden EU-maiden kansalaisia	5 368
- EU:n ulkopuolisten maiden kansalaisia	8 500
Suomesta pois muutti	11 988
Nettomuutto (muuttovoitto) oli	10 044
Turvapaikanhakijoita saapui	2 424
Turvapaikkoja myönnettiin	38
Oleskelulupa suojelun tarpeen vuoksi	85
Oleskelulupa muusta syystä	495
Kielteisiä päätöksiä	1 481
Pakolaiskiintiö oli	750
Kiintiöpakolaisia saapui maahan	547

Myös vuonna 2006 tehtiin lakimuutoksia, jotka vähensivät ulkomaa-laisten eriarvoisuutta suhteessa Suomen ja muiden EU-maiden kansalaisiin. Yksi näistä oli ulkomaalaislain muutos, jonka tarkoituksena oli panna täytäntöön pitkään oleskelleiden kolmansien maiden kansalaisten asemasta annettu direktiivi (2003/109/EY). Direktiivillä pyritään lähentämään kolmansien, eli Euroopan unionin ulkopuolisten maiden kansalaisten oikeusasemaa jäsenvaltioiden kansalaisten oikeusasemaan. Ulkomaalaislakiin lisättiin säännökset EY-oleskeluluvasta, joka myönnettäisiin viiden vuoden jatkuvaluonteisen oleskelun jälkeen. Yhtenäisellä EY-oleskeluluvalla on tarkoitus helpottaa kolmansien maiden kansalaisten ja heidän perheenjäsentensä liikku- mista unionin sisällä. Laki tuli voimaan toukokuussa 2007.¹²¹

Tätä muutosta tuki toinen ulkomaalaislain muutos, joka saattoi kansallisesti voimaan niin sanotun perheenyhdistämisdirektiivin (2003/86/EY). Tavoitteena oli parantaa kolmansien maiden kansalaisten edellytyksiä perhe-elämän ylläpitämiseen ja perheenyhdistämi- seen sekä harmonisoida perheenyhdistämisen edellytykset Euroopan unionissa. Direktiivi edellytti perheenjäsenen määritelmän lajenta- mista ulkomaalaislaissa siten, että siihen sisällytettiin myös perheen- kokoajan aviopuolison lapset, vaikka perheenkokoaja ei olisi näiden huoltaja. Perhesiteen perusteella oleskeluluvan saaneille myönnettiin rajoittamaton oikeus tehdä ansiotyötä. Lakiin lisättiin myös täsmen- nys, jonka mukaan säännöstä siitä, että oleskelulupa voidaan jättää myöntämättä ulkomaalaiselle, jonka katsotaan vaarantavan Suomen kansainväliset suhteet, ei voi soveltaa perheenyhdistämiseen.¹²²

Syrjintälautakunnan vuonna 2006 julkistamista päätöksistä löytyy yksi, joka tarjoaa esimerkin siitä, mikä sitten on yhdenvertaisuuslain tarkoittamaa syrjintää kansalaisuuden perusteella. Samalla tapaus on hyvä esimerkki välillisestä syrjinnästä.

Epäilyttä oli Vakuutusosakeyhtiö Henki-Sampo, joka sairauskulu- vakuutusta haettaessa on tiedustellut hakijan kansalaisuutta ja vaatinut ulkomaalaisia lähettämään kopion Kela-kortistaan sekä selvityksen Suomessa asumisajasta. Vakuutusyhtiö perusteli tätä käytäntöä sillä, että vakuutusmaksu ja sopimusehdot määräytyvät hakijan terveyden-

tilan perusteella ja että sairastavuus ja kuolemanriski vaihtelevat eri maissa ja maanosissa. Henki-Sampo edellyttää, että vakuutettava asuu Suomessa vakituaisesti, minkä lisäksi Suomessa asumisajan pituus vaikuttaa siihen, miten vakuutusyhtiö pystyy hankkimaan tietoja vakuutetun aikaisemmasta terveydentilasta. Vakuutuksen hinnoittelu taas perustuu siihen, että vakuutettu saa osan korvauksista Kelalta, minkä vuoksi yhtiön intressissä on varmistua siitä, että hakija kuuluu Suomen sairausvakuutusjärjestelmän piiriin.¹²³

Syrjintälautakunta katsoi, että vakuutusyhtiöllä on ollut hyväksyttävät tavoitteet, mutta sen käyttämät keinot eivät sen sijaan ole olleet asianmukaisia ja tarpeellisia. Vakuutusedellytykset eivät välttämättä täyty myöskään Suomen kansalaisen kohdalla, ja sen vuoksi olisi asianmukaista ja yhdenvertaisen kohtelun kannalta hyväksyttävää tiedustella kansalaisuuden sijasta Suomessa oleskelun pituutta ja Kela-korttia kaikilta hakijoilta. Syrjintälautakunta päätti, että vakuutusyhtiön käytäntö ulkomaalaisten vakuutuksenhakijoiden kohdalla on ollut välillisesti syrjivää, ja kielsi Henki-Sampoa käsittelemästä hakemuksia sillä tavoin, että ulkomaalaiset joutuvat suomalaisia huonompaan asemaan.¹²⁴

4.7.2. Maahanmuuttopolitiikka ja kotouttamistoiminta

Pitkään valmisteltu hallituksen maahanmuuttopolitiittinen ohjelma annettiin valtioneuvoston periaatepäätöksenä 19. lokakuuta 2006. Ohjelman yleisenä tavoitteena on ”määritellä ihmis- ja perusoikeuksia kunnioittavat maahanmuuttopolitiikan arvot, vahvistaa hyvää hallintokulttuuria sekä torjua maahanmuuttoon liittyviä uhkia”. Näiden lisäksi on kirjattu hieman konkreettisempia tavoitteita, joista ensimmäisenä mainitaan kokonaisvaltaisten puitteiden muodostaminen maahanmuuttoa koskevan politiikan suunnittelulle ja toimeenpanolle. Toisena tuodaan esiin moniarvoisen, monikulttuurisen ja syrjimättömän yhteiskunnan kehittymisen edistäminen. Tämän katsotaan tukevan Suomen kansainvälistymistä, parantavan kansainvälistä kilpailukykyä ja vastaavan

väestön ikääntymisestä aiheutuviin haasteisiin. Lisäksi todetaan, että ohjelman tavoitteisiin ”sisältyy ajatus aktiivisesta maahanmuuttopolitiikasta”.¹²⁵

Maahanmuuttopolitiikan arvoiksi määritellään ”oikeusvaltioperiaate, ihmisoikeuksien ja perusoikeuksien toteutumisen edistäminen, rasmin ja syrjinnän torjuminen, tosiasiallisen yhdenvertaisuuden edistäminen, lapsen edun periaate, hyvän hallinnon periaate ja muut hallinnon oikeusperiaatteet sekä avoin toimintatapa”.¹²⁶ Nämä ovat erittäin kannatettavia arvoja ja jatkossa onkin tärkeää varmistaa, että ne ohjaavat maahanmuuttopolitiikan toimeenpanoa kaikilla hallinnon tasoilla.

Yksi maahanmuuttoliittisen ohjelman tavoitteista on tukea maahanmuuttajien kotoutumista.¹²⁷ Kotoutumisella tarkoitetaan ”maahanmuuttajan yksilöllistä kehitystä tavoitteenaan osallistua työelämään ja yhteiskunnan toimintaan samalla omaa kieltään ja kulttuuriaan säilyttään”, kotouttamisella puolestaan ”viranomaisten järjestämiä kotoutumista edistäviä toimenpiteitä ja voimavaroja”.¹²⁸

Tärkeä resurssi maahanmuuttajalle on kotoutumissuunnitelma, joka laaditaan hänelle henkilökohtaisesti ja jossa määritellään ne toimenpiteet, jotka edistävät hänen kielitaitonsa ja muiden yhteiskunnassa tarvittavien tietojen ja taitojen kehittymistä ja tukevat hänen mahdollisuuksiaan osallistua yhteiskunnan toimintaan. Kotoutumissuunnitelmaan on oikeus maahanmuuttajalla, jolla on kotikunta Suomessa ja joka on työtön työnhakija tai toimeentulotuen hakija. Kotouttamislakia muutettiin vuoden 2006 alussa niin, että kotoutumissuunnitelma on laadittava viimeistään silloin, kun maahanmuuttajasiakkaan työttömyys tai toimeentulon saaminen on kestänyt kaksi kuukautta, aiemman viiden kuukauden sijaan. Oikeus kotoutumissuunnitelmaan kestää kolme vuotta ja sitä voidaan erillisellä päätöksellä pidentää vielä kaksi vuotta, jos se on perustellusta syystä tarpeen.¹²⁹

Kotoutumissuunnitelmien laatiminen on kunnan vastuulla, mutta työvoimatoimistolla on keskeinen rooli suunnitelman laatimisessa niille, jotka hakevat työtä. Työvoiman ulkopuolella oleville, kuten van-

huksille, kotiäideille ja sairauden tai vamman vuoksi työntekoon kykenemättömille kotoutumissuunnitelma pitäisi laatia kunnan viranomaisten toimesta. Työministeriön lokakuussa 2006 julkaiseman kotouttamislain toimeenpanon seurantakyselyn mukaan yli puolet vastanneista kunnista kuitenkin ilmoitti, että suunnitelmia ei ole tehty juuri kenellekään työvoiman ulkopuolelle kuuluvalla. Harvinaista on myös se, että perheen yhteisen suunnitelman lisäksi laadittaisiin omat suunnitelmat eri perheenjäsenille.¹³⁰

Tämä merkitsee sitä, että erityisesti lapset, nuoret, kotiäidit ja vanhukset jäävät muita maahanmuuttajia huonompaan asemaan eivätkä saa kunnalta kotouttamispalveluja, jotka edistäisivät heidän integroitumistaan suomalaiseen yhteiskuntaan. Myös työssä käyvät maahanmuuttajat, jotka eivät tarvitse kotoutumissuunnitelmaa ja -palveluja löytääkseen työtä, voisivat tarvita niitä parantaakseen valmiuksiaan toimia suomalaisessa yhteiskunnassa. Valtioneuvoston maahanmuuttopoliittisessa ohjelmassa onkin kiinnitetty huomiota myös näihin maahanmuuttajiin ja heidän perheisiinsä todeten tarpeelliseksi täydentää kotouttamisjärjestelmää heidän osaltaan. Samoin painotetaan erityisen haavoittuvien ryhmien kotouttamista ja vaaditaan riittävien voimavarojen turvaamista kunnille, jotta ne voivat tarjota tukipalveluja heti maahantulosta lähtien ja riittävän pitkän ajan.¹³¹

4.7.3. Turvapaikanhakijat ja pakolaiset

Vuonna 2006 tehdyistä ulkomaalaislain muutoksista yksi herätti huolta pakolaisten ja lasten parissa työskentelevissä järjestöissä. Siinä säädettiin yksin tulleiden turvapaikanhakijalasten hakemusta tutkiville viranomaisille oikeus saada lapsen sukulaisia koskevaa tietoa vastaanottokeskusten työntekijöiltä. Pelättiin, että tämä vaikeuttaisi työskentelyä vastaanottokeskuksissa, joiden työntekijöillä ei lähtökohtaisesti ole ollut mitään tekemistä turvapaikkahakemusten käsittelyn kanssa, vaan heidän tehtävänä on ollut huolehtia turvapaikanhakijoiden majoituksesta ja välttämättömistä tarpeista odotusaikana. Ehdotettua

käytäntöä pidettiin myös mahdollisesti yksityisyyden suojaa rikkovana. Myös Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu ilmaisi huolensa ehdotuksesta ja vaati Suomen viranomaisia harkitsemaan sitä uudelleen. Hän piti tiedonkulun parantumista sinänsä hyvänä tavoitteena, mutta painotti, että oli tärkeää turvata sekä turvapaikanhakijan että henkilökunnan oikeudet ja tutkia, ettei ehdotettu lainsäädäntö ollut ristiriidassa perustuslain säädösten (10§) kanssa.¹³²

Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu huomautti myös, että tilapäisiä oleskelulupia (51§) myönnettäessä olisi aina varmistuttava (verify) siitä, että pykälän soveltaminen ei ole ristiriidassa ulkomaa-laislain muiden säädösten kanssa, joiden perusteella myönnettäisiin jatkuva oleskelulupa suojelun tarpeen perusteella (88§). Ottaen huomioon tilapäisestä oleskeluluvasta koituvat seuraukset mahdollisuuksille saada työtä, terveys- ja sosiaalipalveluja ja perheen yhdistämispäätöstä, 51 pykälää pitäisi tulkita kapeasti eikä laajasti. Ihmisoikeusvaltuutettu huomauttaa, että 52 pykälässä säädetään, että jatkuva oleskelulupa voidaan myöntää ulkomaalaisille kohtuullisuussyistä terveydentilan, haavoittuvan aseman tai kotimaan olosuhteiden vuoksi.¹³³

Vuonna 2006 eduskunta käsitteli lakiehdotusta, jolla on vaikutusta myös tilapäisen oleskeluluvan saaneiden henkilöiden asemaan, nimittäin kotikuntalain (201/1994) muutosta. Suomessa asuvalle määritelty kotikunta vaikuttaa lukuisiin oikeuksiin, kuten äänioikeuteen kunnallisvaaleissa, sosiaaliturvaan, terveyspalvelujen saamiseen ja muihin kunnallisiin palveluihin, kuten opetukseen. Kotikuntaratkaisun tekee maistraatti. Hallituksen esityksen mukaan eri maistraatit ja muut lakia soveltavat viranomaiset ovat tulkinneet sitä eri tavoin, minkä seurauksena esimerkiksi ulkomaalaiset opiskelijat, jotka oleskelevat Suomessa tilapäisellä oleskeluluvalla, ovat joutuneet keskenään eri asemaan eri paikkakunnilla.¹³⁴

Lakiehdotuksella pyritään siihen, että laista ilmenisi nykyistä täsmällisemmin, missä tilanteissa Suomeen muuttava henkilö voi saada kotikunnan. Aiemmasta poiketen ehdotetaan, että myös tilapäisellä oleskeluluvalla maassa oleskeleva henkilö voisi saada kotikunnan, mi-

käli hänellä on vähintään yhden vuoden oleskeluun oikeuttavan luvan lisäksi ”tarkoitus olosuhteet kokonaisuudessaan huomioon ottaen jäädä Suomeen vakinaisesti asumaan” (4 §). Asumisen vakinaisuutta osoittava seikka olisi muun muassa se, että henkilöllä on ollut tilapäinen asuinpaikka Suomessa vähintään vuoden ajan maahanmuuton jälkeen. Tämä merkitsee sitä, että esimerkiksi ulkomaalaislain 51 §:n perusteella myönnetyn tilapäisen oleskeluluvan eli niin sanotun B-luvan saaneella voisi olla mahdollisuus saada kotikunta Suomessa, kuten lakiehdotuksen perusteluissa nimenomaisesti todetaankin. Perusteluissa tunnustetaan se tosiasia, jota pakolaisjärjestöt ovat koko ajan pitäneet esillä, että vaikka B-luvan saaneiden oleskelu Suomessa on tarkoitettu lyhytaikaiseksi, on käytäntö osoittanut, että heidän oleskelunsa on tietyissä tilanteissa muodostunut pitkäaikaiseksi. He ovat kuitenkin jääneet normaalin taloudellisen ja sosiaalisen turvaverkoston ulkopuolelle.¹³⁵ Mikäli tätä lakia todella sovelletaan niin, että tilapäisellä oleskeluluvalla maassa oleskeleville tulee mahdolliseksi päästä kotikuntalain piiriin, se merkitsee selvää parannusta B-luvan saaneiden turvapaikanhakijoiden ja muiden tilapäisellä oleskeluluvalla Suomessa pidempään oleskelevien ihmisten asemaan ja oikeuksiin.

Muita pakolaisia ja turvapaikanhakijoita koskevia julkisen keskustelun aiheita vuoden aikana olivat ulkomaalaisviraston suunnittelemat palautukset Somaliaan, Irakiin ja Afganistaniin sekä aikomus karkottaa rikoksia tehneitä nuoria Somaliaan. Vuoden lopulla heräsi keskustelua pakolaiskiintiöstä, joka näytti jäävän ennätyksellisen vajaan. Pakolaiskiintiön 750 paikan täyttämisestä oli toisistaan poikkeavia näkemyksiä toisaalta UNHCR:n ja työministeriön, toisaalta sisäministeriön kesken. Erimielisyys saatiin sovittua vasta joulukuun puolivälissä, jolloin Suomen delegaatio pääsi lähtemään valintamatkalle Turkkiin. Sieltä saatiin valittua 123 Iranista, Somaliasta, Afganistanista ja Palestiinasta lähtöisin ollutta pakolaista, mutta noin 90 paikkaa jäi täytettäväksi vuoden 2007 puolella.¹³⁶

4.7.4. Syrjintäkokemukset ja asenteet

Vuonna 2006 julkaistiin maahanmuuttajien kotoutumista pääkaupunkiseudulle tarkasteleva seurantatutkimus. Siihen osallistui 457 pääkaupunkiseudulla asuvaa etniseltä taustaltaan venäläistä, virolaista, suomalaista, somalialaista, arabiankielistä, vietnamilaista ja turkkilaista maahanmuuttajaa, jotka vastasivat postikyselyyn sekä vuonna 1997 että 2004.¹³⁷

Tutkimuksessa tarkasteltiin muun muassa maahanmuuttajien syrjintäkokemusten ja asenneilmapiirin kehittymistä vuosien varrella. Tutkimukseen osallistuneista maahanmuuttajista 48 prosenttia kertoi joutuneensa Suomessa syrjinnän uhriksi ulkomaalaistaustansa vuoksi. Syrjinnän kokemisessa oli kuitenkin selkeitä eroja maahanmuuttajaryhmien välillä. Virolaisista vain 32 prosenttia oli kokenut syrjintää ulkomaalaistaustansa vuoksi. Venäläisten, suomalaisten, vietnamilaisten ja turkkilaisten joukossa oli lähes yhtä paljon syrjintää kokeneita kuin sitä kokemattomia. Eniten syrjintäkokemuksia oli somaleilla (68 %) ja arabeilla (72 %).¹³⁸

Korkeasta syrjintäkokemusten määrästä huolimatta 50 prosenttia syrjinnän uhriksi joutuneista ilmoitti, että heidän omat syrjintäkokemuksensa olivat vähentyneet viime aikoina. Viidennes heistä oli kuitenkin päinvastaista mieltä: syrjintäkokemukset olivat heidän omalla kohdallaan lisääntyneet. Kaikista maahanmuuttajaryhmistä 41 prosenttia koki, että vihamielisyys omaa etnistä ryhmään kohtaan oli viime aikoina vähentynyt joko huomattavasti tai hieman. Vajaa viidennes oli kuitenkin sitä mieltä, että vihamielisyys oli lisääntynyt hieman (12%) tai huomattavasti (5%). Kokemukset vihamielisyyden muutoksesta kuitenkin erosivat eri maahanmuuttajaryhmien kesken. Somaleista 18 prosenttia oli sitä mieltä, että vihamielisyys somalialaistaustaisia kohtaan oli lisääntynyt huomattavasti. Myös arabeilla kokemukset vihamielisyyden lisääntymisestä omaa ryhmää kohtaan hieman tai huomattavasti olivat muihin maahanmuuttajaryhmiin verrattuna yleisempiä (34%).¹³⁹

Suomessa asuvien asenteita maahanmuuttoa kohtaan on vuonna

2006 tutkittu lähinnä pienimuotoisin kyselyin. Helsingin Sanomat teetti joulukuussa Suomen Gallupilla kyselyn helsinkiläisten, espoolaisten ja vantaalaisten näkemyksistä siitä, ”tarvitseeko pääkaupunkiseutu lisää maahanmuuttajia ennakoidun työvoimapulan paikkaamiseksi”. Vastanneista (1 002 henkeä) 44 prosenttia vastasi kyllä ja 47 prosenttia ei. Kolmen prosenttiyksikön virhemarginaali huomioon ottaen mieliteet jakautuivat siis tasan.¹⁴⁰

Elinkeinoelämän valtuuskunnan arvo- ja asennetutkimuksessa vastaajilta kysyttiin, ovatko he samaa vai eri mieltä väitteestä ”maamme väestön ikääntyminen ja uhkaava vähentyminen edellyttävät ulkomaalaisten Suomeen muuton helpottamista”. Täysin tai jokseenkin samaa mieltä on 35 prosenttia vastaajista, täysin tai jokseenkin eri mieltä taas 42 prosenttia vastaajista. EVA:n kyselyssä sama kysymys on toistettu kahdeksan vuoden ajan ja väittämän kannatus on noussut jokaisella mittauskerralla. Niinpä voidaan todeta, että yhä useammat pitävät maahanmuuttoa tarpeellisena väestön ikääntymisen vastapainona.¹⁴¹

Asenteiden muutos myönteisempään suuntaan näkyy myös SPR:n vuoden 2006 ja 2007 alussa julkaisemassa asennebarometrissa. Vastaajilta kysyttiin muun muassa: ”Miten maamme pitäisi suhtautua ulkomaiseen työvoimaan?” Liberaaleimman vaihtoehdon ”antaa kaikkien tulla” -kannattajien määrä nousi vuodessa prosentilla (2007, 8%) Valtiosa valitsi vaihtoehdon ”mikäli työtä löytyy”, vuonna 2007 vastaajista 57 prosenttia, 3 prosenttia edellisvuotta enemmän. Vaihtoehdon ”määrittää selvät rajat, kuinka paljon ulkomaalaisia saa tulla töihin” valitsi vuonna 2006 vastaajista 30 prosenttia, vuotta myöhemmin enää 25 prosenttia vastaajista.¹⁴²

Eurooppalaisessa vertailussa suomalaiset eivät sijoitu kumpaankaan ääripäähän. Joulukuussa 2006 julkaistun Eurobarometrin tulokset voitiivistaa toteamalla, että suomalaiset suhtautuvat nihkeästi maahan-tulon sallimiseen; sen suhteen suomalaiset ovat keskimääräisiä kielteisempiä. Sen sijaan suomalaiset suhtautuvat verraten myönteisesti maahanmuuttajien kanssa käytävään sosiaaliseen vuorovaikutukseen, monikulttuurisuuteen, turvapaikanhakijan oikeuksiin ja maahanmuut-

tajan oikeuteen jäädä maahan.¹⁴³ Suomalaisista 54 prosenttia uskoo, että maahanmuuttajilla on paljon annettavaa suomalaisille.¹⁴⁴

Toisen tuoreen eurobarometri-kyselyn mukaan 81 prosenttia suomalaisista katsoo, että erilaisen etnisen taustan omaavat ihmiset rikastuttavat maan kulttuuria. Tässä suomalaiset ovat yhdessä ruotsalaisten (86%) kanssa positiivisessa ääripäässä, kun toisessa ääripäässä vain 32 prosenttia maltalaisista ja 39 prosenttia kyproslaisista on tätä mieltä.¹⁴⁵

Valtaväestön asenteisiin etnisiä vähemmistöryhmiä kohtaan vaikuttaa suuresti se, miten joukkoviestimet raportoivat vähemmistöasioista. Euroopan neuvoston kansallisten vähemmistöjen suojelua koskevan puiteyleissopimuksen neuvoa-antava komitea pitää viimeisimmässä Suomea koskevassa lausunnossaan huolestuttavana sitä, ettei vähemmistöasioista raportointi ole kehittynyt myönteiseen suuntaan kaikissa suomalaisissa joukkoviestimissä. Komitean mielestä useat niistä raportoivat edelleen vähemmistöistä tavalla, joka saattaa heikentää valtaväestön ja vähemmistöjen keskinäistä kunnioitusta.¹⁴⁶

Komitea esittää myös huolestuneisuutensa siitä, että internetiä ja useita valvottuja keskustelupalstoja käytetään säännöllisesti sekä kielteisten stereotyyppien levittämiseen tietyistä vähemmistöistä että rasistisen materiaalin levittämiseen. Ongelmia esiintyy erityisesti kirjoitettaessa maahanmuuttajavähemmistöistä, mutta ne ulottuvat myös perinteisiin etnisiin vähemmistöryhmiin. Komitea kunnioittaa internetin arvoa avoimena keskustelu- ja väittelyfoorumina, mutta on huolestunut siitä, ettei suomalainen yhteiskunta ole täysimittaisesti sitoutunut rohkaisemaan suvaitsevaisuuden henkeä ja kulttuurien välistä vuoropuhelua. Komitea suosittaaakin, että joukkoviestimien itsesääntelyelimiä olisi kehotettava viemään eteenpäin aloitteita, joiden tarkoituksena on lopettaa halventavien ilmaisujen käyttö ja vähemmistöjä koskeviin kielteisiin stereotyyppioihin perustuva raportointi. Lisäksi pitäisi levittää hyviä käytäntöjä internetoperaattorien keskuuteen ja tarvittaessa ottaa käyttöön uusia oikeudellisia välineitä rasistisen kirjoittelun torjumiseksi internetissä. Samalla on kuitenkin kunnioitettava täysimittaisesti sananvapautta.

- ¹ Eriksen, Thomas Hylland (1993). *Ethnicity & Nationalism*. London: Pluto Press, ss. 12 - 18; Barth, Fredrik (1969): *Ethnic Groups and Boundaries*. Bergen-Oslo: Universitetsforlaget, ss. 15 - 16; Lepola, Outi (2000). *Ulkomaalaisesta suomenmaalaiseksi*. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura, s. 21, 331.
- ² *Henkilötietolaki* (532/1999). Lain 12 §:ssä on lueteltu poikkeukset alkaluonteisten tietojen käsittelykiellosta. Poikkeukset ovat mahdollisia rekisteröidyn omalla suostumuksella tai tietosuojalautakunnan luvalla sekä elintärkeän edun suojaamiseksi, oikeusvaateen laatimiseksi tai ratkaisemiseksi sekä historiallista tai tieteellistä tutkimusta taikka tilastointia varten.
- ³ Makkonen, Timo (2000). *Rasismi Suomessa 2000*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.
- ⁴ Rastas, Anna (2005). "Rasismi." Teoksessa Huttunen, Laura, Löytty, Olli ja Rastas, Anna (toim.) *Suomalainen vieraskirja: Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Tampere: Vastapaino.
- ⁵ Yhdenvertaisuuslain noudattamista työsuhteessa, julkisoikeudellisessa palvelussuhteessa sekä työharjoittelussa ja muussa vastaavassa toiminnassa valvovat työsuojeluviranomaiset (11§). Heidän toimintaansa esitellään tämän kirjan luvussa 4.3.
- ⁶ Vähemmistövaltuutetulta saadut alustavat toimintatiedot vuodelta 2006. Sähköpostiviesti Rainer Hiltuselta 22.3.2007.
- ⁷ Vähemmistöasiain neuvottelukunnan pöytäkirjat 15.3.2006 ja 14.11.2006.
- ⁸ www.mol.fi/mol/fi/06_tyoministerio/02_organisaatio/05_muut/syrjintalautakunta/index.jsp.
- ⁹ Sama.
- ¹⁰ Syrjintälautakunta (2007). Katsaus syrjintälautakunnan toimintaan vuosina 2004 - 2006, s.7. Helsinki.
- ¹¹ Koulutoimeen ja vakuutusalaan liittyvät tapaukset esitellään seuraavissa alaluvuissa.
- ¹² Syrjintälautakunnan päätös 1366/66/2005. http://www.mol.fi/mol/fi/06_tyoministerio/02_organisaatio/05_muut/syrjintalautakunta/paatokset2006/index.jsp.
- ¹³ Syrjintälautakunta 1528/66/2005.
- ¹⁴ Syrjintälautakunta 2392/66/2005.
- ¹⁵ www.oikeusasiamies.fi; Oikeusasiamiehen toiminnasta 2006 saadut tiedot, sähköposti 26.3.2007.
- ¹⁶ Sama.
- ¹⁷ Office of the Commissioner for Human Rights (2006): Follow-up Report on Finland (2001 - 2005). CommDH(2006)9, Strasbourg 29 March 2006. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=984045&BackColorInternet=99B5AD&BackColorIntranet=FA8F45&BackColorLogged=FFC679>
- ¹⁸ Office of the Commissioner for Human Rights (2006): Follow-up Report on Finland (2001-2005). CommDH(2006)9, Strasbourg 29 March 2006. <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=984045&BackColorInternet=99B5AD&BackColorIntranet=FA8F45&BackColorLogged=FFC679>
- ¹⁹ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (2006). Second Opinion on Finland, adopted on 2 March 2006. Euroopan neuvosto, ACFC/OP/II(2006)003, s. 7. <http://www.ihmisoikeusliitto.fi/suosituskansio/FCNM%20AC%202006.pdf>
- ²⁰ Euroopan neuvoston ministerikomitea (2007). Resolution ResCMN (2007) 1 on the implementation of the Framework Convention for the Protection of national Minorities by Finland.
- ²¹ Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (2006). Second Opinion on Finland, adopted on 2 March 2006. Euroopan neuvosto, ACFC/OP/II(2006)003, s. 8.
- ²² Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities (2006). Second Opinion on Finland, adopted on 2 March 2006. Euroopan neuvosto, ACFC/OP/II(2006)003, s. 9.
- ²³ Suomen kolmas raportti alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan täytäntöönpanosta (2006). ss. 3 - 4 Ulkoasiainministeriö, oikeudellinen osasto. www.ihmisoikeusliitto.fi/suosituskansio/ECRML%20suomen%20raportti%202006.pdf
- ²⁴ Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma (2006), s.19. Työhallinnon julkaisu 371. Helsinki: Työministeriö.
- ²⁵ Tätä koskeva hanke onkin käynnistetty oikeusministeriössä. www.hare.vn.fi/mHankePerusSelaus.asp?h_ild=12573

- ²⁶ Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma (2006), s.19. Työhallinnon julkaisu 371. Helsinki: Työministeriö.
- ²⁷ Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma (2006), ss. 17 - 19. Työhallinnon julkaisu 371. Helsinki: Työministeriö.
- ²⁸ www.mol.fi/etno
- ²⁹ Foorumin raportti. www.mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/04_maahanmuutto/04_yhdenvert/ETNO/raportti13924.pdf
- ³⁰ www.mol.fi/mol/fi/04_maahanmuutto/04_etniset_suhteet/02_etno11260/03_toimintakausi_2005-2008/index.jsp
- ³¹ Etnisten suhteiden neuvottelukunnan ja alueellisten neuvottelukuntien rasismien vastainen työ. Rasismien vastainen työ -työryhmän esitys, s. 4, 7. http://www.mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/04_maahanmuutto/04_yhdenvert/ETNO/Rasismi-tr_esitys.pdf
- ³² Suomen venäjänkielisen väestönsosan kysymyksiä 2002. Etnisten suhteiden neuvottelukunnan asettaman työryhmän raportti. www.mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/04_maahanmuutto/04_yhdenvert/ETNO/venajankieliset.pdf.
- ³³ Office of the Commissioner for Human Rights (2006) Follow-up report on Finland (2001-2005) CommDH(2006)9, ss. 9 - 10.
- ³⁴ Kokousten pöytäkirjat löytyvät RONKin kotisivuilta www.romani.fi.
- ³⁵ Romaniasian neuvottelukuntaa koskeva osuus perustuu RONK:n pääsihteerin Anne-Mari Mäen lähettämiin tietoihin. Sähköposti 16.4.2007.
- ³⁶ www.samediggi.fi, tiedote 1.3.2006. Ks. Oikeusministeriö (2007). *Luonnos pohjoismaiseksi saamelaisopimukseksi. Lausuntotivistelmä*. Helsinki: Oikeusministeriön lausuntoja ja selvityksiä 2007:6.
- ³⁷ Ks. hallituksen esitys HE 306/1990 vp, ulkoasiainvaliokunnan mietintö UaVm 26/1990 vp.
- ³⁸ Pääministeri Matti Vanhasen vastaus kansanedustaja Simo Rundgrenin kirjalliseen kysymykseen (KK 228/2006 vp) huhtikuussa 2006.
- ³⁹ *Saamelaiskäräjien kertomus vuodelta 2006*. Ks. tarkemmin: Permanent mission of Finland to the United Nations New York. New York 6 April 2006. Aide-Memoire on the Candidature of Finland to the United Nations Human Rights Council.
- ⁴⁰ Saamelaiskäräjien kertomus 2006. Saamelaiskäräjien edustajan Heikki J. Hyvärisen sähköpostiviesti 30.4.2007.
- ⁴¹ Ihmisoikeusliiton lausunto oikeusministeriölle Pohjoismaista saamelaisopimusta koskevasta luonnoksesta. <http://www.ihmisoikeusliitto.fi/toiminta/lausunto/IOL%20lausunto%20saamelaisopimus.pdf>. Ihmisoikeusliiton lausunto ulkoasiainministeriölle 30.1.2007: Taloudellisia, sosiaalisia ja sivistyksellisiä oikeuksia koskeva yleissopimus, Suomen viidennen määräaikaisraportin kuuleminen; TSS-komitean esittämät lisäkysymykset.
- ⁴² Perustuslakivaliokunnan mietinnöt PeVL 3/1990 vp, PeVL 8/1993 vp, PeVL 30/1993 vp .
- ⁴³ Scheinin, Martin (2006). Ihmisen ja kansan oikeudet. Kohti Pohjoismaista saamelaisopimusta, s. 39. Lakimies 1/2006. Saamelaiskäräjien edustajan Heikki J. Hyvärisen sähköpostiviesti 30.4.2007.
- ⁴⁴ Ks. Saamelaiskäräjien kertomus 2006, Laki saamelaiskäräjistä 7 §. Saamelaiskäräjien edustajan Heikki J. Hyvärisen sähköpostiviesti 30.4.2007.
- ⁴⁵ Tella, Riikka (2005) Etnisen syrjinnän vastaisen neuvonnan kehittäminen, s. 42. Vähemmistövaltuutetun julkaisusarja 1. Helsinki: Vähemmistövaltuutettu.
- ⁴⁶ Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma (2006), Työhallinnon julkaisu 371, s. 19.
- ⁴⁷ Tella, Riikka (2005). Etnisen syrjinnän vastaisen neuvonnan kehittäminen, ss.1 - 2, 8, 29 - 30. Vähemmistövaltuutetun julkaisusarja 1. Helsinki: Vähemmistövaltuutettu.
- ⁴⁸ Tella, Riikka (2005). Etnisen syrjinnän vastaisen neuvonnan kehittäminen, ss. 4 - 5, 8 - 9. Vähemmistövaltuutetun julkaisusarja 1. Helsinki: Vähemmistövaltuutettu.
- ⁴⁹ Tella, Riikka (2005). Etnisen syrjinnän vastaisen neuvonnan kehittäminen, ss. 9 - 10. Vähemmistövaltuutetun julkaisusarja 1. Helsinki: Vähemmistövaltuutettu.
- ⁵⁰ Tella, Riikka (2005). Etnisen syrjinnän vastaisen neuvonnan kehittäminen, ss. 23 - 32. Vähemmistövaltuutetun julkaisusarja 1. Helsinki: Vähemmistövaltuutettu.

- ⁵¹ Syrjinnän seuranta Suomessa (2007). Työhallinnon julkaisu 374, ss. 17 - 19.
- ⁵² Tietokanta ja julkaisut löytyvät EUMC:n nettisoihteesta <http://eumc.europa.eu/eumc/index.php>.
- ⁵³ Ellonen, Noora (2006). *Poliisin tietoon tullut rasistinen rikollisuus Suomessa 2005*. Espoo. Poliisiammattikorkeakoulun tiedotteita 53.
- ⁵⁴ Kts. esim. Jasinskaja-Lahti, I., Liebkind, K. & Vesala, T. (2002). *Rasismi ja syrjintä Suomessa – maahanmuuttajien kokemuksia*. Helsinki: Gaudeamus; ja Pohjanpää, K., Paananen, S. & Nieminen, M. (2003). *Maahanmuuttajien elinolot – venäläisten, virolaisten, somalialaisten ja vietnamilaisten elämää Suomessa 2002*. Tilastokeskus, Elinolot 2003:1
- ⁵⁵ Neuvoa-antavan komitean Suomea koskeva raportti löytyy osoitteesta <http://www.formin.fi/public/default.aspx?contentid=67435> (28.3.2007).
- ⁵⁶ Vähemmistövaltuutetun vuosikertomus 2005 (2006). Helsinki: Edita.
- ⁵⁷ Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma. Työhallinnon julkaisu 372:2006
- ⁵⁸ Vetoomus löytyy osoitteesta <http://www.faror.com/faro/rus/index.php?newlang=finnish> (29.3.2007)
- ⁵⁹ Lahden käräjäoikeus 06/561. *Etelä-Suomen Sanomat* 21.4.2006.
- ⁶⁰ Lahden käräjäoikeus 06/202. *Helsingin Sanomat* 7.9.2005, *Helsingin Sanomat* 25.1.2006.
- ⁶¹ Tiedot saatu FARO ry:n toiminnanjohtaja Anna Leskiseltä.
- ⁶² HE 44/2002.
- ⁶³ EUMC (2006). *The Annual Report on the Situation regarding Racism and Xenophobia in the Member States of the EU*. <http://eumc.europa.eu/eumc/material/pub/ar06/AR06-P2-EN.pdf> (31.1.2007).
- ⁶⁴ Neuvoa-antavan komitean Suomea koskeva raportti löytyy osoitteesta <http://www.formin.fi/public/default.aspx?contentid=67435> (28.3.2007).
- ⁶⁵ Fagerholm, Peter (2006). *Rasistinen Rikollisuus. Selvitys rasististen rikosten etenemisestä oikeusjärjestelmässä*.
- ⁶⁶ Sama.
- ⁶⁷ Syrjintätapauksia koskevat tiedot saatu Rainer Hiltuselta 26.9.2006.
- ⁶⁸ Syrjintälautakunta 273/66/2004.
- ⁶⁹ Neuvoa-antavan komitean Suomea koskeva raportti löytyy osoitteesta <http://www.formin.fi/public/default.aspx?contentid=67435> (28.3.2007).
- ⁷⁰ Ihmisoikeusvaltuutetun Suomea koskeva seuranta raportti löytyy osoitteesta <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=984045&BackColorInternet=99B5AD&BackColorIntranet=FABF45&BackColorLogged=FFC679> (28.3.2007).
- ⁷¹ Opetushallitus (2004). *Romanilasten perusopetuksen tila. Selvitys lukuvuodelta 2001 - 2002*. Helsinki: Edita Prima Oy.
- ⁷² Rovaniemen käräjäoikeus 06/423.
- ⁷³ Selvitykset löytyvät osoitteesta <http://www.edu.fi/pageLast.asp?path=498,526,7008,52893> (29.3.2007).
- ⁷⁴ Valtioneuvoston koulutuspoliittinen selvitys eduskunnalle. Opetusministeriön julkaisuja 2006:24.
- ⁷⁵ *Helsingin Sanomat* 10.8.2006. Opetusalan Ammattijärjestö OAJ:n lehdistötiedote <http://www.oaj.fi/Resource.phx/sivut/sivut-oaj/tiedotteet-ja-julkaisut/lehdistotiedote13.htm> (30.3.2007).
- ⁷⁶ *Helsingin Sanomat* 19.11.2006.
- ⁷⁷ Lisätietoa Turun Yliopiston sivuilta osoitteesta <http://domino.utu.fi/tiedotus/tiedotukset.nsf/61345dc704eae28ac22568bd00428706/13b4d5098b4cedcf225721a003da4d9?OpenDocument> (28.3.2007)
- ⁷⁸ Vuonna 2006 ei julkaistu yhtään uhritutkimusta, joka tarjoaisi uutta, ajankohtaista tietoa maahanmuuttajien syrjintäkokemuksista Suomen työmarkkinoilla.
- ⁷⁹ http://www.mol.fi/mol/fi/99_pdf/fi/04_maahanmuutto/08_maahanmuuttotilastot/wulkyoll.pdf (28.3.2007)
- ⁸⁰ Neuvoa-antavan komitean Suomea koskeva raportti löytyy osoitteesta <http://www.formin.fi/public/default.aspx?contentid=67435> (28.3.2007).
- ⁸¹ *Maahanmuuttajayrittäjyys Suomessa. Nykytilanne ja toimenpide-ehdotuksia*. Kauppa- ja teollisuusministeriön julkaisuja 6/2007.

- ⁸² Uudenmaan liitto (2006). *Yritysten työvoiman tarve pääkaupunkiseudulla 2006*. Uudenmaan liiton julkaisuja C 54 – 2006.
- ⁸³ *Helsingin Sanomat* 4.1.2007.
- ⁸⁴ *Katsaus syrjintälautakunnan toimintaan vuosina 2004–2006*. www.mol.fi
- ⁸⁵ Tiedot saatu työsuojelupiireiltä.
- ⁸⁶ Tiedot saatu työsuojeluhallinnon valvontatietojärjestelmästä 20.4.2007.
- ⁸⁷ *Vähemmistövaltuutetun vuosikertomus 2005*. Helsinki. Edita.
- ⁸⁸ Tilastokeskus, Tilastotietokannat. www.tilastokeskus.fi/tup/tilastotietokannat/index.html (4.4.2007).
- ⁸⁹ Valtioneuvoston kertomus kielilainsäädännön soveltamisesta 2006 löytyy osoitteesta <http://www.om.fi/Etusivu/Julkaisut/Muutjulkaisut/Valtioneuvostonkertomuskielilainsaadannonsoveltamisesta2006> (4.4.2007).
- ⁹⁰ Suomen kolmas raportti alueellisia kieliä tai vähemmistökieliä koskevan eurooppalaisen peruskirjan täytäntönnpanosta löytyy osoitteesta http://www.coe.int/t/e/legal_affairs/local_and_regional_democracy/regional_or_minority_languages/2_monitoring/2.2_States_Reports/Finland_report3_FIN.pdf
- ⁹¹ Muistio löytyy osoitteesta http://www.samediggi.fi/lausunnot/Asiantuntijakomitea_Inarissa_151106.pdf
- ⁹² Ihmisoikeusvaltuutetun Suomea koskeva seuranta raportti löytyy osoitteesta <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=984045&BackColorInternet=99B5AD&BackColorIntranet=FABF45&BackColorLogged=FFC679> (28.3.2007).
- ⁹³ Neuvoa-antavan komitean Suomea koskeva raportti löytyy osoitteesta <http://www.formin.fi/public/default.aspx?contentid=67435> (28.3.2007).
- ⁹⁴ Tilastokeskus (2006). *Väestörakenne ja väestönmuutokset kunnittain 2005*. Helsinki: Tilastokeskus.
- ⁹⁵ Sakaranaho, Tuula (2006). *Religious freedom, multiculturalism, islam. Cross-reading Finland and Ireland*. Leiden: Brill.
- ⁹⁶ European Commission (2007). *Discrimination in the European Union*. http://www.seis.fi/mp/db/file_library/x/IMG/31531/file/euro_baro_summary_en.pdf (12.2.2007).
- ⁹⁷ Suomen Punainen Risti (2006). SPR-barometri 2006. Saatavissa Suomen Punaisen Ristin pakolaistimistä.
- ⁹⁸ Sakaranaho, Tuula (2006). *Religious freedom, multiculturalism, islam. Cross-reading Finland and Ireland*. Leiden: Brill.
- ⁹⁹ Patentti- ja rekisterihallitus, http://www.prh.fi/fi/yhdistysrekisteri/tietopalvelut/sahkoiset_palvelut/yhdistysnetti.html (8.3.2007).
- ¹⁰⁰ *Monitori*, 1/2007.
- ¹⁰¹ European Commission (2007). *Discrimination in the European Union*. http://www.seis.fi/mp/db/file_library/x/IMG/31531/file/euro_baro_summary_en.pdf (12.2.2007).
- ¹⁰² Moisio, Elina ja Martikainen, Tuomas (2006). *Kykien mosaiikki? Suomalaisten asiantuntijoiden näkemyksiä moninaisuudesta työelämässä vuonna 2020*. Väestöliitto: Väestöntutkimuslaitos.
- ¹⁰³ *Iltä-Sanomat*, 29.3.2006.
- ¹⁰⁴ Opetushallituksen muistio, <http://www.edu.fi/peruskoulu/uskonto/perusopetuslaki.pdf> (12.2.2007).
- ¹⁰⁵ Sakaranaho, Tuula (2006). *Religious freedom, multiculturalism, islam. Cross-reading Finland and Ireland*. Leiden: Brill ja Tilastokeskus (2006). *Väestörakenne ja väestönmuutokset kunnittain 2005*. Helsinki: Tilastokeskus.
- ¹⁰⁶ Opetushallituksen muistio, <http://www.edu.fi/peruskoulu/uskonto/perusopetuslaki.pdf> (12.2.2007).
- ¹⁰⁷ *Helsingin Sanomat*, 20.10.2005.
- ¹⁰⁸ Tieto saatu sähköpostitse yliopistolehtori Tuula Sakaranaholta 1.3.2007.
- ¹⁰⁹ Sakaranaho, Tuula (2006). *Religious freedom, multiculturalism, islam. Cross-reading Finland and Ireland*. Leiden: Brill.
- ¹¹⁰ Sama.
- ¹¹¹ Opetushallituksen muistio, <http://www.edu.fi/peruskoulu/uskonto/perusopetuslaki.pdf> (12.2.2007). Opettaja, 20–21/2006.

4. Syrjintä etnisyyden, uskonnon, kielen tai kansalaisuuden perusteella

- ¹¹² Opettaja, 20–21/2006.
- ¹¹³ Helsingin Sanomat, 1.2.2006 ja 28.3.2006, Hufvudstadsbladet, 16.2.2006.
- ¹¹⁴ Helsingin Sanomat, 2.6.2006.
- ¹¹⁵ Helsingin Sanomat, 11.7.2006, 20.7.2006, 21.7.2006 ja 2.2.2007.
- ¹¹⁶ Helsingin Sanomat, 9.1.2007.
- ¹¹⁷ Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi yhdenvertaisuuden turvaamisesta sekä eräiden siihen liittyvien lakien muuttamisesta, HE 44/2003.
- ¹¹⁸ Myönnettyjen turvapaikkojen ja oleskelulupien määrä ei voi suoraan verrata samana vuonna saapuneiden hakijoiden määrään, sillä osa päätöksistä koskee aiemmin tulleita.
- ¹¹⁹ 477 henkeä 2005 kiintiössä, 70 henkeä 2006 kiintiössä.
- ¹²⁰ Hallituksen esitys Eduskunnalle laeiksi ulkomaalaislain ja opintotukilain 1 §:n muuttamisesta (94/2006).
- ¹²¹ Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi ulkomaalaislain muuttamisesta (HE 198/2006), Laki ulkomaalaislain muuttamisesta 380/2006, voimaan 1.7.2006.
- ¹²² Syrjintälautakunnan päätös 1920/66/2005.
- ¹²³ Syrjintälautakunnan päätös 1920/66/2005.
- ¹²⁴ Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma (2006), s. 2. Työhallinnon julkaisu 371.
- ¹²⁵ Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma (2006), s. 3. Työhallinnon julkaisu 371.
- ¹²⁶ Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma (2006), s. 17. Työhallinnon julkaisu 371.
- ¹²⁷ Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta (493/1999)
- ¹²⁸ Työministeriön ohje maahanmuuttajien kotouttamisesta, kotoutumissuunnitelmasta ja kotoutumistuesta (20.4.2006 O/10/2006 TM).
- ¹³⁰ Työministeriön ohje maahanmuuttajien kotouttamisesta, kotoutumissuunnitelmasta ja kotoutumistuesta (20.4.2006 O/10/2006 TM), ss. 4 - 5, 12 - 13.
- ¹³¹ Hallituksen maahanmuuttopoliittinen ohjelma (2006), ss. 20 - 25. Työhallinnon julkaisu 371.
- ¹³² Laki ulkomaalaislain muutoksesta 1158/2006; Office of the Commissioner for Human Rights (2006) Follow-up report on Finland (2001 - 2005) CommDH(2006)9, s. 13; Helsingin Sanomat 13.4.2006.
- ¹³³ Office of the Commissioner for Human Rights (2006) Follow-up report on Finland (2001 - 2005) CommDH(2006)9, s. 13.
- ¹³⁴ Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi kotikuntalain 4 §:n muuttamisesta (206/2006). Lakiehdotus hyväksyttiin aiemman eduskunnan aikana (EV 313/2006) ja se tulee voimaan vuonna 2007.
- ¹³⁵ Hallituksen esitys Eduskunnalle laiksi kotikuntalain 4 §:n muuttamisesta (206/2006).
- ¹³⁶ Helsingin Sanomat 22.12.2006, 23.12.2006.
- ¹³⁷ Perhoniemi, Riku & Jasinskaja-Lahti, Inga (2006). Maahanmuuttajien kotoutuminen pääkaupunkiseudulla. Seurantatutkimus vuosilta 1997 - 2004, s. 97. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- ¹³⁸ Perhoniemi, Riku & Jasinskaja-Lahti, Inga (2006). Maahanmuuttajien kotoutuminen pääkaupunkiseudulla. Seurantatutkimus vuosilta 1997 - 2004, ss. 58 - 60. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.
- ¹³⁹ Sama.
- ¹⁴⁰ Teppo Moisio (2007). "Enemmistö ei pidä maahanmuuttoa ratkaisuna työvoimapulaa". Helsingin Sanomat 4.1.2007.
- ¹⁴¹ Haavisto, Ilkka, Pentti Kiljunen, Martti Nyberg (2007). Satavuotias kuntotestissä. EVAn kansallinen arvo- ja asennetutkimus 2007, ss. 96 - 97. Helsinki: Taloustieto Oy. Tutkimus tehtiin kirjallisena postikyselynä vuosien 2006 ja 2007 vaihteessa ja siihen vastasi 1923 henkilöä (42.7 prosenttia otoksesta).
- ¹⁴² Punainen Risti (2006). SPR-barometri; Punainen Risti (2007): Rasimibarometri. Molemmat tutkimukset teki TNS Gallup Oy puhelinhaastatteluina, joihin vastasi 1000 henkeä ympäri Suomea.
- ¹⁴³ Ismo Söderling (2007). "Suomalaiset eivät ole EU:n ulkomaalaisvastaisimpia". Helsingin Sanomat, 31.1.2007.
- ¹⁴⁴ Eurobarometri 66. Kansalaismielipide Euroopan unionissa, Syksy 2006. Kansallinen raportti, Suomi, s. 49. Bryssel: Euroopan komissio. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb66/eb66_fi_nat.pdf

¹⁴⁵ Discrimination in the European Union. Summary. Special Eurobarometer 263. (2007), s. 8. Bryssel: European Commission. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_263_sum_en.pdf

¹⁴⁶ Neuvoa-antavan komitean Suomea koskeva raportti löytyy osoitteesta <http://www.formin.fi/public/default.aspx?contentid=67435> [28.3.2007].

5. Ikäsyrrjintä, ageismi

5.1. Johdanto

Julkisessa keskustelussa ikäsyrrjintä on ilmiönä useimmin liitetty työelämään ja siellä ennen kaikkea ikääntyviin työntekijöihin.¹ Ilmiönä ja käytäntönä se on kuitenkin paljon tätä laajempi. Ikäsyrrjintä voi kohdistua niin lapsiin, nuoriin kuin vanhoihinkin, ja sitä voi esiintyä myös muilla elämänalueilla kuin työelämässä. Erityisen ongelmalliseksi kysymys ikäsyrrjinnästä ja sen esiintymismuodoista on nousemassa vanhustenhuollon alueella suomalaisen yhteiskunnan ikääntyessä ja hoitoa tarvitsevien ikäihmisten määrän jatkuvasti kasvaessa. Onkin nähtävissä, että ikäsyrrjintä ja ikään liittyvät eettiset kysymykset ovat yhä merkittävämpi teema yhteiskunnallisessa keskustelussa ja päätöksenteossa.² Tämä on myös välttämätöntä, koska ikääntyvässä Suomessa on päämääräksi asetettu hyvä yhteiskunta kaikenikäisille. Tavoitteena on siis yhteiskunta, jossa eri-ikäisten ihmisten on hyvä elää ja jossa tavoitellaan kaikkien osallistumista, elämisen esteettömyyttä, suvaitsevaisuutta ja moniarvoisuutta.³

Tarkastelemme tässä luvussa ikäsyrrjintää ja sen erilaisia ilmenemismuotoja. Lähdemme liikkeelle itse käsitteestä sekä iästä ja ikääntyvistä yhteiskunnasta. Tarkastelemme ikäsyrrjintää myös lainsäädännön ja ihmisoikeuksien näkökulmista. Tämän jälkeen käymme lävitse ikäsyrrjintää eri elämänalueilla, työelämästä aina eri kulttuurituotteisiin. Tavoitteenamme on esitellä ikäsyrrjintää eli *ageismia* koskevaa, toistaiseksi suhteellisen vähäistä tutkimusta, sekä käydä keskustelua siitä, millaisin keinoin ikäsyrrjintään on mahdollista puuttua. Artikkelin lopussa pohditaan erityisen ikäetiikan ja ikäpolitiikan tarvetta.

5.2. Ikäsyrijintä käsitteenä

Ikäsyrijintä, ageismi, on Robert N. Butlerin, tuolloisen Yhdysvaltojen kansallisen ikäinstituutin johtajan, vuonna 1969⁴ julkituoma käsite. Nyt – miltei 40 vuotta myöhemmin – käsite on yhä ajankohtainen. Ikäsyrijivät käytännöt sekä kieleen ja käsitteisiin, kulttuurisiin kuvastoihin, ihmisten arkikokemuksiin ja kohtaamisiin eri tavoin nivoutuvat ikäsyrijivät merkitykset ovat osa kaikkien ikääntyvien yhteiskuntien arkea.

Ilmiönä iän perusteella tapahtuva syrjintä ei ole uusi. Stereotyyppisistä vanhuuskäsityksistä käytiin keskustelua jo esimerkiksi antiikin Roomassa.⁵ Leo Simmonsin klassisen tutkimuksen perusteella tiedetään olleen yhteiskuntia, joissa on vallinnut jonkinasteinen gerontofilia, vanhojen arvostus ja kunnioitus. Esimerkkejä löytyy myös yhteiskunnista, joiden osalta voidaan puhua gerontofobiasta, vanhuuteen ja vanhoihin ihmisiin suuntautuneesta vieroksunnasta ja syrjinnästä.⁶ Ikäsyrijinnän uudemmastakin historiasta löytyy selvityksiä.⁷ Myös Suomessa on keskusteltu vanhuuteen asennoitumisesta ja vanhojen ihmisten kohtelusta jo ennen kuin ikäsyrijintäkäsite on tullut julkiseen keskusteluun.⁸

Rasismien ja seksismien tapaan ikäsyrijintä on ryhmää kohtaan iän perusteella suunnattua ennakkoluuloisuutta ja syrjintää. Butlerin⁹ alkuperäisen määritelmän mukaan ageismilla tarkoitetaan järjestelmällistä stereotyyppifioinnin ja alistamisen prosessia, joka kohdistuu vanhoihin ihmisiin heidän ikänsä takia. Ikää käytetään perusteena samalla tavalla kuin ihonväriä tai sukupuolta. Rasismista ja seksismistä ikäsyrijintä poikkeaa kuitenkin kahdella olennaisella tavalla. Ensiksikin kuuka tahansa saattaa joutua sen kohteeksi. Syyksi riittää, että elää tarpeeksi pitkään. Toiseksi, vaikka me kaikki olemme mahdollisia ageismikohteita, tunnemme tämän käsitteen kenties muita syrjintämuotoja huonommin. Jokapäiväinen ageismi ei selkeästi koostu yksittäisistä, tunnistettavista tapahtumista vaan pikemminkin monimutkaisista kasautuvista käytännöistä. Ikäsyrijivä kulttuuri koostuu mielikuvista ja asenteista, käytännöllis-materiaalisista, rakenteellisista ja sosiaalisista elementeistä. Syrjivät teot, käytännöt ja käsitteet myös siivilöityvät

huomaamatta osaksi arkea: jokapäiväinen ikäsyryjäntä on muodoiltaan hienosyistä ja moninaista.

Syntynsä jälkeen ageismin määritelmä on jatkuvasti tarkentunut. Butlerin kapean määritelmän rinnalle on tullut laveampi määritelmä, jonka mukaan ageismi voi kohdistua kaikenikäisiin, ja se voi olla vaikutuksiltaan paitsi alistavaa myös yksilöä suosivaa.¹⁰ Laaja ikäsyryjäntän määritelmä rajaa samalla ulos joskus käytössä näkyvät termit ”ikärasismi” ja ”ikäsorto”, koska ne ovat liian epätasällisiä. Vain hieman kömpelö anglismi, ageismi, tavoittaa riittävän tarkasti käsitteen ja ilmiön kaikki vivahteet ja merkitykset.

Butlerin mukaan ikäsyryjäntä voitiin käsitteenä jakaa edelleen 1) vanhenemista ja ikääntyneitä koskeviin ennakkoluuloisiin asenteisiin 2) ikääntyneisiin kohdistuviin syryjiin käytäntöihin ja toimintamalleihin ja 3) institutionaalisiin käytäntöihin, jotka alentavat ikääntyvien elämäntyytyväisyyttä. Myöhemmin Mary Kite ja Howard Giles ovat ageististen asenteiden taustatekijöitä tarkastellessaan kehittäneet ageismin kolmiosaista mallia. Heidän mukaansa asenteiden taustalla on kolme komponenttia: affektiivinen, kognitiivinen ja käyttäytymiseen liittyvä komponentti.¹¹ Affektiivinen liittyy tunteisiin, joita ikääntyneitä ihmisiä kohtaan tunnetaan. Kognitiivinen osa tarkoittaa uskomuksia ja stereotypioita, joita ikääntyneisiin liitetään. Käyttäytymisessä on puolestaan kyse siitä, miten ikääntyneitä kohdellaan. Osatekijät voivat olla sisällöltään paitsi kielteisiä ja myönteisiä myös keskenään ristiriitaisia.

Jo Butler esitti, että ageismiin liittyy myös vahva institutionaalinen ulottuvuus. Instituutio voi toimia tiukkojen kronologiseen ikään liittyvien ikämaareiden ohjaamana. Instituution toimintakäytännöt voivat olla yksittäistä ikäryhmää tai erityisesti ikääntyneitä syryjiä tai suosivia. Institutionaalista ageismia – säädoksiin, toimintakäytäntöihin, toimintaa ohjaaviin käsityksiin ja itsestään selvänä pidettyyn toimintakulttuuriin sisältyvää ageismia – voikin pitää yhtenä ikäsyryjäntän kolmesta keskeisestä muodosta, kulttuurisen ja yksilöllisen ikäsyryjäntän ohella.¹² Institutionaalinen syryjäntä voidaan nähdä monissa yhteyksissä myös rakenteellisena syryjäntänä.

5.3. Iän ulottuvuudet

Ikä on ilmiö, joka liittyy jokaiseen. Etniseen taustaan tai sukupuoleen verrattuna se määrittää ihmistä hieman toisenlaisen dynamiikan kautta. Ikä on numeerinen määre, joka ajan kulussa vääjäämättä muuttuu. Ikään liittyy myös jatkuva vertailu: olemme aina jossakin suhteessa nuoria, jossakin vanhoja. ”Jokainen on jollekin nuori tai vanha”, kuten ranskalainen sosiologi Pierre Bourdieu toteaa.¹³ Iän suhteellisuus, kontekstuaalisuus, tekee sen myös syrjintäperusteena moniaineiseksi. Voimme yhtäällä olla sopivan tai oikean ikäisiä, mutta toisaalla samaan aikaan liian nuoria tai liian vanhoja.

Tilannetta monimutkaistavat myös monet iät. Ikääntymistutkimuksen alueella nähdään ihmisen ”perusikä”, kronologinen ikä, vain yhtenä monista ikämääreistä.¹⁴ Kronologisen, vuosina mitatun iän ohella ihminen kantaa mukanaan sosiaalista ikää, joka määrittyy sosiaalisten roolien kautta. Biologinen ja psyykkinen ikämme puolestaan muuttuvat ja muokkautuvat ihmisen ensin kasvaessa ja kehittyessä, sitten vanhetessa ja mahdollisesti kunnon heiketessä. Toimintakykyyn kokonaisuudessaan viitataan useinkin puhumalla funktionaalisesta, toiminnallisesta tai ”toimintakykyistä”. Ikämääreisiin kuuluvat myös kokemuksellisuuden alueelle sijoittuvat iät: ikätutkimus puhuu kokemuksellisesta, subjektiivisesta iästä sekä persoonallisesta, ihmisen elämäntavoitteiden etenemiseen ja niiden arviointiin liittyvästä iästä.¹⁵ On myös mahdollista puhua ruumiillisesta, institutionaalisesta, juridisesta, rituaalisesta ja symbolisesta iästä¹⁶.

Ihmisen elämänkulun ja ikäsyrjinnänkin kannalta olennaista on näiden monien ikien keskinäisdynamiikka. Ihminen voi kronologiselta iältään olla vanha mutta samaan aikaan funktionaaliselta iältään hyvinkin nuori verrattuna samanikäisiin kanssaveljiinsä tai -sisariinsa. Samalla tapaa ihminen voi ikävuosistaan riippumatta olla sosiaaliselta iältään hyvinkin nuori – esimerkiksi aviopuolisona, vanhempana tai vaikkapa yliopisto-opiskelijana. Nyky-yhteiskunnan kehityssuuntiin kuuluukin ihmisen ikien aiempaa väljempi kietoutuminen toisiinsa.¹⁷ Voimme olla ikämääreiltämme yhtä aikaa monenikäisiä. Tämäkin on

ylläpitämässä ja luomassa mahdollisuuksia ikäsyryjinnälle, jos ratkaisevana pidetään vain kronologista ikää ja jätetään muut iät huomiotta.

Ikääntymistutkimuksen keskeisiä käsitteitä on myös ikäjärjestys. Ikä toimii yhtenä yhteiskunnan, sen eri osajärjestelmien ja instituutioiden keskeisistä rakennepiirteistä.¹⁸ Esimerkiksi koulutusinstituutioon järjestelmänä liittyy runsaasti erilaisia, tässä tapauksessa erityisesti kronologisia ikämääreitä ja ikäluokituksia, joiden mukaan ihmiset sijoitetaan ja sijoittuvat eri asemiin. Kaikissa instituutioissa ikämääreet eivät kuitenkaan ole samalla tavalla näkyviä ja eksplisiittisiä. Ne ovat usein piiloisia, ja huomaamattamme ne säätelevät muun muassa erikäisten oikeuksia ja velvollisuuksia erilaisissa tilanteissa.

Yhteiskuntatasolla perustavimpia ikäjärjestyksiä on ikävaiheistuminen. Ikämme perusteella meidät voidaan luokitella kuuluviksi lapsiin, nuoriin, aikuisiin tai vanhuksiin.¹⁹ Eri ikävaiheisiin liittyy erilaisia oikeuksia ja velvollisuuksia. Osa näistä on virallisesti säädetyjä oikeusnormeja, osa kulttuurisesti muokkautuneita tapoja ja perinteitä tai tilannesidonnaisia määrityksiä, jotka usein näyttäytyvät ”luonnollisina” itsestäänselvyksinä.²⁰ Ikävaiheisiin liitetään myös odotuksia ja käsityksiä, jotka vaikuttavat siihen, millaisina niihin luokiteltavat ihmiset nähdään ja tulkitaan eri tilanteissa ja yhteyksissä. Olennaista on tällöin kysymys siitä, kohdistuuko eri ikävaiheisiin ajattelutapoja ja toimia, jotka antavat perusteita syrjinnälle.

Ikäsyryjinnän näkökulmasta ikävaiheet tulevat ongelmallisiksi myös, koska ne ovat yhteiskunnallisesti ja kulttuurisesti muuttuvia. Ketkä kulloinkin ovat lapsia, milloin lapsuus loppuu ja nuoruus alkaa? Entä milloin ihminen tulee aikuiseksi, saa aikuisen oikeudet, ja loppuuko aikuisuus jossain vaiheessa? Milloin vanhuus alkaa, ja mitä se merkitsee erilaisten oikeuksien ja velvollisuuksien näkökulmasta? Miksi esimerkiksi asuminen vanhainkodissa monessa tapauksessa kaventaa ihmisen oikeuksia verrattuna vaikkapa asumiseen omassa kodissaan? Ongelmana kenties onkin se, että käsityksemme ja mielikuvamme eri ikävaiheista ja vanhuudesta muuttuvat viiveellä ja vääjäämättä väestön ikärakenteessa tapahtuvan demografisen muutoksen jäljessä.²¹

5.4. Ikäsyryntä, lainsäädäntö ja ihmisoikeudet

5.4.1. Ikäsyryntä ja lainsäädäntö

Suhteessa ikäsyryntään Suomen lainsäädäntö on perustuslain tasolla ehdoton. Sen toisen luvun kuudennen pykälän mukaan ihmiset ovat yhdenvertaisia lain edessä, siis ikään katsomatta. Tämän lisäksi ikä mainitaan suoraan vain säädettäessä vaali- ja osallistumisoikeuksista. Lain mukaan jokaisella Suomen kansalaisella, joka on täyttänyt kahdeksantoista vuotta, on oikeus äänestää valtiollisissa sekä kunnallisissa vaaleissa ja kansanäänestyksissä.

Perustuslaki nostaa iän ohella esille myös ikävaiheet. Yhdenvertaisuuspykälässä viitataan suoraan lapsiin ja lapsuuteen, kun erityisesti määrätään, että ”lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä, ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.”²² Kiinnostavaa pykälässä on se, ettei kehitystä määritellä viittaamalla kronologiseen ikään, antamalla kaikkia lapsia koskevaa ikämäärettä, vaan muotoilu tekee mahdolliseksi lapsen yksilöllisen kohtelun. Huomion arvoista on, että tässä voitaisiin puhua myös vanhoista, toimintakyvyltään heikentyneistä ja edelleen heikentyvistä ihmisistä, ja siitä, että myös heidän pitäisi saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin toimintakykyään ja ymmärrystään vastaavasti.

Perustuslain määrittelemät ja luettelemat perusoikeudet kuuluvat kaikille iästä riippumatta. Vanhuus mainitaan erityisesti puhuttaessa oikeudesta sosiaaliturvaan korostaen samalla vahvemmin lasten oikeuksia.²³ Yhdenvertaisuuden määrittely jatkuu uudemmassa, vuodelta 2004 peräisin olevassa yhdenvertaisuuslaissa, jonka tarkoituksena asetetaan yhdenvertaisuuden toteutumisen edistäminen ja turvaaminen sekä syrjinnän kohteeksi joutuneen oikeusturvan tehostaminen.

Ikäsyrynnän näkökulmasta olennaista on kuitenkin se, että laki määrittelee tarkasti soveltamisalansa. Sitä sovelletaan

”yksityisessä ja julkisessa toiminnassa, kun kysymys on

- 1) itsenäisen ammatin tai elinkeinon harjoittamisen edellytyksistä taikka elinkeinotoiminnan tukemisesta;*
- 2) työhönnottoperusteista, työoloista tai työehdoista, henkilöstökoulutuksesta taikka uralla etenemisestä;*
- 3) koulutuksen, mukaan lukien erikoistumis- ja uudelleen koulutuksen, tai ammatillisen ohjauksen saamisesta; taikka*
- 4) jäsenyydestä tai toiminnasta työntekijä- tai työnantajajärjestössä tai muussa järjestössä, jonka jäsenillä on tietty ammatti, taikka järjestön antamista etuuksista.”²⁴*

Erikseen vielä todetaan, että lakia ei sovelleta muun muassa koulutuksen tavoitteisiin, sisältöön eikä koulutusjärjestelmään.

Etnisen alkuperän osalta lain soveltamisala on laiveampi. Lakia sovelletaan myös silloin, kun kysymys on muun muassa sosiaali- ja terveyspalveluista, sosiaaliturvaetuksista tai muista sosiaalisin perustein myönnettävistä tuista, alennuksista ja etuuksista. Etnisen alkuperän perusteella tapahtuvaan syrjintään puututaan yhdenvertaisuuslain perusteella myös silloin, kun kyse on asumisesta tai palvelujen tarjonnasta tai saatavuudesta muissa kuin yksityisten henkilöiden välisissä suhteissa. Samankaltainen määrittely iän suhteen antaisi hyviä mahdollisuuksia tarkastella vaikkapa vanhustenhuollon kysymyksiä.

Yhdenvertaisuuslaki liittää ikäsyrjinnän siis työelämään ja koulutukseen ja näkee sen ennen kaikkea työ- ja koulutusikäisiin kohdistuvana ilmiönä. Ikääntyneisiin, vanhoihin ihmisiin ja esimerkiksi vanhuspalveluihin liittyvät kysymykset jäävät yhdenvertaisuuslain ulkopuolelle.

Tasa-arvolaki ei puhu iästä mitään. Rikoslaisa syrjintä iän perusteella – muiden perusteiden ohella – määritellään rangaistavaksi teoksi, josta määrätään sakkoja tai vankeutta enintään kuusi kuukautta. Rikoslain mukaan syrjintä on rangaistavaa, jos esimerkiksi elinkeinotoiminnassa, ammatin harjoittamisessa, yleisönpalvelussa, virkatoiminnassa tai muussa julkisessa tehtävässä ei palvele – kuten laki sanoo – jotakuta yleisesti noudatettavilla ehdoilla tai asettaa jonkun ilmeisen

eriarvoiseen tai muita olennaisesti huonompaan asemaan.²⁵ Tässä siis kysymys ikäsyrjinnästä näyttäisi ainakin periaatteessa ulottuvan esi-merkiksi vanhuspalvelujen alueelle. Samanlainen syrjintäkielto kuin rikoslaissa löytyy myös työsopimuslaista.²⁶

Entä muu lainsäädäntö? Ikämääreitä löytyy laeista vaihtelevasti. Voimassa olevia lakeja tällä hetkellä Suomessa on vajaa kaksituhatta.²⁷ Jo vanhemman, vuonna 1984 tehdyn tutkimuksen mukaan silloisesta yli 1600 laista kronologisia ikämääreitä sisältyi 15 prosenttiin lakien kokonaismäärästä.²⁸ Useimmin viitatus iät olivat elämän alkupään vuodet 18, 16, 15 ja 20. Elämänkulun myöhemmissä vaiheissa puolestaan vuodet 60, 65 ja 70 saivat eniten mainintoja mutta huomattavasti vähemmän kuin aikuistumisvaiheen vuodet. Ikämääreillä siis säädeltiin – ja arvatenkin säädellään – eniten täysi-ikäiseksi tuloa ja toisaalta siirtymistä eläkkeelle. Luonteeltaan lakien ikäpykälät liittyvät rajoitusten päättymiseen, oikeuksien ja velvollisuuksien alkamiseen tai päättymiseen.

Uusinta lainsäädäntöä ikävaiheisiin liittyen edustaa vuoden 2006 maaliskuussa voimaan tullut nuorisolaki²⁹, jossa nuorilla tarkoitetaan alle 29-vuotiaita ja jossa tavoitteeksi on asetettu nuorten aktiivinen kansalaisuus ja sosiaalinen vahvistaminen ja jonka sisältö liittyy keskeisesti nuorisopolitiikan ja nuorisotyön sekä nuorisojärjestötoiminnan säätelyyn. Laissa ei käsitellä nuorten oikeuksia tai nuoriin mahdollisesti kohdistuvaa syrjintää.

5.4.2. Ikäsyrjintä, tasa-arvo ja ihmisoikeudet

Ikä luetaan Euroopan neuvoston ja Yhdistyneiden kansakuntien ihmis-oikeussopimusten syrjintäkiellon mukaisesti kiellettyihin syrjintäperusteisiin, vaikka sopimukset eivät ikää erikseen mainitsekaan. Lapsiin YK:n ihmisoikeuksissa otetaan selvä kanta. Sopimuksen 24. artiklassa todetaan yksiselitteisesti:

”Jokaisella lapsella on ilman rotuun, ihonväriin, sukupuoleen, kieleen, uskontoon, kansalliseen tai yhteiskunnalliseen alkuperään, omaisuuteen tai syntyperään perustuvaa syrjintää oikeus alaikäisyytensä edellyttämään suojeluun perheensä, yhteiskunnan ja valtion taholta.”³⁰

Lapsiin – alle 18-vuotiaisiin – kohdistuu myös YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista³¹, jossa kielletään kaikkalainen lapsiin kohdistuva syrjintä ja taataan lapsen hyvinvoinnille tarvittava välttämätön suojelu ja huolenpito.

Ikääntyneitä koskevat 18 periaatetta YK toi julki 46. yleiskokouksessaan vuonna 1991.³² Periaatteet koskevat elämisen perustarpeita, suojaa ja mahdollisuutta työn tekoon. Edelleen niissä korostetaan oikeutta koulutukseen, toimintakyvyn mukaiseen asumiseen, asumiseen kotona, osallisuuteen ja vaikuttamiseen, järjestäytymiseen, hoitoon ja huolenpitoon, itsensä toteuttamiseen ja arvokkuuteen. Suomalaisenkin vanhustenhuollon tilaa ajatellen merkittävä on julistuksen 14. kohta, jossa todetaan:

”Ikääntyneiden ihmisten tulee voida nauttia ihmisoikeuksia ja perusvapauksia asuessaan missä tahansa suoja-, huolto- tai hoitolaitoksessa. Tähän sisältyy heidän ihmisarvonsa, vakaumuksensa, tarpeittensa ja yksityiselämänsä kunnioitus sekä se, että kunnioitetaan heidän oikeuttaan päättää hoidostaan ja elämänsä laadusta.”

Olennaisia ovat myös julistuksen kaksi viimeistä kohtaa:

”Ikääntyneiden ihmisten tulee voida elää arvokkaasti ja turvallisesti ja olla vapaita riistosta ja huonosta fyysisestä tai henkisestä kohtelusta.

Ikääntyneitä ihmisiä tulee kohdella oikeudenmukaisesti katsomatta ikään, sukupuoleen, rotuun tai etniseen taustaan, vammaan tai muuhun tilaan, ja heitä tulee arvostaa riippumatta heidän tuottamastaan taloudellisesta hyödyistä.”

Ihmisoikeuksista puhutaan myös Euroopan unionin perusoikeuskirjassa. Peruskirja on tällä hetkellä voimassa ainoastaan poliittisena julistuksena, joka on oikeudellisesti sitova vasta EU:n perustuslakisopimuksen astuessa voimaan.³³ Perusoikeuskirjan 21 artikla kieltää syrjinnän, myös ikään perustuvan. Saman asiakirjan 24 artikla käsittelee lapsen oikeuksia YK:n säätämien lapsen oikeuksien mukaisesti. Merkittävä on perusoikeuskirjan 25 artikla, jossa nostetaan esille ikääntyneiden oikeudet todeten:

*”Unioni tunnustaa ikääntyneiden henkilöiden oikeuden ihmisarvoiseen ja itsenäiseen elämään sekä oikeuden osallistua yhteiskunnalliseen elämään ja kulttuurielämään, ja kunnioittaa näitä oikeuksia.”*³⁴

Liisa Niemisen mukaan tämä ikääntyneiden oikeuksien artikla on samamuotonsakin takia vaativampi kuin perinteiset syrjintäkiellot, ja se antaa julkiselle vallalle selvästi aktiivisia velvoitteita.³⁵ Perusoikeuskirja antaisi hyvän lähtökohdan käsitellä ja puuttua ikäsyrjintään, erityisesti ikääntyneiden osalta.

Pelkät säädökset syrjinnästä ja ihmisoikeuksista eivät vielä yksinään riitä ikäsyrjinnän estämiseen. Yhtä olennaista on säädettyjen oikeuksien toteutuminen käytännössä. Suomen perustuslain mukaan meille on taattu seuraavat perusoikeudet:

*yhdenvertaisuus, oikeus elämään ja henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen, laillisuusperiaate, liikkumisvapaus, yksityiselämän suoja, uskonnon ja omantunnon vapaus, sananvapaus ja julkisuus, kokoontumis- ja yhdistymisvapaus, vaali- ja osallistumisoikeudet, omaisuuden suoja, sivistykselliset oikeudet, oikeus omaan kieleen ja kulttuuriin.*³⁶

Jotta tavoitteena oleva hyvä yhteiskunta kaikenikäisille voitaisiin taata, on tarkasteltava ja selvitettävä, miten nämä oikeudet toteutuvat eri-ikäisten ja eri ikävaihettaan elävien ihmisten osalta. Kysymys on tälöin hyvin kouriintuntuvista pohdinnoista: Miten yksityisyyden suoja toteutuu vanhainkodeissa ja muissa laitoksissa, joissa huonokuntoiset

ikääntyneet ihmiset elävät elämästään mahdollisesti useita vuosia? Mitä merkitsee liikkumisvapaus? Missä määrin ikääntyneille sivistykselliset oikeudet toteutuvat ikääntyneiden osalta? Mitä on henkilökohtainen vapaus tilanteessa, jossa laitoksen ulko-ovia pidetään lukittuna?

5.5. Ikäsyrrjintä suomalaisessa yhteiskunnassa

Kysymykseen ”Onko Suomessa ikäsyrrjintää?” on epäilemättä vastattava myöntävästi. Vaikeampaa on jo vastata perusteellisesti ja kattavasti kysymyksiin, missä ja miten ikäsyrrjintää ilmenee, keihin ja millaisena se kohdistuu, tai miten ikäsyrrjintä koetaan.

Vaikeuksiin on ilmeiset syynsä. Perustava syy on ikäsyrrjinnän monitasaisuus. Yksilöön kohdistuva ikäsyrrjintä ja pahimmillaan kaltoin kohtelu on helpoimmin havaittavissa ja koettavissa, mutta sitäkään ei aina välittömästi tunnisteta. Institutionaalinen tai rakenteellinen ikäsyrrjintä onkin sitten usein vaikeammin tunnistettavissa. Kulttuurisessa ikäsyrrjinnässä on puolestaan useinkin kysymys arkipäivän itsensänselvyyksistä, joiden näkeminen tai tulkitseminen ikäsyrrjinnäksi voi olla vaikeaa. Kulttuurista ikäsyrrjintää kuitenkin esiintyy laveasti yhteiskunnan eri alueilla ja ilmiöissä. Paljon puhuva esimerkki tästä on amerikkalainen ageismiensyklopedia, jossa tekijöiden mukaan ikäsyrrjintään eri tavoin liittyviä hakusanoja on kaiken kaikkiaan 127. Hakusanoja löytyy Raamatusta mainontaan, arkkitehtuurista kasvojen hohtukseen ja journalismista ikääntymisteorioihin.³⁷

Vaikeuksia liittyy myös kysymykseen, mikä lopulta on ikäsyrrjintää. Ovatko esimerkiksi nuorten alkoholinkäyttöä ja ravintoloihin pääsyä säätelevät lait ja muut säädökset nuoriin ryhmänä kohdistuvaa ikäsyrrjintää? Onko ikäsyrrjintää toisaalta vaikkapa ajo-oikeuden päättymisen seitsemänkymmenen vuoden iässä? Nuoriin liitettyjä ikärajoja voi perustella nuorten suojaamiseen liittyvillä tekijöillä. Ikäsyrrjinnän näkökulmasta tällöin on tietenkin kysyttävä, suojaavatko ikäraajat ja miten, tai ovatko ikäraajat asetettu oikealle kohdalle? Monesta 17-vuo-

tiaasta itsestään toki useat 18. ikävuoteen liitetyt rajapyykit saattavat hyvinkin tuntua ikäsyrjinnältä.

Vanhojen ajo-oikeuden menetys on myös kiinnostava kysymys ikäsyrjinnän näkökulmasta. Ageismin määritelmien mukaan rajoitukset, jotka kohdistuvat tietynikäisiin sen takia, että he ovat senikäisiä, ilmentävät ikäsyrjintää. Ajo-oikeusikärajan asettamista seitsemäänkymmeneen vuoteen perustellaan toimintakykyyn liittyvillä tekijöillä. Ei-ageistiseksi lain tekee se, että hyväkuntoiset saavat jatkettua ajo-oikeutta ikävuosista riippumatta. Säädös siis kohtelee ikääntyviä yksilöllisesti, ei pelkästään kronologisen iän määrittämänä ryhmänä.

Miten ikäsyrjintä sitten tulee näkyviin? Suomesta puuttuu yleinen syrjinnän seurantajärjestelmä, mutta jo nyt löytyy mekanismeja, jotka tuottavat tietoa eri syrjintäilmiöistä.³⁸ Ikä on raportoinnin kannalta haasteellinen ilmiökenttä. Vaikka ikä on taustatietona lähes kaikissa tiedonkeruun muodoissa, tietoja ei kuitenkaan kerätä syrjinnän takia. Tällöin niitä on vaikea käyttää syrjinnän mittaamisessa ja selvittämisessä. Usein on vaikeaa tulkita, milloin ongelmia aiheuttaa ikä, milloin muut tekijät. Joissakin selvityksissä ikäsyrjintä on mukana myös eksplisiittisemmin. Työelämän alueella kerätään säännöllisesti työolobarometriä, ja ikääntymisilmiöihin liittyy myös Stakesin tuottama vanhusbarometri. Kummassakin syrjintäteema on ollut jollain tavalla mukana.

Suoraa tutkimusta ikäsyrjinnästä Suomessa ei ole kovin paljon verrattuna vaikkapa Isoon-Britanniaan³⁹. Tehty tutkimus on suurelta osin kohdistunut työelämään mutta osin myös ikääntyneisiin. Ikäsyrjinnästä saadaan tietoa myös tutkimuksista, jotka eivät suoranaisesti siihen kohdistu mutta jotka kertovat vaikkapa ikääntyneiden elinoloista tai hoitoa tarvitseville suunnatuista palveluista. Ikäsyrjinnästä tulee tietoa myös selvitysten ja tutkimusten ulkopuolelta. Lehdistö on viime aikoina puuttunut runsaasti esimerkiksi vanhustenhuollon ongelmiin ja epäkohtiin. Tietoa tulee myös vanhustenhuollosta tehdystä valituksista. Viime aikoina julkisuudessa on ollut esillä myös vanhustenhuollon epäkohtiin puuttuva, eduskunnalle vuonna 2006 toimitettu kansalaisadressi, jonka joidenkin tietojen mukaan allekir-

joitti yli 400 000 suomalaista. Adressissa vaadittiin muun muassa vanhuksille parempaa hoitoa.⁴⁰

5.5.1. Työelämä ja koulutus

Yhdenvertaisuuslaki kieltää ikäsyrynnän ennen kaikkea työelämässä ja koulutuksessa, ja useimmin ikäsyryntä liitetäänkin työelämän suoriin ja epäsuoriin ikäkäytänteisiin. Eri-ikäisten, useimmiten ikääntyneiden työntekijöiden kohtelu ja rekrytointi, ikäjohtaminen, uralla eteneminen, koulutusmahdollisuudet sekä työssä pysyminen, eläkkeelle hakeutuminen tai sinne ohjaaminen ovat olleet yhä enemmän keskustelun ja tutkimuksenkin kohteina. Yleiskuva ikäsyrynnästä työelämässä on kaksihuippuinen: niin nuoret kuin vanhatkin työntekijät kokevat syrjintää. Koetuista syrjintämuodoista ikäsyryntä on myös tavallisin.⁴¹

Ikääntyminen työelämässä on Suomessa ollut merkittävän keskustelun kohteena. Virstanpylväs tilanteessa oli 1990-puolivälissä toiminut ikääntyvien työllistymisedellytysten parantamista selvittänyt komitea,⁴² joka kehitteli aineksia ja ehdotuksia uudelle ikäpolitiikalle, jollaisena sitä seuranneita toimia on ryhdytty kutsumaan. Komitea pohti ja selvitti laajasti ikääntyneiden asemaa työelämässä ja sen eri sektoreilla, työelämän kehitystrendejä, työkykyyn vaikuttavia tekijöitä sekä jo työelämän ulkopuolella olevien ikääntyneiden työttömien takaisin työelämään saantia.

Komiteatyötä seurasi Kansallisen ikäohjelman laatiminen vuosiksi 1998–2002 sosiaali- ja terveysministeriön, opetusministeriön ja työministeriön voimin. Tavoitteeksi asetettiin eläkkeelle jäämisen myöhentäminen sekä vanhempien työntekijöiden työkyvyn säilyttäminen, motivaation ylläpitäminen ja uuden oppimisen korostaminen. Ohjelmassa järjestettiin työnantajille ja työelämän avainryhmille suunnattuja informaatio- ja asennekampanjoita sekä tehtiin ja edistettiin asiaan liittyvää tutkimustoimintaa. Samalla muun muassa työsuojelulakiin lisättiin ikä seikkana, joka työnantajan on toiminnassaan otettava huo-

mioon. Ohjelmaa on yleisesti pidetty menestyksenä. Sen seurauksena katsotaan ikääntyvien tilanteen työelämässä – esimerkiksi työllistymisen osalta – parantuneen. Samalla ikäkysymys on noussut aiempaa selvemmin näkyviin ja työelämän eri toimijoiden tietoisuuteen.⁴³

Juhani Ilmarisen mukaan Kansallisen ikäohjelman eräänä keskeisenä tavoitteena oli juuri ikäsyrjinnän ehkäiseminen.⁴⁴ Miltä siis ikääntyneiden ja ikäsyrjinnän tila näyttää tämän hetken työelämässä? Ilmarinen itse esittää tutkimustietoja, joiden mukaan ikäsyrjintää kokeneiden nuorten, alle 29-vuotiaiden työntekijöiden osuus on vuodesta 1997 vuoteen 2001 alentunut yhdeksästä kuuteen prosenttiin. Samoin on alentunut vanhempien, yli 55-vuotiaiden kokema ikäsyrjintä, heidän osaltaan 16:sta 12 prosenttiin. ”Keski-ikäisten” ryhmien kohdalla on puolestaan tapahtunut nousua prosenttiyksikön verran.

Viidessätoista EU-maasta tehdyn tutkimuksen antama kuva poikkeaa edellisestä. Tutkimuksen kohteena olivat työolot ja -ympäristö EU-maissa vuosina 1995–2000.⁴⁵ Ikäsyrjinnästä kysyttiin yksinkertaisesti, onko vastaaja henkilökohtaisesti kokenut ikäsyrjintää viimeisen kahdentoista kuukauden aikana. Tulokset osoittivat, että ikäsyrjinnän kokeminen EU-maissa vuonna 2000 oli miesten osalta harvinaista. Vain 3,1 prosenttia vastasi joutuneensa syrjinnän kohteeksi. Naisten osalta se oli vielä harvinaisempaa: heistä vain 2,7 prosenttia kertoi kokeneensa ikäsyrjintää.

Eri maiden tilannetta yli 45-vuotiaiden työntekijöiden osalta vertailtaessa Suomi sijoittuu EU:n keskiarvon tienoille: Suomen kolme prosenttia on melkein sama kuin EU:n 3,1 prosenttia. Vuoteen 1996 verrattuna ikäsyrjinnän kokeminen oli useimmissa maissa vähentynyt, mutta Suomessa jonkin verran yli 45-vuotiaiden ikäryhmässä lisääntynyt. Naisten osalta tilanne oli jossain määrin toinen. Suomalaiset, yli 45 -vuotiaat naiset kokivat eniten ikäsyrjintää. Ikäsyrjintää kokeneiden osuus oli myös kasvanut vuodesta 1996 kolmella prosenttiyksiköllä, kun se keskimäärin oli tutkituissa maissa alentunut lähes yhdellä prosenttiyksiköllä.⁴⁶ Tulos on vähintäänkin mielenkiintoinen, kun muistetaan Kansallisen ikäohjelman olleen käynnissä juuri tuolloin. Tuloksia voi tietenkin tulkita ainakin kahdella tavalla: joko ikä-

syryjintä on todella lisääntynyt tai sitten ikäsyryjintää koskeva tietoisuus on lisääntynyt, ja tämä on johtanut sen havaitsemiseen aiempaa useammin. Tuloksiin voi vaikuttaa myös se, että eri tutkimuksissa ikäsyryjintään kohdistuva kysymys on esitetty eri tavalla.

Säännöllisemmin ikäsyryjintää Suomessa on selvitetty Työolobarometreissä, joita on tehty vuosittain jo viidentoista vuoden ajan.⁴⁷ Työolosuhdebarometritutkimus kohdistuu otantana suomalaisiin palkansaajiin, ja siinä selvitetään työelämän laatua, muuttumista sekä palkansaajien lähitulevaisuutta koskevia odotuksia. Barometri puuttuu myös suoraan syryjintään kysymällä työntekijöiden havaintoja ja omaakohtaisia kokemuksia.

Viimeisimmät julkaistut syryjintätiedot koskevat vuotta 2005.⁴⁸ Tutkimuksessa tiedustellaan, esiintyykö vastaajien työpaikoilla eriarvoista kohtelua tai syryjintää esimerkiksi palkkauksessa, työhönotossa, uralla etenemisessä tai koulutukseen pääsyssä. Eniten syryjintää katsottiin kohdistuvan tilapäisiin ja osa-aikaisiin työntekijöihin. Tällaista syryjintää oli havainnut 14 prosenttia vastaajista. Kymmenen prosenttia vastaajista oli huomannut syryjintää vanhoja kohtaan, kuusi prosenttia nuoria kohtaan. Ikäsyryjinnän osalta luvut eivät edellisestä vuodesta juurikaan muuttuneet: sekä nuoriin että vanhoihin kohdistuvan syryjinnän havaitsemisessa on kummassakin prosenttiyksikön lasku. Eniten puolestaan sekä nuoriin että vanhoihin kohdistuvaa ikäsyryjintää havaittiin valtion työpaikoilla (14 ja 14 %), nuoriin kohdistuvaa syryjintää vähiten yksityisissä palveluissa (5 %) ja vanhoihin kohdistuvaa teollisuudessa (9 %).⁴⁹

Viime vuosien tutkimukset vahvistavat työolobarometrin tuottamaa kuvaa ikäsyryjinnästä työpaikoilla. Eeva-Leena Vaahtion väitöskirjatutkimuksen⁵⁰ mukaan pienten ja keskisuurten yritysten rekrytoinnista on löydettävissä ikäsyryjintää, joka kohdistuu sekä nuoriin että vanhoihin työntekijöihin. Iästä ei puhuttu, mutta työnantajat liittäivät nuoruuteen kokemattomuutta, osaamattomuutta, vastuuntunnottomuutta, ailahtelevaisuutta ja epäluotettavuutta mutta myös energisyyttä ja innostuneisuutta. Varttunut työntekijä saa työnantajilta yhtäältä määreitä uupunut, sairas, työhaluton ja kaavoihin kangistunut, toisaalta

kokenut, työnantajauskollinen ja kallis. Työnantajat suhtautuivat myönteisimmin 30–40-vuotiaisiin työntekijöihin. Ikä syrjintäperusteena kielletään, mutta tarkasteltaessa tutkittujen yritysten todellista rekrytointia havaitaan, että yli 50-vuotiaita ei juurikaan palkata. Tuloksiin arvioidessaan Vaahtio pitää institutionaalista ageismia erityisenä ongelmana. Tämä näkymätön ikäsyrjinnän muoto on sisään rakennettu muun muassa työelämässä noudatettaviin säädöksiin.⁵¹

Myös Raija Julkusen tekemissä tutkimuksissa on havaittu ikäsyrjintää työelämässä.⁵² Iäkkäämpien työntekijöiden oli tutkimusten mukaan erittäin vaikea, lähes mahdoton, rekrytoitua tutkittuihin yrityksiin. Sisäisillä työmarkkinoilla ikäsyrjintä sanallisesti useinkin kiellettiin, mutta se liittyi kuitenkin ikäryhmien välisiin suhteisiin ja muun muassa vanhempien työntekijöiden tuntemuksiin siitä, että heidän odotettiin jo lähtevän työpaikastaan.

Julkusen tutkimusryhmän havainnot osoittavat, miten hankalaa ikäsyrjinnän tutkiminen työelämässä voi olla. Kun lait kieltävät ikäsyrjinnän, sitä ei saisi olla eikä sitä sen takia voi tunnustaa. Syrjintää ei myöskään välttämättä havaita tai tunnusteta ikäsyrjinnäksi varsinkin, jos se piiloutuu institutionaalisiin käytänteisiin ja tuntuu niiden myötä itsestään selvältä. Ikäsyrjintää myös legitimoidaan eri tavoin: on hyväksyttävää puhua esimerkiksi yrityksen ikärakenteen nuorentamisesta ja tätä kautta tuottavuuden ja tehokkuuden lisäämisestä.⁵³

Vaikeus saada ikäsyrjintä esiin viittaa siihen, etteivät sen havaitsemista ilmentävät luvut kerro koko totuutta. Työpaikkojen ikäsyrjintä on myös usein tilannekohtaista esimerkiksi niin, että yrityksen joutuessa kriisitilaan tai ylipäättään vaikeuksiin siitä koetetaan selvittää toimin, jotka usein lähenevät ikäsyrjintää.⁵⁴ Tämän takia ikäsyrjintää on tutkittava eksplisiittisten havaintojen lisäksi myös muun työelämää koskevan tiedon osalta. Silloin esille nousevat kysymykset siitä, mitä ikäsyrjintä on ja mikä on erityisesti sen osuus työelämän eri ilmiöissä ja kehityssuunnissa.

Palataan hetkeksi työolobarometriin.⁵⁵ Vuosittain kerättävä aineisto antaa mahdollisuuden myös asioiden ikäryhmittäiseen tarkasteluun.⁵⁶ Julkaistavassa raportissa ikäryhmätarkasteluja ei kuitenkaan tehdä

kuin joidenkin kysymysten osalta. Näitä ovat muun muassa kysymys työn tärkeydestä, työssä jaksamisongelmista, odotuksista työllisyystilanteen, oman työpaikan talouden tai omaa ammattitaitoa vastaavan työn saannin suhteen. Edelleen ikä on mukana tarkasteltaessa työkykyä suhteessa työn fyysisiin ja henkisiin vaatimuksiin. Kaikkien kysymysten suhteen tilanne näyttää olevan sitä ongelmallisempi mitä vanhemmasta ikäryhmästä on kysymys. Ikä on mukana myös selvitettäessä lääkärin toteamia pitkäaikaisia sairauksia tai vammoja, työstä poissaolopäiviä, sairauspoissaoloja ja niiden pituuksia, käsityksiä työssä jaksamisesta kahden vuoden kuluttua ja arviota työkyvystä. Kiinnostavaa on, että suurin osa iän mukaan tarkasteltuja kysymyksiä on juuri niitä, joissa vanhemmat ikäryhmät näyttäytyvät nuorempia ongelmallisempina. Pohdittavaksi jääkin, missä määrin työolobarometrin luvut itsessään ovat lisäämässä vanhempiin työtekijöihin liittyviä stereotyyppisiä ennakoasenteita ja -odotuksia.

Työolobarometrin ohella Tilastokeskus ja työministeriö tuottavat runsaasti työelämää, työmarkkinoita ja työvoimahallintoa koskevaa tilastotietoa, jossa ikä on eri tavoin mukana. Kuukausittaisessa tilastojulkaisussa⁵⁷ ikäryhmittäisiä tietoja on työttömien määristä ja työttömien työnhakijoiden määristä alueellisesti. Työpoliittiseen Aikauskirjaan⁵⁸ on koottu kuvioita ja taulukoita työvoimasta, työttömyydestä, työllisyydestä ja työnvälityksestä. Ikäsyryjinnästä kertovat lähinnä luvut päättäneistä työttömyysjaksoista: 55–59- ja 60–64-vuotiaiden työttömyys on kestänyt kaikkein kauemmin. Kaiken kaikkiaan työministeriön julkaisuista ja tilastoista⁵⁹ ei kuitenkaan nykyisellään ole mahdollisuutta päästä suoraan käsiksi ikäsyryjäntään.

Säännöllisesti julkaistavassa Aikuiskoulutuksen vuosikirjassa⁶⁰ ikäsyryjäntää edustaa tavallaan jo käytetty aikuisopiskelijan määritelmä. Sen mukaan hän on 25–64-vuotias, joka on tullut takaisin koulutusjärjestelmän piiriin. Ikäihmisten yliopistojen opiskelijat rajautuvat määritelmän ulkopuolelle, eikä määritelmä myöskään huomioi ajatusta elinikäisestä oppimisesta. Samalla määritelmä jättää huomiotta eläkeiän nousun 68 ikävuoteen. Vuosikirja kylläkin pitää ikää näkyvästi esillä. Tietoja erilaisen koulutuksen jakautumisesta esitetään iän

mukaan, samoin tietoja eri-ikäisten osallistumisesta eritasoiseen koulutukseen, tutkinnon suorittaneista sekä opettajien ikärakenteesta.

Suuremmin iän merkitystä työelämässä koulutuksen näkökulmasta on tarkastellut Susanna Paloniemi.⁶¹ Hän viittaa ikäsyrjintään yhtenä työelämän kehitystrendinä, joka 1990-luvulla tuli näkyviin ikääntyneiden työntekijöiden korkeana työttömyysasteena. Paloniemen käyttämässä aineistossa ikäsyrjintä ei kuitenkaan tule vahvasti näkyviin. Ikäkäsitysten osalta haastatteluissa voimakkaimmin korostui ikäneutraalius ja iän kategorian häviäminen. Tämän ohella painottuivat myös selkeästi myönteiset ikäkäsitykset, mikä tuli näkyviin lähinnä kokemuksen karttumisen korostamisena. Kielteisyyt – Paloniemen tulkinnan mukaan – puolestaan ilmeni eläkehakuisuuden pohdintana sekä työelämän muutosten ja työ- ja toimintakyvyn tarkasteluina.⁶²

Kaiken kaikkiaan haastatellut yli 45-vuotiaat työntekijät korostivat enemmän yksilöllisiä tilanteita ja tekijöitä, vähemmän kronologista ikää. Tämä antaa aiheen kysyä, missä määrin tällä hetkellä työelämässä käytettävät nimitykset ovat oikeita tai mitä mielikuvia nimitykset virittävät. Ikääntyvät työelämässä -komitea otti käyttöön 45–54-vuotiaista nimityksen ikääntyvä ja alkoi puhua 55–64-vuotiaista ikääntyneinä.⁶³ Kärjistäen voi ehkä todeta, että yleistävästi ja yksipuolisesti kronologisen iän perusteella tapahtuva luokittelu jo itsessään sisältää ageismin siemenen. Ikäsyrjimättömyyden yhtenä perustanahan on ihmisten näkeminen ainutkertaisina yksilöinä myös työelämässä.

5.5.2. Hoito- ja palvelujärjestelmä

Työelämän ohella kysymys ikäsyrjinnästä kaikkine muotoineen koskee myös työn jälkeistä elämää, eläkkeellä oloa ja lopulta vanhuutta. Kiinteästi se liittyy vanhusten hoitoon ja palveluihin. Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen saatavuus, palveluja tarvitsevien riittävä tukeminen ja tasapuolinen ja ihmisarvoinen kohtelu ikään ja tilaan katsomatta ovat keskeisimpiä kysymyksiä tällä hetkellä. Vanhojen ihmisten tilanteeseen ja asemaan liittyy monisyinen kysymysvyyhti: miten ikäänty-

neisiin yleensä suhtaudutaan, miten vanhat ihmiset nähdään ja miten heidät yhteiskunnan eri areenoilla ja tilanteissa kohdataan?⁶⁴

Liikkeelle on lähdeittävä siitä, miten ikääntyneet itse näkevät tilanteensa, ja kokevatko he Suomessa ikäsyrrjintää. Stakes kerää ikääntyneiden – tässä yli 60-vuotiaiden – elinoloista ja elämänlaadusta Suomessa vanhusbarometriä, joka perustuu laajaan otantatutkimukseen. Viimeisimpien julkaistujen tietojen mukaan⁶⁵ yli 60-vuotiaiden aineellinen hyvinvointi on parantunut, vanhojen naisten jäädessä heikoimpaan asemaan. Yhdeksällä kymmenestä kaikista ikääntyvistä on mielestään tarpeeksi rahaa tarpeisiinsa nähden. Noin joka viides on tyytymätön terveydentilaansa, mutta psyykinen hyvinvointi on yleisesti ottaen hyvä. Joka kymmenes kokee jatkuvaa yksinäisyyttä. Yhteydet läheisiin ovat kiinteät, ja aktiivisuus säilyy hyvin pitkään. Omaiset ovat edelleen tärkein avunlähde, mutta aiempaan verrattuna tyytymättömyys avun riittävyteen on lisääntynyt. Valtaosa vastaajista arvioi elämänlaatunsa hyväksi, kymmenes tosin hyvin huonoksi. Yleisintä elämänlaadun kokeminen huonoksi tai erittäin huonoksi on 75–79-vuotiailla miehillä ja 85 vuotta täyttäneillä naisilla. Verrattuna aiempaan tutkimukseen vuonna 1998 tilanne näyttää nyt tutkijoiden mukaan parantuneen.

Täysin särötön kuva ei kuitenkaan ole. Hyvinvointi jakaantuu epätasaisesti myös ikääntyneiden keskuudessa. Riskitekijöitä ovat korkea ikä, naissukupuoli, pienet tulot, heikoksi koettu terveys, huono toimintakyky, yksinäisyys ja masennus, puutteelliset asunnot ja asuinympäristöt sekä lähipalvelujen ja julkisen liikenteen heikko saatavuus. Riskitekijöiden luettelo viittaakin siihen, että kolmas ikä on suomalaisessa yhteiskunnassa hyvää aikaa ja että ongelmat alkavat ilmetä neljännessä iässä – jossain 75 ja 80 ikävuoden tienoilla – toimintakyvyn heiketessä ja palvelujen tarpeen kasvaessa. Kysymys ikäsyrrjinnästä kohdistuu tällöin suomalaiseen vanhustenhuoltoon ja palvelujärjestelmään.

Suomalaisen vanhuspolitiikan peruslinjaksi on valittu laitoksista kohtiin avohoidon, kotihoidon ja omaishoidon piiriin. Tavoitteena on tukea valittua linjaa kehittämällä ennaltaehkäisyä sekä ikääntyneiden ja heidän hoitajiensa kuntoutusta. Linjaa perustellaan muun muassa

sillä, että ikääntyneet ihmiset haluavat asua kotonaan niin pitkään kuin mahdollista. Ikääntyneen kotona asuminen on myös useimmiten halvempaa kuin sen vaihtoehdot.

Miten linja toteutuu käytännössä? Vanhuspolitiikan kohteita – yli 75-vuotiaita ikääntyneitä – on Suomessa tällä hetkellä on noin 400 000, ja määrän arvioidaan kaksinkertaistuvan vuoteen 2030 mennessä.⁶⁶ Kaikki tämänikäiset eivät vielä ole avun- ja hoidon tarpeessa, mutta apua tarvitsevien osuus kasvaa iän karttuessa. Ongelmana viime vuosina on kuitenkin ollut, että kotihoidon määrä ei ole kasvanut, vaikka laitospaikkojen luku on vähenemässä. Ainoa selkeästi lisääntynyt hoitomuoto on palveluasuminen. Kun samalla tiedetään, että yli 75-vuotiaista kotona asuvista yhä useampi asuu yksinään, alkaa kuva vanhustenhuollon perustilanteesta hahmottua. Ongelmakohdat löytyvät yhtäältä aliresursoidusta laitoshoidosta, toisaalta lisääntyvästi myös kotona asumisen puolelta, jossa kasvava joukko toimintakyvyttään huononevia, yksinasuvia ihmisiä joutuu kohtamaan riittämättömät kotipalvelut. Ongelmia liittyy yhä myös omaishoitotilanteisiin ja esimerkiksi omaishoidon tuen riittävyteen ja jakoperusteisiin.⁶⁷

Mitä sitten tiedetään laitoshoidosta? Muutaman vuoden takaisessa, vuonna 1999 tehdyssä laajassa tutkimuksessa selvitettiin vanhusten kohtelua ja hoidon laatua pitkäaikaislaitoksissa.⁶⁸ Tutkimuksen mukaan omaiset olivat pääsääntöisesti tyytyväisiä läheistensä hoitoon. Paras tilanne arvioiden mukaan oli palvelutaloissa. Hoidon laadussa löytyi kuitenkin ongelmia, jotka liittyivät useimmin suuriin, julkisiin laitoksiin. Toimintakulttuurit laitoksissa eivät aina kulje asukkaiden tarpeiden mukaan, ja vanhuksilla on useinkin hyvin vähän mahdollisuuksia vaikuttaa hoitoonsa ja elämäänsä. Loukkaavaa kohtelua esiintyy harvoin, enemmänkin on kyse hoidotta jättämisestä, esimerkiksi vanhuksen pitämisestä liian kauan märissä vaipoissa. Myös henkilöstö on huolissaan siitä, ettei asiakkaiden perustarpeista ehditä huolehtia.

Samankaltainen kuva on saatavissa vuonna 2007 julkaistusta tutkimuksesta, jonka kohteena oli joukko erilaisia dementiahoidon yksiköjä ja jossa selvitettiin hoidon laatua asiakkaiden näkökulmasta.⁶⁹ Tutkimuksen mukaan asiakkaat – hoitoyksikköjen asukkaat – voivat

keskimäärin kohtuullisen hyvin, mutta dementoivan sairauden eteneminen vähensi heidän hyvinvointiaan. Päivähoitopaikat kykenivät vastaamaan hyvin asiakkaiden tarpeisiin, ongelmia löytyi ympärivuorokautisista hoitopaikoista. Myös yksiköiden välillä oli suuria eroja. Asiatonta kohtelua oli havaittavissa, mutta varsinaisesta kaltoin kohtelusta ei ollut kysymys. Asiatonta kohtelua huomattavasti enemmän oli tilanteita, jotka asiakkaiden hoidon ja elämän näkökulmasta olivat myönteisiä. Tulosten perusteella tutkijat korostavat, että on syytä pohtia, miksi ympärivuorokautinen hoito on usein riisuttu vain vastaamaan ihmisen fyysisiin perustarpeisiin.

Tutkimustiedot, vanhusten laitoshoidon tilasta käyty julkinen keskustelu ja laitoshoitoon liittyvät valitukset⁷⁰ viittaavat vahvasti siihen, että laitoshoidon osalta on mahdollista puhua institutionaalisesta ikäsyrjinnästä. Aliresursointi ja joissakin tapauksissa myös vanhentuneet toimintakäytännöt ovat johtamassa tilanteisiin, joissa henkilökunnan antama hoito ei ole riittävää ja joissa vanhuksia kohdellaan huonosti henkilökunnan väsymisen vuoksi. Kyse saattaa olla esimerkiksi asukkaiden sitomisesta, liiallisesta rauhoittavien lääkkeiden käytöstä tai tilanteista, joissa asukkaita ei ehditä kuuntelemaan tai hoitamaan.

Kotona asuvien osalta kysymys ikäsyrjinnästä on vaikeampi, koska siitä ei ole tällä hetkellä riittävästi tutkimusta. Omaishoitajien usein vaikeasta tilanteesta toki tiedetään.⁷¹ Iäkkäiden, kotonaan yksinasuvien huonokuntoisten vanhusten tilanteesta ei ole tarpeeksi tietoa. Kaikki eivät saa kotiapua tai jos saavatkin, se kohdistuu vain välttämättömään perushoitoon. Useat kotona asuvista vanhuksista ovat dementoitumassa, ja monet ovat loukussa asunnossaan huononevan liikuntakykynsä takia. Olennainen kysymys on, miten tällaisessa tilanteessa toteutuvat tavoitteet hyvästä, täydestä elämästä, ihmisarvosta, autonomiasta, yksilöllisyydestä ja vaikkapa osallisuudesta?⁷² Vaarana on näkymättömiin jäävä elämän typistyminen ja medikalisoituminen.

Vanhustenhuollon tilanteeseen ovat puuttuneet viime aikoina myös valtiontilintarkastajat.⁷³ Perusongelma ikääntyneiden palvelujen osalta on kuntien mahdollisuus järjestää palvelut oman politiikkansa mukaisesti ilman, että ne noudattaisivat valtakunnallisia mitoitus- ja muita

suosituksia. Palvelujen järjestämistä usein säätelee enemmänkin kuntatalous kuin ikääntyneitten tarpeet. Vanhustenhoidon tilasta on mahdollista tehdä hallintokantelu lääninhallitukselle, ja esimerkiksi vuonna 2005 Etelä-Suomen lääninhallitukseen saapui jo 28 kantelua. Kanteluista suurin osa kohdistui palvelujen ja hoidon laatuun, ja useimmissa kysymys oli vanhusten huonosta kohtelusta. Valitusten kertovat todennäköisesti vain pienen osan ongelmien todellisuudesta. Ongelmissa on pitkälti kyse rakenteellisista, taloudellisista ja institutio-naalisista seikoista, eikä suinkaan siitä, että vanhustenhoidon työntekijät itse haluaisivat toimia tavoilla, joista kanteluissa valitetaan.

5.5.3. Osallisuus ja sukupolvien väliset suhteet

Kolmas ikäsyrjintäteema liittyy osallisuuteen ja sukupolvien välisiin suhteisiin. Osallisuus nostetaan laajasti näkyviin esimerkiksi kansainvälisissä ihmisoikeusperiaatteissa. Osallisuudesta puhuu myös suomalainen nuorisolaki⁷⁴, joka asettaa tavoitteikseen muun muassa nuorten aktiivisen kansalaisuuden ja sosiaalisen vahvistamisen. Osallisuudesta puhutaan myös YK:n ikääntyneitä koskevissa periaatteissa⁷⁵, ja EU:n asiakirjoissa viitataan ikääntyneiden oikeuteen osallistua yhteiskunnalliseen elämään ja kulttuurielämään.⁷⁶

Nuorten osalta ongelmaksi on useinkin nähty osallistumattomuus. On kysytty esimerkiksi, miten nuoret saataisiin äänestämään. Vanhojen osalta tilanne on ollut toinen, sillä ongelmana on nähty pikemminkin liiallinen osallistuminen. Keskustelua sai aikaan muun muassa Elinkeinoelämän Valtuuskunnan toimitusjohtaja Pentti Vartia kirjoittaessaan eläkeläisten äänestämisestä.⁷⁷ Tieteessä tapahtuu -lehdessä vuonna 2005 julkaistussa kirjoituksessa Vartia pohtii, mikä merkitys on sillä, että yhä suurempi osa äänestäjistä on eläkeikäisiä, jotka myös käyttävät äänioikeuttaan muita ikäryhmiä enemmän. Kirjoitus viittaa Friedrich Hayekin jo 60-luvulla esittämään ajatukseen siitä, että julkisen tuen varassa eläviltä – siis eläkeläisiltäkin – otettaisiin äänioikeus pois, koska ”voi olla ongelmallista, jos verotuloista riippuvat ikääntyvät

väestöryhmät päättävät julkisten menojen rakenteen”⁷⁸. Sama teema on muunnelmina näkynyt myös vaalikampanjoissa, joissa esimerkiksi kehoitettiin opiskelijoita äänestämään siksi, että muutoin eläkeläinen äänestää puolestasi.⁷⁹

Tällaisessa ajattelutavassa on kysymys ikäsyryjännästä. Siinä yksi kaikille kansalaisille kuuluva perusoikeus nähdään ongelmalliseksi tietyn ikäryhmän kohdalla. Ajattelutapa ilmentää myös stereotypisoivaa ikäsyryjäntä, nähdäänhän siinä eläkeläiset yleistäen joukkona, jonka katsotaan ajavan vain omia etujaan ja äänestävän vain omanikäisiään. Vanhempien ikäryhmien äänestysaktiivisuus on kylläkin varsin korkea, ja parin viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana aktiivisuus on siirtynyt yhä vanhempiin ikäryhmiin. Vuoden 1999 eduskuntavaaleissa aktiivisin äänestäjäikäryhmä oli 70–79-vuotiaat, ja äänestämisestä alkaavat luopua vasta yli 80-vuotiaat.⁸⁰ Samoista vaaleista toisaalta tiedetään, että vanhuuseläkeikäisiä äänestäjiä oli noin viidennes, mutta samanikäisten saama ääniosuus jäi vain yhteen prosenttiin.⁸¹ On siis jopa mahdollista sanoa, että iäkkäämmät ihmiset ovat vaaleissa vähiten ikäsidonnoisia.

Ikäsyryjännän ja ikääntyneiden ihmisarvoisen elämän näkökulmasta äänestysaktiivisuutta suuremmat ongelmat liittyvät kysymyksiin siitä, miten todella vanhojen, huonokuntoisten ja haavoittuvien ihmisten asiat ja tarpeet otetaan huomioon. Tällä hetkellä ikäihmisten ”edunvalvontaorganisaatioon” kuuluvat eläkeläisjärjestöt⁸², jotka vaikuttavat valtakunnan tason politiikkaan sekä suoraan että niiden taustalla olevien puoluejärjestöjen kautta. Eläkeläisjärjestöt, joiden yhteinen jäsenmäärä on varsin suuri, vajaa kolmesataatuhatta jäsentä, ovat mukana myös sosiaali- ja terveysministeriön Vanhus- ja eläkeasian neuvottelukunnassa.⁸³ Samassa elimessä on edustus myös eräistä muista vanhuuteen liittyvistä järjestöistä, joista keskeisenä voi pitää Vanhustyön keskusliittoa⁸⁴.

Palvelujen osalta ongelma ei ehkä olekaan valtakunnallinen vaikuttaminen vaan vaikuttaminen kuntatason päätöksiin. Kuntatasolla vaikutuskanavina ovat jossain määrin kunnalliset vanhusneuvostot, joita on perustettu nykyisin lähes kaikkiin kuntiin 1990-luvulta alkaen.

Keski-Suomessa tehdyn tutkimuksen⁸⁵ mukaan neuvostoihin liittyy kuitenkin myös ongelmia. Ne eivät ole päätöksiä tekeviä elimiä. Vanhusneuvostoihin liitetään odotuksia vaikuttamisesta ja osallistumisesta, mutta vaikuttamismahdollisuudet niiden kautta ovat ongelmallisia. Neuvostoihin liittyy myös edustavuuden ongelma: ikääntynyt väestöryhmä on varsin moniaineksinen. Myös rooliristiriidat ovat mahdollisia, toimivathan kuntien virkamiehet usein myös neuvostojen sihteereinä. Toistaiseksi vanhusneuvostot eivät ole osoittautuneet kovinkaan tehokkaiksi vaikuttamaan vaikkapa kuntien palvelurakenteiden kehittämiseen ja epäkohtien korjaamiseen. Neuvostojen toiminnan kehittämiseksi onkin olemassa selvä tilaus ja tarve.

Eri ikäryhmien osallisuudessa on kyse myös sukupolvien välisistä suhteista. Ikäsyrjintä voi ilmetä myös ”sukupolvisyrjintänä”. Tällä hetkellä on esimerkiksi perusteltua miettiä sitä, missä määrin työelämän pätkätyöläisyys kohdistuu institutionaalisena ikäsyrjintä tiettyihin ikäryhmiin tai sukupolviin. Toisaalta sukupolvisyrjintä voi ilmetä myös joihinkin tai johonkin sukupolveen kohdistettuina stereotyyppisinä yleistyksinä. On varsin kyseenalaista, jos esimerkiksi suuria ikäluokkia kohdellaan yhtenäisenä sukupolvena, johon liitetään yleinen vastuu erilaisista yhteiskunnallisista ongelmista ja kehityssuunnista.⁸⁶

5.5.4. Arki, ympäristö ja vuorovaikutustilanteet

Ikäsyrjintä on myös ihmisten arkeen, elämän ympäristöön sekä arjessa tapahtuviin vuorovaikutustilanteisiin liittyvä ilmiö. Arkinen ikäsyrjintä voi kohdistua eri ikäryhmiin, lapsista vanhoihin ihmisiin saakka. Yleisesti ikäsyrjintää tästä näkökulmasta on kuitenkin tarkastelu suhteessa vanhoihin, ikääntyneisiin ihmisiin.

Vuoden 1998 vanhusbarometrissä⁸⁷ yli 60-vuotiailta tiedusteltiin heidän muiden taholta saamastaan arvostuksesta. Neljä prosenttia vastaa-jista katsoi arvostuksen ikääntymisen myötä lisääntyneen ja 19 prosenttia vähentyneen. Arvostus oli pysynyt ennallaan 68 prosentin mielestä, ja 8 prosenttia ei osannut sanoa. Kysyttäessä arvioita ikään pe-

rustuvasta syrjinnästä 69 prosenttia vastasi kyllä väitteeseen ”yhteiskunnassa on ikään perustuvaa syrjintää”, 23 prosenttia ei ja 8 prosenttia ei osannut sanoa.

Edellä esitetyt luvut kertovat suoraan jotakin ikäsyrynnästä ja sen yleisyydestä. Kiinnostavampaa tässä yhteydessä on, miltä tahoilta vastaajat kokivat tulleen huonosti kohdelluiksi. Ikääntyneitä koskevaa negatiivista kohtelua oli 63 prosentin mielestä poliitikkojen kannanotoissa ja 43 prosentin mielestä tiedotusvälineissä. Henkilökohtaisesti vastaajia oli kohdeltu huonosti eniten kunnallisissa terveyspalveluissa (12 %) sekä lasten ja nuorten (10 %) tai keski-ikäisten taholta (8 %). Yhdeksän prosenttia koki tulleen huonosti kohdelluksi eläkelaitosten, seitsemän prosenttia kuntien ja valtion muiden viranomaisten ja kuusi prosenttia kunnallisten sosiaalipalvelujen osalta. Asiointi kauppoissa (6 %), liikennevälineissä (5 %), pankeissa ja posteissa (4 %) tai yksityisissä terveyspalveluissa (2 %) sisälsi samoin huonoa kohtelua. Oman perheen taholta huonoa kohtelua vanhusbarometrin mukaan koki saaneensa vastaajista neljä prosenttia. Luvut ovat toki hieman vanhoja, mutta niiden voi ajatella tarjoavan suuntaa-antavan käsityksen myös nykytilanteesta.

Arjessa, ympäristössä ja niissä tapahtuvissa vuorovaikutustilanteissa koettu huono kohtelu ja ikäsyryjä liittyvät myös ympäristötekijöihin ja niiden suunnitteluun. Toimintakyvyltään heikentyneitä ikääntyviä huomioiva ympäristö ja palvelut pitäisi suunnitella niin, että itseenäinen elämä olisi mahdollista ja tarvittavat palvelut ja tavarat löytyisivät läheltä. Ikäsyrynnän näkökulmasta on jatkossakin syytä miettiä esimerkiksi katujen puhtaanapitoa ja talvista hiekoittamista, liikennevalojen ajoitusta ja muuta liikennesuunnittelua, ylipäättään tekijöitä, jotka liittyvät niin rakenteelliseen kuin toiminnalliseen esteettömyyteen. Vanhuspolitiikan perustavoitteena kotona asuminen ymmärrettään varsin usein hyvin kapeasti vain kotona, asunnossa, asumiseksi. Ikääntyneiden liikkumismahdollisuuksien turvaaminen ja edistäminen on olennainen osa pyrittäessä takaamaan eri ikäryhmien mahdollisuuksien tasa-arvoisuutta.⁸⁸

Jotain ageistisista arkikäytännöistämme kertoo myös se, että päi-

vittäisessä tilankäytössä tietyt tilat ja vuorokaudenajat leimautuvat ikäspesifisti pääasiassa aktiiviväestön käyttöön. Vuoden 1998 Vanhusbarometrin⁸⁹ mukaan 75 prosenttia vastaajista piti ympäristön väkivaltaa ja rikollisuutta yleisenä ikääntyneitä koskevana ongelmana, ja 15 prosenttia koki väkivallan ja rikollisuuden myös henkilökohtaisena ongelmana. Vuonna 2005 tehdyn tutkimuksen⁹⁰ mukaan eläkeikäiset kokivat aiempaa enemmän turvattomuutta. Pahimmat pelot liittyivät joutumiseen riippuvaiseksi toisten avusta, eläketulojen niukkuuteen, muistin heikkenemiseen ja laitoshoitoon joutumiseen. Turvattomuutta synnyttää myös väkivaltarikollisuus. Ikäsyrjinnäksi on määriteltävissä tilanne, jossa ikääntyneet ihmiset välttävät liikkumista ulkona – vaikkapa oman asuinpaikkansa keskustassa – joinakin aikoina pelätesään joutuvansa väkivallan tai rikollisuuden kohteiksi, oli tämä pelko aiheellinen tai sitten ei. Onkin kysyttävä, pitäisikö esimerkiksi kaupunkien ajallisen ja alueellisen ikämaantiedon myös muuttua väestön ikääntyessä?

Ikäsyrjintä ja tasa-arvo ovat myös alueellisia kysymyksiä. Kytetäänkö jatkossa turvaamaan maan eri osissa asuville ikääntyville samanlaiset palvelut? Miten erilaisten asioiden priorisointi tapahtuu eri-ikäisten osalta eri puolilla maata? Johtaako palvelurakennemuutos siihen, että huonokuntoisia ikääntyneitä siirrellään paikasta toiseen? Onko ikääntyvillä oikeus muuttaa asuinpaikkaansa lähemmäksi omaisiaan, vaikka se saattaisikin aiheuttaa kustannuksia tulokunnalle? Toteutuuko tässä suhteessa laissa määritellyt perusoikeudet?

5.5.5. Ikäsyrjintä ja kulttuuri

Ilmiönä ikäsyrjintä liittyy läheisesti ajassa muuttuviin kulttuurisiin käsityksiin, mielikuviin ja käytäntöihin. Käsityksemme vanhuudesta, sen alkamiskohdasta tai merkityksestä tai esimerkiksi eläkkeelle jäämisestä on tänään täysin toinen kuin viisikymmentä vuotta sitten. Ikään suhtautumista, ikäkuvastoja ja ikäasenteita leimaa silti yhä vahva kak-

sijakoisuus. Niin sanottu kolmas ikä näyttäytyy yhä vahvemmin aikuisuuden jatkoaikana. Neljäs ikä, terveyden rapistumisen, tuen tarvitsemisen ja kuoleman läheisyyden aikana sen sijaan näyttäisi edustavan uudenlaista kulttuurista tabua.⁹¹ Kauhu- ja kiiltokuvat eivät ääripäinäkumpikaan kuitenkaan tavoita ikääntyneen kansanosan jatkuvasti monimuotoistuvaa rakennetta. Sillä yksi asia lieenee selvää: ikäänty-vässä yhteiskunnassa harmaan sävyt ja vivahde-erot vääjäämättä moninkertaistuvat.⁹²

Visuaalisimmin ageismi kenties näkyy nuoren ruumiin ylivaltaana sekä ikääntymisen hallinnoinnin eli kohotuksen, kiristämisen ja kauneuden kulttuurina. Arkiympäristömme kuvasto: katumainonta, eri mediat ja tiedonvälitys eivät heijasta käynnissä olevaa demografista muutosta. Loputtomat uudet tuotteet, niin kosmetiikka kuin TV-sarjatkin, joissa muututaan radikaalisti ”kauniimmiksi” tai tipautetaan kymmenen vuotta käden käänteessä, asettavat viimeisiä myyntipäiviä ja moraalisia kauneudenhoitopakkoja yhä nuoremmille ja sukupuoleen katsomatta.⁹³ Vanhuudesta onkin tulossa markkinapaikka. Ikääntymiseen liittyvä tavara- ja palvelutuotanto laajenee vääjäämättä, ja mukana on sekä asiallista ja hyödyllistä että ageistiselle ikääntymishysterialle pohjaavia tuotteita. Eräänlainen anti-ageing-boom, ikääntymisen tuotteistettu kieltäminen, pysäyttäminen ja piilottaminen, leimaa länsimaista ikääntymistämme.

Kulttuurinen ikäsyryjä liittyy myös termeihin. Ikää koskevat käsitteet ovat yksi olennainen tapa hahmottaa elämäntulkua. Pitäisikö pyrkiä yhdessä sopimaan ja käyttämään poliittisesti korrekteja termejä, kuten ikäihminen tai seniori, vai ovatko nämä omiaan peittämään ikääntymiseen liittyvän moninaistumisen, vanhuuden alakulttuurit ja muutoksen? Mitä vaikutusta on esimerkiksi sillä, että jaamme ikäihmiset edelleen seniorikansalaisiin ja vanhuksiin? Tarkoittaako tämä sitä, että kansalaisstatuksellamme on viimeinen myyntipäivä?⁹⁴ Riittääkö siis käytössä olevista käsitteistä sopiminen ja poliittinen korrek-tius, auttaako käsitteiden oikea käyttö myös muuttamaan asenteita ja käytäntöjä, vai onko niiden takana peräti helpompaa pitää sunnun-

taipuheita ja jatkaa kuten ennenkin? Ikääntymisen monimuotoisuutta ajatellen saattaa lopulta olla parasta antaa termien ”kellua”, muuttua ja näin aidosti heijastaa ikääntymisen kulttuurista kirjoa ja merkityksiä.

Ageismi pohjaa kielenkäyttöön myös monin muin tavoin. Kielenkäyttö koskee esimerkiksi ikääntymisen tutkimusta ja siinä omaksuttavia käsitteitä ja lähestymistapoja. Aiheellinen kysymys on muun muassa se, yliarvioidaanko ikääntyvien haavoittuvuutta liiaksi tavalla, joka samalla sulkee olennaisia kysymyksenasetteluita tutkimuksen ulkopuolelle.⁹⁵ Kielenkäytön ageismia edustavat myös alentuvat puhuteltavat (ns. baby-talk) sekä ikääntyvät negatiivisessa valossa esittävät vitsit, mediakuvastot ja syntymäpäiväkortit. Bill Bythewaytä mukaillen voisikin kysyä, miten on mahdollista, että ageistiset vitsit hyväksytään aikana, jolloin rassistiset vitsit on unohdettu ja hyvä maku jo tuomitsee seksistiset vitsit? Kenties ei olekaan ihan yhdentekevää, miten ikääntyneistä puhutaan ja kirjoitetaan mediassa, minkä ikäisiä roolihahmoja tv:n kotikaduilla kulkee, mitä ohjelmaformaatteja meille tarjotaan ja sallitaanko mahdollisemman laajan vanhuuskäsityksen välittyä katsojalle.⁹⁶

Kulttuuriset ikäsyrjivät käsitteet näkyvät myös tavoissamme käsitteellistää omaa ikääntymistämme. Esimerkiksi suurten ikäluokkien haastatteluista voi löytää omaa ikäryhmää koskevia ageistisia oletuksia⁹⁷, ja ammattilaisten ja ikääntyvien asiakkaiden tai potilaiden kohtaamistilanteet sisältävät eriasteisesti tiedostettuja oletuksia iän myötä tapahtuvista ”normaaleista” muutoksista, rajoituksista tai priorisoinneista. Ammattilaisten lisäksi myös ikääntyvät itse siis omaksuvat ageistisia oletuksia ja saattavat näin huomaamattaan rajoittaa omaa valinnan ja toimijuuden aluettaan.⁹⁸

Ageististen käytäntöjen ohella kulttuurinen kuvamme ikääntymisestä on kuitenkin laventumassa. Tulevaisuudessa toisenlaista ikääntymistä painottavien ja vallalla olevia kulttuurisia käsityksiä rikkovien anti-ageististen äänenpainojen määrä väijäämättä lisääntyy. Merkkejä tästä on jo olemassa.⁹⁹

5.6. Ikäsyryjinnästä ikäetiikkaan ja -politiikkaan

Suomalainen yhteiskunta ei ole ikäsyryjinnästä vapaa. Ikäsyryjintään kohdistuva tutkimus on varsin vähäistä ja monet ageismin muodot jäävät vielä sen ulkopuolelle. Tutkimuksen ohella tietoa ikäsyryjinnästä saadaan kuitenkin myös ihmisten omista kokemuksista niin työelämässä kuin vanhusten palvelujärjestelmässäkin. Näitä kokemuksia ei voida sivuuttaa. Ageismin eri muotoja ja käytäntöjä kartoittavalle seurannalle, tutkimukselle, osaamiselle ja koulutukselle onkin juuri nyt olemassa selvä tilaus.

Ikäsyryjinnan perinteinen esiintymisareena on työelämä, jossa se kohdistuu sekä nuoriin mutta ennen kaikkea vanheneviin työntekijöihin. Työelämän osalta syryjintälainsäädäntö on sikäli kunnossa, että iän perusteella tapahtuva syryjintä on ehdottomasti kielletty. Lakien valvonta on peruskysymys, samoin tapahtuvien rikkomusten esiin nostaminen. Työelämässä tapahtuvaa institutionaalista ikäsyryjintää vastustamaan tarvitaan lakien, säädösten ja vaikkapa työmarkkinajärjestöjen kesken sovittujen toimintatapojen ikäsyryjinnällistä arvioimista. Millaisia syryjintävaikutuksia erilaisilla säädöksillä on eri-ikäisiä työntekijöitä ja työntekijäryhmiä kohtaan? Mihin erilaiset säädökset tässä suhteessa antavat mahdollisuuden?¹⁰⁰

Ikäsyryjintäarvioinnin perustana on oltava tämänhetkistä selvästi tiukempi ja kattavampi syryjinnan seurantajärjestelmä. Tämän tarve onkin jo tunnustettu.¹⁰¹ Seurantajärjestelmän kehittämisessä tarvitaan aiempaa enemmän myös metodologista pohdintaa ja kehittelytyötä: ikäsyryjintä monitasoisena ja -aineksisena ilmiönä edellyttää kattavia ja monenlaisia tiedonkeruumenetelmiä. Tämä ei taaskaan koske pelkästään työelämän ikäsyryjintää.

Ikäsyryjinnan kannalta on myös erittäin tärkeää, että 1990-luvun puolenvälin tienoilla silloisen ikäkomitean työn ohella alkanut keskustelu ja kehittämistyö jatkuvat. Mutta myös tämä työ tarvitsee monitasoista arviointia. Hyvä esimerkki on vaikkapa kysymys ikäjohtamisesta¹⁰², jonka tavoite on erittäin hyvä, johon sisältyy tarpeellisia ja hyödyllisiä aineksia mutta joka käsitteenä on jäänyt osin epämaa-

räiseksi. Ikäjohtaminen voi esimerkiksi tarkoittamattaan myös tuottaa ikäsyrjintää, etenkin jos sen perusteena on ensisijaisesti kronologinen ikä. Pitäisikö työelämässä ryhtyä kehittämään niin iän, erilaiset yksilölliset tilanteet, kyvyt ja osaamiset huomioivaa elämäntilannejohtamista ikäjohtamisen sijaan?

Toinen keskeisistä ikäsyrjinnän areenoista liittyy työelämän jälkeiseen ikääntymiseen ja vanhuuden vaiheeseen, jossa kunto ja toimintakyky heikkenevät, krooniset sairaudet lisääntyvät ja ollaan yhä enemmän hoidon ja hoivan tarpeessa, toisista ihmisistä ja palvelujärjestelmästä riippuvaisia. Myös tätä varten tarvitaan seuranta- ja arviointijärjestelmän ylläpitämistä ja edelleen kehittämistä.¹⁰³ Ikäihmisiin kohdistuvan syrjinnän ja kohtelun tutkimiseen liittyy samalla tavalla metodologisia haasteita kuin työelämän tutkimukseenkin. Miten tavoittaa tietoa ihmisistä, jotka eivät välttämättä enää kovin hyvin itse kykene tutkimukseen osallistumaan?

Ikäihmisten syrjinnän ja kohtelun osalta on olemassa myös lainsäädäntöön liittyviä tarpeita. Perustuslaki puuttuu eksplisiittisesti lasten tasa-arvoiseen ja yksilölliseen kohteluun ja edellyttää, että heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.¹⁰⁴ Olisiko samantapainen muotoilu kohdistettavissa myös vanhuksiin, joilla tarkoitettaisiin tässä yhteydessä juuri huonokuntoisia, palveluja tarvitsevia iäkkäitä ihmisiä?

Toinen kysymys liittyy yhdenvertaisuuslakiin, joka nykyisellään liittää ikäsyrjinnän ensisijaisesti työelämään ja koulutukseen. Lain soveltamisala esimerkiksi palveluja kohdalla kattaa ainoastaan etnisen syrjinnän. Iäkkäiden ikäsyrjintään voitaisiin siis puuttua, jos yhdenvertaisuuslain soveltamisala määriteltäisiin näiltä osin uudelleen.

Kolmas lainsäädännön antama mahdollisuus liittyy suoraan vanhuspalveluihin. Eduskunnassa on keskusteltu erityisesti vanhuspalvelulaista saamatta sitä kuitenkaan toistaiseksi aikaiseksi. Tällainen laki olisi yksi ja hyvä mahdollisuus vaikuttaa sekä nykytilanteeseen että tulevaan kehitykseen. Laissa olisi mahdollisuus jo nyt konkretisoida esimerkiksi EU:n perusoikeusjulistuksen 25 artiklaa, jossa EU tunnustaa ikääntyneiden oikeuden ihmisarvoiseen ja itsenäiseen elämään. Tämä

on tärkeää viimeistään EU:n perustuslain astuessa voimaan ja saadessa oikeudellisesti velvoittavan aseman. Vanhuspalvelulain seurauksena saattaisi myös olla ikäihmisten turvallisuuden ja luottamuksen lisääntyminen, nythän ikääntyneiden suurimmat turvattomuuden aiheet liittyvät paljolti yhtäältä palveluihin ja toisaalta ajatukseen laitoshoidon joutumisesta tulevaisuudessa. Kenties lainsäädännössä on yksi lähtökohta tulevaisuuden anti-ageistiselle Suomelle osana Eurooppaa?

Laajemmin ajateltuna ikääntyneiden ikäsyryjintä liittyy kysymykseen erityisestä ikäpolitiikasta. Ikäpolitiikan mahdollisesta ageistisuudesta on toisaalta puhunut muun muassa Eeva-Leena Vaahtio työelämän ikäsyryjinnän yhteydessä.¹⁰⁵ Myönteisessä mielessä ikäpolitiikasta puolestaan on puhunut Voitto Helander tarkastellessaan seniorikansalaisuutta.¹⁰⁶ Helanderin ikäpolitiikka näyttää kuitenkin suuntautuvan ennen kaikkea kolmanteen ikään ja vielä hyväkuntoisiin ikääntyviin. Tämänkaltaisen ikäpolitiikan oheen tarvitaan eräänlaista elämäntilannepolitiikkaa, joka ottaisi huomioon nekin, jotka ovat jo pitkällä neljännessä iässään.

Olenainen kysymys ikäihmisten ikäsyryjinnän osalta on se, miten heidän ihmisoikeutensa, tasa-arvoisuuteensa, yhtäläiset mahdollisuutensa ja ihmisarvonsa toteutuvat ja taataan. Yksi konkreettinen näkymä tässä saattaisi löytyä Sirkka-Liisa Kivelän ehdotuksista. Kivelä selvitti sosiaali- ja terveysministeriön toimeksiannosta keväällä 2006 mahdollisuuksia kehittää geriatriasta hoitoa ja vanhustyötä.¹⁰⁷ Ensimmäisenä ehdotuksenaan Kivelä esitti, että Suomeen tarvitaan vanhuspoliittinen strategia. Tämä on ikäsyryjinnän näkökulmasta erittäin kannatettava asia. Toisen ehdotuksen mukaan vanhusten turvallisuuden ja hyvän vanhustenhoidon edistäminen vaatii vanhusasiamiehen toimiston perustamista maahamme. Tämäkin on erittäin kannatettavaa myös ikäsyryjinnän perspektiivistä.¹⁰⁸

Vanhustenhuollon kysymykset edellyttävät yhä enemmän myös ikään ja ikääntymiseen ja palvelujen laatuun liittyvää yleistä¹⁰⁹ ja erityisesti myös eettistä pohdintaa.¹¹⁰ Tässä saattaa korostua edelleen myös sosiaali- ja terveysministeriön, potilaslaissa määritellyn Terveystenhuollon valtakunnallisen eettisen neuvottelukunnan merkitys.¹¹¹

Terveydenhuollon ja esimerkiksi sosiaalipalvelujen välinen raja on ratkaisevasti ohentumassa, kun huonokuntoisten vanhusten kotona asuminen ja kotiin hoitaminen lisääntyy jatkossa myös terveyden osalta. Näihin tilanteisiin liittyvät eettisetkin kysymykset ovat varsin moniaineksisia.

On myönteistä, että ikäsyrjintään liittyvistä ilmiöistä ja käytännöistä keskustellaan julkisuudessaakin yhä vilkkaammin. Asenteelliset, eettiset, käytännölliset ja lainsäädännölliset kysymykset ovat vääjäämättä yhä merkittävämpi kohde myös yhteiskunnallisessa päätöksenteossa. Ennen kevään 2006 eduskuntavaaleja ilmennyt poliittinen hyvä tahto pitää kääntää käytännön teoiksi ja päätöksiksi, joilla syrjiviä käytäntöjä on mahdollista purkaa ja ikääntyneiden elämäntilanteiden monimuotoisuutta tehdä näkyväksi. Tämä on välttämätöntä tulevaisuuden ikääntyvästä Suomesta puhuttaessa.

Tavoitteena pitää olla anti-ageistinen ja gerontofratrinen, sukupolvien välistä solidaarisuutta ja vastavuoroisuutta toteuttava yhteiskunta, jossa eri-ikäisten ihmisten on hyvä elää. Tämän toteuttamiseksi tarvitaan kaikkien osallistumista, elämisen esteettömyyttä, suvaitsevaisuutta ja moniarvoisuutta. Toimia vaaditaan kaikilta. Voimme pyrkiä tunnistamaan ja tekemään näkyväksi käytökseen, kielenkäyttöön ja suhtautumisen tapoihin sisältyviä asenteellisuuksia. Julkisen vallan ohella kolmannen sektorin toimijat ja etujärjestöt ovat keskeisiä avaintoimijoita ageismin monia muotoja vastaan. Myös tiedotusvälineillä on erityinen velvollisuus ja vastuu edelleen laventaa ikääntyneistä välittyvää kulttuurista kuvastoa.

Tarvitsemme ikäsyrjinnän tunnistamista ja ehkäisemistä yhteiskunnan kaikilla alueilla. Suomalaisenkin yhteiskunnan ikääntyessä tarvitsemme otetta erityisesti ikäihmisten syrjinnästä. Ikä, ikääntyminen ja sen mahdollisesti mukanaan tuoma kyvykkyyden menettäminen ei saa merkitä kansalaisoikeuksien ja ihmisarvon menettämistä. On tärkeää korostaa ikäihmisten produktiivisuutta ja voimavaroja, mutta yhtä tärkeää ja eettisesti kestävä gerontologisen realismin mukaista, on pitää huolta ihmisarvosta ja arvokkuudesta silloinkin, kun ihminen ei enää siihen itse välttämättä kykene.

**Ikäsyryjinnän vastaisen toiminnan keskeisiä haasteita
tulevaisuudessa ovat erityisesti:**

- Ikäsyryjinnän seurantajärjestelmän kehittäminen nykyistä monipuolisemmaksi ja järjestelmällisemmäksi.
- Innovatiivisten käsitteiden kehittäminen tavalla, joka laajentaa puheen ikäpolitiikasta kohti elämäntilannepolitiikkaa ja ottaa huomioon nekin, jotka ovat jo pitkällä neljännessä iässä.
- Ageismiin eksplisiittisesti kohdentuvan tieteellisen tutkimuksen tukeminen ja kehittäminen.
- Hyvää hoitoa koskevan keskustelun jatkaminen. Polttavin kysymys on se, miten taataan hoiva- ja palvelujärjestelmän tasa-arvoisuus ja toimivuus asuinpaikasta, tuloista ja muista tekijöistä riippumatta.
- EU:n perusoikeusjulistuksen 25 artiklan sisältämiin ikääntyneiden oikeuksia koskeviin säännöksiin varautuminen hyvissä ajoin jo ennen niiden virallista voimaantuloa.

¹ Ks. esim. Makkonen, Timo (2003). "Syryjintätilanne Suomessa". Teoksessa *Syryjinnän vastainen käsikirja*. IOM:lle tuottanut Timo Makkonen, ss. 28 - 41.

² Ks. esim. Levonen, Terttu (2001). *Ikä karttuu, elämän jatkuu*. Saarijärvi: Gummerus. Voimistuvaa huolestumista osoittivat hyvin myös kevään 2006 eduskuntavaalien alla käydyt keskustelut.

³ Ks. *Väestön ikärakenteen muutos ja siihen varautuminen* (2004). Tulevaisuusselonteon liiteraportti 1. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 29. Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, ss. 83 - 88.

⁴ Butler, Robert N (1969). Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist* 9, ss. 243 - 46.

⁵ Ks. Cicero, Marcus Tullius (2000). *Vanhudesta*. 3. painos. Hämeenlinna: Karisto.

⁶ Ks. Simmons, Leo (1945). *The Role of the Aged in Primitive Society*. New Haven: Yale University Press.

⁷ Macnicol, John (2006). *Age discrimination. An historical and contemporary analysis*. Cambridge: University Press. Hyvä yhteenveto ageismitutkimuksesta: ks. Wilkinson, Jody and Ferraro, Keith (2004). "Thirty Years of Ageism Research". Teoksessa Nelson, Todd (edited). *Ageism. Stereotyping and Prejudice against Older Persons*. Cambridge: MIT Press, ss. 339 - 358.

⁸ Ks. Alho, Raija (1971). "Eristämispolitiikkaa vanhuksille". Teoksessa: Alho, Raija (toim). *Vanhuksat tässä maassa*. Helsinki: Otava, ss. 65 - 91. Ks. myös Laner-Sihvola, Anja ja Sihvola, Tapani (1983). "Asennoituminen vanhuuteen". Teoksessa Ruth, Jan-Erik ja Heikkinen, Eino toim. *Vanhuus Suomessa*. Espoo: Welin+Göös, ss. 70 - 106.

⁹ Butler, Robert N (1969) Age-ism: Another form of bigotry. *The Gerontologist* 9, ss. 243 - 46.

¹⁰ Ks. Palmore, Erdman (1999). *Ageism. Negative and Positive*. New York: Springer.

¹¹ Kite, Mary and Wagner, Lisa Smith (2002). "Attitudes toward Older Adults". Teoksessa Nelson, Todd (edited). *Ageism. Stereotyping and Prejudice against Older Persons*. Cambridge: MIT Press, ss. 129 - 162.

¹² Ks. Esim. Bytheway, Bill (1997). *Ageism*. Open University Press, Buckingham.

¹³ Bourdieu, Pierre (1985) *Sosiologian kysymyksiä*. Tampere: Vastapaino. Bourdieu toteaa myös osuvasti, että "ikä on biologinen suure, jota manipuloidaan ja jota voi manipuloida sosiaalisesti", ss. 128 - 129.

- ¹⁴ Ks. esim. Rantamaa, Paula (2001). "Ikä ja sen merkitykset". Teoksessa Sankari, Anne ja Jyrkämä, Jyrki (toim). *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino, ss. 49 - 95.
- ¹⁵ Ks. Uotinen, Virpi (2005). *I'm as Old as I Feel. Subjective Age in Finnish Adults*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 276. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- ¹⁶ Ks. Nieminen, Liisa (2006). *Lapsuudesta vanhuuteen. Perus- ja ihmisoikeuksien merkitys eri ikävaiheissa*. Helsinki: Edita, s. 257.
- ¹⁷ Ks. Uotinen, Virpi (2005). *I'm as Old as I Feel. Subjective Age in Finnish Adults*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 276. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- ¹⁸ Ks. esim. Marin, Marjatta (1984) *Laki ja elämäntaari. Osa 1. Lain ja elämäntaaren väliset yleiset yhteydet*. Julkaisuja Nro 29. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston sosiologian laitos.
- ¹⁹ Ks. Sankari, Anne ja Jyrkämä, Jyrki toim. (2001) *Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa*. Tampere: Vastapaino.
- ²⁰ Ks. Nieminen, Liisa (2006) *Lapsuudesta vanhuuteen. Perus- ja ihmisoikeuksien merkitys eri ikävaiheissa*. Helsinki: Edita.
- ²¹ Nikander, Pirjo (1999) "Ikääntyvä yhteiskunta ja tulevaisuuden ikääntyvä nainen". Teoksessa Ilka Kangas & Pirjo Nikander (toim.) *Naiset ja ikääntyminen*. Tampere, Gaugeamus, ss. 211 - 228.
- ²² Suomen perustuslaki 11.6.1999/731, 6 §.
- ²³ Suomen perustuslaki 11.6.1999/731, 19 §.
- ²⁴ Yhdenvertaisuuslaki 20.1.2004/21, 2 §.
- ²⁵ Rikoslaki 19.12.1889/39, 11 luku, 9 §.
- ²⁶ Työsopimuslaki 2001/55.
- ²⁷ Suullinen ilmoitus, Ulla Rehula, Oikeusministeriö. 3.4.2007. Rehulan ilmoituksen mukaan voimassaolevien lakien määrä on arviolta 1900 - 2000. Lakeja ja lakimuutoksia on toisen maailmansodan jälkeen eduskunnassa säädetty noin 19000 kappaletta.
- ²⁸ Laskettu lähteestä Marin, Marjatta (1984) *Laki ja elämäntaari. Osa 1. Lain ja elämäntaaren väliset yleiset yhteydet*. Julkaisuja Nro 29. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston sosiologian laitos, s. 15.
- ²⁹ Ks. Nuorisolaki 27.1.2006/72.
- ³⁰ Kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskeva kansainvälinen yleissopimus. Säädöskokoelma 108A/1976.
- ³¹ Yleissopimus lasten oikeuksista. Ks. <http://www.ykliitto.fi/iotieta/lapsen.htm>. 3.4.2007.
- ³² Yhdistyneiden kansakuntien ikääntyneitä koskevat periaatteet. Ks. <http://pre20031103.stm.fi/suomi/pao/ykika/ikapers.htm>. 3.4.2007.
- ³³ Nieminen, Liisa (2006) *Lapsuudesta vanhuuteen. Perus- ja ihmisoikeuksien merkitys eri ikävaiheissa*. Helsinki: Edita, s. 261.
- ³⁴ Euroopan unionin perusoikeuskirja (2000) Euroopan yhteisöjen virallinen lehti C 364/1. 18.12.2000.
- ³⁵ Nieminen, Liisa (2006) *Lapsuudesta vanhuuteen. Perus- ja ihmisoikeuksien merkitys eri ikävaiheissa*. Helsinki: Edita, s. 261.
- ³⁶ Suomen perustuslaki 11.6.1999/731, luku 2, Perusoikeudet.
- ³⁷ Ks. Palmore, Erdman; Branch, Laurence and Harris, Diana editors (2005). *Encyclopedia of ageism*. New York: Haworth Pastoral Press.
- ³⁸ *Syrjinnän seuranta Suomessa* (2007). Työhallinnon julkaisu 374.
- ³⁹ Britanniassa on tehty varsin paljon esimerkiksi ikääntymiseen ja ikäsyriintään liittyvää selvitystä ja tutkimusta. Ks. esim. Bytheway, Bill; Ward, Richard; Holland, Caroline ja Peace, Sheila (2007). *Too Old. Older People's Accounts of Discrimination, Exclusion and Rejection. A Report from the Research on Age Discrimination Project (RoAD) to Help the Aged*. London: Help the Aged. Ks. myös Ray, Sujata; Sharp, Ellen ja Abrams, Dominic (2006). *Ageism. A benchmark of public attitudes in Britain*. London: Age Concern and University of Kent.
- ⁴⁰ Ks. <http://www.tarjatallqvist.com/>
- ⁴¹ *Syrjinnän seuranta Suomessa* (2007). Työhallinnon julkaisu 374, s. 20.

- ⁴² IKOMI (1996). *Ikääntyvät työelämässä. Ikääntyvien työllistymisedellytysten parantamista selvittäneen komitean mietintö*. Komiteamietintö 14. Helsinki: Edita. Ks. myös ko. komiteamietinnön liiteosa.
- ⁴³ Ks. Sihto, Matti (2005). Uuden ikäpolitiikan saavutukset ja rajat. *Työpoliittinen Aikakauskirja* 1, ss. 65 - 80. Toki on muistettava, että Kansallinen ikäohjelma ei suinkaan ollut ainoa tai ensimmäinen vastaavanlainen yritys vaikuttaa ikääntyvien työntekijöiden asemaan: ks. esim. Ilmarinen, Juhani ja Louhevaara, Veikko toim. (2001). *Ikääntyvä arvoonsa – Ikääntyvien työntekijöiden, terveyden ja, työkyvyn ja hyvinvoinnin edistämishjelma 1990 - 1996*. Helsinki: Työterveyslaitos. Kansallisesta ikäohjelmasta ja muista ohjelmista: ks. myös Paloniemi, Susanna (2004). *Ikä, kokemus ja osaaminen työelämässä. Työntekijöiden käsityksiä iän ja kokemuksen merkityksestä ammatillisessa osaamisessa ja sen kehittämisessä*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 253. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- ⁴⁴ Ilmarinen, Juhani (2006). *Towards a longer worklife! Ageing and the the quality of worklife in the European Union*. Helsinki: Finnish Institute of Occupational Health, s. 95.
- ⁴⁵ Tutkimuksen toteutti Dublinissa sijaitseva The European Foundation for the Improvement of Living and Working conditions. Ks. www.eurofound.eu.int
- ⁴⁶ Ilmarinen, Juhani (2006). *Towards a longer worklife! Ageing and the quality of worklife in the European Union*. Helsinki: Finnish Institute of Occupational Health, ss. 346 - 348.
- ⁴⁷ Ks. *Työolobarometri* (2007). Lokakuu 2006. Ennakkotietoja. Helsinki: Työministeriö.
- ⁴⁸ Ks. Ylöstalo, Pekka (2006). *Työolobarometri. Lokakuu 2005*. Työpoliittinen tutkimus 311. Helsinki: Työministeriö, ss. 193 - 196.
- ⁴⁹ Työolobarometri-tutkimuksesta on muistettava, että tutkittavien kokonaismäärä on siinä vuosittain vaihdellut noin 1200 - 1300 tienoilla. Tällöin osaryhmät tulevat niin pieniksi, että niissä saattaa esiintyä satunnaisvaihtelua, mikä hankaloittaa lukujen arviointia.
- ⁵⁰ Vaahtio, Eeva-Leena (2002). *Rekrytointi, ikä ja ageismi*. Työpoliittinen tutkimus 244. Helsinki: Työministeriö.
- ⁵¹ Eräs esimerkki liittyy työttömyysturvaan ja sen maksamiseen. Työntantajille saattaa tulla erityisen kalliiksi irtisanoa ennen vuotta 1950 syntyneitä työntekijöitä, joille ennen kuin he täyttävät 60 vuotta, tulee täyteen työttömyysturvan 500 päivän yläraja. Sama koskeen vuoden 1950 jälkeen syntyneitä, jotka irtisanotaan 60 ikävuoden täyttymisen jälkeen ja joilla oikeus työttömyyspäivärahaan jatkuu eläkeikään saakka. Säädökset vaikuttavat hyvinkin varttuneiden työntekijöiden työllistymiseen. Ks. Työttömyysturvalaki 30.12.2002/1290, 6 luku, 9§ ja Laki työttömyysetuuk-sien rahoiuksesta 24.7.1998/555, 8 a luku, 24 §.
- ⁵² Ks. Julkunen, Raija (2003). *Kuusikymmentä ja työssä*. Jyväskylä: SoPhi; Julkunen, Raija ja Pärnänen, Anna (2005). *Uusi ikäsopimus*. Jyväskylä: SoPhi.
- ⁵³ Ks. esim. Helsingin Sanomat (11.4.2007). ”Tutkimus: Yrityksille on eduksi ikärakenteen nuorentuminen”. Uutisessa kerrotaan tutkimuksesta, jonka mukaan ”[...] yhtiö on melko yksinkertainen. Palkat nousevat kokemuksen myötä, mutta tuottavuus ei jatkuvasti kasva. Tällöin varsinkin vanhemmilla työntekijöillä saattaa olla yrityksen kannalta epä-suotuisa palkan ja tuottavuuden suhde.” Sama juttu viittaa myös Ruotsin Ericssonin, jossa kultaista kädenpuristusta on tarjottu jo 35-vuotiaille työntekijöille, jos he eroavat.
- ⁵⁴ Esimerkiksi tästä käy Yleisradion tilanne keväällä 2007, jolloin henkilökunnan vähentämisen ainakin julkisuu- dessa on sanottu kohdistuneen ensisijaisesti työpaikan iäkkäämpään työntekijäkuntaan.
- ⁵⁵ Ks. Ylöstalo, Pekka (2006). *Työolobarometri. Lokakuu 2005*. Työpoliittinen tutkimus 311. Helsinki: Työministeriö.
- ⁵⁶ Ikäryhmäjako on alle 24, 25 - 34, 35 - 44, 45 - 54 ja yli 55.
- ⁵⁷ Ks. esim. Työministeriö (2007). Työministeriön tilastoja. 2007 helmikuu. Työmarkkinat TM 2007:2.
- ⁵⁸ Ks. esim. Työministeriö (2007). Työpoliittinen Aikakauskirja 1.
- ⁵⁹ Sama koskee esimerkiksi työministeriön työvoimapolitiittisen aikuiskoulutuksen vuositilastoja, jatkuvasti ilmestyvää tilastotiedotetta työttömistä työnhakijoista ja niiden osuudesta kunnittain ja työvälikyksen toistuvia vuositilastoja.
- ⁶⁰ Kumpulainen, Timo, toim. (2006). *Aikuiskoulutuksen vuosikirja. Tilastotietoja aikuisten opiskelusta 2004*. Julkai- sija 36. Helsinki: Opetusministeriö, s. 18.
- ⁶¹ Paloniemi, Susanna (2004). *Ikä, kokemus ja osaaminen työelämässä. Työntekijöiden käsityksiä iän ja kokemuksen*

sen merkityksestä ammatillisessa osaamisessa ja sen kehittämisessä. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 253. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

⁶² Ks. Paloniemi, Susanna (2004). *Ikä, kokemus ja osaaminen työelämässä. Työntekijöiden käsityksiä iän ja kokemuksen merkityksestä ammatillisessa osaamisessa ja sen kehittämisessä*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 253. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, ss. 104 - 105.

⁶³ IKOMI (1996). *Ikääntyvät työelämässä. Ikääntyvien työllistymisedellytysten parantamista selvittäneen komitean mietintö*. Komiteamietintö 14. Helsinki: Edita.

⁶⁴ Ks. Pohjolainen, Pertti (1998) "Näkökulmia ikäsortoon". Teoksessa Parviainen, Tuire (toim.) *Näkökulmia vanhusten hoitotyöhön*. Helsinki: Kirjayhtymä.

⁶⁵ Ks. Vaarama, Marja; Luoma, Minna-Liisa ja Ylönen, Lauri (2006). "Ikääntyneiden toimintakyky, palvelut ja koettu elämänlaatu", ss. 104 - 136. Teoksessa Kautto, Mikko (toim.) *Suomalaisten hyvinvointi 2006*. Helsinki: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus.

⁶⁶ Vaarama, Marja (2004). "Ikääntyneiden toimintakyky ja hoivapalvelut – nykytila ja vuosi 2015". Teoksessa *Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuus selvityksen liiteraportti 5*. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33. Helsinki: Edita.

⁶⁷ Esim. Nikander, Pirjo (2005). "Managing Scarcity: Joint decision making in interprofessional meetings", ss. 260 - 279. Teoksessa Heinonen, Tuula & Metteri, Anna (Eds.): *Social Work in Health and Mental Health: Issues, Developments and Actions*. Toronto, Canadian Scholar's Press.

⁶⁸ Vaarama, Marja; Kainulainen, Sakari; Perälä, Marja-Leena ja Sinervo, Timo (1999). *Vanhusten laitoshoidon tila. Voimavarat, henkilöstön hyvinvointi ja hoidon laatu*. Aiheita 46. Helsinki: STAKES.

⁶⁹ Topo, Päivi; Sormunen, Salla; Saarikalle, Kristiina, Räikkönen, Outi ja Eloniemi-Sulkava, Ulla (2007). *Kohtaamisia dementiahoidon arjessa – havainnointitutkimus hoidon laadusta asiakkaan näkökulmasta*. Helsinki: STAKES.

⁷⁰ Julkisuudesta tunnettu on Tampereen Koukkuniemen vanhainkotiin liittynyt keskustelu ja valitukset sen henkilöstömitoituksesta. Hoitajien riittämättömyydestä teki yksityinen henkilö valituksen, jonka seurauksena Koukkuniemen vanhainkoti sai huomautuksen Länsi-Suomen lääninhallitukselta. Vanhainkoti velvoitettiin perustamaan 1.2.2007 mennessä 103 uutta hoitajan toimea. Ks. http://fi.wikipedia.org/wiki/Koukkuniemen_vanhainkoti (12.4.2007)

⁷¹ Raivio, Minna; Eloniemi-Sulkava, Ulla; Saarenheimo, Marja; Laakkonen, Marja-Liisa; Pietilä, Minna ja Pitkälä, Kaisu (2006) "Suomalaisten omaishoitajien kokemuksia palveluista – valtakunnallinen kyselytutkimus Alzheimerin tautia sairastavien henkilöiden puolisoille." Teoksessa Eloniemi-Sulkava, Ulla; Saarenheimo, Marja; Laakkonen, Marja-Liisa; Pietilä, Minna; Savikko, Niina ja Pitkälä, Kaisu (toim.) *Omaishoito yhteistyönä. Iäkkäiden dementia-perheiden tukimallin vaikuttavuus. Geriatrisen kuntoutuksen tutkimus- ja kehittämishanke: tutkimusraportti 14*. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto.

⁷² Monet kotihoitotilanteet lähestyvät tällä hetkellä jo eräänlaista kotisairaala, jolloin on mahdollista vaikkapa kysellä, miten esimerkiksi potilaslaissa määritellyt oikeudet tällaisissa tilanteissa toteutuvat. Ks. laki potilaan asemasta ja oikeuksista 178.1992/785.

⁷³ Valtiontilintarkastajien kertomus (2006). K 16/2006 vp, ss. 242 - 262.

⁷⁴ Ks. Nuorisolaki 27.1.2006/72.

⁷⁵ Yhdistyneiden kansakuntien ikääntyneitä koskevat periaatteet. Ks. <http://pre20031103.stm.fi/suomi/pao/ykika/ikapers.htm>. 3.4.2007.

⁷⁶ Euroopan unionin perusoikeuskirja (2000) Euroopan yhteisöjen virallinen lehti C 364/1. 18.12.2000.

⁷⁷ Vartia, Pentti (2005). "Eläkeläisistäkö äänestäjien enemmistö?" *Tieteessä tapahtuu* 1/2005.

⁷⁸ Friedrich A. Hayek (1960). "The Constitution of Liberty" New York, John Wiley.

⁷⁹ Ks. esim. <http://www.svol.fi/show.php?id=news45b1f0744e2e> (13.4.2007).

⁸⁰ Ks. Helander, Voitto (2006). *Seniorikansalainen voimavarana. Havaintoja ja pohdintoja ikäpolitiikan suuntaamiseksi*. Helsinki: Suomen kuntaliitto, ss. 54 - 56.

⁸¹ Tästä voi jopa kysyä, heijasteleeko tämä ikäihmisten omia ageistisia käsityksiä omanikäisistään ihmisistä.

- ⁸² Ks. esim. Leinonen, Anu (2006). *Vanhusneuvoston funktioita jäljittämässä. Tutkimus maaseutumaisten kuntien vanhusneuvostoista*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 295. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, ss. 38 - 43.
- ⁸³ Ks. <http://www.stm.fi/Resource.phx/orgns/neuvt/vanhusk.htm>
- ⁸⁴ Ks. www.vanhustyokeskuslitto.fi/
- ⁸⁵ Leinonen, Anu (2006). *Vanhusneuvoston funktioita jäljittämässä. Tutkimus maaseutumaisten kuntien vanhusneuvostoista*. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 295. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- ⁸⁶ Ks. Pajamäki, Osku (2006) *Ahne sukupolvi*. Suurten ikäluokkien perintö. Jyväskylä: Ajatus kirjat. Vrt. Karisto, Antti, toim. (2005) *Suuret ikäluokat*. Tampere: Vastapaino; Erola, Jani ja Wilska, Terhi-Anna, toim. (2004). *Yhteiskunnan moottori vai kivireki. Suuret ikäluokat ja 1960-lukulaisuus*. Jyväskylä: SoPhi.
- ⁸⁷ Vaarama, Marja; Hakkarainen, Anne ja Laaksonen, Seppo (1999). *Vanhusbarometri*. Selvityksiä 1999:3. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.
- ⁸⁸ Ks. esim. Mollenkopf, Heidrun; Marcellini, Fiorella; Ruoppila, Isto, Szeman, Zsuzsa ja Tacken Mart, edited (2005). *Enhancing Mobility in Later Life. Personal Coping, Environmental Resources and Technical Support. The Out-of-Home Mobility of Older Adults in Urban and Rural Regions of Five European Countries*. Amsterdam: IOS Press.
- ⁸⁹ Ks. Vaarama, Marja; Hakkarainen, Anne ja Laaksonen, Seppo (1999) *Vanhusbarometri*. Selvityksiä 1999:3. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, s. 13.
- ⁹⁰ Ks. Laitalainen, Elina; Helakorpi, Satu ja Uutela, Antti (2007). "Eläkeikäiset kokevat aiempaa enemmän turvatomuuta." *Kansanterveys* 3/2007, ss. 23 - 24.
- ⁹¹ Blaikie, Andrew (1999). *Ageing & Popular Culture*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- ⁹² Katx, Stephen (2005). *Cultural aging. Life course, lifestyle, and senior worlds*. Peterborough, Canada: Broadview Press.
- ⁹³ Vrt. Nikander, Pirjo (1999). *Elämänkaaresta elämänkulkuun: iän muuttuva merkitysmaailma*, ss. 27 - 45. Teoksessa: Kangas Ilka & Nikander Pirjo (toim.): *Naiset ja ikääntyminen*. Helsinki: Gaudeamus.
- ⁹⁴ Helander, Voitto (2006). *Seniorikansalainen voimavarana*. Helsinki: Kuntaliitto.
- ⁹⁵ Nikander, Pirjo ja Zechner, Minna (2006). *Ikäetiikka. Elämänkulun ääripäät, haavoittuvuus ja eettiset kysymykset*. *Yhteiskuntapolitiikka* 5, ss. 515 - 526.
- ⁹⁶ Ks. esim. Tiedotustutkimus -lehden ikä ja mediakuvastoa käsittelevä teemanumero 3/2002 sekä Harwood, Jake ja Giles, Howard (1992). *Don't make me laugh. Age representations in a humorous context*. *Discourse & Society* 3(3), ss. 403 - 436.
- ⁹⁷ Nikander, Pirjo (2002). *Age in action. Membership work and stage of life categories in talk*. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- ⁹⁸ Coupland Nikolas and Coupland, Justine 1998. "Reshaping lives: Constitutive identity work in geriatric medical consultations." *Text* 18(2): 159 - 189. Coupland, Nikolas ja Coupland Justine (1993). "Discourses of Ageism and Anti-Ageism." *Journal of Aging Studies*, 7:3, ss. 279 - 302.
- ⁹⁹ Esim. *The hen Co-op* (1993). *Growing up disgracefully. New ideas for getting the most out of life*. London: Piatkus.
- ¹⁰⁰ Itse asiassa koko suomalainen lainsäädäntö tarvitsikin tämänkaltaisen ikäsyryntäarvioinnin.
- ¹⁰¹ Ks. *Syrjinnän seuranta Suomessa* (2007). Työhallinnon julkaisu 374. Helsinki: Työvoimaministeriö, s. 21. Varsin pitkälle tässä päästään hyödyntämällä paremmin jo nyt kerättäviä tilastoja.
- ¹⁰² Ks. Juuti, Pauli (2000). *Ikäjohtaminen*. Ikäohjelma 1998 - 2002 Hyvä Ikä. JTO-tutkimuksia, nro 13. Helsinki: Johtamistaidon opisto.
- ¹⁰³ Esimerkiksi vuoden 1998 vanhusbarometrin jälkeen ei samalla tavalla ole kerätty ja julkaistu ikäihmisten kokemuksia syrjinnästä ja kohtelusta, vaikka vanhusbarometritutkimus toistetaan säännöllisesti.
- ¹⁰⁴ Suomen perustuslaki 11.6.1999/731, 6 §.
- ¹⁰⁵ Ks. Vaahio, Eeva-Leena (2002). *Rekrytointi, ikä ja ageismi*. Työpoliittinen tutkimus 244. Helsinki: Työministeriö, ss. 178 - 180.

¹⁰⁶ Helander, Voitto (2006). *Seniorikansalainen voimavarana. Havaintoja ja pohdintoja ikäpolitiikan suuntaamiseksi*. Helsinki. Suomen Kuntaliitto.

¹⁰⁷ Kivelä, Sirkka-Liisa (2006). *Geriatrisen hoidon ja vanhustyön kehittäminen. Selvityshenkilön raportti*. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 30. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

¹⁰⁸ Keski-Suomessa on parhaillaan lähdössä liikkeelle alueellinen, Raha-automaattiyhdistyksen rahoittama vanhuksiamiestoiminnan kokeilu- ja kehittämishanke.

¹⁰⁹ Ks. esim. *Tie hyvään vanhuuteen* (2007). Vanhusten hoidon ja palvelujen linjat vuoteen 2015. Selvityksiä 8. Helsinki. Sosiaali- ja terveysministeriö.

¹¹⁰ Ks. esim. Nikander, Pirjo ja Zechner, Minna (2006). Ikäetiikka. Elämänkulun ääripäät, haavoittuvuus ja eettiset kysymykset. *Yhteiskuntapolitiikka* 5, ss. 515 - 526.

¹¹¹ Ks. <http://www.etene.org/>

6. Päätelmiä

6.1. Moniperusteinen syrjintä, moninaiset elämäntilanteet

Aiemmissa luvuissa on tuotu esiin useita esimerkkejä henkilöistä, jotka ovat syrjinnälle alttiita useammasta syystä. Kielellisiä vähemmistöjä edustavat vammaiset syrjäytyvät palveluista muita vammaisia useammin. Vammaiset naiset ja lapset sekä maahanmuuttajat, seksuaalivähemmistöihin kuuluvat ja ikäihmiset ovat erityisten positiivisten tukitoimien tarpeessa. Väestön vanhentuessa lisääntyy myös maahanmuuttajataustaisten, vammaisten ja homoseksuaalisten vanhusten määrä. Ikääntyneet homoseksuaaliset ihmiset kärsivät erityisen voimakkaasti työelämän heteronormatiivisuudesta. Maahanmuuttajavanhukset ovat erityisessä syrjintävaarassa ja heitä vaivaa varsinkin yksinäisyys sekä tiedon ja kielitaidon puute. Myös eläkejärjestelmiin ja mielenterveyspalveluihin liittyy erityisesti maahanmuuttajavanhusten elämää hankaloittavia tekijöitä.¹ Kielivaikeudet hankaloittavat myös saamelais- ja romanivanhusten elämää.²

Tilannetta, jossa ihminen kokee syrjintää useammasta syystä, joskus jopa samanaikaisesti, on kutsuttu moniperusteiseksi syrjinnäksi. Moniperusteista syrjintää on määritelty eri tavoin, kuten esimerkiksi: ”koska ihmisillä on monia identiteettejä, useampikin kuin yksi tekijä saattaa olla syrjinnän taustalla”³ tai ”kun ihminen kuuluu samanaikaisesti useaan epäedullisessa asemassa olevaan ryhmään, on näillä perusteilla yhdessä tapahtuva syrjintä moniperustaista”.⁴ Kun eri syrjintäperusteet vaikuttavat toinen toisiinsa, tuloksena on aivan erityisiä syrjinnän muotoja ja kohderyhmiä.⁵

Syrjinnän moniperusteisuus vaikuttaa myös siihen, millä tavoin syrjintätilanteita tulkitaan. On esimerkiksi havaittu, että homot kokevat työelämässä kohtaamansa syrjinnän johtuvan ensisijaisesti heidän

homoseksuaalisuudestaan, kun taas lesbot tulkitsevat sen johtuvan ensisijaisesti heidän naiseudestaan.⁶ Koska naisia muutenkin syrjitään miehiä yleisemmin, lesboille tarjoutuu mahdollisuus tulkita kokemansa syrjintä sukupuolesta johtuvaksi riippumatta heidän seksuaalisesta suuntautumisestaan. Miehet taas yleensä ovat naisia paremmassa asemassa, ja siksi homot ovat taipuvaisia löytämään muun syyn kuin sukupuolen kokemalleen syrjinnälle.

On tärkeää huomata, että moniperusteinen syrjintä voi ilmetä niin ulkoryhmä- kuin sisäryhmäsyrjintänäkin. Ulkoryhmäsyrjintä viittaa syrjintään, jota uhri kohtaa yhteiskunnassa ylipäänsä eri arkielämän tilanteissa. Sisäryhmäsyrjintä puolestaan viittaa vertaisryhmän taholta koettavaan syrjintään, joka johtuu kuulumisesta samanaikaisesti johonkin toiseen ryhmään. Ulkoryhmistä lähtöisin oleva moniperusteinen syrjintä johtaa tilanteisiin, joissa syrjinnän vaikutus uhuriin on usein varsin vakava jo yksin syrjinnän suuren toistuvuuden vuoksi.

Sisäryhmäsyrjintä voi kuitenkin olla jopa vahingollisempaa, koska oikeus tasaveroiseen kohteluun kiistetään niiden taholta, joihin yksilö haluaa samastua. Näin voi käydä esimerkiksi etnisessä tai uskonnotteisessa yhteisössä, joka suhtautuu kielteisesti seksuaalisiin vähemmistöihin kuuluihin jäseniinsä.⁷ Yhtä lailla seksuaalivähemmistöihin voi kuulua ihmisiä, jotka suhtautuvat vihamielisesti ja syrjivästi eri-ikäisiin, toista sukupuolta oleviin tai ihonväriltään tummiin ihmisiin, olivatpa nämä hetero- tai homoseksuaalisia.

Lainsäädännön ja lainkäytön kannalta moniperusteinen syrjintä on ilmiö, jonka käsittelyä ei ole lopullisesti ratkaistu. Vähemmistövaltuutetun mukaan lainsäädännössä ei nykyisellään oteta erikseen kantaa siihen, mitä moniperusteisen syrjinnän tilanne merkitsee, vaan kutakin syrjintäperustetta käsitellään erillään, samoin kuin EU:n syrjintädirektiiveissä. Vähemmistövaltuutetun mukaan on mahdollista ajatella, että jos moniperusteinen syrjintä osoitetaan, voi syrjinnän moniperusteisuus näkyä seuraamuksissa, esimerkiksi direktiiveissä mainittuna seuraamusten oikeasuhtaisuutena.⁸ Yhdenvertaisuuslain säädös ”hyvityksen suuruutta määrättäessä otetaan huomioon syrjinnän laatu ja laajuus” tarjoaisi mahdollisuuden ottaa huomioon syrjinnän moniperustaisuus.⁹

Syrjinnän moniperusteisuutta ei mielestämme ole hyödyllistä pohdita vain siinä mielessä, että tunnistettaisiin, millä perusteella jotakuta jossain tilanteessa nimenomaisesti syrjitään – tai jopa missä suhteessa milläkin perusteella – vaan toivomme sen avaavan näköalan ihmisten ja heidän elämäntilanteidensa moninaisuuteen. Erilaiset syrjintärakenteet vaikuttavat ihmisiin eri elämäntilanteissa eri tavoin. Monenlaiset tilanteet ja asiat vaikuttavat siihen, joutuuko ihminen syrjinnän kohteeksi, ja millä tavoin syrjintä vaikuttaa hänen elämäänsä. Yhdenvertaisuuslaissa mainitut syrjintäperusteet eivät merkitse sitä, että olisi olemassa homogeenisia ryhmiä, joihin kuuluvia tietty syrjintäperuste jollain olennaisella tavalla yhdistää.

Kukaan ihminen ei esimerkiksi ole yksinomaan vammainen. Vammainen ihminen voi olla vaikkapa kouluikäinen, työssä käyvä tai eläkkeellä, ja kaikissa näissä tilanteissa hänellä on erilaisia tarpeita, joiden kohdalla hän voi tulla syrjityksi eri tavoin. Esimerkiksi työssä käyvän tai opiskelevan liikuntavammaisen henkilön kuljetuspalveluiden tarve on yleensä korostunut verrattuna toisenlaisessa elämäntilanteessa olevaan liikuntavammaiseen henkilöön. Jos hänen liikkumisen tarpeensa rinnastetaan kuljetuspalveluja käyttävän vanhusväestön liikkumistarpeisiin ja pidetään samaa tasoa riittävänä, se estää häntä opiskelemasta tai käymässä työssä ja merkitsee hänen rakenteellista syrjimistään suhteessa muuhun työvoimaan tai muihin opiskelijoihin. Vammaisen vanhus puolestaan tarvitsee erilaista tukea kuin muut vanhukset tai muut vammaiset tullakseen toimeen.

Se seikka, että kirkko ei vihi samaa sukupuolta olevia pareja, ei välttämättä aiheuta kokemusta syrjinnästä sellaiselle homoseksuaaliselle ihmiselle, jolle kirkkohäät eivät merkitse mitään tai joka ylipäänsä ei ole aikeissa avioitua. Sen sijaan kirkkoon kuuluva samaa sukupuolta oleva pari voi kokea kirkon kannan ja käytännön äärimmäisen syrjiväksi ja loukkaavaksi.

Maahanmuuttajataustaiseen naiseen kohdistuu erilaisia odotuksia ja erilaista syrjintää kuin maahanmuuttajataustaiseen mieheen. Maahanmuuttajanuoret puolestaan ovat erityisellä tavalla alttiita syrjinnälle koulumaailmassa, opiskellessa ja työelämään pyrkiessä. Suomalaisen

koulun käynyt, suomea erinomaisesti osaava, ammattiin valmistuva maahanmuuttajataustainen nuori voi kokea erityisen epäoikeudenmukaiseksi ja syrjiväksi sen, että hän ei työllisty yhtä lailla kuin samasta opinahjosta valmistuvat valtaväestöön kuuluvat nuoret.

Pakolaisista osa on voinut joutua väkivallan, kidutuksen ja vainon kohteeksi nimenomaisesti seksuaalisen suuntautumisen tai sukupuoli-identiteettinsä takia. Heidän täytyy saada nopeasti pakolaisstatus ja tarvittavaa tukea traumatisoivista kokemuksista selvitäkseen.¹⁰ Suomeen muuttaville on kerrottava yhdenvertaisuutta korostavasta lainsäädännöstä.¹¹ Se auttaa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvia maahanmuuttajia puolustamaan oikeuksiaan ja edistää myös maahanmuuttajaryhmien asenteiden muuttamisessa myönteisemmiksi sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuutta kohtaan.

6.2. Tavoitteena tasa-arvoinen syrjintäsuoja

Edellisissä luvuissa on useaan kertaan tuotu ilmi vakavana puutteena se, että yhdenvertaisuuslaissa mainitut eri syrjintäperusteet eivät ole samassa asemassa keskenään. Muiden syrjintäperusteiden osalta lain soveltamisala on kapeampi kuin etnisen syrjinnän kohdalla. Vammaisuuden, seksuaalisen suuntautumisen tai iän perusteella tapahtuvaa syrjintää ei myöskään seurata ja valvota, eikä siihen puututa yhtä tarokkaasti kuin etnisen syrjinnän perusteella tapahtuvaan syrjintään, sillä ei ole erityistä valtuutettua tai muuta tahoa, jonka tehtäviin syrjinnän valvonta näiltä osin erityisesti kuuluisi. Myöskään kuntia ei velvoiteta sisällyttämään yhdenvertaisuussuunnitelmiinsa muita tekijöitä kuin etnisyys, vaikka niitä onkin kannustettu moniperusteiseen yhdenvertaisuussuunnitteluun.

Niinpä esimerkiksi vammaisten ja seksuaalivähemmistöjen asiaa ajavat järjestöt ovat omien resurssiensa puitteissa pyrkineet vastaamaan syrjintää kokeneiden neuvontaan ja tuen tarpeeseen. Työtä on tehty paljolti projektiluonteisesti ja osittain vapaaehtoisvoimin. On ilmeistä, että julkisen sektorin pitäisi kantaa vastuu syrjinnän ehkäise-

misestä, taata toiminnan jatkuvuus ja järjestää siihen riittävät resurssit. Yhtä lailla tärkeää on, että järjestelmää kehitettäessä tehdään yhteistyötä kansalaisjärjestösektorin asiantuntijoiden ja asianosaisten kanssa.

Aiemmissa luvuissa on tuotu esiin useita ehdotuksia tilanteen parantamiseksi. Esimerkiksi ehdotetaan, että kuntien edellytettäisiin nimeävän tasa-arvo- tai yhdenvertaisuusvastaavan, jonka tehtäväalaan kuuluisi myös seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvän syrjinnän ehkäisy. Välttämättömänä pidetään erillisten valtuutettujen perustamista eri syrjintäperusteiden valvontaan tai vaihtoehtoisesti nykyisten valtuutettujen virkojen tehtävien laajentamista kattamaan kaikki vähemmistöt.

Suomessa toimii tällä hetkellä neljä valtuutettuja, joita voidaan pitää merkittävänä ihmis- ja perusoikeuksien valvojina: tasa-arvovaltuutettu, vähemmistövaltuutettu, lapsiasiavaltuutettu ja tietosuojavaltuutettu.¹² Nykyisessä järjestelmässä valtuutettujen toimialojen väliin jää aukkoja, esimerkiksi juuri vammaisuuden ja seksuaalisen suuntautumisen osalta. Ihmisoikeusliitto laati keväällä 2006 ulkoministeriön toimeksiannosta selvityksen Suomen ihmisoikeuskentän kehittämisen ja ihmisoikeusinstituution perustamisen tarpeesta. Selvitystä laadittaessa haastateltiin useita eri tahoja ja kuultiin näiden näkemyksiä muun muassa erityisvaltuutettujen tehtävien mahdollisesta yhdistämisestä. Raportissa haastatellut tahot esittivät erilaisia näkemyksiä siitä, miten valtuutettujärjestelmää olisi kehitettävä. Yhden yleisen valtuutetun järjestelmä sai kannatusta selkeyden, koherenttiuden ja synergiaetujen vuoksi. Näin päästäisiin yksittäisen kansalaisen näkökulmasta ongelmallisesta valvontajärjestelmän hajanaisuudesta, ja yksi laaja-alaisesti valtuutettu toimija antaisi mahdollisuuden asioiden kokonaisvaltaiseen käsittelyyn. Haastatteluissa esitettiin kuitenkin myös näkemyksiä, joiden mukaan tietyt kysymykset ja ryhmät eivät saisi riittävästi huomiota tällaisessa järjestelmässä, vaan heidän oikeuksiensa toteutumista olisi tarkasteltava myös erikseen, mikä takaisi riittävän erityisosaamisen ja myös eri toimijoiden vertailun. Tästä näkökulmasta valtuutettujen keskinäisen yhteistyön kehittäminen takaisi riittävän koherenttiuden.¹³

Myös tähän kirjahankkeeseen osallistuneiden tahojen näkemykset valvontakentän kehittämisestä vaihtelevat. Kynnys ry ja Valtakunnallinen vammaisneuvosto ovat sitä mieltä, että vammaisten oikeuksien toteutumisen seurantaan varten pitäisi nimetä erityinen toimielin, kuten myös YK:n vammaisten oikeuksia koskevan yleissopimuksen seuranta edellyttää. Toimielintä johtaisi vammaisasiamies tai vammaisvaltuutettu.¹⁴ Seta ry on puolestaan sillä kannalla, että vähemmistövaltuutetun toimialaa pitäisi laajentaa kattamaan myös muut syrjintäperusteet.¹⁵

Ihmisoikeusliitto on esittänyt kannanoton, jonka mukaan Suomeen olisi muodostettava niin kutsuttujen Pariisin periaatteiden mukainen kansallinen ihmisoikeusinstituutio, jonka tehtävänä olisi edistää laajalaaisesti perus- ja ihmisoikeuksia. Ihmisoikeusinstituutio voisi mahdollisesti toimia eduskunnan oikeusasiamiehen kanslian yhteydessä.¹⁶

Eduskunnan oikeusasiamiehen roolista syrjinnän torjunnassa on keskusteltu myös Ihmisoikeusliiton tekemän selvityksen yhteydessä. Perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutumisen valvonta kuuluu ensuudesta eduskunnan oikeusasiamiehen, samoin kuin oikeuskanslerin tehtäviin. Näiden ylimpien laillisuusvalvojien toimintakenttä on lähtökohtaisesti laaja-alainen: kuka tahansa voi tehdä valituksen oikeusasiamiehelle, jos kokee tulleen kohdelluksi epäoikeudenmukaisesti. Oikeusasiamiehen ja oikeuskanslerin käytettävissä on myös järeitä keinoja, kuten syyteoikeus. Heidän valvontatehtävänsä kuitenkin rajoittuu koskemaan julkista sektoria; yksityisten henkilöiden ja yhteisöjen toiminnan valvominen jää sen ulkopuolelle. Raportissa haastatellut erityisvaltuutetut näkevätkin valtuutettujen joustavamman toimenkuvan hyödylliseksi syrjinnän valvonnassa. Valtuutetut voivat puuttua myös yksityisellä sektorilla tapahtuvaan syrjintään ja ottaa kantaa sellaisiinkin yhteiskunnallisiin ongelmiin, jotka eivät välttämättä ole ratkaistavissa lainsäädännöllä. Valtuutettujen toimenkuvat olisivat laillisuusvalvojien roolia helpommin muokattavissa ja yhdistettävissä toisiinsa. Eduskunnan oikeusasiamiehen uskottavuuden kannalta katsotaan hyväksi se, että se ei edelleenkään olisi toiminnallisesti yhteydessä minkään tiettyjen ryhmien oikeuksien edistämistä ajavan toimielimen kanssa vaan valvoisi myös tämän toimintaa.¹⁷

Yhdenvertaisuuslain ongelmiin kiinnitettiin huomiota jo sen säättämisvaiheessa. Perustuslakivaliokunta ei pitänyt onnistuneena tapaa, jolla kaksi eri direktiiviä oli yhdistetty yhdeksi laiksi, sen vuoksi, että laki itsessään sisältää useita erotteluja. Valiokunnan mukaan ”suomalaiseen oikeuskulttuuriin olisi esityksessä omaksuttua mallia paremmin sopinut joko se, että yhdenvertaisuudesta luodaan sellainen laki, joka ei luo erilaisia oikeuksia eri henkilöille ja ryhmille, tai se, että yhdenvertaisesta kohtelusta ja sen toteuttamiseksi tarpeellisista toimista säädetään tähänastiseen tapaan aina kulloinkin kyseessä olevan alan lainsäädännössä”.¹⁸ Oikeusministeriössä onkin käynnistynyt yhdenvertaisuuslainsäädännön uudistamishanke, jolla pyritään vahvistamaan yhdenvertaisuuden suojaa siten, että lainsäädäntö kattaisi entistä selkeämmin kaikki syrjintäperusteet. Hankkeen yhteydessä tarkistetaan myös syrjintäasioita nykyisin hoitavien viranomaisten asemaa, tehtäviä ja toimivaltuuksia.¹⁹

Mielestämme yhdenvertaisuuslain uudistuksessa on välttämätöntä varmistaa se, että jokaisen syrjintäperusteen osalta määritellään selvästi valtuutettu tai vastaava viranomainen, joka vastaa neuvonnasta, käsittelee syrjintäilmoituksia ja toimii aloitteellisesti rakenteellisen syrjinnän poistamiseksi. Toteutettiinpa syrjinnän valvonta millä tavalla tahansa, olennaista on, että valvovalle elimelle tai elimille taataan riippumaton asema ja riittävät resurssit toimintaansa sekä perinpohjainen asiantuntemus jokaisen syrjintäperusteen osalta.

6.3. Syrjinnän torjunta edellyttää syrjinnän seurantaa

Ensiarvoisen tärkeää syrjinnän ehkäisemisessä on kattavan, toimivaltaisen valvontajärjestelmän ohella se, että käytettävissä on ajantasaista ja monipuolista tietoa yhteiskunnassa tapahtuvasta syrjinnästä. Tietoa tarvitsevat niin valtuutetut ja laillisuusvalvojat, poliittiset päättäjät ja virkamiehet kuin myös kansalaisyhteiskunnan toimijat ja yksittäiset kansalaiset.

Tämä tarve on tiedostettu ja siihen on vastattu laajapohjaisella *Making Equality a Reality*- eli MERA-hankkeella, joka oli käynnissä vuosina 2005–2006 ja jonka loppuraportin pohjalta syrjinnän seuranta kehitetään edelleen. Raportissa esitetään laajan selvitystyön tuloksena ehdotus kansalliseksi syrjinnän seuranta- ja raportointijärjestelmäksi. Ehdotuksen mukaan kattava raportointi tapahtuisi joka neljäs vuosi. Raportoinnin runkona olisi pysyvä perusosa, jonka tietolähteet olisi määritelty etukäteen ja joka käsittelee kaikkien yhdenvertaisuuslaissa mainittujen piirteiden perusteella tapahtuvaa syrjintää niin kvantitatiivisesti kuin kvalitatiivisesti. Sitä täydennettäisiin ad hoc -osalla, jonka muodostaisivat erilliset selvitykset ja tutkimukset ajankohtaisista erityiskysymyksistä. Lisäksi ylläpidettäisiin internetsivustoa, jolle koottaisiin jatkuvasti syrjintää koskevaa tietoa. Kansallinen raportointi tukisi myös kansainvälisiin sopimuksiin liittyvää raportointia.²⁰

MERA-hankkeen loppuraportissa on esitetty kootusti erilaisia tietolähteitä, joista syrjintätietoa voi saada. Ensi käden tietoa syrjinnästä tulee luonnollisesti niille viranomaisille, jotka ottavat vastaan valituksia ja rikosilmoituksia syrjinnästä, sekä tuomioistuimille, jotka käsittelevät syrjintätapauksia. Paljon, joskaan ei välttämättä systemaattisesti kerättyä, tietoa on myös neuvottelukunnilla ja kansalaisjärjestöillä, jotka edustavat eri vähemmistöjä ja tarjoavat tukea syrjintää kokeneille henkilöille. Jo olemassa olevia tietolähteitä ovat myös moninaiset viranomaisten ylläpitämät tietojärjestelmät, rekisterit ja tilastot, jotka palvelevat tiedonsaantia nykyiselläänkin tai joita voidaan muokata niin, että niistä saadaan nykyistä enemmän tietoa syrjinnästä eri aloilla. Esimerkkejä tällaisista ovat poliisin PATJA-tietojärjestelmä, työhallinnon URA-tietojärjestelmä, Tilastokeskuksen koulutustilastot ja maahanmuuttajatiedosto sekä Kelan ja Stakesin rekisterit. Lisäksi viranomaiset tekevät aika ajoin erillisselvityksiä, niin kuin esimerkiksi opetushallitus on tehnyt romanilasten perusopetuksen tilasta. Erilaiset tutkimuslaitokset tekevät säännöllisesti laajoja tutkimuksia, kuten elinolo- ja työolotutkimukset, joissa voitaisiin nykyistä laajemmin huomioida eri syrjintäperusteita. Myös asennetutkimuksia tehdään jatkuvasti. Erityisen tiiviisti on seurattu maahanmuuttajiin liittyvää asenneilmastoa,

mutta olisi tarpeen liittää asennetutkimuksiin myös muita yhdenvertaisuuslain syrjintäperusteita koskevia kysymyksiä. Syrjintäkokemuksista tietoa voidaan kerätä esimerkiksi uhritutkimusten avulla. Muutenkin erillistutkimukset ovat tarpeen erityisesti sellaisista kysymyksistä, joista muiden tietolähteiden kautta ei saada riittävästi tietoa.²¹

Syrjintäperusteiden erilaisesta asemasta kertoo ehkä sekin, että MERA-raportissa esitetään eniten erityisesti etnisen alkuperään liittyvän syrjinnän seurantaan liittyviä ehdotuksia ja selvästi vähiten erityisesti seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjintään liittyviä ehdotuksia. Viimeksi mainittu seikka ei varmasti johdu siitä, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen syrjinnästä olisi jo entuudestaan paljon tietoa, vaan päinvastoin pikemminkin siitä, että näitä henkilöitä koskevan tiedon keräämistä pidetään erityisen vaikeana. Seksuaalivähemmistöjen osalta tilastotietoa on ylipäättään erittäin vähän. Lähinnä tiedetään parisuhteensa rekisteröineiden määrä, avopareista tilastoidaan vain heteroparit. Väestötilastointia ja elinolojen seurantaa onkin kehitettävä niin, että seksuaali- ja sukupuolivähemmistöihin kuuluvat huomioidaan. Erilaisiin massakyselyihin, kuten kouluterveyskyselyyn, pitäisi liittää myös seksuaaliseen suuntautumiseen ja sukupuoli-identiteettiin liittyviä kysymyksiä. Lisäksi on tarvetta erityistutkimuksiin koskien heihin kohdistuvaa väkivaltaa, perheväkivaltaa, heidän hyvinvointiaan ja kohteluaan palvelujärjestelmissä sekä mahdollista syrjäytymistä.

Seksuaalisen suuntautumisen tavoin ihmisen etnistä taustaa pidetään arkaluontoisena, ei-julkisena tietoa. Niinpä tilastoista ja tietokannoista ei ole helppoa saada tietoa sellaisista etnisistä vähemmistöistä, joihin kuuluvat ovat Suomen kansalaisia. Ulkomaalaisuus ja ulkomaalaistaustaisuus sen sijaan näkyvät erilaisissa rekistereissä. Siihen, että etnisiä vähemmistöjä ja heidän kokemaansa syrjintää koskevaa tietoa sekä mahdollisia tietolähteitä kuitenkin on olemassa enemmän kuin muiden ryhmien kohdalla, lieenee useampia syitä. Suomeen muuttaneista ulkomaalaisista viranomaisilla on paljon tietoa ulkomaalaisia koskevien lupamenettelyjen seurauksena, minkä lisäksi jotkut maahanmuuttajista ovat erityisten tukitoimenpiteiden ja niihin liittyvän tiedon-

keruun kohteina. Myös joistakin kotimaisista etnisistä vähemmistöistä on tietoa erityisten tukitoimenpiteiden seurauksena. Romaniasiaain neuvottelukunta ja saamelaiskäräjät ovat tuottaneet perustietoa näistä ryhmistä ja nostaneet esiin ongelmia heidän asemassaan. On mahdollista, että etnisiä vähemmistöjä on pidetty erityisen alttiina syrjinnälle. Joka tapauksessa heihin liittyvän syrjinnän seurannan ja ehkäisyn käytännöt ovat kehittyneemmät kuin muiden ryhmien osalta.

Myös vammaisia henkilöitä koskevaa tietoa on viranomaisten tietokannoissa sen vuoksi, että heille on myönnetty esimerkiksi erityisiä vammasta johtuvia tukitoimia, kuntoutusetuuksia tai työvoimahallinnon palveluita. Vammaisten ihmisten ihmisoikeuksien toteutumista ei kuitenkaan valvota systemaattisesti eikä epäkohtiin puututa järjestelmällisesti. Tietoa vammaisten ihmisten syrjintäkokemuksista ei ole kerätty virallisia kanavia pitkin. Vammaisjärjestöillä onkin ollut keskeinen rooli ihmisoikeuksien toteutumisen seurannassa ja syrjintäraportointijärjestelmän kehittämisessä. Kehitettäessä kansallista seurantajärjestelmää on vammaisten osalta otettava huomioon myös YK:n vammaisten oikeuksia koskevan yleissopimuksen asettamat vaatimukset.

Ihmisen ikää ei yleensä pidetä arkaluontoisena tietona ja ikä onkin taustatietona lähes kaikissa olemassa olevissa tiedonkeruun muodoissa. Tietoja ei kuitenkaan juuri kerätä syrjinnän tutkimista varten. Eri-laisia tilasto- ja rekisteritietoja yhdistelemällä olisi kuitenkin mahdollista saada paljon tietoa myös ikäsyrjinnästä tai ainakin viitteitä syrjinnän mahdollisesta esiintymisestä. Myös ikään liittyviä syrjintäkokemuksia pitäisi kerätä erillistutkimuksin. Ikäsyrjintää tutkittaessa olisi syytä kiinnittää huomioita kaikenikäisiin ihmisiin, ei ainoastaan vanhoihin ja ikääntyviin. Eri-ikäiset ihmiset voivat kokea syrjintää eri tilanteissa. Esimerkiksi työelämässä lähes jokaisen voidaan katsoa olevan liian nuori joihinkin tehtäviin ja liian vanha joihinkin toisiin, joskus perusteettomasti.

Tähän raporttiin olemme pyrkineet keräämään julkisesti saatavilla olevan tiedon edellä mainittujen ryhmien kokemasta syrjinnästä.

Lisäksi olemme lähestyneet syrjintää valvovia viranomaisia, kyseisiä ryhmiä edustavia järjestöjä ja useita muita tahoja pyytäen käyttööme heillä olevaa julkaisematonta tietoa syrjinnästä. Raportti on toteutettu melko pienin resurssein ja lyhyen ajan kuluessa, minkä vuoksi esimerkiksi tutkimuslaitoksilla tai viranomaisjärjestelmissä olevan hajanaisen tiedon kokoaminen ja analysointi syrjinnän näkökulmasta ei ole ollut mahdollista. On selvää, että sellainen syrjintäraportti, joka pyrkii täyttämään esimerkiksi MERA-hankkeen lopputuloksena esitetyn syrjinnän seurantajärjestelmän kunnianhimoiset tavoitteet, edellyttää huomattavasti suurempia resursseja niin käytettävissä olevan työajan kuin tiedonkeruumahdollisuuksien suhteen. Toivomme raporttimme kuitenkin tarjoavan lukijoilleen uutta, mielenkiintoista tietoa syrjinnän tilasta Suomessa vuonna 2006 ja opastavan edelleen muille tiedonlähteille.

¹ Hilkka Linderborg (2007). Näkymättömät asiakkaat. *Ihmisoikeusraportti 1/2007*. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.

Hilkka Linderborg (2006). *Ikääntyvät maahanmuuttajat -verkosto projektin (2003 - 2005) loppuraportti*. Helsinki: Vanhustyön keskusliitto. <http://www.vanhustyonkeskusliitto.fi/image.php?i=1&tid=100858&n=Loppuraportti.pdf>

² Päivi Majaniemi (2007). Romanivanhus jäi yksin ja Ristenrauna Magga (2007): Uhkana kielelön vanhuus. *Ihmisoikeusraportti 1/2007* Helsinki: Ihmisoikeusliitto.

³ *Syrjinnänvastainen taistelu Euroopan Unionissa* (2005). Bryssel: Euroopan komissio. http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/pdf/pubst/broch/flyer06_fi.pdf

⁴ http://www.yhdenvertaisuus.fi/suomi/yhdenvertaisuus/kasitteita_ja_maaritelmiä/

⁵ Pirkko Mahlamäki (2006). *Puheenvuoro SEIS – Suomi eteenpäin ilman syrjintää -projektin arviointiseminaarissa*. http://www.seis.fi/mp/db/file_library/x/IMG/31530/file/evaluoitseminaariseisofinal.doc

⁶ Mustola, Kati & Vanhala, Anna 2004. Seksuaalivähemmistöjä koskevan kyselyn tuloksia. ss. 30 - 57. Teoksessa Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (toim.) *"Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä*. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2/04. Helsinki: Työministeriö.

⁷ Timo Makkonen (2003). *Syrjinnän vastainen käsikirja*, s. 14. Helsinki: IOM, Regional Office for the Baltic and Nordic States.

⁸ Vähemmistövaltuutettu (2002). *Kuurojen maahanmuuttajien kotoutuminen*.

http://www.koulutuslinja.fi/mol/fi/99_pdf/fi/06_tyoministerio/02_organisaatio/02_vahemmistovaltuutettu/puheet2002/kuurot_maahanmuuttajat.pdf. Moniperusteisuuden huomioon ottamista

EU:n syrjintälainsäädännössä on käsitelty Sandra Fredman (2005). Double Trouble: multiple discrimination and EU law. *European Anti-Discrimination Law Review* 2/2005. http://web20.s112.typo3server.com/fileadmin/pdfs/Reports/Law_Review_2005/05lawrev2_en.pdf

⁹ Yhdenvertaisuuslaki 21/2004, 9 §, 2 momentti.

¹⁰ Voimassa olevan ulkomaalaislain perusteluissa seksuaalinen suuntautuminen mainitaan nimenomaisesti esimerkkinä laissa mainitusta yhteiskunnalliseen ryhmään kulumisesta mahdollisen vainon perusteena. Yksityiskohtaiset perustelut, 87 §. Hallituksen esitys eduskunnalle ulkomaalaislaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi, HE 28/2003.

¹¹ Osassa maahanmuuttajille suunnattua materiaalia on jo tämänsuuntaista tietoa, kuten maininta siitä, että Suomessa kaksi samaa sukupuolta olevaa voi solmia rekisteröidyn parisuhteen. Erillisiä seksuaali- ja sukupuolivähemmistökeskeisiä esitteitä eri kielillä tulee tuottaa ja jakaa, jotta vähemmistöihin kuuluvat ja heidän kanssaan tekemisissä olevat tahot ovat tietoisempia vähemmistöjen asemasta.

¹² Ahvenanmaalla aloitti toimintansa maaliskuussa 2006 syrjintävaltuutettu, Ålands diskrimineringsombudsman (DO), jonka toimialaan kuuluvat yhdenvertaisuuslakia vastaavat syrjintäperusteet. Ks. www.doaland.ax; Landskapslag om diskrimineringsombudsmannen. Ålands Författningssamling 67/2005. www.la.aland/afs2005.pbs. Ruotsissa toimii vielä useampia valtuutettuja kuin Suomessa, muun muassa seksuaaliseen suuntautumiseen ja vammaisuuteen erikoistuneet valtuutetut. Suomen ja Ruotsin tilannetta on vertaillut Ilona Salonen (2006). "A Comparative Analysis of Anti-Discrimination Structures: The Case of Finland and Sweden". Teoksessa Artemjeff, Panu & Henriksson, Kirsi (toim.) (2006). *Mainstreaming equality and non-discrimination in theory and practice. Experiences from the Join In Project*.

¹³ Arvioita Suomen ihmisoikeuskentän kehittämistarpeesta ja tarpeesta perustaa kansallinen ihmisoikeusinstituutio (2006), ss. 21 - 28. <http://www.ihmisoikeusliitto.fi/IOL%20selvitys%20%203.5.2006.pdf>

¹⁴ Valtakunnallinen vammaisneuvosto 2006, ss. 118 - 119.

¹⁵ Seksuaalinen tasavertaisuus - Sexuellt likberättigande SETA ry hallitusohjelmatavoitteet 2007 - 2011. Helmikuu 7th, 2007. <http://setavaalit.wordpress.com>

¹⁶ Ihmisoikeusliitto (2006). *Suomeen perustettava kansallinen ihmisoikeusinstituutio*.

<http://www.ihmisoikeusliitto.fi/IOL%20kannanotto.pdf>. Pariisin periaatteilla viitataan YK:n ihmisoikeustoimikunnan vuonna 1991 Pariisissa hyväksymiin periaatteisiin, joissa hahmotellaan kansallisen ihmisoikeusinstituution tehtäväkenttää ja painotetaan instituution itsenäisyyden ja riippumattomuuden tärkeyttä. Periaatteista lisää ks. Ihmisoikeusraportti 4/2005, s. 23. <http://www.ihmisoikeusliitto.fi/julkaisut/ihmisoikeusraportti/405.pdf>

¹⁷ Arvioita Suomen ihmisoikeuskentän kehittämistarpeesta ja tarpeesta perustaa kansallinen ihmisoikeusinstituutio (2006), ss. 26 - 28. <http://www.ihmisoikeusliitto.fi/IOL%20selvitys%20%203.5.2006.pdf>

¹⁸ Perustuslakivaliokunnan lausunto 10/2003.

¹⁹ http://www.hare.vn.fi/mHankePerusSelaus.asp?h_ild=12573

²⁰ *Syrjinnän seuranta Suomessa* (2007), ss. 7 - 9. Helsinki: Työhallinnon julkaisu 374.

²¹ *Syrjinnän seuranta Suomessa* (2007), ss. 9 - 25. Helsinki: Työhallinnon julkaisu 374.

Julkaisut

Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä

- Aarnipuu**, Tiia (2006). Sateenkaariperheen ABC-kirja. Helsinki: Seta-julkaisuja 17.
- Ahola**, Minna (2001). "Ihan perhe vaan". Lesboperheissä elävien nuorten perhekäsitteitä. Helsinki: Seta-julkaisuja 14.
- Apter**, Dan – **Väisälä**, Leena & **Kaimola**, Kari (toim.), (2007). Seksuaalisuus. Helsinki: Duodecim.
- Charpentier**, Sari (2001). Sukupuoliusko. Valta, sukupuoli ja pyhä avioliitto lesbo- ja homoliittokeskustelussa. Nykyculttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 69. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Jämsä**, Juha (2006). Isä, joka on homo – homomiehen perhe ja vanhemmuus. Helsinki: Seta-julkaisuja 16.
- Juvonen**, Tuula (2002). Varjoelämää ja julkisia salaisuuksia. Tampere: Vastapaino.
- Kinnunen**, Taina & **Puuronen**, Anne (toim.), (2006). Seksuaalinen ruumis. Helsinki: Gaudeamus.
- Koivunen**, Anu (toim.), (2006). Kulttuurintutkimus. Erityisnumero queer-tutkimuksesta. Kulttuurintutkimus 23 (2006): 3.
- Kuosmanen**, Paula (2000). Äitien ja lesbojen arkipäivän tilanteita. Performatiivis-diskursiivinen tarkastelu. Naistutkimusraportteja 2000:1. Helsinki: Tasa-arvoasiain Neuvottelukunta, Sosiaali- ja terveysministeriö.
- Lehtonen**, Jukka (2003). Seksuaalisuus ja sukupuoli koulussa. Näkökulmana heteronormatiivisuus ja ei-heteroseksuaalisten nuorten kertomukset. Helsinki: Yliopistopaino ja Nuorisotutkimusverkosto.
- Lehtonen**, Jukka (2006). Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt Suomen kunnissa. Keinoja ja ideoita yhdenvertaisuuden tueksi. ESR Tutkimuksia ja selvityksiä 08/06. Helsinki: Työministeriö.
- Lehtonen**, Jukka (toim.), (2000). Yhtä tavallisia kuin muut. Lukiolaisten käsityksiä seksuaalivähemmistöistä. Helsinki: Seta-julkaisu 12.

Lehtonen, Jukka (toim.), (2002). Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä. Raportteja 269. Helsinki: Stakes.

Lehtonen, Jukka & Mustola, Kati (2004). "Eihän heterotkaan kerro..." Seksuaalisuuden ja sukupuolen rajankäyntiä työelämässä. ESR Tutkimukset ja selvitykset 2004. Helsinki: Työministeriö.

Rossi, Leena-Maija (2003). Heterotehdas. Televisiomainonta sukupuolituotantona. Helsinki: Gaudeamus.

Valkonen, Miia (2003). Avoimena ammatissa. Homo-, lesbo- ja bi-opettajien kokemuksia. Helsinki: Seta ry ja Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä -projekti.

Wickman, Jan (2002). Transgender Politics. The Construction and Deconstruction of Binary Gender in the Finnish Transgender Community. Åbo: Åbo Akademi University Press.

Vammaisten syrjintä

Airaksinen, Tiina (2006). Syrjäyttäminen eriarvoistaa. Vertaileva tutkimus liikkumiseisten ihmisten asemasta. Pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.

Etelä-Suomen lääninhallituksen julkaisu 110 (2006). Etelä-Suomen läänin vammaispoliittinen ohjelma 2007–2010: "Enemmän kuin tavallinen". Helsinki.

Haarni, Ilka (2006). Keskeneräistä yhdenvertaisuutta; Vammaisten henkilöiden hyvinvointi ja elinolot Suomessa tutkimustiedon valossa. Helsinki: Stakesin raportteja 6/2006.

Heiliö, Arto – Kattelus, Pia-Liisa – Kaukonen, Mervi – Kumpula, Olavi, Narikka, Anne – Sintonen, Jouko – Ylipartanen, Harri (2006). Sosiaali- ja terveyspalvelujen lainsäädäntö käytännössä. Tietosanoma.

Hengityshalvauspotilaiden hoito (2006). Valtakunnallisen asiantuntijatyöryhmän raportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:61.

Kiuru, Mari (2006). Kvalitatiivinen tutkimus liikuntavammaisuuteen liittyvistä asenteista ja mielikuvista. Invalidiliitto ry:n tilaama tutkimus. Euro RSCG Oy.

Kumpuvuori, Jukka (2006). Perusoikeuksien rajoittamisesta kehitysvammapalvelujen toteuttamisessa. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:45.

Kumpuvuori, Jukka (2006). Oikeudellinen katsaus vammaisten opiskelijoiden asemaan korkeakouluissa 2-2006. Osoitteessa <http://esok.jyu.fi/artikkelit/kumpuv/>.

Kumpuvuori, Jukka (2004). Juridinen esiselvitys vammaispalvelulain ja kehitysvammlain yhteensovittamisesta. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2004:14.

Kumpuvuori, Jukka – Högbäck, Marika (2003). Vammaisten henkilöiden ihmisoikeudet Suomessa. Ihmisoikeusinstituutti, Åbo Akademi.

Kumpuvuori, Jukka (2003). Observations on the Process of Elaborating a New Human Rights Instrument on the Rights of Persons with Disabilities. Institute for Human Rights. Åbo Akademi University. www.abo.fi/instut/imr/norfa/Jukka_kumpuvuori.pdf

- Kumpuvuori, Jukka** (2002). Turun yliopiston Esteetön UTU -raportti. Turun yliopisto. www.utu.fi/esteeton_UTU
- Könkkölä, Kalle** (toim.), (2003). Tunne oikeutesi – Pidä puolesi – Auta muitakin. Vammaisten ihmisten ihmisoikeusopas. Helsinki: VANE-julkaisuja 1.
- Linnakangas, Ritva – Suikkanen, Asko – Savtschenko, Victor – Virta, Lauri** (2006). Uuden alussa vai umpikujassa? Vammaiset matkalla yhdenvertaiseen kansalaisuuteen. Helsinki: Stakesin raportteja 15/2006.
- Narikka, Jouko** (2006). Sosiaali- ja terveyspalvelujen lainsäädäntö ja rahoitus. Tietosanoma.
- Nieminen, Liisa** (2005). Vammaisten henkilöiden ihmisoikeudet yleiseen ihmisoikeuskehykseen sijoitettuna. Lakimies 6/2005.
- Paara, Erkki** (2005). Selvitys vammaislakien yhdistämisestä. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2005:4.
- Räty, Tapio** (2003). Vammaispalvelut, vammaispalvelujen soveltamiskäytäntö. Pieksämäki.
- Sosiaali- ja terveysministeriö** (2005). Vammaislakien yhdistäminen lausuntoyhteen-veto 25.8.2005.
- Suomen vammaisfoorumi ry** (2005). Vammaisaktivistin käsikirja – Vammaisuuden perusteella tapahtuvan syrjinnän torjuminen. Alkuperäinen teksti: Member of the European Disability Forum. www.invalidiliitto.fi/attachments/vammaisaktivistin_kasikirja.pdf
- Tuori, Kaarlo** (2004). Sosiaalioikeus. Porvoo.
- Tällä lailla sosiaaliturvaa**. Sosiaaliturvan saamisedellytyksistä ja -takeista. ”Hyvinvointivaltion rajat -hanke” (2006). Helsinki: Stakes.
- Valtioneuvoston selonteko Suomen vammaispolitiikasta (2006). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2006:9. www.stm.fi/Resource.phx/vastt/sospa/shvam/vamppol.htm
- Valtioneuvoston vammaispoliittisen selonteon tausta-aineisto** (2006). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 2006:23.
- Vammaisen maahanmuuttajan palveluopas** (2005). Helsinki: Helsingin invalidien yhdistys. Eri kieliversioita: www.hiy.fi/mamut.htm
- Vehmas, Simo** (2005). Vammaisuus, Johdatus historiaan, teoriaan ja etiikkaan. Helsinki.
- Virtanen, Riku** (toim.), (2005). Euroopan ihmisoikeustuomioistuinin ja vammaiset henkilöt, Opas näkövammaiselle Euroopan ihmisoikeustuomioistuimeen valittamisesta. Helsinki: Näkövammaisten Keskusliiton julkaisuja 2/2005.
- Ylikylä-Leiva, Helena** (2003). Sosiaali- ja terveydenhuollon asiakkaan oikeudellisesta asemasta, Selvitys asiakkaiden kohtaamista oikeudellisista ongelmista ensiasteen pää-töksenteossa. Helsinki.

Syrjintä etnisyyden, uskonnon, kielen tai kansalaisuuden perusteella

Ellonen, Noora (2006). Poliisin tietoon tullut rasistinen rikollisuus Suomessa 2005. Espoo: Poliisiammattikorkeakoulu.

Friman-Korpela, Sarita & **Mäki**, Anne-Mari (2006). Romanit toimijoina yhteiskunnassa. Romaniasiaain neuvottelukunta 50 vuotta -juhlajulkaisu. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Hammar-Suutari, Sari (2006). Kulttuurien välinen viranomaistyö: työn valmiuksien ja yhdenvertaisen asiakaspalvelun kehittäminen. Helsinki: Työministeriö.

Hanski, Jari (2006). Juutalaisviha Suomessa 1918–1944. Helsinki: Ajatus.

Honkatukia, Päivi (2005). "Maahanmuuttajat väkivallan uhreina". Kirjassa Reino Sirén & Päivi Honkatukia (toim.) Suomalaiset väkivallan uhreina. Tuloksia 1980–2003 kansallisista uhrihaastattelututkimuksista. OPTL:n julkaisuja 216. (<http://www.optula.om.fi/uploads/4ti4gq.pdf>)

Iivari, Juhani (2006). Tuomittu maahanmuuttaja. Helsinki: Stakes.

Iskanius, Sanna (2006). Venäjänkielisten maahanmuuttajaopiskelijoiden kieli-identiteetti. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Linderborg, Hilka (2006). Ikääntyvät maahanmuuttajat - verkosto projektin (2003–2005) loppuraportti. Helsinki: Vanhustyön Keskusliitto.

Markkanen, Kirsi (2006). Maahanmuuttajat hoitoalan työyhteisöissä: Tehyn selvitys monikulttuurisuudesta. Helsinki: Tehy.

Martikainen, Tuomas (toim.) (2006). Ylirajainen kulttuuri: etnisyys Suomessa 2000-luvulla. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Pehkonen, Aini (2006). Maahanmuuttajan kotikunta. Helsinki: Kunnallisanalan kehittämissäätiö.

Perhoniemi, Riku & **Jasinskaja-Lahti**, Inga (2006). Maahanmuuttajien kotoutuminen pääkaupunkiseudulla: seurantatutkimus vuosilta 1997–2004. Helsinki: Helsingin kaupungin tietokeskus.

Pitkänen, Pirkko (2006). Etninen ja kulttuurinen monimuotoisuus viranomaistyössä. Helsinki: Edita.

Pulma, Panu (2006). Suljetut ovet: pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Ruhanen, Milla – **Martikainen**, Tuomas (2006). Maahanmuuttajaprojektit: hankkeet ja hyvät käytännöt. Helsinki: Väestöliitto.

Salonen, Annamari – **Villa**, Susan (toim.), (2006). Rasismi ja etninen syrjintä Suomessa 2005. Helsinki: Ihmisoikeusliitto.

Soilamo, Arto (2006). Maahanmuuttajaoppilaan osallisuus koulukiusaamisessa. Turku : Turun yliopisto, Turun yliopiston julkaisuja, Sarja C. Scripta Lingua Fennica Edita.

Yhdenvertaisuus asiakaspalvelussa. Mitä se on? Miten toimin syrjimättä? (2006). Helsinki: Ihmisoikeusliitto.

Ikäsyrjintä, ageismi

Halme, Pinja (2005). Näkökulmia ikäjohtamisen tutkimukseen: Käsiteanalyysi. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Helander, Voitto (2006). Seniorikansalainen voimavarana. Havaintoja ja pohdintoja ikäpolitiikan suuntaamiseksi. Acta Nro 189. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.

Hyvä yhteiskunta kaikenikäisille (2004). Valtioneuvoston tulevaisuusselonteko väestökehityksestä, väestöpolitiikasta ja ikärakenteen muutokseen varautumisesta. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 27. Helsinki: Edita.

Ikäohjelman monet kasvot (2002). Kansallisen ikäohjelman 1998–2002 loppuraportti. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Ilmarinen, Juhani (2005). Työtoveri toista sukupolvea. Helsinki: Työterveyslaitos.

Ilmarinen, Juhani (2006). Pitkää työuraa! Ikääntyminen ja työelämän laatu Euroopan unionissa. Helsinki: Työterveyslaitos.

Julkunen, Raija (2003). Kuusikymmentä ja työssä. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Julkunen, Raija ja Pärnänen, Anna (2005) Uusi ikäsopimus. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kansallisen ikäohjelman arviointi (2002). Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Karisalmi, Seppo (2005). Epätyypillinen työ, ikääntyvä työntekijä ja työssä jatkaminen. Helsinki: Eläketurvakeskus.

Kivelä, Sirkka-Liisa (2006). Geriatriksen hoidon ja vanhustyön kehittäminen. Selvityshenkilön raportti. Selvityksiä 30. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Koskinen, Simo (2004). Ikääntyneiden voimavarat. Teoksessa Ikääntyminen voimavarana. Tulevaisuusselonteon liiteraportti 5. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 33/2004. Helsinki, 24–90.

Kosonen, Ulla (2003). Naisia työn reunoilla. Elämäkokemusta ja ikäsyrjintää. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Lehto, Markku (2007). Tie hyvään vanhuuteen. Vanhustenhoidon ja palvelujen linjat vuoteen 2015. Sosiaali- ja terveysministeriön selvityksiä 8. STM, Helsinki.

Leinonen, Anu (2006). Vanhusneuvostojen funktioita jäljittämässä. Tutkimus maaseutumaisten kuntien vanhusneuvostoista. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social research 295. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Moilanen, Raili (2003). Kestävä johtaminen. Ikä- ja työkykyjohtamisen haasteet. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Nieminen, Liisa (2006). Ikä tasa-arvokysymyksenä. Oikeus 2, s. 241.

Nieminen, Liisa (2006). Lapsuudesta vanhuuteen. Perus- ja ihmisoikeuksien merkitys eri ikävaiheissa. Helsinki: Edita.

Paloniemi, Susanna (2004). Ikä, kokemus ja osaaminen työelämässä: työntekijöiden käsityksiä iän ja kokemuksen merkityksestä ammatillisessa osaamisessa ja sen kehittämisessä. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Piekkola, Hannu (2004). Active ageing policies in Finland. Helsinki: Etla.

Vaahio, Eeva-Leena (2002). Rekrytointi, ikä ja ageismi. Työpoliittinen tutkimus numero 244. Helsinki: Työministeriö.

Vanhuuseläkeläiset yhteiskunnan voimavarana (2006). Helsinki: Vanhus- ja eläkeläisasioiden neuvottelukunta. 28.11.2006.

Voutilainen, Päivi (toim.), (2007). Laatua laatusuosituksella? Ikäihmisten hoitoa ja palveluja koskevan laatusuosituksen seuranta ja arviointi. Raportteja 2. Helsinki: Stakes.

Väestön ikärakenteen muutoksen vaikutukset ja niihin varautuminen eri hallinnonaloilla (2004). Selvityksiä 18. Helsinki: Edita.

Yhteisiä julkaisuja eri syrjintäperusteille

Artemjeff, Panu – Henriksson, Kirsi (toim.), (2006). Mainstreaming Equality and non-discrimination in Theory and Practice. Experiences from the Join In Project. Helsinki.

Ihmisoikeudet 2000-luvulla (2002). Sopimuksia ja asiakirjoja. Helsinki: Ihmisoikeusliitto / Edita.

Makkonen, Timo (2003). Syrjinnän vastainen käsikirja. Kansainvälinen siirtolaisuusjärjestö IOM. Vammala.

Muionen, Tuula ym. (2005). Epäasiallinen kohtelu. Ohjeita häirinnän ja muun epäasiallisen kohtelun ehkäisyyn ja käsittelyyn työpaikalla. Tampere: Työsuojeluhallinto.

Niitepol, Inka (toim.), (2006). Sosiaali- ja terveydenhuoltoalan lainsäädäntö 2006. Helsinki: Edita.

Salmenkangas, Mai (2005). Muutu puutu. Oppilaitoksen yhdenvertaisuusopas. Helsinki: SEIS-projekti.

SEIS-projekti (2004). Yhdenvertaisuuslaki, Työkalupakki syrjintää vastaan.

Sosiaalihuollon asiakkaan asema ja oikeudet (2001). Oppaita 11. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö.

Hankkeet

Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä

Messiin (KomMed, JoinUs) (2005–2007)

Helsingin yliopiston Koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenian, A-klinikkasäätiön, Aidsstutikeskuksen ja Setan yhteistyöhanke kehittää ja tarjoaa palveluja ei-heteroseksuaalisille ja trans-ihmisille, joilla on ongelmia päihteiden tai hiv-tartunnan kanssa, jotta heillä olisi paremmat mahdollisuudet pärjätä työelämässä. Hanke kouluttaa ja neuvoo työvoimaviranomaisia ja sosiaali- ja terveydenhuollon ammattilaisia kohtaamaan moninaisia ihmisiä ja ehkäisemään heidän syrjäytymistä.

www.messiin.info

Seksuaali- ja sukupuolivähemmistöt työelämässä (2001–2006)

Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen, Setan ja Stakesin yhteistyöhanke kartoitti tutkimuksin ja kyselyin tietoa seksuaali- ja sukupuolivähemmistöjen asemasta työelämässä ja pyrki herättämään keskustelua aihepiiristä etenkin kuntien, työsuojelupiirien ja ammattijärjestöjen keskuudessa. Hanke julkaisi dvd-koulutuselokuvan ”Olla oma itsensä” ja useita tutkimusraportteja.

www.valt.helsinki.fi/sosio/tutkimus/equal/

Setan Sateenkaariperhetyö (2006–2008)

Raha-automaattiyhdistyksen rahoittama hanke keskittyy tiedon kartoittamiseen ja levittämiseen sateenkaariperheistä, joilla tarkoitetaan esimerkiksi lesbo-, homo-, bi- ja transvanhempien ja heidän lastensa perheistä. Tavoitteena on juurruttaa moninaisuuden huomioivia, hyviä käytäntöjä perheiden kanssa työskentelevien toimijoiden työskentelytapoihin.

www.seta.fi/perheprojekti

Vammaisten syrjintä

Esteettömyysprojekti (2005–2008)

Invalidiliitto ry:n hallinnoiman esteettömyysprojektin tavoitteena on lisätä ja levittää tietoa rakennetun ympäristön esteettömyydestä valikoiduille kohderyhmille sekä luoda koordinoitu toimijaverkosto.

www.invalidiliitto.fi/portal/esteeton.fi/fi/esteettomyysprojekti

Esteetön opiskelu korkea-asteen oppilaitoksissa – ESOK-hanke (2005–2009)

ESOK-hankkeen tavoite on korkea-asteen opetuksen ja opiskelun fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen esteettömyyden kehittäminen siten, että jokainen voi ominaisuuksistaan riippumatta opiskella yhdenvertaisesti muiden kanssa. <http://esok.jyu.fi/>

Training as a Vehicle to Employment – työharjoittelulla työelämään (2006–2008)

Hankkeen tarkoituksena on selvittää vammaisten työharjoittelumahdollisuuksia valtion hallinnossa ja valtion omistamissa yhtiöissä.

www.independentliving.org/training/tve-partners-fi.html

Sisäänheitto työelämään! -projekti (2006–2008)

Projektilla lisätään valtakunnallisesti vammaisten ja pitkäaikaissairaiden työ- ja harjoittelumahdollisuuksia vammaisjärjestöjen ja suuryritysten yhteistyöllä. Projektia koordinoi Lihastautiliitto ry.

www.sisaanheitto.fi

Juridinen neuvontapalvelu (2000–)

Juridisen neuvontapalvelun tarkoituksena on tehostaa vammaisten henkilöiden oikeusturvaa vammaisuutta koskevissa asioissa ja ehkäistä syrjäytymisen uhkaa lisäämällä ihmisten tietoisuutta omista oikeuksistaan sekä mahdollisuuksista niiden toteuttamiseksi. Juridinen neuvontapalvelu on Kynnys ry:n, Aivovammaliitto ry:n, Lihastautiliitto ry:n ja Hengityslaitetilat ry:n yhteinen. www.kynnys.fi/content/view/75/109/
www.kynnys.fi/lakinetti.html

Inclusive Diversity (1.11.2004–31.7.2007)

Yhteistyöprojektin tarkoituksena on työllistää vammaisia henkilöitä avoimille työmarkkinoille. Työnantajille halutaan antaa mahdollisuus löytää positiivinen kuva moninaisuudesta.

www.inclusivediversity.fi

Assistentti.info (2005–2008)

Assistentti.info keskittyy henkilökohtaisen avustajajärjestelmän toteutumista mahdollistaviin, helpottaviin ja tukeviin asioihin aluksi lähinnä koulutuksen, neuvonnan ja verkostoinnin keinoin.

www.assistentti.info

Vähän mutta välttämättä (2006–2010)

Näkövammaisten avustajatoimintaan keskittyvä Vähän mutta välttämättä -projektin toteuttavat yhteistyössä Asumispalvelusäätiö ASPA ja Näkövammaisten Keskusliitto ry. Monimuotoisen näkövammaisten avustajaprojektin toimintamuotoja ovat tiedottaminen, koulutus, sekä alueellisten yhteistyömallien kehittäminen.

www.aspa.fi/index.php?l?s=279

Liikuntaa Kaikille Lapsille (2005–2007)

Hankkeen tavoitteena on luoda maahamme lasten liikunnan toimintaympäristö ja palvelut, jotka eivät sulje ketään pois yhteisestä liikunnasta. Lähtökohtana on lapsi ja hänen tasa-arvoinen mahdollisuutensa itse valita haluamansa harrastuspaikka ja -muoto.

<http://kl.sporttisaitti.com/>

Kaikille Avoin (2006–2010)

Ohjelma on avoin kaikille inklusiosta ja integraatiosta kiinnostuneille järjestöille, liitoille ja seuroille. Tavoitteena on koulutuksen, konsultoinnin ja rekrytoinnin avulla edistää yhä useamman mahdollisuuksia osallistua liikuntaan ja urheiluun valitsemallaan tavalla.

www.kaikilleavoin.fi

Syrjintä etnisyyden, uskonnon, kielen tai kansalaisuuden perusteella

Becoming More Visible (2005–2007)

Becoming More Visible (BMV) -projekti on Euroopan Sosiaalirahaston rahoittama vuonna 2005 alkanut kolmivuotinen kehittämishanke, jonka tavoitteena on Suomeen tulleiden turvapaikanhakijoiden elämän laadun parantaminen, vastaanottojärjestelmän palvelutarjonnan kehittäminen, rasisminvastaisuuden levittäminen ja monikulttuurisen yhteiskunnan vahvistaminen. Projektia hallinnoi Suomen Punaisen Ristin Varsinais-Suomen piiri.

www.becomingmorevisible.net

Kirjo (päättöy 2006)

Kirjo – monikulttuurisuus yhdistysten voimavaraksi -projektin kohderyhmänä ovat nuorisotyötä tekevät yhdistykset Kotkassa, Haminassa ja Pyhtäällä, ja projektin tavoitteena on vahvistaa Etelä-Kymenlaaksossa toimivien yhdistysten roolia hyvien etnisten suhteiden edistämisessä sekä syrjinnän ja rasismien vastaisessa toiminnassa ja vakiinnuttaa monikulttuurinen työote yhdistysten toimintaan.

www.kotka.fi/index.asp?link=596%20

KOTILO (2006–2008)

Pakolaisavun kolmivuotinen KOTILO – asuminneuvonta ja konfliktien ehkäisy ja sovitteletyö maahanmuuttajavaltaisissa taloissa -projektin tavoitteena on parantaa asumisviihtyvyyttä lähiöalueilla sekä ennaltaehkäistä ja sovitella asumiseen liittyviä valtaväestön ja maahanmuuttajien välisiä konflikteja.

www.pakolaisapu.fi/kotilo.htm

Kotopolku (2001–2007)

Suomen Punaisen Ristin Kotopolku-projekti on valtakunnallinen hanke, jonka toimipiste sijaitsee Tampereella. Kotopolku-projektin tavoitteena on edistää maahanmuuttajien kotoutumista, toimia erilaisissa viranomais- ja järjestöverkostoissa, kehittää kotoutumista tukevia työkaluja, koulutusta ja materiaaleja sekä kehittää rasisminvastaisia työtä.

www.kotopolku.redcross.fi/paasivu.htm

Lapset yli rajojen (2005–2007)

Kassandra ry:n Lapset yli rajojen -projekti tarjoaa monikulttuurisia taidetyöpajoja päiväkotij- ja kouluikäisille lapsille. Uussuomalaiset taiteilijat ohjaavat työpajoja, joissa lapset taiteen tekemiseen osallistumisen lisäksi saavat luontevaa kansainvälisyyskasvatusta ja oppivat kunnioitusta erilaisuutta kohtaan.

www.kassandra.fi

Miehen linja (2005–2007)

Miehen Linja -projekti keskittyy perheessä väkivaltaisesti käyttäytyneiden maahanmuuttajamiesten auttamiseen ja tukemiseen. Projektin tavoitteena on rohkaista maahanmuuttajamiehiä hakeutumaan väkivallan katkaisuun.

www.lyomatonlinja.fi/miehenlinja.htm

MUKANA (2006–2008)

Euroopan pakolaisrahaston rahoittama ja Punaisen Ristin hallinnoima MUKANA-hanke tukee pakolaisten kotoutumista sosiaalisella ja kulttuurisella tasolla sekä heidän henkilökohtaisten taitojensa karttumista.

www.redcross.fi/mukana

Neuvontaa rasismien uhreille (2005–2006)

Pakolaisneuvontaa ry:n projekti tarjosi oikeudellista neuvontaa rasismien kohteeksi joutuneille. Hanke päättyi 31. toukokuuta 2006. Neuvontaa annettiin sähköpostitse ja puhelimitse. Neuvontaa antoivat Pakolaisneuvonnan lakimiehet.

www.pakolaisneuvonta.fi

Romanit työelämään (2004–2007)

Jyväskylän seudun romanien aloitteesta alkaneen Romanit työelämään -hankkeen tavoitteena on parantaa romanien mahdollisuuksia kouluttautua ja työllistyä, edesauttaa yritystoiminnan aloittamista sekä asennetyö romanien ja valtaväestön keskuudessa.

www.jyvaskyla.fi/sotepa/romanit_tyoeelamaan/yhteystiedot.shtml

Ikäsyryjä, ageismi

KESTO-ohjelma (2004–2007)

Työterveyslaitoksen meneillään olevan ohjelman tavoitteena on suomalaisten työurien vahvistaminen ja pidentäminen. Ohjelman painopistealueet ovat terveyden ja toimintakyvyn edistäminen, työelämän vetovoiman lisääminen ja syrjäytymisen ehkäisy. Hankkeeseen kuuluu Duunitalkoot-internetpalvelu, jossa kiinnitetään huomiota mm. monikulttuuristen työyhteisöjen johtamiseen.

www.ttl.fi/Internet/Suomi/Organisaatio/Toimintaohjelmat/Kesto/
www.ttl.fi/Internet/Suomi/Palvelut/Tyoyhteisopalvelut/duunitalkoot

VETO-ohjelma (2003–2007)

Työterveyslaitoksen meneillään olevan, valtakunnallisen Veto-ohjelman tavoitteena on ylläpitää ja edistää työn ja työelämän vetovoimaa. Päämääränä on innostaa ihmiset jatkamaan työuraansa 2–3 vuodella.

<https://rtstm.teamware.com/Resource.phx/veto/index.htm>

Yhteisiä hankkeita eri syrjäytyäperusteille

Ihmisoikeudet.net (2003–)

Ihmisoikeudet.net on Ihmisoikeusliiton koordinoima järjestöjen yhteinen ihmisoikeuskasvatushanke, joka tarjoaa tietoa ihmisoikeuksista koulutusten, seminaarien, internetsivuston ja painetun materiaalin välityksellä. Ihmisoikeudet.net toimii virtuaalisena oppikirjana sisältäen monipuolista tietoa ihmisoikeuksista sekä Suomessa että maailmalla.

www.ihmisoikeudet.net

Join In (2005–2006)

Join In -projekti on Euroopan komission rahoittama syrjinnän vastainen hanke, jonka tarkoituksena on edistää yhdenvertaisuutta ja syrjimättömyyttä paikallisella tasolla sekä vahvistaa viranomaisten ja kansalaisjärjestöjen keskinäistä yhteistyötä Suomessa, Ruotsissa, Unkarissa, Kreikassa, Italiassa ja Espanjassa. Suomessa projektiin osallistuvat Ihmisoikeusliitto ry, SETA ry, Vammaisfoorumi ry ja ENAR-Finland, ministeriöt sekä Vantaan, Hämeenlinnan ja Helsingin kaupungit, ja projektia koordinoi Etelä-Suomen lääninhallitus.

www.join-in.info

Kaikki erilaisia, kaikki samanarvoisia (2006–2007)

Kaikki erilaisia, kaikki samanarvoisia -kampanja (KEKS) puhuu moninaisuuden puolesta, ja kamppailee kaikkea suvaitsemattomuutta vastaan. Etnisen suvaitsemattomuuden lisäksi kampanja taistelee esimerkiksi sukupuolisesta suuntautuneisuudesta, vammaisuudesta tai uskonnosta johtuvan syrjinnän vähentämiseksi. Suomen lisäksi kampanja toteutetaan 46 muussa Euroopan neuvoston jäsenmaassa.

www.keks.fi

SEIS (2001–2007)

SEIS – Suomi Eteenpäin Ilman Syrjintää on kansallinen tiedotushanke, jonka tavoitteena on tiedottaa ja kouluttaa yhdenvertaisuuteen ja syrjimättömyyteen liittyvistä kysymyksistä sekä vahvistaa kykyä tunnistaa ja ennaltaehkäistä ja puuttua syrjintään.

www.seis.fi/suomi/

Toimijat

Seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä

Kansalliset toimijat

Seta, Seksuaalinen tasavertaisuus ry – Sexuellt likaberättinga rf on valtakunnallinen ihmisoikeusjärjestö sekä sukupuolen ja seksuaalisen suuntautumisen moninaisuuden asiantuntijajärjestö, jolla on 19 jäsenjärjestöä.

www.seta.fi

Transtukipiste. Setan transtukipiste on sukupuolen moninaisuuden asiantuntijakeskus ja se tarjoaa sosiaalipalveluja trans-ihmisille, intersukupuolisille, sukupuolestaan hämmentyneille sekä heidän läheisille.

www.transtukipiste.fi

Trasek ry on trans- ja intersukupuolisten henkilöiden oikeuksia ajava potilasyhdistys, joka keskittyy laki- ja hoitokysymyksiin ja antaa neuvontaa.

www.trasek.net

Kansainväliset toimijat

IGLYO, International Gay, Lesbian, Bisexual, Transgender and Queer Youth and Student organisation on kansainvälinen nuorten ja opiskelijoiden järjestö, jonka tavoitteena on tukea kansallisesti ja Euroopan laajuisesti lesbo-, homo-, bi- ja transnuorten ja opiskelijoiden asemaa ja yhteistoimintaa.

www.iglyo.com

ILGA, International Lesbian and Gay Association on kansainvälinen lesbojen, homojen, bi- ja transihmisten ihmisoikeusjärjestö, joka toimii yhteistyöverkostona yli 400 järjestölle. Tavoitteena on seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvien ihmisoikeuksien ja tasa-arvon toteutuminen maailmassa.

www.ilga.org

ILGA-Europe on eurooppalaisten lesbojen, homojen, bi- ja transihmisten ihmisoikeuksia ajavien järjestöjen yhteistyöverkosto, joka pyrkii muun muassa Euroopan unionin, Euroopan neuvoston ja ETY-järjestön kautta lisäämään tasa-arvoa ja ihmisoikeuksien toteutumista. Se on ILGA:n alueellinen organisaatio Euroopassa. Seta on ILGA:n jäsenjärjestö.

www.ilga-europe.org

The World Professional Association for Transgender Health on kansainvälinen sukupuolen moninaisuuden asiantuntijajärjestö, joka pyrkii kartoittamaan tietoa sukupuolen moninaisuudesta ja kehittämään siihen liittyviä hoitomenetelmiä.

www.wpath.org/

Vammaisten syrjintä

Kansalliset toimijat

Valtakunnallinen vammaisneuvosto (VANE) on viranomaisten sekä vammaisten henkilöiden, heidän omaistensa ja vammaisjärjestöjen yhteistoimintaelin yhteiskuntapolitiikan suunnittelua, kehittämistä ja toteuttamista koskevista, vammaisten henkilöiden elinoloihin ja hyvinvointiin vaikuttavissa asioissa. Vammaisneuvosto toimii sosiaali- ja terveysministeriön yhteydessä.

www.vane.to

Vammaisfoorumi ry. Vammaisjärjestöjen yhteistyöjärjestönä toimiva Suomen Vammaisfoorumi ry edistää vammaisten ihmisten yhteiskunnallista asemaa ja hyvinvointia. Foorumin kotimainen vaikuttamistoiminta keskittyy vammaisten yhdenvertaisen osallistumisen turvaamiseen.

<http://inport2.invalidiliitto.fi/vammaisfoorumi/index.html>

Vammaisjärjestöt (esim. Kynnys ry). Erityisesti ihmisoikeuksien edistämiseksi perustetut kansalaisjärjestöt seuraavat aktiivisesti valtioiden välisten järjestöjen toimintaa ja osallistuvat siihen mahdollisuuksien mukaan. Usein järjestöt ovat aloitteentekijöitä uusien ihmisoikeussopimusten laatimisessa tai tietyn maan ihmisoikeustilanteen ottamisessa kansainvälisen yhteisön arvionnin kohteeksi.

www.kynnys.fi

Vammaisten ihmisoikeuskeskus (VIKE). Invalidiliitto ry ja Kynnys ry perustivat vuoden 2007 alussa Vammaisten Ihmisoikeuskeskuksen (VIKE). Asiantuntijajäsenenä toiminnassa on mukana myös Åbo Akademin ihmisoikeusinstituutti. VIKEN tavoit-

teena on edistää vammaisten ihmisoikeuksia ja koordinoita vammaisten ihmisoikeuksia koskevaa yhteistyötä. Vammaisten Ihmisoikeuskeskuksen tehtävänä on muun muassa edistää YK:n vammaisten oikeuksien yleissopimuksen toimeenpanoa Suomessa.

Kansainväliset toimijat

European Disability Forum (EDF) on eräänlainen kansallisten vammaisjärjestöjen kattojärjestö, joka edustaa yli 50 miljoonaa vammaista ihmistä Euroopassa. Sen tavoitteena on taata vammaisille kansalaisille täydet ihmisoikeudet ja pyrkimys kehittää aktiivista ihmisoikeuspolitiikkaa EU:n laajentuessa. Uusi EU:n sosiaalipoliittinen ohjelma (2001–2005) on ollut lähtökohtana EDF:n toiminnalle.

www.edf-feph.org/

Disabled Peoples International (DPI). Vammaisten kansainvälinen yhteistyöjärjestö (DPI) on kansallisten vammaisjärjestöjen ja organisaatioiden verkosto, joka on perustettu turvaamaan ja edistämään vammaisten ihmisoikeuksia ja täyttä osallisuutta yhteiskunnassa sekä mahdollisuuksia yhdenvertaisuuteen ja kehitykseen.

<http://v1.dpi.org/lang-en/>

The International Disability Alliance (IDA) edustaa yli 600 miljoonaa vammaista ihmistä maailmassa. Tämä vammaisjärjestöjen merkittävä allianssi koostuu tällä hetkellä kahdeksasta suuresta kansainvälisestä vammaisjärjestöstä tai -organisaatiosta.

www.internationaldisabilityalliance.org/

International Disability Caucus (IDC) oli vammaisia ihmisiä edustava yhteenliittymä esimerkiksi valmisteltaessa YK:n vammaisten ihmisoikeussopimusta. Ja työ jatkuu ratiifointiprosessien merkeissä. IDC:hen kuuluu yli 50 kansainvälistä järjestöä ja lisäksi kansallisia ja alueellisia organisaatioita.

www.advancednewcomers.com/index.html

Disability Rights Promotion International (DRPI) on laajamittaiseen yhteistyöhön perustuva ihmisoikeusprojekti, joka pyrkii vakiinnuttamaan ja perustamaan kansainvälistä vammaisten ihmisoikeuksien valvontajärjestelmää maailman laajuisesti.

www.yorku.ca/drpi/index.html

Panel of Experts. Standard Rulesin implementointia tarkkailevaksi elimeksi ja valvontamekanismiksi perustettiin YK:ssa 1994 Panel of Experts, joka koostui kymmenestä asiantuntijasta, joilla oli henkilökohtaista kokemusta vammaisuudesta.

www.un.org/esa/socdev/enable/dismsre2.htm

Syrjintä etnisyyden, uskonnon, kielen tai kansalaisuuden perusteella

Kansalliset toimijat

Vähemmistövaltuutettu

www.mol.fi/mol/fi/06_tyoministerio/02_organisaatio/02_vahemmistovaltuutettu/index.jsp

Vähemmistöasian neuvottelukunta

www.mol.fi/mol/fi/06_tyoministerio/02_organisaatio/02_vahemmistovaltuutettu/05_vah_neuvottelukunta/index.jsp

Syrjintälautakunta

www.mol.fi/mol/fi/06_tyoministerio/02_organisaatio/05_muut/syrjintalautakunta/index.jsp

Saamelaiskäräjät

www.samediggi.fi/

Romaniasian neuvottelukunta

www.romani.fi/Resource.phx/stm/romani/index.htm

Etnisten suhteiden neuvottelukunta (ETNO)

www.mol.fi/mol/fi/04_maahanmuutto/04_etniset_suhteet/02_etno11260/index.jsp

Ålands Diskrimineringsombudsman

www.regeringen.ax/do/news.pbs?news_id=130

Kieliasian neuvottelukunta

www.om.fi/Etusivu/Ministerio/Neuvottelujalautakunnat/Kieliasianneuvottelukunta

Finnish Bureau for Lesser Used Languages (FIBLUL)

<http://fiblul.eblul.net/>

Kansainväliset toimijat

European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUMC)

<http://eumc.europa.eu/eumc/index.php>

EUMC 1.3.2007 alkaen: **European Union Agency for Fundamental Rights (FRA)**
<http://fra.europa.eu/fra/index.php>

Euroopan neuvoston ministerikomitea
www.coe.int/cm/

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI)
www.coe.int/t/e/human%5Frighths/ecri/

Euroopan romanifoorumi
www.coe.int/T/DG3/RomaTravellers/FERV/

The European Bureau for Lesser-Used Languages (EBLUL)
<http://www.eblul.org/>

Yhdistyneiden kansakuntien pakolaisjärjestö UNHCR
www.unhcr.ch/

YK:n rotusyrjinnän poistamista käsittelevä komitea (CERD)
www.ohchr.org/english/bodies/cerd/index.htm

YK:n kidutuksenvastainen komitea (CAT)
www.ohchr.org/english/bodies/cat/index.htm

High Commissioner on National Minorities
www.osce.org/hcnm/

YK:n vähemmistötyöryhmä
www.unhchr.ch/minorities/index.html

YK:n rasismia ja syrjintää koskevien kysymysten erityisraportoija **Special Rapporteur on Contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance.**
www.ohchr.org/english/issues/racism/rapporteur/

Ikäsyrjintä, ageismi

Kansalliset toimijat

Ikääntyminen ja palvelut -ryhmä, STAKES. Ryhmän tutkimus- ja kehittämisalueet ovat: ikääntyneiden hyvinvointi ja palvelut, erityisesti kotona asumista tukevat palvelut; palveluiden laatu ja tuloksellisuus; ikääntymispolitiikka sekä tietojärjestelmät palvelujen suunnittelun ja tuloksellisuuden arvioinnin tueksi.

<http://groups.stakes.fi/IKI/FI/index.htm>

Eläketurvakeskus (ETK) on työeläketurvan kehittämisen ja toimeenpanon lakisääteinen yhteistyöelin, asiantuntija ja yhteisten palvelujen tuottaja. Työeläkkeillä on keskeinen merkitys kansalaisten hyvinvoinnin ja taloudellisen turvallisuuden takaajana.

www.etk.fi/

Vanhus- ja eläkeasioiden neuvottelukunnan tehtävänä on toimia yhdyssiteenä vanhus- ja eläkeläisasioihin vaikuttavien tahojen välillä sekä edistää vanhus- ja eläkeläisväestön elinoloja, oikeuksia ja kokemuksia koskevan tiedon levittämistä.

www.stm.fi/Resource.phx/orgns/neuvt/vanhusnk.htm

ETENE. Valtakunnallinen terveydenhuollon eettinen neuvottelukunta (ETENE) käsittelee periaatteelliselta kannalta terveydenhuoltoon ja potilaan asemaan liittyviä eettisiä kysymyksiä. Se voi myös tehdä aloitteita sekä antaa lausuntoja ja suosituksia terveydenhuollon eettisistä kysymyksistä ja herättää niitä koskevaa keskustelua yhteiskunnassa.

www.etene.org/

Vanhustyön keskusliiton tarkoituksena on edistää vanhusten ja ikääntyvien hyvinvointia sosiaalista turvallisuutta.

www.vanhustyonkeskusliitto.fi/

Ikäinstituutti. Kuntokallio-Säätiön ylläpitämä Ikäinstituutti tuottaa ja välittää tietoa vanhenemisesta ja vanhustenhuollosta. Ikäinstituutin tavoitteena on tutkimuksen, kehittämistyön ja koulutuksen avulla edistää hyvän vanhenemisen edellytyksiä.

www.ikainst.fi/main.php

Valtakunnalliset eläkeläisjärjestöt toimivat ikääntyneiden edunvalvojina kansallisesti ja paikallisyhdistyksiensä kautta paikallisesti. Kuusi eläkeläisjärjestöä on myös perustanut yhteisen katto-organisaation, Eläkeläisliittojen etujärjestö EETUn.

Eläkeliitto: www.elakeliitto.fi/

Kansallinen senioriliitto: www.senioriliitto.fi/

Eläkkeensaajien Keskusliitto: www.elakkeensaajat.fi/

Eläkeläiset: www.elakelaiset.fi/

Kristillinen eläkeliitto: www.krell.cc/

Svenska Pensionärsförbundet: www.spfpension.fi/startsidea/

Kunnalliset vanhusneuvostot. Vanhusneuvosto on ikäihmisten, kunnan viranomaisten, vanhus- ja eläkeläisjärjestöjen sekä muiden ikäihmisten parissa toimivien tahojen pyysvylsuntuoinen yhteistyöelin. Vanhusneuvoston asettaminen on kunnille vapaaehtoista. www.kunnat.net/k_perussivu.asp?path=1;29;192;224;372;38399;36754

Lähimmäis- ja vanhuspalveluliitto ry toimii jäsenjärjestöjensä edunvalvojana, mutta myös vanhustenhuollon asiantuntijayhteisönä ja linkkinä vanhustenhuollon resursseihin ja kehittämiseen vaikuttaviin valtakunnallisiin yhteisöihin. www.valli.fi/

Gernet – geriatrian kotisivu. Sivusto sisältää tietoa ikääntymiseen liittyvistä kysymyksistä. www.gernet.fi/index.html

Kansainväliset toimijat

HelpAge International

www.helpage.org/Home

The International Network for the Prevention of Elderly Abuse

www.inpea.net/

Yhteisiä toimijoita eri syrjintäperusteille

Kansalliset toimijat

Eduskunnan oikeusasiamies valvoo, että viranomaiset ja virkamiehet noudattavat lakia ja täyttävät velvollisuutensa. Viranomaisten ja virkamiesten lisäksi hänen valvontaansa kuuluvat muutkin, jotka hoitavat julkista tehtävää. www.oikeusasiamies.fi/Resource.phx/eea/index.htm

Valtioneuvoston oikeuskansleri on eduskunnan oikeusasiamiehen ohella ylin laillisuuden valvoja Suomessa. Oikeuskansleri valvoo, että viranomaiset noudattavat voimassa olevaa oikeutta. Oikeuskansleri valvoo myös perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutumista.

www.okv.fi

Lääninhallitus on alueensa monialainen valtion asiantuntijavirasto. Lääninhallitus ohjaa ja valvoo kunnallista ja yksityistä sosiaalipalvelutoimintaa sekä käsittelee sosiaalihuoltoa koskevia kanteluja. Lääninhallitus arvioi peruspalvelujen laatua ja toteutumista sekä tukee kuntien sosiaalipalvelujen kehittämistyötä. Tavoitteena on kansalaisten sosiaalisten perusoikeuksien tasa-arvoinen toteutuminen.

www.laeninhallitus.fi

Tuomioistuimet käyttävät tuomiovaltaa eli ratkaisevat, mikä yksittäisessä asiassa on oikein. Tuomioistuimet ovat riippumattomia: niitä sitoo ainoastaan voimassa oleva oikeus. Esimerkiksi syrjintärikos tai työsyryntärikosasia voi tulla käsiteltäväksi rikosprosessissa. Yhdenvertaisuuslain mukaisia syrjintäjuttuja voidaan käsitellä myös siviili-prosessissa hyvitysvaatimuksen osalta.

www.oikeus.fi/4315.htm

Työsuojelupiirit. Työsuojeluhallinnon tehtävänä on sosiaali- ja terveysministeriön johdolla huolehtia työsuojelun alueellisesta ohjauksesta ja valvonnasta. Työsuojeluhallinto on riippumaton valvontatehtävää suorittaessaan. Työ- ja julkisoikeudellisissa palvelussuhteissa työsopimus- ja yhdenvertaisuuslain noudattamista valvovat työsuojeluviranomaiset. Valvonta koskee kaikkien kiellettyjen syrjintäperusteiden perusteella tapahtuvaa syrjintää.

www.tyosuojelu.fi/fi/

Åbo Akademin Ihmisoikeusinstituutin pää tavoitteena on tuottaa tutkimuksia, kouluttaa ja informoida ihmisoikeuksista. Instituutilla on myös kattava ihmisoikeuksia koskeva kokoelma kirjastossaan. Tutkimus keskittyy vähemmistöjen ja alkuperäiskansojen oikeuksiin, taloudellisiin ja sosiaalisiin oikeuksiin, syrjimättömyyteen, osallistumiseen ja demokratiaan sekä ihmisoikeuksiin Suomessa.

www.abo.fi/instut/imr

Sosiaaliasiamiehet. Jokaisessa kunnassa on oltava sosiaaliasiamies. Sosiaaliasiamies toimii asiakkaan oikeuksien edistämiseksi muun muassa tiedottamalla asiakkaan oikeuksista, neuvomalla asiakasta asiakaslain soveltamiseen liittyvissä asioissa sekä avustamalla häntä muistutuksen tekemisessä kohtelustaan sosiaalihuollon toimintayksikön vastuuhenkilölle tai johtavalle viranhaltijalle.

www.stm.fi/Resource.phx/vastt/sospa/shasm/index.htx

Potilasasiamiehet. Jokaisella terveydenhuollon toimintayksiköllä on potilasasiamies. Hän antaa potilaalle tietoa tämän oikeuksista ja auttaa tarvittaessa potilasta tekemään muistutuksen tai kantelun hoidosta tai korvaushakemuksen hoitovirheestä.

www.stm.fi/Resource.phx/vastt/tervh/thpot/index.htm

Kansainväliset toimijat

YK:n valvontakomiteat. Yleismaailmalliset ihmisoikeudet on määritelty YK:n ihmisoikeussopimuksissa. Sopimusten toteutumista valvotaan YK:n alaisissa komiteoissa raportointimenettelyn ja joissain tapauksissa valitusmenettelyn avulla. Sopimukset ja valvontajärjestelmä sitovat niitä valtioita, jotka ovat allekirjoittaneet ja ratifioineet tietyn sopimuksen, eli sisällyttäneet sen omaan oikeusjärjestelmäänsä.

www.ihmisoikeudet.net/lakijaturva/lakijaturva_5_5.html

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT). Suomalaisten kannalta yksi tärkeimmistä ihmisoikeuksien valvontamekanismeista on Euroopan ihmisoikeustuomioistuin. Euroopan ihmisoikeustuomioistuin ottaa vastaan yksilövalituksia, ja sen päätökset ovat valtioita sitovia. Ihmisoikeustuomioistuimeen voi valittaa silloin, kun valtion sisäiset oikeusmekanismit eivät turvaa ihmisoikeuksia yksilöä tyydyttävällä tavalla.

www.echr.coe.int/echr

YK:n ihmisoikeuskomitea

www.ohchr.org/english/bodies/hrc/index.htm

YK:n naisten syrjinnän poistamista käsittelevä komitea

www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/committee.htm

Euroopan neuvoston ihmisoikeusvaltuutettu

www.coe.int/t/commissioner/default_EN.asp

YK:n lapsen oikeuksien komitea The Committee on the Rights of the Child (CRC)

<http://www.ohchr.org/english/bodies/crc/index.htm>

YK:n taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten oikeuksien komitea

The Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR)

<http://www.ohchr.org/english/bodies/cescr/>

Demokraattisten instituutioiden ja ihmisoikeuksien toimisto (ODIHR)

www.osce.org/odihr/

Eri syrjintäperusteisiin liittyvät lait Suomessa

Suomen perustuslaki 731/1999

Yhdenvertaisuuslaki 21/2004

Rikoslaki 39/1889 (11:9 §, 47:3 §)

Hallintolaki 434/2003

Laki naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta 609/1986

Kotikuntalaki 201/1994

Kuntalaki 365/1999

Työsuojelulaki 44/2006

Työterveyshuoltolaki 1383/2001

Työsopimuslaki 55/2001 (2:2 §)

Työturvallisuuslaki 738/2002

Työttömyysturvalaki 1290/2002

Laki julkisesta työvoimapalvelusta 1295/2002

Laki kuntouttavasta työtoiminnasta 189/2001

Laki sosiaalisista yrityksistä 1351/2003

Laki transseksuaalin sukupuolen vahvistamisesta 563/2002

Laki parisuhteen rekisteröinnistä 950/2001

Laki hedelmöityshoidoista 1237/2006

Laki isyyslain muutoksesta 1238/2006

Kansanterveyslaki 66/1972

Erikoissairaanhoidolaki 1062/1989

Sosiaalihuoltolaki 710/1981

Sosiaalihuoltoasetus 607/1983

Laki potilaan asemasta ja oikeuksista 785/1992 (3 §)

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000 (4 §)

Kansaneläkelaki 347/1956

Kansaneläkeasetus 594/1956

Sairausvakuutuslaki 1224/2004

Laki Kansaneläkelaitoksen kuntoutusetuuksista ja kuntoutusrahaetuksista 566/2005

Laki kuntoutuksen asiakasyhteistyöstä 497/2003

Vammaistukilaki 124/1988

Vammaistukiasetus 989/1988

Laki kehitysvammaisten erityishuollosta 519/1977

Laki vammaisuuden perusteella järjestettävistä palveluista ja tukitoimista 380/1987

Mielenterveyslaki 1116/1990

Mielenterveysasetus 1247/1990

Laki omaishoidon tuesta 937/2005

Maankäyttö- ja rakennuslaki 132/1999 (5 §, 117 § 3 mom., 167 § 2 mom.)

Landskapslag om förhindrande av diskriminering in landskapet Åland 66/2005

Laki maahanmuuttajien kotouttamisesta ja turvapaikanhakijoiden vastaanotosta 493/1999

Uskonnonvapauslaki 453/2003

Saamen kielilaki 1086/2003

Ulkomaalaislaki 301/2004

Tiivistelmä

Syrjintä Suomessa 2006 -kirjassa käsitellään seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvää syrjintää, vammaisten syrjintää, etnisyyteen, kansalaisuuteen, kieleen ja uskontoon liittyvää syrjintää sekä ikäsyrjintää. Kirjan tavoitteena on antaa ajankohtainen kuva syrjinnästä Suomessa, ja sisällössä painottuvat erityisesti vuoden 2006 tapahtumat.

Syrjintä on kielletty lukuissa kansainvälisissä sopimuksissa ja kansallisissa laeissa. Suomen perustuslaissa säädetään, että ”ketään ei saa ilman hyväksyttävää perustetta asettaa eri asemaan sukupuolen, iän, alkuperän, kielen, uskonnon, vakaumuksen, mielipiteen, terveydentilan, vammaisuuden tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella”. Syrjintä on kielletty myös rikoslaissa. Lisäksi rikoslaissa kielletään erikseen työsyryjintä (47:3 §), joka on kielletty myös työsopimuslaissa (2:2 §). Kirjan rajaukseen on erityisesti vaikuttanut 2004 voimaan tullut yhdenvertaisuuslaki.

Kirjan 2. luvun aiheena on seksuaalisen suuntautumisen ja sukupuolen moninaisuuteen liittyvä syrjintä. Seksuaalisen suuntautumisen moninaisuudella viitataan siihen, että ihminen voi haluta muodostaa rakkaussuhteen samaa tai eri sukupuolta olevan henkilön, kumman tahansa tai ei kummankaan kanssa. Sukupuolen moninaisuudella puolestaan tarkoitetaan sitä, että ihminen voi kokea olevansa nainen tai mies, sekä nainen että mies tai ei kumpikaan. Näiden ryhmien asemassa on viime vuosina tapahtunut paljon muutoksia, jotka ovat edistäneet heidän oikeuksiaan ja tasa-arvoaan. Kuitenkin edelleen muun muassa työelämässä, vapaa-ajanvietossa sekä sosiaalisissa terveyspalveluissa esiintyy heitä syrjiviä käytäntöjä. Lasten ja nuorten kehitykseen vaikuttavat sukupuoli- ja seksuaalivähemmistöjä syrjivät mallit.

Luvussa 3 käsitellään vammaisten syrjintää. Vammaisia ei voida pitää yhtenäisenä ryhmänä, vaan eri vammat saattavat rajoittaa eri tavalla yksilöiden mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnan toimintaan. Vaikka vammaisjärjestöt arvioivat yleisen ilmiön muuttuneen myönteisemmäksi vammaisia ja vammaisuutta kohtaan, yhteiskunnallisella tasolla nähdään edelleen paljon asenteellista ja rakenteellista esteellisyyttä. Syrjintää ja esiintyy niin työelämässä, koulutuksessa, yksityisyyteen ja koskemattomuuteen liittyvissä asioissa, elinympäristön rakenteissa kuin palveluissakin.

Luvussa 4 käsitellään etnisyyteen, kansalaisuuteen, kieleen ja uskontoon liittyvää

syrijntää. Etnisen syrjinnän valvontaan ja torjuntaan ja siten myös tiedonkeruuseen on olemassa muita syrjintäperusteita enemmän keinoja ja toimijoita. Erityisenä etniseen syrjintään liittyvänä kategoriana käsitellään rasistista rikollisuutta. Lisäksi pohditaan kansalaisuuteen, uskontoon ja kieleen liittyviä syrjiviä ilmiöitä. Varsinkaan etnisen ja kansallisen alkuperän käsitteitä ei määritellä missään laeissa, joten käytäntö määrittää sen, mitä pidetään syrjintänä etnisen ja kansallisen alkuperän perusteella. Luvun syrjintäperusteiden osalta tilanteeseen Suomessa pureudutaankin pitkälti käytännön esimerkkien avulla.

Luvun 5 aiheena on ikäsyrjintä, joka voi kohdistua niin lapsiin, nuoriin, keski-ikäisiin kuin vanhoihinkin. Ikäsyrjinnän eri muodot läpäisevät elämänalat ja tilanteet usein vaikeasti tunnistettavin tavoin. Tutkimusta ikäsyrjinnästä on Suomessa toistaiseksi tehty vähän, ja ikäsyrjinnän tutkimusta olisikin kehitettävä jatkossa. Ikäsyrjintä liitetään usein vain työelämään liittyviin kysymyksiin, mutta yksi tärkeimmistä kysymyksistä jatkossa on muun muassa se, miten Suomessa taataan tasa-arvoinen vanhus-tenhuolto.

Luvussa 6 pohditaan moniperusteista syrjintää, millä yleensä tarkoitetaan sitä, että jotakuta syrjitään useamman kuin yhden tekijän vuoksi. Lisäksi luvussa nostetaan esille se, etteivät yhdenvertaisuuslaissa mainitut eri syrjintäperusteet ole samassa asemassa keskenään. Muiden syrjintäperusteiden osalta lain soveltamisala on kapeampi kuin etnisen syrjinnän. Muunlaista syrjintää ei myöskään seurata ja valvota eikä siihen puututa yhtä tarmokkaasti kuin etnisen syrjinnän perusteella tapahtuvaan syrjintään. Niiden osalle ei ole myöskään erityistä valtuutettua tai muuta tahoa, jonka tehtäviin valvonta erityisesti kuuluisi.

Yhdenvertaisuuslain uudistuksessa on välttämätöntä varmistaa, että jokaisen syrjintäperusteen osalta määritellään selvästi valtuutettu tai vastaava viranomainen, joka vastaa neuvonnasta, käsittelee syrjintäilmoituksia ja toimii aloitteellisesti rakenteellisen syrjinnän poistamiseksi. Toteutettiinpa syrjinnän valvonta millä tavalla tahansa, olennaista on, että valvovalle elimelle tai elimille taataan riippumaton asema ja riittävät resurssit toimintaansa sekä perinpohjainen asiantuntemus jokaisen syrjintäperusteen osalta. Ensiarvoisen tärkeää syrjinnän ehkäisemisessä on kattavan, toimivaltaisen valvontajärjestelmän ohella se, että käytettävissä on ajantasaista ja monipuolista tietoa yhteiskunnassa tapahtuvasta syrjinnästä.

Sammanfattning

I boken *Diskriminering i Finland 2006* behandlas diskrimineringen som sammanhänger med den sexuella läggningens och könets mångfald, diskrimineringen av handikappade personer, diskriminering p.g.a. etniskt ursprung, nationalitet, språk och religion samt åldersdiskriminering. Syftet med boken är att ge en aktuell uppfattning om diskrimineringen i Finland och innehållet består främst av händelser som skett under år 2006.

Diskriminering är förbjudet enligt många internationella avtal och nationella lagar. I Finlands grundlag stadgas det att "ingen får utan godtagbart skäl särbehandlas på grund av kön, ålder, ursprung, språk, religion, övertygelse, åsikt, hälsotillstånd eller handikapp eller av någon annan orsak som gäller hans eller hennes person". Diskriminering är också förbjuden i strafflagen. Både i strafflagen och arbetsavtalslagen förbjuds skärskilt om diskriminering på arbetsplatsen. Diskriminering på arbetsplatsen är skilt förbjuden i arbetsavtalslagen. I synnerhet har lagen om likabehandling, som trädde i kraft 2004, påverkat bokens begränsning.

Temat i bokens andra kapitel behandlas diskriminering som sammanhänger med den sexuella läggningens och könets mångfald. Med den sexuella läggningens mångfald åsyftas att en människa kan bilda ett kärleksförhållande med en person av motsatt eller samma kön, med en person av vilketdera könet som helst eller med varken med det ena eller andra könet. Med könets mångfald åsyftas att en människa kan känna sig som man eller kvinna, eller som både och eller ingetdera. Under de senaste åren har attityderna mot dessa grupper förändrats till det bättre som både stärker deras rättigheter och jämställdhet. Trots detta diskrimineras fortfarande många av dem i arbetslivet, på fritiden och inom social- och hälsovårdsservicen. Modeller som diskriminerar köns- och sexuella minoriteter påverkar utvecklingen av barn och unga.

I kapitel 3 behandlas diskriminering av handikappade. De handikappade kan inte uppfattas som en enhetlig grupp, utan olika handikapp kan begränsa individens möjligheter på olika sätt för att kunna delta i samhällets verksamhet. Fastän handikappsorganisationer bedömer att attityderna mot handikappade blivit positivare finns det fortfarande fördomar och strukturella hinder inom samhället. Diskriminering förekommer förutom i arbetslivet och utbildningen, i frågor som berör intimitet och integritetsamt samt inom strukturer i livsmiljön och inom servicesektorn.

I kapitel 4 behandlas diskriminering p.g.a. etniskt ursprung, nationalitet, språk och religion. Den etniska diskrimineringen är lättare att förebygga och övervaka än de andra grunderna för diskriminering. Detta läder till att det är lättare att smälta fakta om den. Rasistisk brottslighet i anslutning till etnisk diskriminering är behandlad som en egen kategori. Vidare diskuteras i detta kapitel företeelser som berör diskriminering p.g.a. nationalitet, religion och språk. Begreppen etniskt eller nationellt ursprung definieras inte i någon lag, vilket leder till att man i praktiken avgör vad som anses vara diskriminering p.g.a. etniskt och nationellt ursprung. För att belysa situationen i Finland angående grunderna för diskriminering utgår man i detta kapitel från praktiska exempel.

Temat i kapitel 5 behandlar åldersdiskriminering, som lika väl kan rikta sig mot barn som unga, medelålders- eller äldre personer. Åldersdiskrimineringens olika former är ofta svåra att upptäcka. I Finland har det tills vidare forskats litet i åldersdiskriminering och den borde utökas i framtiden. Ofta sammanbinder man åldersdiskrimineringen endast till arbetslivet, fastän en av de viktigaste frågorna i framtiden kommer att vara bl.a. hur vi garanterar likvärdig äldreomsorg i Finland.

I kapitel 6 diskuteras det om den mångfasetterade diskrimineringen, vilket i allmänhet betyder att en person diskrimineras av flera orsaker än endast en. Vidare framhålls det att de olika orsakerna till diskriminering, som är nämnda i lagen om likabehandling, inte är likvärdiga. I frågor som berör etnisk diskriminering är det lättare att tillämpa lagen än för de övriga. Den övriga formerna av diskriminering följs inte upp eller övervakas i samma utsträckning och man ingriper inte heller lika lätt i dem som i fall där det är frågan om etniskt ursprung. För de övriga grunderna till diskriminering finns det inte heller ett ombud eller annan instans som bevakar dessa frågor.

Då lagen om likabehandling reformeras är det nödvändigt att trygga att ett ombud eller motsvarande myndighet är klart definierad för varje grund till diskriminering. Denna myndighet skall svara för rådgivningen, behandla diskrimineringsanmälningarna och som medverkar till att strukturell diskrimination upphör. Hur man än förverkligar övervakningen av diskriminering är det uppenbart att den övervakande instansen bör vara oberoende och den bör ha tillräckliga resurser och kunskap om vart och ett av grunderna till diskriminering. De viktigaste åtgärderna för att förebygga diskriminering är ett täckande övervakningssystem samtidigt som man har tillgång till tidsenlig och täckande information.

Summary

Discrimination in Finland 2006 concentrates on examining discrimination linked with diversity of sexual orientation and gender, disability, ethnic origin, citizenship, language, religion, belief and age. The aim of the book is to provide an up-to-date snapshot of discrimination in Finland, with an emphasis on the developments and events that took place particularly in 2006.

Discrimination is prohibited by virtue of several international conventions and national laws. According to the Constitution of Finland, “no one shall, without an acceptable reason, be treated differently from other persons on the ground of sex, age, origin, language, religion, conviction, opinion, health, disability or other reason that concerns his or her person”. Discrimination is also prohibited in the Penal Code. Furthermore, the Penal Code, as well as the Employment Contracts Act, prohibits discrimination also in working life. The defining of the framework for this book was especially affected by the Non-discrimination Act, which came into force in 2004.

Chapter 2 concentrates on examining discrimination on the grounds of diversity of sexual orientation and gender. Sexual diversity refers to the willingness of a person to form a love relationship with a person of the same or different gender, of either of the genders or none at all. By contrast, gender diversity signifies that a person may experience oneself to be a woman or a man, both a woman and a man, or neither of them. As regards the standing of these groups, several changes have taken place in the past years, which have positively affected their rights and equality. However, in areas such as working life, leisure time and social and health services, practices that discriminate these groups still exist. The development of the young and children is affected by the models that are discriminative towards gender and sexual minorities.

Chapter 3 discusses discrimination due to disability. The disabled cannot be considered as a homogenous group, since different disabilities may have different effects on the possibilities of the individuals to participate in society. Even if according to disability organisations, the general atmosphere towards the disabled and disability has changed for the better, attitudinal and structural exclusion still exists on a societal level. Discrimination is manifested in working life, education, in areas of privacy and integrity, in the constructs of the environment as well as in services.

Chapter 4 examines discrimination on the grounds of ethnic origin, nationality, language and religion. There are more actors involved in, as well as means available for, the supervision of ethnic discrimination than is the case with the other discrimination grounds and thereby data collection with regard to ethnic discrimination is also greater. Racist crimes are examined as a specific category of ethnic discrimination. In addition, discriminative phenomena related to citizenship, religion and language are also examined. The concepts of ethnicity and nationality, in particular, are not defined in any laws and thereby it is practice that will define what constitutes discrimination in these cases. As regards the grounds of discrimination in this chapter, the situation in Finland is particularly examined by means of examples.

Chapter 5 examines age discrimination, which can be aimed at children, the young, the middle-aged as well as the elderly. Different forms of age discrimination take place in all situations and fields of life, in ways that can be difficult to discern. However, there has only been little research on age discrimination in Finland so far, thus research in this field should be enhanced in the future. Age discrimination is often associated only with matters regarding working life. In the future, however, one of the most important issues will focus on ensuring equal elderly care in Finland.

Chapter 6 deals with multiple discrimination, which usually refers to a situation where a person is discriminated due to more than one discrimination ground. Furthermore, the chapter also emphasises the fact that the grounds of discrimination mentioned in the Non-discrimination Act are not equal with each other. The other grounds of discrimination have a narrower scope of application than ethnic discrimination. Moreover, ethnic discrimination is also monitored and supervised better, and more serious measures are usually taken in ethnic discrimination than in the other cases. In addition, the other grounds of discrimination do not have a special ombudsman or other representative whose express task monitoring and supervision would be.

In reforming the Non-discrimination Act, it is essential to assure that an authorised representative or a responsible authority is clearly defined for every ground of discrimination. The authority should provide advice, handle reports of discrimination and take initiatives to abolish structural discrimination. Whatever the manner in which the monitoring is executed, it is essential to guarantee that the supervisory body or bodies have an independent position and sufficient resources to operate, as well as thorough expertise in every ground of discrimination. In addition to an extensive, competent monitoring system, it is of primary importance in preventing discrimination that both topical and comprehensive information on discrimination in society is at hand.

Čoahkkáigeassu

Olgušteapmi Suomas 2006 -girjiis giedahallet seksuála guorraseapmái ja sohka-beali mánggalá-ganvuhtii guoskevaš olgušteami, lámisolbmuid olgušteami, etnihkalašvuhtii, álbmotlahttovuhtii, gillii ja oskui guoskevaš olgušteami ja maiddáa ahkeolgušteami. Girjii ulbmilin lea addit áigeguovdilis gova olgušteamis Suomas, ja sisdoalus ožžot deattu earenoamážit jagi 2006 dáhpáhusat.

Olgušteapmi lea gildojuvvon mánggáin riikkaidgaskasaš soahpamušain ja sisriikkalaš lágáin. Suoma vuoddolá-gas á-sahuvvo, ahte ”geange ii oaččo almmá dohkálaš vuoduštusa á-sahit sierra sajádahkii sohka-beali, á-gi, rie-gádanduogá-ža, giela, oskku, jáhku, oaivila, dearvvasvuoda, lámisvuoda dahje olbmui gullevaš eará siva vuodul”. Olgušteapmi lea gildojuvvon maiddáa rihkuslá-gas. Dasa lassin rihkuslá-gas sierra gildojuvvo bargoolgušteapmi, mii lea gildojuvvon maiddáa bargosoahpamušlá-gas. Girjii ráddjemii lea earenoamážit váikkuhan ovtta-veardá-sašvuo dá-láhka, mii bođii fápmui j. 2004.

Girjii 2. logu fáddán lea seksuála guorraseapmái ja sohka-beali mánggalá-ganvuhtii guoskevaš olgušteapmi. Seksuála guorraseami mánggalá-ganvuodáin geažiduvvo dasa, ahte olmmoš sáht-tá háliidit čatnat ráhkislaš gaskavuoda seamma dahje nuppi sohka-beali ovddasteaddji olbmui, goappáin beare dahje ii goappáinge. Sohka-beali mánggalá-ganvuodáin dárkkuhuvvo dat, ahte olmmoš sáht-tá dovdat iežas nissonin dahje olmán, sihke nissonin ja olmán dahje ii goabbá-ge. Dáid joavkkuid sajádagas leat mannan jagiin dáhpá-huvvan ollu nuppástus, mat leat ovddidan sin vuoigatvuodáid ja dá-sseárvvu. Goittotge ain earret earáid bargoeallimis, astoaigge loaktimis ja sosiála- ja dearvvasvuodabálvalusain albanit geavadat, mat olguštít sin. Mánáid ja nuoraid ovdáneapmái váikkuhit sohka-bealle- ja seksuálaveahádagaidda olgušteaddji mállet.

Logus 3 giedahallojuvvo lámisolbmuid olgušteapmi. Lámisolbmuid ii sáhte atnit ovtta-laš joavkun, muhto sierra váttut sáhttet gáržžidit iešguđetláhkaidda ovtta olbmuid vejolašvuodáid oassálastit servodaga doibmii. Vaikko lápmásiidorganisašuvnnat árvvoštallet, ahte almmolaš vuoig-na lea nuppástuvvan miehtáseabbon lámisolbmuid ja lámisvuoda ektui, servodatdásis oidno ain ollu miellaguttolaš ja ráhkadatlaš easttalašvuohta. Olgušteapmi albana nu bargoeallimis, oahpáhusas, priváhtaeallimii ja guoskameahtunvuhtii guoskevaš áššiin, eallinbirrasa ráhkadagáin go bálvalusainge.

Logus 4 giedahallojuvvo etnisitehtii, álbmotlahttovuhtii, gillii ja oskui guoskevaš olggušteapmi. Etnihkalaš olggušteami bearráigehččui ja eastadeapmái ja nu maiddái dieđučoaggimii gávdnojit eanet vuogit ja doaibmit go eará olgguštanvuodustusain. Earenoamáš kategorian, mii laktása etnihkalaš olggušteapmái, giedahallo rasisttalaš rihkolašvuohta. Dasa lassin suokkardallojit álbmotlahttovuhtii, oskui ja gillii guoskevaš olggušteaddji albanumit. Earenoamážit etnihkalaš ja álbmotlaš álgovuodu doahpagat eai meroštallo mainige lágain, nu ahte geavat meroštallá dan, mii adnojuvvo olggušteapmin etnikkalaš ja álbmotlaš boahtimiša vuodul. Logu olgguštanvuodustusaid buohta dilli Suomas čilgejuvvoge guhkás geavada ovdamearkkaiguin.

Logu 5 fáddán lea ahkeolgušteapmi, mii sáhtttá čuohtat nu mánáide, nuoraide, gaskaahkásaččaide go boarrásiiddage. Ahkeolgušteami sierra hámit mannet eallinsurggiid ja diliid čađa dávjá nu, ahte daid lea váttis dovdat. Dutkamuš ahkeolgušteamis lea Suomas dássázii dahkkon unnán, ja ahkeolgušteami dutkama galggašige ovddidit dás ovdods. Ahkeolgušteami laktet dávjá dušše bargoeallimii guoskevaš gažaldagaide, muhto okta deataleamos jearaldagain dás ovdods lea earret eará dat, mo Suomas dáhkiduvvo dásseárvosaš boarrásiidfuolahus.

Logus 6 suokkardallo mánggavuodot olggušteapmi, mainna dábálaččat dárkkuhuvvo dat, ahte soames olmmoš olgguštuvvo eanet go ovtta siva dihte. Dasa lassin logus loktejuvvo ovdan dat, ahte ovttaveardásašvuodálágas namuhuvvon sierra olgguštanvuodustusat eai leat seamma sajádagas gaskaneaset. Eará olgguštanvuodustusaid buohta lága ollašuhttinviidodat lea gáržžit go etnikkalaš olggušteami buohta. Earálágan olggušteami eai maiddái čuoovo ja bearráigehča eaige dasa seahkan seamma ángirit go olggušteapmái, mii dáhpuhuvvá etnikkalaš olggušteami vuodul. Daid várás ii leat maiddái sierranas áittardeaddji dahje eará doaibmi, man bargui bearráigehčču namalassii gulašii.

Ovttaveardásašvuodálága odastusas lea vealtameahttun sihkkarastit, ahte juohke olgguštanvuodustusa buohta meroštallo čielgasit áittardeaddji dahje vásttolaš virgeoapmahaš, mii vástida rávvemis, giedahallá olgguštanalmmuhusaid ja doaibmá álgagiid dahkkin ráhktaš olggušteami jávkadeami beales. Ollašuhttuiba bearráigehčču mo beare, de lea deatalaš, ahte bearráigehčči orgánii dahje orgánaide dáhkiduvvojit sorjjasmeahttun sajádat ja doarvái doaibmanresurssat ja dasa lassin vudolaš áššedovdamuš juohke olgguštanvuodustusa ektui. Earenoamáš deatalaš olggušteami eastadeamis lea gokčevaš, doaibmaválddálaš bearráigehččanvuogádaga lassin dat, ahte geavahusas lea áiggedásat ja mánggabealat diehtu olggušteamis, mii dáhpuhuvvá servodagas.

Аннотация книги Дискриминация в Финляндии 2006

В книге *Дискриминация в Финляндии 2006* рассматриваются проблемы, связанные с дискриминацией по признакам сексуальной и половой многоплановой ориентации жителей страны, по этническим, национальным, лингвистическим, возрастным и религиозным признакам; с дискриминацией инвалидов. Авторы исследования стремятся дать актуальную картину дискриминации в стране. Приводятся конкретные случаи, отмеченные именно в 2006 году в Финляндии.

Дискриминация запрещена многими международными и национальными законами. Так, в конституции Финляндии установлено, что «ни у кого не может быть без веских на то оснований и причин привилегий по половому, возрастному, кастовому (происхождение), лингвистическому и религиозному признакам, на основании жизненной философии, высказываемых мнений, состояния здоровья, инвалидности и других подобных личностных факторов человека». Дискриминация запрещается и статьями Уголовного кодекса. Этот же кодекс запрещает отдельной статьёй дискриминацию в трудовой жизни, о чём говорится и в законе о трудовых соглашениях. На фактологическое содержание издания заметно повлиял принятый в 2004 году закон о равноправии.

Во второй главе издания рассматриваются случаи дискриминации секс-меньшинств и других граждан по признаку многоплановой сексуальной или половой ориентации. Многоплановая сексуальная ориентация означает в данном контексте желание человека создать любовные отношения с лицом того же пола или противоположного пола или с тем и другим или не создавать их вообще ни с кем. Многоплановая половая ориентация означает в данном исследовании, что человек может ощущать себя мужчиной или женщиной, одновременно и мужчиной и женщиной или бесполом лицом. В положении указанных групп населения произошли за последние годы заметные изменения, приведшие к более эффективной защите их прав и к их равноправию. Но и сейчас на практике эти люди сталкиваются с дискриминацией в трудовой жизни, при проведении своего свободного времени, при социальном или медицинском обслуживании. На развитие детей и молодёжи влияют модели поведения, допускающие дискриминацию половых и сексуальных меньшинств.

В третьей главе анализируются случаи дискриминации инвалидов. Инвалиды не могут рассматриваться в качестве отдельной единой группы населения, т.к. разные заболевания и увечья ограничивают в разной степени возможности человека в сфере его участия в жизни общества. Ассоциации инвалидов считают, что общая атмосфера в обществе изменилась к лучшему в вопросах, касающихся жизни инвалидов и в целом проблем инвалидности, но на уровне финляндского общества, тем не менее, проявляются довольно масштабно структурные препоны и негативные позиции. Дискриминация наблюдается как в трудовой жизни, так и в области образования и обучения инвалидов, в вопросах охраны тайн их частной жизни и неприкосновенности личности, при их контактах с институтами окружающей жизни, например, при необходимости иметь дело со сферой обслуживания.

В четвертой главе рассматриваются случаи дискриминации по этническому, национальному, лингвистическому и религиозному признакам. Для контроля ситуации и недопущения дискриминации по этническому признаку и для сбора информации по данной тематике существует больше, чем обычно, различных способов и действующих факторов. Отдельно рассматриваются в контексте этнической дискриминации преступления на почве расизма. Кроме этого приводятся и рассматриваются случаи дискриминации по национальному, религиозному и лингвистическому признакам. Ни в каком законодательном акте не приводится определение понятия «этническое и национальное происхождение» и, следовательно, практика показывает, что же на самом деле означает дискриминация по этническому признаку или по принципу национального происхождения дискриминируемого.

Поэтому случаи дискриминации по указанным признакам в Финляндии и рассматриваются в данной главе, в основном, на основе конкретных примеров.

В пятой главе приводятся случаи дискриминации по возрасту, т.е. неравноправное отношение к детям, подросткам, к лицам среднего и пожилого возраста. Различные формы и виды дискриминации по возрастному признаку встречаются в разных областях жизни и при различных обстоятельствах, поэтому их зачастую трудно зарегистрировать или точно определить. Исследования проблем дискриминации по возрасту в Финляндии проводились в недостаточном объёме, поэтому изучение проблемы следовало бы продолжить активнее. Считается, что дискриминация по возрастному признаку происходит чаще всего в трудовой жизни или на рабочем месте, но проблема должна рассматриваться в более широком плане, например, очень важные вопросы, связанные с обеспечением равноправного ухода за престарелыми жителями Финляндии, требуют в будущем своего решения.

В шестой главе анализируются случаи «комплексной» (т.е. по многим признакам) дискриминации отдельного человека. Здесь же поднимаются вопросы, касающиеся того, что перечисленные в законе о равноправии признаки дискриминации не равнозначны. Применение норм закона в случаях, не связанных с дискриминацией по этническому признаку, несколько сужено. Отдельные виды дискриминации, в отличие от этнической, не отслеживаются, не регистрируются и не наказываются в такой степени, как дискриминация расовая или национальная. Для пресечения проявлений таких видов дискриминации нет специального чиновника/уполномоченного или государственного органа, который сконцентрировал бы свое внимание именно на подведомственных ему нарушениях закона о равноправии.

При дальнейшем совершенствовании буквы и духа закона о равноправии абсолютно необходимо определить для каждого вида дискриминации государственный орган или чиновника, который несёт ответственность за консультирование, рассматривает жалобы тех, кто оказался объектом дискриминационных действий, и в качестве официального лица проявляет инициативу для недопущения структурной дискриминации. В каком бы виде не производился контроль за положением в области обеспечения равноправия, главное, чтобы надзорный орган или другие контролирующие органы были бы независимыми и имели достаточно ресурсов для выполнения своих функций и располагали необходимыми знаниями и умениями по каждому виду дискриминации и по их профилактике. А для недопущения проявлений дискриминации крайне важно, чтобы наряду с многоплановой и действенной системой контроля и надзора существовала бы исчерпывающая и постоянно обновляемая, актуальная и комплексная информация о нарушениях принципов равноправия и о случаях дискриминации в обществе.

